

X C I X
2 0 1 7

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHICÆ

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHICÆ

XCIX²⁰¹⁷

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Szerkesztő bizottság
Kemecsi Lajos (elnök), Granasztói Péter,
Gyarmati János, Lackner Mónika

Szerkesztő
Szarvas Zsuzsa

Grafikai terv
Gerhes Gábor

Nyomdai előkészítés
Medve Zsuzsa/ART-AND Produkciós Iroda

Nyomás
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Az angol rezüméket fordította
Antalffy Elayne

© Néprajzi Múzeum, Budapest, 2018

Felelős kiadó
Kemecsi Lajos főigazgató

www.neprajz.hu

A címlapon

1. kép. Mora és Orsa vidéki (Dalarna) házak. Stockholm, Skansen. Képeslap Axel Lindahls 1892-es fényképe alapján. Magángyűjtemény
2. kép. Ruházati csoport. Tobolszki Múzeum. Jankó János felvétele (?) Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 5260
3. kép. Vendég érkezése. Lapptreski falu, Helsinki Néprajzi Múzeum. Semayer Vilibáld gyűjtése. Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 5170

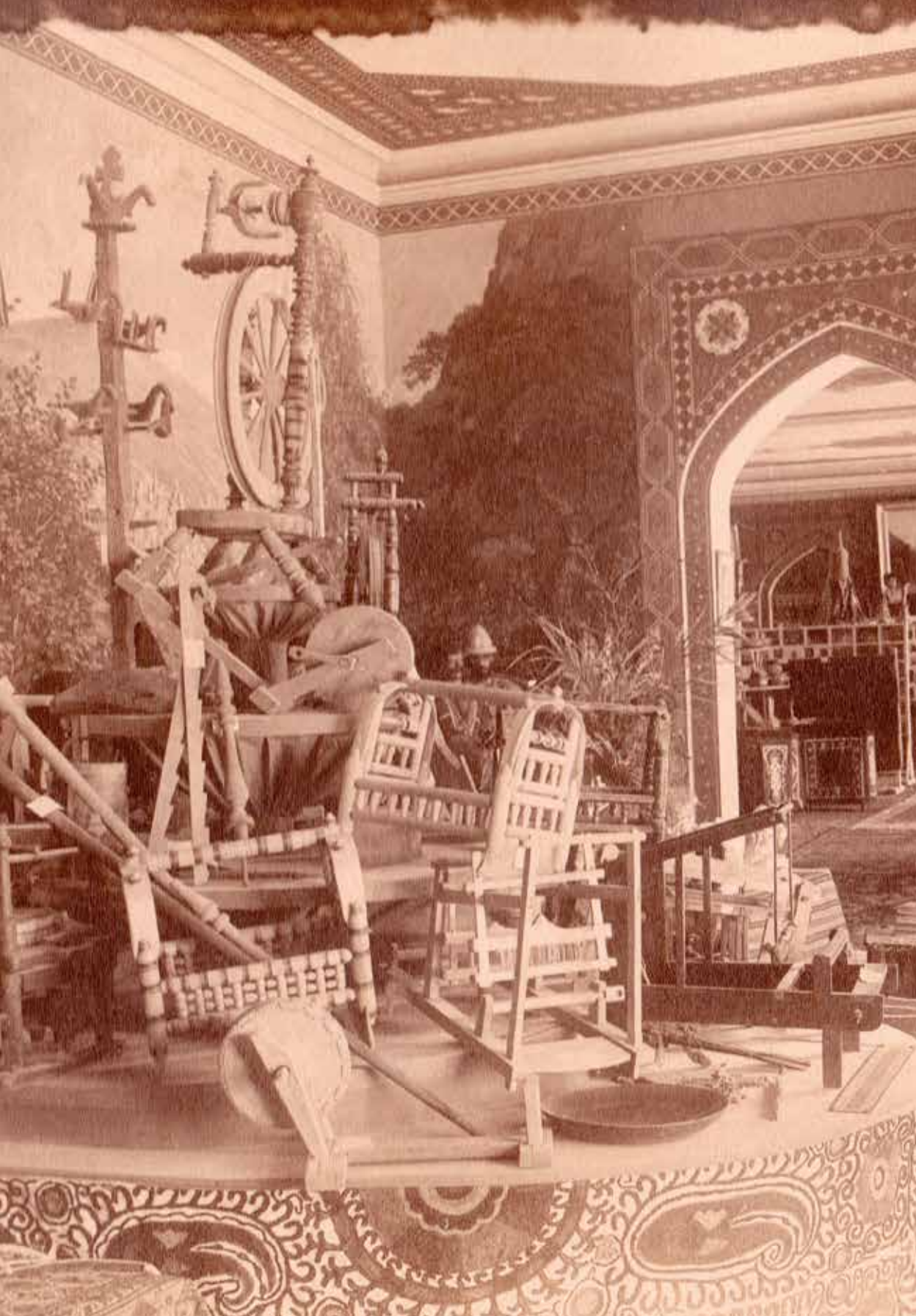
HU ISSN 0077-6599

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A Néprajzi Múzeum fenntartója az

Tartalom

HOFER TAMÁSRA EMLÉKEZVE	9
FEJŐS ZOLTÁN	A magyar néprajz múzeumi professzionalizációja Híradások, beszámolók külföldi néprajzi múzeumokról, gyűjteményekről 1918 előtt 13
FÜLÖP HAJNALKA	Kalotaszegi kelengyék a Néprajzi Múzeumban A kalotaszentkirályi és az inaktelki példa: kísérlet két tárgyi világ megszólaltatására 81
SZACSVAY ÉVA	Ismeretszerzés és életmód-alakítás új tárgyak bevezetésével ... 105
MÓSER TAMÁS	Egy kádárműhely anyagának értelmezési lehetőségei 127
SCHLEICHER VERONIKA	Adatok a Veszprém megyei fazekasság történetéhez 141
FŐZY VILMA – LORENCZ JÓZSEF	A Lorencz gyűjtemény A magyarországi indián táborozók tárgyai a Néprajzi Múzeumban 165
KEMECSI LAJOS	Balassa Iván és a Néprajzi Múzeum 181
KEMECSI LAJOS	A Falumúzeumi osztály 1967-es megalakulása a Néprajzi Múzeumban 193
A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2017-ben 215	

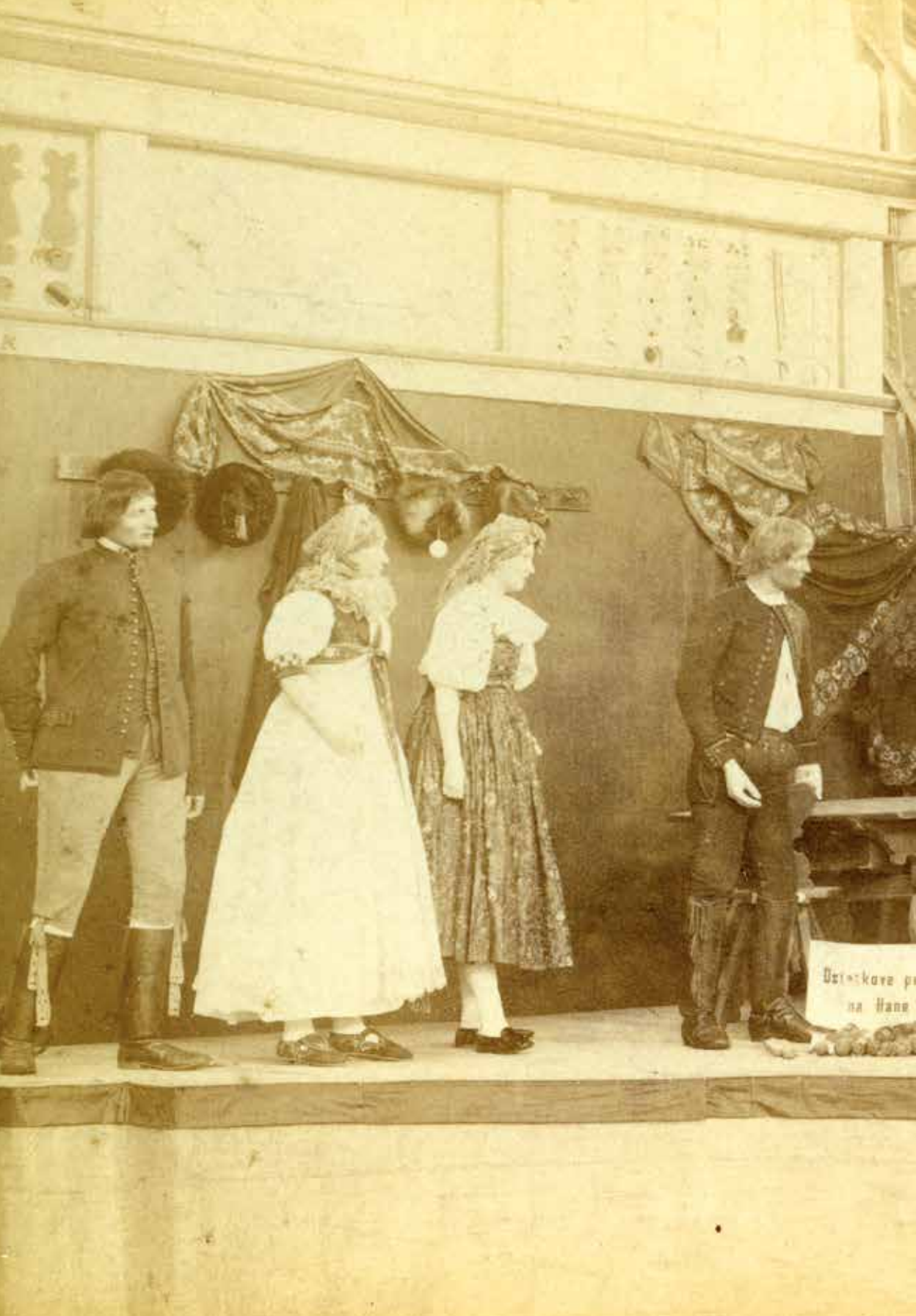
Né

Contents

IN MEMORIAM TAMÁS HOFER	 9
FEJŐS, ZOLTÁN	The Museum Professionalization of Hungarian Ethnology News and reports on foreign ethnographical museums and collections before 1918 13
FÜLÖP, HAJNALKA	Trousseaux from Kalotaszeg in the Museum of Ethnography. The examples from Kalotaszentkirály and Inaktelke: an attempt to bring two material worlds to life 81
SZACSVAY, ÉVA	Acquiring Information and Shaping the Way of Life with the Introduction of New Objects 105
MÓSER, TAMÁS	Possibilities for Interpretation of the Contents of a Cooper's Workshop..... 127
SCHLEICHER, VERONIKA	Contribution to the History of Pottery in Veszprém County 141
FŐZY, VILMA – LORENCZ, JÓZSEF	The Lorencz Collection Objects in the Museum of Ethnography from the Indian camps in Hungary 165
KEMECSI, LAJOS	Iván Balassa and the Museum of Ethnography 181
KEMECSI, LAJOS	Establishment of the Village Museum Department within the Museum of Ethnography in 1967 193
	Exhibitions, Publications and Programs in the Museum of Ethnography in 2017 215

prajzi
Értésítő

MUSEI ETHNOGRAPHIAE

Dělnické p...
na Hane

Hofer Tamásra emlékezve

„Mert hiszen mi múzeumban gondolkoztunk.”¹

Hofer Tamás (1929–2016) a néprajzi muzeológia nemzetközileg is elismert kiemelkedő alakja, aki többek között tárgye gyűttesekkel és tárgyrendszerekkel, a kultúra szimbolikus jelenségeinek vizsgálatával, a magyar népművészet korszakaival, a 19. században megszülető „népi kultúra” képének rekonstrukciójával foglalkozott. Érdekeltek saját tudományterületének, a néprajznak a határai s az ezeken átnyúló társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálatok. Tájékozottsága, nyitottsága, sajátos gondolkodásmódja, teljes munkássága nemzedékek számára példaértékű.

Tanulmányait 1948–1953 között a budapesti tudományegyetem (Pázmány Péter, később Eötvös Loránd) bölcsészkarán végezte, és ugyanitt szerzett 1958-ban bölcsészdoktorátust. 1952-től a Néprajzi Múzeumban dolgozott tudományos munkatársként, majd tudományos titkárként, 1958-tól osztályvezetőként. 1980–1991 között a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja társadalomnéprajzi osztályának vezetője és igazgatóhelyettese, 1992–1997 között pedig a Néprajzi Múzeum főigazgatója volt.

Több külföldi egyetem ösztöndíjas kutatója, vendégprofesszora Chicagótól Stockholmig, Bécsről Párizsig. A muzeológusi és kutatói munka mellett egyetemi oktatóként, az *Ethnographia* és más kiadványok szerkesztőjeként is tevékenykedett. Tudományos munkásságát 1993-ban Széchenyi-, 1996-ban pedig Herder-díjjal ismerték el.

Ő volt az, aki naprakészen közvetítette a nemzetközi antropológiai szemlélet legfontosabb irányzatait az 1990-es évek elején intézményesülő magyar antropológia számára.

60. születésnapja tiszteletére *Közelítések* címmel készült tanulmánykötet, amelyben számos pályatársának írása jelent meg Hofer Tamás széles körű tudományos érdeklődéséhez kapcsolódóan.²

70. születésnapjára *A nemzet antropológiája* címmel jelent meg egy nagyszabású kötet, amelyben történeteszek, néprajzkutatók, kulturális antropológusok, művelődéstörténészek elemzései olvashatók nemzeti értékekről, nemzetfogalomról.³

80. születésnapján a Néprajzi Múzeum köszöntötte egy kiállítással: *Egy falu az országban. Átány*,⁴ és ekkor készült róla egy portréfilm is.⁵

Hofer Tamás a Néprajzi Múzeum főigazgatói irodájában

Máté György felvétele, 2009

1 Idézet a róla készült portréfilmből.

2 *Közelítések*. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk. Mohay Tamás. Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1992.

3 *A nemzet antropológiája*. Hofer Tamás köszöntése. Szerk. A. Gergely András. Budapest, Új Mandátum, 2002.

4 A kiállítást Balázs György, Granasztói Péter és Máté György rendezte. 2009. november 19.–2010. június 13.

5 *Átánytól Chicagóig*. Portréfilm Hofer Tamás néprajzkutatóról. Rendezte: Csorba Judit. Néprajzi Múzeum, 2009.

Hofer Tamás 1954-től csatlakozott a Fél Edit által kezdeményezett és később világszerte ismertté vált Átány-kutatáshoz. Közel két évtizedes kutatásuk során „saját kultúrájukban kutató etnográfusokként” módszeresen vizsgálták egy eltűnőben lévő életforma nyomait, a kollektivizálás előtti/alatti falu társadalmi viszonyait, az ott élők életmódját, szokásait a napirendtől az öltözködésen, a munkán, a jeles ünnepeken keresztül egészen a temetkezési szokásokig, s e közben páratlan anyaggal gazdagították a Néprajzi Múzeum gyűjteményét. A gyűjtés és kutatás során alkalmazott módszertani megoldásaik a mai napig követendő mintának számítanak. Az átányi kutatás eredményeit bemutató kötetek, amelyek először angolul és németül jelentek meg, a nemzetközi tudományosságban nemcsak a szerzőpárost, hanem a Heves megyei falut, Átányt is ismertté tették.⁶

A Néprajzi Múzeum anyagát a népi gazdálkodás körében is jelentősen gyarapította Hofer Tamás. A Kárpát-medence különböző pontjairól – sőt, azon túlról is – őriz általa gyűjtött műtárgyakat és fotográfiákat az intézmény. Főigazgatósága idején fontos kiállításokat rendezett, ekkor készültek többek között a *Magyarok Kelet és Nyugat között* (1994), illetve a *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése* (1997) című kiállítások, amelyeknek ő volt a főrendezője.⁷

1952-ben egyetemistaként kezdett a Néprajzi Múzeumban dolgozni, s negyvenöt évvel később főigazgatóként ugyanonnan ment nyugdíjba.

A *Néprajzi Értesítő* jelen száma tiszteleg a múzeum egykori munkatársa, főigazgatója előtt. A kötet első részében olyan tanulmányokat ad közre, amelyek kapcsolódnak Hofer Tamás munkásságához, tudományos érdeklődéséhez.

Fejős Zoltán nagyszabású írása a magyar néprajz múzeumi professzionalizációjáról a Hofer Tamás által vezetett *A népi kultúra a nemzettudatban* című, 2003–2006 között folyó tudománytörténeti OTKA-kutatás eredményein alapul. A tanulmány a magyar néprajz képviselőinek a külföldi etnográfiai múzeumok megismerését szolgáló, személyes kapcsolatok és tapasztalatok alapján álló nemzetközi tájékozódását vizsgálja az 1880-as évek végétől az első világháborúig tartó időszakban. A szerző amellettt érvel, hogy az etnográfiai múzeum szakszerűsödése elképzelhetetlen a nemzetközi szakmai közegbe való beágyazottság nélkül. Mindez transznacionális keretek között ment végbe, s nem szorítható csupán a nemzeti elbeszéléstörténet horizontjára.

A következő három tanulmány Hofer Tamás tárgyrendszerekkel kapcsolatos kutatásaihoz kapcsolódik.

Fülöp Hajnalka a Néprajzi Múzeum kalotaszegi kelengyeit vizsgálja a kalotaszentkirályi és az inaktelki példákon keresztül. Az elemzés a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményének két tárgycsoportját veti össze: az 1960-as évek folyamán Fél Edit és Hofer Tamás által összeállított kalotaszentkirályi kelengyét és a 2006-ban gyűjtött inaktelki tiszta szoba berendezését. A két kelengye anyaga a 20. század elejének és végének tárgyi dokumentuma, amely a régió két faluközösségének életében kiemelkedő szerepet töltött be. A kalotaszentkirályi kelengye a 20. század első évti-

zedeiben érvényes normák szerint korabeli tárgyakból összeállított múzeumi konstrukció. Az 1969-ben megjelent tanulmány⁸ a kelengyét mint életre szóló felszerelést mutatja be, amelyben meghatározott rendben jelennek meg a család munkájához és az ünnepi eseményekhez szükséges tárgyak, elsősorban textíliák. Az inaktelki kelengye egy család példáján és a tárgyak történetén keresztül mutatja be a rokonsági rendszer és öröklési rend sajátosságait, az életstratégiák és a kapcsolatháló alakulását. A két példa a muzealizálás különböző stratégiáit és módszertani sajátosságait jeleníti meg.

Szacsvay Éva egyetlen dunabogdányi család több generációjának példáján keresztül vázolja fel a tárgyak és az életmód kapcsolatát. Hofer Tamás kutatásainak szellemében tesz kísérletet egy ház és háztartás teljes eszközkészletének számbavételére s ezen keresztül a családtörténetbe beépülő történeti, társadalmi változások bemutatására és értelmezésére. Az 1989 és 2014 között folyó kutatás mintegy háromezer tárgynyi gyarapodást eredményezett a Néprajzi Múzeum gyűjtemé-

6 Fél Edit–Hofer Tamás: *Proper peasants. Traditional life in a Hungarian village*. New York, Wenner-Gren Foundation – Budapest, Corvina, 1969; *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány*. Göttingen, Schwartz, 1972; *Geräte der Átányer Bauern*. Budapest, Akadémiai – Kopenhagen, Gyldendal 1974.

7 *Magyarok Kelet és Nyugat között* – nemzeti legendák és jelképek. 1994. március 25.–szeptember 25. Főrendező: Hofer Tamás; *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése*. 1997. december 12.–1999. január 4. Főrendező: Hofer Tamás és Szacsvay Éva.

8 Fél Edit – Hofer Tamás: *A kalotaszentkirályi kelengye. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására*. Néprajzi Értesítő, 1969. LI. évf. 15–36.

nyeiben, s lehetőséget teremtett a 19. század utolsó harmadától a 20. század végéig követhető családtörténet változásait jelentő tárgyváltások és ezzel együtt életmód- és stílusváltások, újítások nyomon követésére. A tárgyak muzealizálása ennek a kutatásnak is fontos szempontja volt.

Móser Tamás egy kádárműhely anyagának értelmezési lehetőségeire ad példát egy, a tatabánya múzeumban őrzött tárgye gyűjtemés megszólaltatásával. A tanulmányban elemzett tarjáni kádárműhely nyersanyagai, sablonjai, teljes szerszámkészlete, kiegészülve a gazdasági naplókkal, képesek utalni a társadalomban lezajló folyamatokra: a modernizációra, az adaptációra, a műhely szerepére a lokális közösségen belül és a mester helyzetére ugyanebben a közegben.

Schleicher Veronika tanulmánya, mely a Veszprém megyei fazekasság történetének bizonyos aspektusait elemzi, inkább Hofer Tamás népművészeti kutatásaihoz kapcsolódik. A tanulmány annak a kutatásnak az eredményeit foglalja össze, amely egy eddig feltáratlan múzeumi tárgycsoport elemzésére tett kísérletet, történeti és néprajzi források segítségével. A tárgyakban rejlő információk és a különböző források összevetése a kézműves-ipartörténeti szempontok mellett új perspektívák bevonását teszi lehetővé. Felsejlenek a készítőik és használók életvilágai, a termelés és fogyasztás társadalomtörténeti összefüggései, és új kérdések tehetők fel a múzeumi gyűjteményi rendben „néprajzi”, „népművészeti” minősítésű tárgyak történeti státuszára vonatkozóan.

Hofer Tamás teljes életpályájának részletes elemzése, értékelése még várat magára. Ezek a tanulmányok elsősorban múzeumi munkásságához kapcsolódóan idéznek fel néhány, számára is fontos tudománytörténeti, kutatási, módszertani kérdést.

80. születésnapja évében jelent meg az addigi munkásságát számba vevő, összegző tanulmánykötet.⁹ Ennek előszavában írja: „Ha Magyarországon nézzük a néprajz, etnográfia szóhasználatát, vagy azoknak a kutatóknak, szakembereknek a tevékenységét, akiket ez alá a terminus alá soroltak, megállapítható, hogy az »alapító atyák« generációjában nem volt ritka a határ mind a két oldalán otthonos kutatói pályakép... A 19–20. század fordulója körül rendszeres volt a kutatók »átjárása« hazai magyar csoportok és szibériai, közép-ázsiai csoportok között. Az érdeklődésnek, tájékozódásnak ez a kettőssége a muzeológiában is megvolt...”

Ez nekünk is az egyik legfontosabb feladatunk.

Szarvas Zsuzsa

9 Hofer Tamás: Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. Budapest, L'Harmattan, 2009. 8.

A magyar néprajz múzeumi professzionalizációja

Híradások, beszámolók külföldi néprajzi múzeumokról, gyűjteményekről 1918 előtt

A néprajz intézményesülése és szakszerűsödése nemzetközi folyamat, ami a személyes és intézményközi kapcsolódások síkján éppúgy végbement, mint a tudományos eredmények fokozatos szétterjedése, cseréje révén. Ebben a tanulmányban a magyar néprajz képviselőinek a külföldi etnográfiai múzeumok megismerését szolgáló, személyes kapcsolatok és tapasztalatok alapján álló nemzetközi tájékozódását vizsgálom. Közelebbről azt kutatom, hogy az 1880-as évek végétől az első világháborúig tartó időszakban a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tevékenysége miképpen illeszkedett a kor európai múzeumi rendjébe, s ezáltal hogyan alapozódott és erősödött meg a kortársak által a múzeum – tágabban pedig a néprajz – számára kijelölt feladatkör. Ez a kérdés az osztálynak a Nemzeti Múzeumon belüli helyzetét, annak szerepét és megítélését is érinti, ami összefüggésben áll ennek a tudományos szakágnak, illetve szemléletmódnak a magyar művelődésben játszott szerepével.

A tanulmányom alapját képező kutatás¹ elsődleges forrását a külföldi néprajzi múzeumokról tudósító utazók – nem kizárólag szakmabeliek – híradásai, majd a múzeumi tisztviselők külföldi utazásairól, tanulmányútjairól írt jelentések, beszámolók alkotják. Az utóbbi anyag korábban sem volt teljesen ismeretlen. Hivatkozhatunk Vikár Béla és Jankó János finnországi (VIKÁR 1890; ZICHY 1899; JANKÓ 1900c), Semayer Vilibáld ausztriai, németországi és finnországi (SEMAYER 1898a; 1898b; 1899; 1904b), továbbá Sebestyén Gyula északi tanulmányútjára (SEBESTYÉN 1915), melyek beszámolóit a központi folyóiratokban – az *Ethnographia*, illetve a *Néprajzi Értesítő* hasábjain – jelentek meg. Részben ezek alapján rajzolta fel Hofer Tamás a Néprajzi Múzeum tudományos és muzeológiai kapcsolatainak első szakaszát, s ennek keretében tárgyalta Jankó János felfogását. Rámutatott arra, hogy a „néprajzi múzeum» fogalma, feladatköre ebben az időben még korántsem volt kialakult, és az Európa-szerte látható különféle megoldások közt az akadozva és részlegesen megvalósuló Virchow-féle és Jankó-féle eléggé egyedül állt” (HOFER 1973. 161). Más megközelítésben Xántus János, Herman Ottó és Jankó János külföldi muzeológiai tapasztalatairól életrajzíróik is megemlékeztek (SÁNDOR 1970; LAMBRECHT 1916; ERDŐDY 1978; KOROMPAY 1954; BALASSA 1952; 1968; KODOLÁNYI 1968; 1993), s Herman utóbb megjelent naplófeljegyzései, valamint Jankó posztumusz közreadott naplói, levelei jelentősen bővítették az ezzel kapcsolatos ismereteket (HERMAN 1983; JANKÓ 1993; 2000; HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001), noha e forrásokat ilyen szempontból még nem elemezték. A magyarországi etnográfiai múzeum iránt elkötelezett szakemberek, majd a múzeumi tisztviselők külföldi utazásai azonban jóval szélesebb körűek voltak, mint ahogy ezt a tudománytörténet eddig számon tartotta. A kezdetek ebben a vonatkozásban is több irányba mutatnak. Etnográfiai kiállításokat, gyűjteményeket, múzeumokat eleinte nem is annyira képzett szakemberek ismertettek a hazai érdeklődőkkel, mint hírlapok levelezői, utazók, külföldön tanuló diá-

1 Munkám része volt a Hofer Tamás által vezetett *A népi kultúra a nemzettudatban. Közvélemény és szakkutatás (19–20. század)* című tudománytörténeti OTKA-kutatásnak (2003–2006). A tervek szerint a külföldi múzeumokról szóló korabeli íráskor, jelentések egy önálló kötetben jelentek volna meg. A jelen tanulmány első, kevésbé kidolgozott változata ehhez íródott kísérő tanulmányként. A kötet megjelenését több kedvezőtlen fejlemény akadályozta meg, és az általam vizsgált témakör a kötetterv miatt kimaradt a kutatás eredményeit közreadó *Néprajzi Értesítő* 2009-es és 2010-es számából is. A téma jelentősége indokolja, hogy forráskiadvány nélkül is összegző áttekintést adjunk a néprajz 1918 előtti nemzetközi múzeumi kapcsolatrendszerének erről a kevésbé ismert aspektusáról, s az előzményekről.

kok, esetenként a világot járó, a téma iránt nyitott laikusok. Lassanként a régiségtan vagy más szakterületek művelői is hozzájárultak az etnográfiai tájékozódáshoz. Régészek, műtörténészek, geográfusok, antropológusok tettek szert olyan ismeretekre, külföldi tapasztalatokra, amelyek a kortársak között a személyes ismeretségek közegében inspirálóan hatottak, illetve hathattak. A múzeumi tisztviselők útjait megelőző utazások arra utalnak, hogy az etnográfiai múzeummal kapcsolatos elképzelések és információk többféle csatornán át jutottak el Magyarországra.² A Nemzeti Múzeum tisztviselői – nem is csak etnográfusok – a múzeumi gyakorlat széles körből merített példáit hozták be a formálódó szakmai köztudatba. Rajtuk kívül a vidéki múzeumok munkatársai vagy szimpatizánsai is látogattak európai etnográfiai múzeumokat, ami érzékelteti az ilyen irányú érdeklődés tágabb körét.³

Amikor már a nemzeti múzeumi munkatársak mentek külföldi tanulmányútra – nyári szabadságuk alatt –, a múzeum utazási átalánya biztosította ennek anyagi fedezetét. Emiatt hivatalos jelentést kellett felterjeszteniük az igazgatósághoz, s ezek a beszámolók 1898–1912 között többnyire megjelentek a múzeum kinyomtatott jelentéseiben. Nem minden esetben történt ez meg, így a teljesebb képet a néprajzi osztály éves beszámolóinak felhasználásával lehet megrajzolni (1. melléklet).⁴ Bár az úti jelentések nem egyforma mélységűek és részletezettségűek, s nincs kiegyensúlyozott, elegendő ismeretünk minden útról s az így szerzett tapasztalatokról, ez a forrásanyag mégis messzemenően alkalmas arra, hogy – a korszak más dokumentumaival kiegészítve – rekonstruáljuk a néprajz múzeumi intézményesülésének, szakszerűsödésének a nemzetközi szakmai kapcsolatrendszer keretében, a külföldi tapasztalatok hasznosításával végbemenő folyamatát. A nemzetközi tájékozódás alapján érzékelhetővé válik, hogy a korabeli szóhasználatban etnográfiai, *népisme*i múzeumnak nevezett – kezdetben nálunk csupán a Nemzeti Múzeum egyik osztályaként létező – múzeumtípus céljával, tevékenységével, a gyűjtőmunka jellegzetességeivel kapcsolatban a kortársak milyen dilemmák foglalkoztatták. Külföldre tekintve a hazai szakemberek mit tartottak működésük jellemző vonásainak? Hogyan vélekedtek arról, hogy a hazai törekvések miként illeszkednek a nemzetközi gyakorlatba? Észleltek-e változásokat a külföldi etnográfiai múzeumok működésében? Voltak-e kölcsönhatások a nemzetközi és a hazai törekvések között? S mit szűrtek le mindezek alapján saját hazai tevékenységükkel kapcsolatban?

Előzmények – Pulszky Ferenc, két reformkori utazó és Xántus János

A művelt reformkori utazók Nyugat-Európában rendszerint felkeresték a korban ismert, híres könyvtárakat és műgyűjteményeket. A lassan bontakozó múzeumi diskurzus ekkor a képtárak, kincs- és régiségtárak, ritkasággyűjtemények, antik műkincsek és a nemzeti történeti emlékek,

nevezetes régészeti leletek ismertetését, méltatását jelentette. Az etnográfiai gyűjtemények ekkorra még csak elvétve önállósodtak: Szentpétervár (1836), Leiden (1837), Párizs (1839), Koppenhága (1841), Drezda (1843–1844). Elkülönülésük és szélesebb körben végbemenő önállósodásuk az 1860-as évektől figyelhető meg (VAILLANT 1999. 147–149; VERMEULEN 2015. 425, 426).⁵ Hogyan illeszkedett a különféle korábbi gyűjtemények rendjébe a megszülető új gyűjtemény- és múzeumtípus? Milyen gondolatkörben fogalmazódott meg fejlesztésük és szerepük indoklása, s mi vált ebből ismertté Magyarországon az 1870-es évektől kezdődően? Források hiányában a kezdeményekről nincs megfelelő képünk, de joggal feltételezhető, hogy az „újdonságot” a kortársak a múzeumokról addig forgalomban lévő szemléleti háttérhez viszonyították. A néprajz kialakulására is befolyással bíró személyiségek, mint Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Hunfalvy Pál, Hunfalvy János, György Aladár, Lóczy Lajos vagy Török Aurél széles látókörű, Európa-szerte tájékozott szakemberek voltak, ám azt, hogy milyen személyes ismeretekkel rendelkeztek a külföldi múzeumokról, illetve milyen, a néprajzi

2 Ennek elengedhetetlen forrása a helyi sajtó, beleértve a német nyelvű lapokat is, vö. KOVÁCS É. N.

3 Bejárta Európát például Lehoczky Ti-vadar (1888), Cs. Sebestyén Károly (Irsz.: EA 6372/10), az Erdélyi Kárpát Egyesület tervezett múzeumának előkészítése jegyében Merza Gyula, aki igen színvonalas képet adott a látot-takról (MERZA 1897; 1899; 1901).

4 Publikált úti beszámoló hiányában a Néprajzi Múzeum irattára és az osztály köz-zétett jelentései alapján – előbb az *Ethno-graphia*, 1898-tól pedig a Nemzeti Múzeum éves kötetei és a *Néprajzi Értesítő* lap-jain – lehet tájékozódni.

5 Az előzmények, kezdtek a kortársak számára csak az 1880-as évektől váltak ismertté: BASTIAN 1881; BAHSON 1888a; 1888b; HAMY 1890. Az utóbbi Magyarországra nem valószínű, hogy eljutott, s biztosan ismeretlen volt a leideni múzeumigazgatónak a tárgyban írt könyve (SCHMELTZ 1896).

törekvéseket is befolyásoló múzeumi koncepciót vallottak, csak további kutatás tárhatná föl. A jelen tanulmány erre nem vállalkozhat.⁶ Pulszky Ferenc múzeumi felfogásának árnyalt ismertetése is meghaladná e tanulmány lehetőségeit,⁷ azonban az ő nézeteit mint sajátos kezdőpontot feltétlenül idéznünk kell. Már csak amiatt is, mert az ismert szakemerek közül valószínűleg ő látott külföldön elsőként olyan tárgyakat és gyűjteményeket, amelyek utóbb etnográfiai minősítést kaptak.⁸

A fiatal, huszonkét éves Pulszky Ferencet nagybátyja, a híres műgyűjtő, Fejérváry Gábor 1836-ban magával vitte nagy nyugat-európai útjára. Hágában megtekintették a királyi régiséggyűjteményt, „az úgynevezett Kuriositäten-Zimmert”, Leidenben pedig a „híres Siebold’ japáni gyűjteményét” (PULSZKY 1839. 144–146). Az előbbiben főleg a kínai tárgyak ragadták meg Pulszky figyelmét, elegyesen a „hollandi faczipők eredetijével”, kölni pipákkal és a „japáni műgyűjtemény” tárgyaival. Leidenben az egyetem régiségárának karthágói és indiai emlékeit ottjártukkor éppen nem lehetett látogatni, a nemrég megnyitott Sieboldt-gyűjteményt⁹ azonban igen. Pulszky így írt ennek eredetéről: Sieboldt, „ki mint orvos, hét év alatt az európaiaktól majd elzárt szigeten mindent, mi a’ japáni élet-, hit-, művészet-’s természetére nézve nevezetes, életveszély közt gyűjtött össze; mert a gyanakodó szigetiek megtudván szándékát, egész évig fogságban tartották, mellyből csak nehezen szabadulhatott ki”. Majd rögtön ki is fejtette, hogy mit tekintett a gyűjtemény fő értékének. „Itt láttam legjobban – fogalmazott – a’ japáni művészet’ szellemét; – nálok a’ képzelődés korlátok közt tartatik, valamint a’ chinaiaknál; idealitás hiányzik, typus uralkodik; azoknál a’ rajz, ezeknél a’ színezett jobb; mindketten a’ mesterségesben, és finomban sokkal felülhaladják az európaiakat.” (PULSZKY 1839. 146.) A szövegrészlet jól mutatja, hogy a hivatkozott gyűjtemények a nem európai művészet emlékeire terjedtek ki, és az útirajzíró is a művészeti érték miatt tért ki rájuk, s emiatt méltatta őket. A diskurzus tehát művészeti, a látottak annyiban különböznek a képtárak, más művészeti gyűjtemények műtárgyaitól, hogy Európán kívülről származnak. Más elhatárolódás vagy megkülönböztetési lehetőség ebben az összefüggésben nem merül föl. Viszont az útirajz egy másik részletében, a mintaszerű elrendezésű drezdai történeti múzeumról¹⁰ írva Pulszky részletesen foglalkozik a lovagi kor „regényes időszakánál” szentelt termekkel. Mindennapi tárgyakat sorol fel, amelyek révén – mint írja, érezhető elragadtatással – „az idő’ szelleme minden csekélységben tükröződván, néhány óra alatt két század’ lelkét látjuk magunk előtt megjelenni” (PULSZKY 1839. 84). A drezdai fejezetben szinte a „hazai népisme” még nem létező múzeumi fogalmát előlegezi meg. Többek között a következőket írja: „Az első oldal-szobában felállítatott mind, mi a lovag’ házi életéhez tartozott, az ácsbárdtól egész a’ kertész-gereblyéig; legnagyobb helyt foglalnak itt természetesen a’ vadász-szerek, könnyű fegyverek és

6 Rómer Flórisnak például az 1867-es párizsi világkiállításról írt leveleiből vagy 1875-ös északi tanulmányútjának jelentéséből kiderül, hogy látott etnográfiai jellegű kiállításokat, vö. RÓMER 1867; 1875. 41. György Aladár, a Néprajzi Társaság egyik későbbi alelnöke egy cikkében azt írja, hogy Európa több mint száz művészeti múzeumát megsemmélyezte (GYÖRGY 1885a. 4), így aligha képzelhető, hogy ne fordult volna meg néprajziakban is (vö. GYÖRGY 1885a; Gy. A. 1897). A Paul Broca antropológiai intézetéből hazatért Török Aurél is jól ismerhette a párizsi múzeumokat, írásban azonban csak saját szakterületéről nyilatkozott (TÖRÖK 1882).

7 Részletesen lásd MAROSI et. al., szerk. 1997; SZILÁGYI János 1995; 1997; SINKÓ 2009; MAROSI 2016.

8 Magyarországon Xántus János kelet-ázsiai anyagának 1871-es kiállítása előtt két ízben lehetett (egzotikus) etnográfiai tárgyakat látni (SÁNDOR 1970. 311, 312). Az első: „az 1840-ki országgyűlésnek, Lamarc Picot francia tudós [...] ethnographiai gyűjteményét Pozsonyban a Pálfi-teremben kirakván, 500,000 frankért ajánlotta fel [...] Ugy halljuk, aztán a francia kormány szerezte meg a magyarnak kínált jutányosb áron” (*Kolozsvári Közlöny*, 1871. [július 2.] 79. sz. 2. p.). A gyógyszerész, természettudós, utazó, gyűjtő Christophe-Augustin Lamare-Picquot-ról (1785–1873) van szó (vö. CHAIGNEAU 1982; RUTH 2007), akinek főleg Indiából hozott gyűjteményét a bajor király, I. Lajos vásárolta meg, s ma a müncheni Néprajzi Múzeumban található (STEIN 2007; vö. FEJŐS 2018b). A másik korai etnográfiai kiállítás Reguly Antal gyűjteményéé volt, amelyet Toldy Ferenc mutatott be 1847. november 8-án az Akadémián az újtárról szóló titkári beszámoló illusztrációjaként (vö. BALASSA 1954. 50).

9 Philipp Franz von Siebold (1796–1866) német fizikus, botanikus, orvos, utazó. Első japán tartózkodásakor (1822–1830) nagy műgyűjteményt hozott létre, amelyet 1837-ben Japán Múzeum néven nyitott meg a közönségnek Leidenben. Ennek alapján jött létre 1864-ben a Királyi Etnológiai Múzeum (Rijksmuseum voor Volkenkunde), lásd elsősorban EFFERT 2008. 118–167, illetve WENGEN 2002. 81–82; RICHTS-FELD 2005. 702; MEHOS 2008. 183–185.

10 Az 1831-ben alapított Királyi Történeti Múzeumról, a mai Fegyvertárról (*Rüstkammer*) van szó. Pulszky „csudálta” az anyagot célszerűen elrendező „tudós Quandt’ érdemét”, aki a múlt emlékeit igazán közhasznúakká tette, s ezzel a drezdai gyűjtemény „a’ nemzet’ pallérozódására különös befolyással bírván, az életre hat: míg más helyeken, ily gyűjtemények csak haszontalan bámészkodás’ vagy terméketlen fényűzés’ tárgyai” (PULSZKY 1839. 83). Pulszky valószínűleg forgatta a múzeum katalógusát is (QUANDT 1834).

íjak, vadászkések 's kürtök, tarisznyák 's kulacsok, sólyomfökök 's kutya-nyakra-valók.” (PULSZKY 1839. 84.) A Drezdában, valamint Hágában és Leidenben látottak két szélső pólust jeleznek. Míg az előbbi a mindennapi élet művelődéstörténetét mutatta meg, az utóbbi két városban a művészet fogalmának az európai kereteken kívüli tartományait lehetett szemügyre venni. E pólusok mintegy lehetséges közös nevezőjét az 1830-as évek derekán még nem lehetett érzékelni. Annál is kevésbé, mivel lehetséges összetartozásuk, kapcsolódásuk a későbbiekben is csak a múzeumfejlődés speciális eseteiben következett be.

Pulszky másfél évtizeddel később, emigrációs éveiben elméleti síkon újrafogalmazta – immár még bővebb forrásanyag ismeretének birtokában – a fiatalkori utazáskor is csírájában jelentkező gondolatot, a művészet fejlődésének problémáját. A témában 1853-ban előadás-sorozatot tartott az Archaeological Institute-ban, amellyel a nagybátyjától megörökölt múgyűjtemény bemutatását kísérte, valamint kidolgozott egy terjedelmes értekezést a művészet fejlődéséről egy nagyszabású amerikai etnológiai kötet számára (PULSZKY 1857). Az *Indigenous Races of the World* című kötetben megjelent, gazdagon illusztrált tanulmányt emlékirataiban ő maga is „a művészetről etnológiai szempontból” írt értekezésnek tekintette (PULSZKY 1884. II/119). Utóbb a régészeti és embertani társulat egyik ülésén, a Zsolnay Teréz-féle háziipari gyűjtemény bemutatásához fűzött gondolat megfogalmazásakor szintén felidézte ezt a munkát. „Megvallom – mondta –, hogy én az embertant más szempontból fogom fel, mint azt különösen az európai etnologusok teszik, s a koponyákra nem tudok oly nagy súlyt fektetni s azokból a nemzetiségek jellegét kimagyarázni, mint mások; mert [...] nem ismerek homogén nemzetet.” Ennek részletezése után így folytatja: „Én már 25 év előtt egy Amerikában megjelent nagy etnológiai munkában [...] figyelmeztettem a különböző nemzetek különbözően kifejlesztett tehetségeire, különösen a művészet tekintetéből.” Példáival azt fejegeti, hogy amit a műtörténet művelői iskoláknak neveznek, az nem más, mint „a nemzetiség kifolyása, mely különbözőképpen nyilatkozik” (JELENTÉS 1880. XXXVIII). A népkéveredés, a történelem befolyásolja, alakítja ezt, nem pedig a „koponya”, vagyis az embertani jegyek készlete. A nép- vagy nemzetkarakterről, néplélekről van szó – az utóbbi fogalom említése nélkül –, és nem fajbeli jegyekről. A képzőművészetre való képesség egyébként nem általános, például az araboknak és a zsidóknak nincs erre való hajlamuk. Ez volt az amerikai kötetben megjelent értekezés etnológiai alaptétele is: vannak progresszív fajok, a kultúrnépek (*Kulturvölker*) és passzívak, „melyek ritkán bírnak önálló történelemmel”. Minden fehér és sárga faj, néhány barna és vörös az előbbiekhöz tartozik, a barnák, a vörösek vadász törzsei és a feketék a másodikhoz sorolhatók. Bár ezt a kor német metafizikus gondolkodóitól vett sémát ő maga is merevnek tartotta, mégis úgy vélte, a művészet kétségtelenül csakis a progresszív fajok – népek – körében jöhetett létre. A közelebbi vizsgálódás azonban felfedi, hogy például a történelemben meghatározó szerepet játszó szemiták vagy angolszászok soha nem jutottak a szobrászat és festészet olyan fokára, mint az antik görögök vagy az itáliaiak, spanyolok (PULSZKY 1857. 98, 99). A passzívoknak nincs érzékük a plasztikai szépség iránt, ám az amerikai vadász törzsek vagy a törökök és a kelták „meglehetősen képességgel bírnak a dekoratív forma (*design*) iránt, és a színharmónia bizonyos fokú észlelésében” (PULSZKY 1857. 182). A monumentális, öt évezred archeológiai emlékeinek tüzetes vizsgálatával előadott koncepció jelentősége abban áll, hogy korlátozottsága s naiv evolucionizmusa ellenére is jelentősen kitágított művészetfogalommal operál. A korban újszerűnek számító Európán kívüli horizontot az antik keleten túl Indiára, Kínára és a prekolumbián Amerikára is kiterjesztette. Pulszky különösen az amerikai kontinens művészetének taglalásakor támaszkodott etnológiai irodalomra és a Louvre, a British Museum, illetve magángyűjtők ilyen jellegű anyagára (PULSZKY 1857. 180–182), így például az úgynevezett Fejérváry-kódexre (PULSZKY 1857. 184, 185).¹¹ A kor művészeti felfogását uraló görög, római, etruszk dominancia mellett a hindu és a spanyol hódítás előtti mexikói művészet taglalása újszerűnek számított, amit a múzeumok és magángyűjtemények ekkor még periférikus szerepű anyagai alapoztak meg.

Pulszky múzeumfelfogását először a nyugat-európai utazást követően, 1838-ban fejtette ki, majd más hangsúlyokkal egy 1851-es londoni előadásában (SZILÁGYI János 1997. 27, 28; WILSON 2010). A University Hallban tartott felolvasás a British Museum áttekinthetetlen

11 Pulszky 1853-ban a kódexet is kiállította, majd 1855-ben más műtárgyakkal eladta liverpooli múgyűjtőnek, Joseph Mayernek, aki később a városi múzeumnak ajándékozta (SELER 1901–1902; GYARMATI 2005). Pulszky 1857-es etnológiai tanulmányáról még tudott Concha Győző és Marczali Henrik (CONCHA 1903. 335, 336; MARCZALI 1915. 471, 472). Az újabb irodalomban csak elvéve s behatőbb elemzés nélkül utalnak rá: BINCSEK 2005. 267–270; WILSON 2010. 272 (az 1853-as kiállítás), 276 (a tanulmány).

összevisszaságát és igazgatási fogyatékoságait bírálta, és az volt a célja, hogy felvázolja a gyűjtemények olyan elrendezését, amely a múzeum tanító-nevelő hivatását juttatná érvényre. Az etnológiára mint létező múzeumi gyűjteményre mindössze egy közvetett utalás erejéig tért ki. Meglehetősen negatív színben tüntette fel az etnográfiai tárgyakat, amikor így fogalmazott: „A megelőző civilizációk műalkotása a jelenleginél – amikor is együvé rakták őket Afrika és Óceánia barbár fajainak ritkaságaival s szerszámaival [ti. a British Museumban] – értékesebb helyet igényel.” (PULSZKY 1996. 26; kiemelés – F. Z.) Az előadás a korban Magyarországon természetesen nem vált ismertté, sőt még szerzője is elfeledte, hogy egyáltalán hol hangzott el, és angolul megjelent-e egyáltalán (vö. PULSZKY 1884. II/33). Az „ethnografikumok” múzeumi szerepéről és helyéről Pulszky mindenesetre nem volt jó véleménnyel. Egzotikus ritkaságoknak tekintette őket, amelyek érdektelennek számítottak az emberiség művészi alkotóképeségét és nemzeti jellegzetességeit előnyben részesítő felfogása szempontjából. Álláspontja változhatott, enyhülhetett a későbbiekben, bár ennek írásban nem sok nyomát találni. Pulszky az európai múzeumokról írt 1875-ös áttekintő nagy tanulmányában épphogy megemlítette a Nemzeti Múzeumban újonnan alakult „népismeí gyűjteményt” (PULSZKY 1902. 171), és egyetlen szót sem vesztegetett az ilyen gyűjteményű európai múzeumokra. A magyarországi múzeumi élet központi alakjának s talán legtajékozottabb szereplőjének nem volt tehát valami kedvező képe az ilyen jellegű múzeumokról. Ez talán betudható a meglévő, addig felhalmozott anyag minőségének is – különösen Magyarországot illetően –, de tartózkodását ez egészében nem magyarázza. Számára „Afrika és Óceánia barbár fajainak” tárgyai nem illeszkedtek az eszményi univerzális, leginkább a British Museum képviselte múzeumideálba.¹² Az etnográfia ebből kimaradt, és mint múzeumtípus sem öltött Pulszky számára határozott körvonalat a korszak nemzetközi múzeumi térképén. Sem tudományos, sem közműveltségi szempontból nem bizonyult jelentős tényezőnek.

Nem sokkal Pulszky fiatalkori körútja után két fiatal barát, Tóth Lőrinc (1814–1903) és Gorove István (1819–1881) 1842 nyarán hosszabb nyugat-európai tanulmányútra indult. Mindketten jogi végzettségűek voltak, utóbb Tóth, a „költő-jogász” sokrétű irodalmi tevékenységet fejtett ki, Gorove neves szabadelvű politikus lett, több kormány minisztere a dualizmus korában.¹³ Mindketten megírták úti élményeiket, tapasztalataikat, amelyek bőven kitérnek a múzeumokban, képtárakban szerzett benyomásaikra.¹⁴ Az etnográfiával Hollandiában kerültek ismeretségbe. A német egyetemi városok, London és Párizs kapcsán nem írnak ilyen gyűjteményekről. Leidenben és Hágában láthatták az Európán kívüli világot reprezentáló, már akkor változatos anyaggal bíró régiségek és ritkaságok gyűjteményeit, s ezekről sokkal részletesebben írtak, mint Pulszky. Leidenben nagyobb szerencsájük is volt, mint neki, mert megnézhatték a híres egyetemi múzeumok közül a régiségek táráat, azaz a régészeti gyűjteményt, „nagybecsű egyipti, pun, hetrusc, görög, római tárgyaival, hieroglyphjeivel, iszonyatos mumiáival, koporsói – és sarco-phagjaival. Különös érdekűek a’ pun (carthagói) emlékek, ritkaságuk által.” (TÓTH 1844 III/45.) A ritkaság, a nehezen megszerezhetőség mint érték kapcsolja össze az ókor maradványait az Európán kívülről szerzett tárgyakkal. De van egy másik kapcsolódás is: az Európán kívüli világ bevonása a világ megértésébe, azaz „gőgös fogalmunk” meghaladása, hogy „az emberiség fejlődése csupán Európában, legfeljebb Ázsia partjain ment volna véghez” (GOROVE 1844. I/301).

Ez a nézőpont határozza meg a két utazó nyitottságát, amivel a hágai ritkaságok gyűjteményét megtekintették. Pedig „Haagban igen sok a’ nézni való” (TÓTH 1844. III/48), amiket sorra is vettek. Ám szinte rávetik magukat a japán és a kínai anyagra, amiről mindketten lelkesülten, magas hőfokon és részletekbe menően írtak (TÓTH 1844. III/50–52; GOROVE 1844. I/301–303). Egyikük a következő címmel látja el útikönyve egyik fejezetét: „Haag, – ritkasággyűjtemény a világ minden részéből.” (GOROVE 1844. I/299.) „A’ ritkaságok cabinete – írja másíku –, melynek igazgatója Van de Kastele, magában foglal mindent, mi a’ népismerethez tartozik, tömérdek e’ nemű gazdagsággal bír, ‘s japáni gyűjteménye legelső a’ világon, mert a’ hollandiak

12 David Wilson szerint ebben Pulszkyra a British Museum későbbi (1856–1866) igazgatójának, a szintén emigráns Anthony Panizzinek a felfogása hatott, aki számára az ideális múzeum az antik szobrokat és a könyvtárat öleli fel, ellenben nem terjed ki a nemzeti régiségekre és az etnográfiára. A művészettudomány kiterjesztése pedig párhuzamos a múzeum néhány fiatalabb kurátorának elveivel (WILSON 2010. 273).

13 Életükről, munkásságukról nincs modern földolgozás, lásd GYÖRGY E. 1892; VÉCSEY 1903; SZINNYEY É. N.

14 Így ismertetik a „kötelezőket”, mint a British Museumot (TÓTH 1844. V/149–151; GOROVE 1844. II/4), a Louvre-ot (TÓTH 1844. VI/70–71), a müncheni, a hágai, az antwerpeni képtárat (GOROVE 1844. I/10, 271–273; TÓTH 1844. III/97–98) stb.

egyetlenegy nemzet, melynek Japánba bejárása 's így alkalma van ottani tárgyakat szerezní." (TÓTH 1844. III/50.¹⁵)

A hágai régiségek és ritkaságok tára a képtárral „Prinz Móric házában”, vagyis a Mauritshuisban a földszinten található, „mellyel – mondja Tóth Lőrinc – most a' hies japáni múzeum is egyesítve van, mit Sieboldtól a' király vett meg” (TÓTH 1844. III/49, 50). Ez a megjegyzés azonban kétséget támaszt, hogy vajon tényleg látták-e a Sieboldt-gyűjteményt – az általa létesített Japán Múzeumot –, amelyről ugyanis nem tudni, hogy valaha is lett volna *Hágában* (WENGEN 2002. 81–82; EFFERT 2008. 151–167). Ha rövid időre, miután az állam megvásárolta mégis elhagyta volna Leident – amit a magyar utazó leírása állít –, akkor ez az információ kifejezett nívónak számítana. De sokkal inkább félreértésről van szó: a sokat emlegetett Sieboldt-gyűjteményt Tóth Lőrinc minden jel szerint összekeverte a hágai ritkasággyűjtemény régóta gyarapodó *saját* kínai és japán kollekcióival, amik a gyűjtemény legmarkánsabb részét alkották (EFFERT 2008. 22–44). Egy helyütt még azt is írja, hogy „Siebold úr, élete veszélyeztetésével gyűjtötte e' tárgyakat az elzárkózott Japánban, 's hidegvérűségének, merész önfeláldozásának és ügyességének” köszönhetően sikerült ezt a jelentős „ethnographiai gyűjteményt” összeállítania (TÓTH 1844. III/42). Mondanivalónk szempontjából ez azonban voltaképpen mellékes, hiszen a két magyar látogató így is elsőként írt érdemben a magyar olvasóközönség számára Kínából, Japánból, illetve más, távoli világérszkekből származó tárgyakat felölelő európai múzeumi gyűjteményről.

Az általuk adott kép még differenciátlan, miként a kor ritkaságfogalma is: magába foglalja Kelet művészi kézművességének termékeit, melyekben „még soká fogja a büszke európai elérni” őket (GOROVE 1844. I/303), a kínai és japán élet mindenben megnyilvánuló tárgyi, ízlésbeli sajátosságait, tökélyre vitt kézműipari alkotásait, valamint az Indiából, Afrikából, Új-Zélandból, Indonéziából és máshonnet származó különösségeket. Efféle egyedi ritkaságokat:

„E' chinai és japáni tárgyakon kívül még keleti 's nyugoti India, Java, Sumatra, Surinam, új Zeeland, Gvineia, Senegal, Island, Kapland, Hottentotia és Kafferia, Palenbang, Makassar' s a 't. vad népeinek arczképei, lakai, ruhái, fegyverei és mindennemű halak 's termékek, csodálatos bálványok 's fővegek, indus napernyők és tömjénzők, wayangok vagy is színházi torzképek; a' diukirai király széke, néger királyok tollkoronája és színes tollruhái, az otaheiti király Pomare, a' mexicói császár Montezuma 's a' t. arczképei, a' palembangi szultán díszruhája, Abbo Balke vasinge, jávai pénzek, macassari kártyák, beduinlöszerek, török 's arab könyvek, 's útlevelek, gyönyörű török 's gyilkok, egy régi parthus király pálczája, régi órák 's elefántcsont művek, bambus kosarak, indus harlequin, druidák kései; európai tárgyak közöl pedig spanyol és portugál öltözetek 's castagnetlek, moskvai ház mintája, nápolyi lazzaronik szerei, török houkák és pipák, muszka korbács, a' világhírű szeretreméltó kancsuka 's a' t. Vannak végre németalföldi történetekre vonatkozó igen nevezetes tárgyak.” (TÓTH 1844. III/52.)

Figyelmet érdemel Groove István két záró megjegyzése. Mindazt, amit látott, a hollandok maguk hordták össze a tenger hullámain, a sivatagok homokjain vándorolva – hangsúlyozza. „[I]gen, barátim, ez a merész vállalkozó kis nép, mely ha nem is olly hatalmas és vállalkozó,

olly hazafi, mint művész most is mint valaha, ezért jártam én annyi érdekléssel e ritkaságokat.” A mintaadás nem merül ki ennyiben, mert a hollandok „[m]egtarták nemzeti emlékeiket is”, ami kifejeződik abban, hogy hadvezérek fegyvereit épp úgy megőrzik, mint az egyszerű poharakat, talakat, csontfaragásokat, „török vagy más nevezetességeket” (GOROVE 1844. I/304). Mindebben felsejlik valamiféle „etnográfiai muzeológia” kezdeménye. Nem pusztán a múlt emlékeinek megőrzésén van a hangsúly, hanem az egyszerű, a mindennapi, az élet egészét, a „beléletet” jellemző javak begyűjtésén – legyenek azok távoliak, vagy itteniek –, amely egyben hazafias tett is.

15 Reinier Pieter van de Kastele (1767–1845) volt a Királyi Ritkaságok Gyűjteményének első igazgatója, 1816–1840 között állt az élén. Az anyagot ő rendezte el 1824-ben, amikor elkészítette a gyűjtemény katalógusát. A két magyar utazó nem valószínű, hogy találkozott vele, legfeljebb utódjával, a fiával. Abraham Anne van de Kastele (1814–1893) 26 éves korában vette át a gyűjtemény vezetését apjától, miután 13 éves korától már a helyettese volt (EFFERT 2008. 2, működésük: 22–47).

Az *Uti tárcza* és a *Nyugot* szerzői modern útleírást, használható útikönyvet adtak.¹⁶ Mai szóval: nem gondolkodták túl a látottakat. Kevésbé érezték, és ezért nem kommentálták a kiállított tárgyak művészi, történeti, műveltségbeli jellegét, vagy az elrendezés elveit, módját. A fiatal Pulszky velük szemben mint kész műértő tűnik fel. Ők megmaradtak a leírásnál, az érdekességek sorjázásánál, de mindezt őszinte érdeklődéssel, lelkesedéssel tették. S a leírások tárgyyszerűek, olykor plasztikusan azt is érzékeltetik, hogy a hágai ritkaságok tára már tudatosan rendezett kollekción volt: „A’ chinai öltözetek rangkülömbégek szerint felöltöztetett személyeken vannak ábrázolva – olvasható Tóth Lőrincnél –, a’ császártól ‘s mandarintól kezdve lefelé a’ háziélet legalacsonyabb szolgálatáig; a’ lakások szinte az ég fiának pekingi palotájától a’ legapróbb pórlakokig.” (TÓTH 1844. III/51.) A két útirajz mindenképpen megvetette az etnográfiai ismeretekről s az ilyen múzeumokról való híradás alapjait. A folytatás csak jó két évtized múlva következett.

A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának első kinevezett öre, az eredetileg jogi végzettségű Xántus János szintén világlátott ember volt. Alighogy a forradalom leverése után Londonba menekült, megtekintette 1851-ben a londoni világkiállítást és a város múzeumait. Ezt követően az Újvilágban megismerhette az alakulóban lévő amerikai múzeumi szervezeteket, külső munkatársként több gyűjtemény gyarapításához tevékenyen hozzájárult. Amikor 1864-ben az Egyesült Államokból végleg visszatért, útközben fölkereste Hollandia és Belgium néhány múzeumát, képtárát, és megnézett több ismertebb egyházi képgyűjteményt. Elményeiről rövid tárcákat írt a *Győri Közlöny* számára. Ekkor látott Európán kívüli etnográfiai tárgyakat, egzotikus ritkaságokat, de figyelmét a madarak és az állatkertek kötötték le. Bár az amszterdami, a hágai és az antwerpeni képtárakról és templomokban őrzött festményekről is aránylag részletesen írt – például a Hágában látott három magyar vonatkozású Dürer-képről (XÁNTUS 1864c. 233) –, jobban érdekelték a természetrajzi múzeumok. A leideni Királyi Természettudományi Múzeumban az igazgató, Herman Schlegel fogadta. Ez – mint írta – „legfontosabb az egész világban”, összehasonlítható anatómiai anyaga nagyobb, mint az összes többi múzeumé, több mint húszezer csontvázra rúg, amit Párizsból, Londonból és Amerikából jönnek tanulmányozni a kutatók. Ennek kapcsán fogalmazta meg véleményét arról, hogy mi a múzeumok valódi hivatása. A tanítást, az értelem és a tudás terjesztését tartotta mindenekfölött állónak: „A museumnak – írta – nem is az a célja, hogy czifra madarak czifra felállításával a kíváncsiak mulattatásául szolgáljon, a museum oskolaként álljon minden művelt népet kebelében, hogy oktassa és tanítsa azokat, kik tanulni akarják. Hogy az ember pillanatnyi örömet szerezzen a kíváncsiaknak, s hogy az ember nők ajkáról pillanatnyi »ah, és jaj be szép!« kifakadásokat csaljon elő, bizony nem érdemes museumokat állítani; de ha nagy gonddal, költség és áldozatokkal egy ily intézet életbe léptetik, legyen az iskola, mely nagyobb philosophiai gondolatokat ébresszen, és terjesszen, s hypothesiseket vonjon a gondolkozó elé, melyen utóbb alkalmá lehessen oly következményeket huzni elé, mik az értelmiség és tudás terjesztéséül szolgáljanak az emberiség közt!” (XÁNTUS 1864b. 225.) Leidenben hivatkozik még a Siebold Múzeumra, amely ekkor már az új Királyi Etnológiai Múzeum része volt – bár ezt így nem fogalmazza meg –, valamint a régészeti múzeumra. A „nagyszerű japani, és chinai gyűjteményt” talán látta, az antik régiségeket, múmiákat, műtárgyakat biztosan nem, mert – mint írta – „mióta itt vagyok madarak közt élek, a madarokról álmodom; s nem épen lehetetlen, hogy magam is madárrá válnék, ha tovább itt maradnék!” (XÁNTUS 1864b. 225.)

Hágában ő is megtekintette a Királyi Képtár, a Mauritshuis földszinti termeiben elhelyezett királyi ritkaságok és régiségek gyűjteményét, „hol – mint fogalmazott – a holland gyarmatokból minden látható, a mi csak érdekel bíz, s ezentúl oriási japani, indiai, chinai és tudja manó miféle minden különösségek”. Mintha untatná a látnivaló, ami annak idején Tóth Lőrincet és úti társát olyannyira lelkesítette. „Ha az ember mindezt megnézni akarná – folytatja –, napokba kerülne, s csak hogy keresztül fussa az ember a termeket egy jó órába kerül legalább.” (XÁNTUS 1864c. 233.) Utal még a királyi könyvtára, a pénz- és éremgyűjteményre, a királyi vadászslak gyűjteményére, valamint a tengerészeti minisztérium múzeumára. Ezeket azonban nem részletezi, mert csak futtában látta őket, vagy úgy sem. Rotterdamtól az állatkert miatt kereste fel, mely „még korántsem versenyezhet más európai nagyobb kerttel, de mindamellett sok nevezetességgel bír, a kert elég tágas, és gyönyörűen rendezett” (XÁNTUS 1864c. 229). Itt is az igazgató kalauzolta, „Martin úr, a híres állatszeliidító, s ki több év előtt hazánkban is volt nagy-

16 „[E]gyedüli feladásom, melyet magamnak kifizettem, fiatal honfitársaimban, kik közül eddig olly kevés szánta el magát utazásra, kedvet ébresztetni, őket némi hasznosra ‘s szépre figyelmeztetni, ‘s kezeikbe használható vezérkönyvet adni.” (TÓTH 1844. I/Előszó.)

szerű gyűjteményével [...] A kert teljesen adósságmentes, főbb épületei mind állanak, és már évente jelentős bevételre is szert tesz.” Múzeumot egyet említ, a nevezetes képtárat, mely közel háromszáz remekművel azonban látogatása előtt hat hónappal leégett, „s egyedül 3 képet mentettek meg a lángok közül” (XÁNTUS 1864c. 229).

Lelkesen írt „az egész világon legnagyobbserű gyűjteménnyel” bíró amszterdami állatkertről (XÁNTUS 1864a), amely az első volt az európai kontinensen. A fiatalabb, de már jó húsz éve működő antwerpenben is hosszan elidőzött. Mindkét állatkertben tanulmányozta a költségvetést, részletezte a látnivalókat. Az Antwerpenben papírra vetett egyik megjegyzését úgy is értékelhetjük, hogy annak van tanulsága a hazai múzeumok fejlődését illetően is: „szinte előnyünk van nekünk magyaroknak – mondja –, mert a már létező sok állatkertben láthatjuk a jót és rosszat, s kiválaszthatjuk mindjárt kezdetben mindenből a legjobbat”. Ezt úgy érti – fűzte hozzá –, „hogy másoljuk le a kertekből a legjobbat [...] a meglévő jó alapján induljunk ki [...], és dolgozzuk ki részletben úgy, hogy minden eredet magyar legyen, s hogy mindenki, ki a kertbe lép [...] mindenki kénytelen legyen kalapot emelni” (XÁNTUS 1864d. 245). A külföldi minta és a saját teljesítmény egyeztetésének, összhangjának ideálját fogalmazta tehát meg, ami szemben áll az idehaza meglévő gyakorlattal, „a betegletes majmolás, és örökös veszekedés és szónoklás” hiábavalóságaival.

Xántus tárcái tipikus útirajzok. Mindent igyekszik bemutatni a kikötőktől, csatornáktól, jó országotaktól kezdve a közlekedést-kereskedést gátló útlevéltrendeletek hiányán és a műkincseken át, a megélhetés, a jólét szembetűnő jegyein keresztül sokféle színes apróságig. Leírásait általános észrevételekkel elegyíti, hogy az olvasó érzékletes képet kapjon „Hollandról” és Belgiumról. Mindebben a múzeumok, különösen az etnográfia jelentősége mellékes, csupán járulékos szerepet játszik. Tehát Pulszky Ferenc mellett Xántus János sem az, aki külföldön szerzett múzeumi tapasztalatai alapján részletesebben írt volna az alakulóban lévő etnográfiai múzeumról mint új típusú intézményről. A külföldről hazatért két „múzeumi szakember” – jelentsen ez mást és mást kettőjük kapcsán – nem sok írásban is megfogalmazott támpontot nyújtott az etnográfia felől tájékozódó kevesek számára. Szórványos híradásokat mások tollából azonban őriznek a korabeli sajtótermékek – túl Tóth Lőrinc és Gorove István 1844-ben megjelent útikönyvein.

Előzmények – korai híradások az etnográfiai múzeumokról

Eddigi ismereteink szerint az etnográfiai múzeumnak szentelt első nagyobb cikk Petendi Géza nevéhez fűződik. A *Fővárosi Lapok* hasábjain 1868-ban tette közzé benyomásait, melyeket – szavai szerint – a „semmi utazási kézikönyvben, még a legújabb Baedekerben sem” előforduló, ily módon az „úgy szólván [a] keletkezésében látott” müncheni „népisme” múzeumról szerzett. A szerző személye megkülönböztetett figyelmet érdemel. A Petendi Géza álnév, Bogay Gézát rejt, aki éveket töltött német földön. Az irodalom és művészetek alapos értőjeként egész sor művészeti írást tett közzé, elsősorban a *Fővárosi Lapok*ban. Többek között írt Beethoven zeneműveiről, Hans von Bülow müncheni koncertjéről, az oberammergaui passiójátékról, berlini magánképtárakról, ismertette a berlini tőzsdepalota, a tegeli Humboldt-villa építészeti, szobrászati remekait. Fiatalon, harminckilenc éves korában hunyt el Pápán mint a város plébánosa, szentszéki ülnök.¹⁷ Szinte az egyik első magyar múzeumkritikusnak is tekinthetjük, hiszen neki köszönhetjük a berlini Új Múzeum (*Neues Museum*) Kaulbach festette lépcsőcsarnokát, a müncheni Glyptotheket és a „népisme” múzeumot bemutató alapos írásokat. Az utóbbiról szóló beszámolója azt is tanúsítja, hogy tájékozott volt a születőben lévő „etnográfiai muzeológia”

szakterületéről, miután korábban látta már a berlini néprajzi múzeumot is. Ismereteink szerint erről külön nem írt, pedig amit látott, a királyi ritkaságyűjteményből elkülönített, 1856-ban megnyitott Ethnographisches Museum volt, vagyis az Adolf Bastian előtti berlini néprajzi múzeum (BOLZ 2007. 183–185). Az Új Múzeumban elhelyezett gyűjteménybe rajta kívül valószínűleg más magyarországi utazó nem jutott el. Legfeljebb a porosz fővárosban tanuló diákok tudhattak róla, de ennek kiderítése külön kutatást igényelne.

„Az ethnographiai múzeumok célja – fogalmazott Petendi Géza –: bennünket az Európán kívüli, különö-

17 Kiletét a haláláról hírt adó két rövid újsághír fedi fel: *Fővárosi Lapok*, 1875. (május 22.) 115. sz. 522. p.; *Vasárnapi Ujság*, 1875. (május 30.) 22. sz. 349. p. Cikkei jelentek meg a *Szépirodalmi Közönyben* (1858), a *Magyarország és a Nagyvilágban* (1867), a *Zenészeti Lapokban* (1867–1868), a *Vasárnapi Ujságban* (1869) és a *Fővárosi Lapokban* (1860, 1868, 1870).

sen a félig vagy még ennél is kevésbé művelt népek kulturai állapotával, különösen ipar- és művészettel megismertetni.” (PETENDI 1868. 303.) Nem túl világos a mondat, de jelzi a fő motívumot, azt hogy az etnográfiai múzeumok a nem európai népekkel foglalkoznak, közelebből azokkal, amelyek a kor felfogása szerint kulturális értelemben hozzánk képest alacsonyabb szinten állnak. Emellett az ilyen múzeumok orientációját egyfajta kettősség jellemzi, ami egyfelől az életfenntartás, termelés (az ő megfogalmazásában: „ipar”), másfelől pedig a művészi tevékenység eltérő szempontjaiként határozható meg. A szerző a múzeum megalakításával megbízott Moritz Wagner¹⁸ kalauzolója jóvoltából a főbb egységek szerint mutatta be a megnyitás előtt álló múzeumot. Egy régészeti leleteket „részint eredeti példányokban, részint gypsleöntvényekben” bemutató, prehisztórikus bevezető rész után kezdődött a „tulajdonképpen ethnographiai múzeum – mint írja – az amerikai, afrikai, polynesiái és sarki népek mindennemű házi eszközei, vadászati, halászati és egyéb készítményeivel”. Leggazdagabb az amerikai osztály, különösen a Brazíliából és más dél-amerikai tartományokból származó tárgyakkal, „melyeket most már nagyon sok pénzért is bajos volna megszerezni”. Többek között már a bennszülötteknél is ritka kőfegyverek, ősi íjak, „phantasticus ünnepi ruhák madár-tollakból” láthatók itt. Három termet tesz ki a bőséges indiai, kínai anyag. „Mindkettőnek magvát I. Lajos király szerezte, az előbbi Martuccitól, az utóbbit egy francia tudóstól, Lamarpiquottól, még 1841-ben.”¹⁹ Petendi látta tehát azt a gyűjteményt, amelyet tudtán kívül a francia utazó negyed századdal korábban a magyaroknak is felajánlott megvételre. Bizonyára vezetőjének szavait tolmácsolta, miszerint az anyag értékei ellenére a gyűjtő nem értette az etnográfiai gyűjtemések fő titkát, „hogy az illető tárgyakat lehetőleg az illető nép műveltségi életének minden rétegéből vette volna”. A legfőbb csoport „az indusok vallási kultuszára vonatkozik, s csak a legkevesebb egyéb erkölcsükre és szokásaikra” (PETENDI 1868. 304).

Az „egész múzeum fénypontja” az úgynevezett Siebold-féle japán gyűjtemény, amelynek ismertetése szinte teljesen kitölti Petendi tárcájának második részét. Leírásával arra törekszik, hogy bemutassa: „menyire híven van e gyűjteményben a japáni összes műveltségi élet képviselve” (PETENDI 1868. 306). Ez a gyűjtemény a Franz von Siebold második, 1859 és 1863 között tett utazásakor gyűjtött anyagot öleli fel, amit a bajor állam vásárolt meg a gyűjtő halálát követően 1866-ban, s ezzel megalapozta az önálló néprajzi múzeum megszervezését.²⁰ A gyűjtemény jelentőségét Petendi a következőkben látta: „mindenből, elkezdve az utolsó és jelentéktelenebb látszó házi eszközöktől, föl a művészetnek és iparnak legtokéletesebb készítményéig, tud fölmutatni valamit, szóval mindenből, mi ez ország vallási, állami és nép-életére, tudományára, művészetére, iparára, kereskedelmére, szokásaira, erkölcsére és történelmére, szóval összes műveltségi fokára vonatkozik” (PETENDI 1868. 306). Az etnográfia határmegvonása ebben az esetben olyannyira tágas, hogy jobbára a geográfiai alapon nyugszik, és az általános művelődéstörténettel azonos. A gyűjtés ilyen irányú kiterjesztését ugyanis főként az indokolja, hogy Európán kívüli területeiről van szó. Az etnográfiai múzeum hasznát a szerző a tudományos és ismeretterjesztő szemponton túl abban a gyakorlati haszonban látja, amelyet az a múzeumot fenntartó állam (vagy város mint Hollandiában) kereskedelme és ipara számára hoz. Ez az oka annak – érvel Moritz Wagner nyomán a szerző –, hogy a németalföldiek, ahol három „gazdagon fölszerelt ethnographiai” múzeum van Leidenben, Hágában és Amszterdamban, sikeres kereskedelmet folytatnak Japánnal. Mint láttuk, a leideni gyűjtemény létrehozása szintén Seiboldtnak volt köszönhető. További előnyként értékelhető, hogy az európai ipar a keleti iparcikkek megismerése révén előnyösen fejlődik.

„München oly ethnographiai múzeumot fog bírni – írja Petendi –, mely az első egyike fog lenni egész Európában. Dr. Wagner, ki a világnak minden nevezetesebb ethnographiai múzeumát látta, azt állítja, hogy csak a kensingtoni, leydeni és koppenhágai teljesebb és tökéletesebb.” (PETENDI 1868. 307.) A South Kensington-i múzeumra tett utalás külön figyelmet érdemel. Jelzi, hogy az újonnan jelentkező szakterületek között még képlékenyek a határok, s az iparművészeti és az etnográfiai gyűjtemények még nem váltak el élesen egy-

18 Moritz Wagner (1813–1887) természettudós, geográfus, utazó 1862-től haláláig működött Münchenben, vö. PENNY 2002. 153.

19 Onorato Martucci (1774–1846) világutazó kínai gyűjteményéhez lásd RICHTSFELD 2007. Lamar-Picquot-hoz vö. a 8. jegyzet, s bővebben FEJŐS 2018b.

20 RICHTSFELD 2005. Siebold már egy 1835-ben a bajor királynak, I. Lajosnak írt levelében sürgette egy etnológiai múzeum alapítását Münchenben. Egy 1843-ban közreadott, a kortársak előtt jól ismert francia nyelvű munkában általában is javasolta a gyarmatokkal rendelkező európai országoknak, hogy hozzanak létre ilyen múzeumokat (közli HAMY 1890. 229–248).

mástól. A Kelet kézműipara iránt mindkét irányból jelentékeny érdeklődés mutatkozott. Az 1857-ben alapított kensingtoni iparmúzeum, későbbi nevén a Viktória és Albert Múzeum gyűjteményei az iparművészeti múzeumok – Pulszky szavaival – „utolérhetetlen mintaképei” lettek Európában, sőt világszerte (PULSZKY 1902. 159). A természettudós (kémikus) Ilosvay Lajost is lenyűgözte, amikor 1885-ben elmélyedt anyagában. Többre értékelte, mint a British Museumot, s gyakorlati hasznát emelte ki (ILOSVAJ 1886. 70–72). Ez az az irány, amely az etnográfiai és az iparművészeti gyűjtést kezdte elválasztani egymástól: az előbbi tudományos és részben esztétikai jelentőséggel bírt, az utóbbi gyakorlati és hangsúlyozottan esztétikai fontossággal. A müncheni eset és beszámoló még a korábbi fázist jelzi, amikor a múzeumok közti határok a keleti forrásanyag megosztásában még nem polarizálódtak.

A müncheni múzeumnak jósolt szép jövő azonban nem teljesült be az elkövetkező évtizedekben. Az intézmény pár év múlva viszonylag mostoha sorsra jutott. Berlin, Lipcse, Hamburg néprajzi múzeumai sokkal erőteljesebben fejlődtek. Semayer Vilibáld, az első magyar múzeumi tisztviselő a Néprajzi Múzeumból, aki utóbb fölkereste a múzeumot, csalódottan írta 1898-ban, hogy a „müncheni gyűjtemények ezen mostoha gyermeke valóban szánalmas állapotban van”. Pedig a „gyűjtemény tárgyai fényesek”, a „fénydarabjaik szebbek akár a lipcsei, akár a berlini” gyűjtemény hasonló tárgyainál. Ám „a tárgyak porosan, piszkosan, láthatatlanul egymásra vannak dobálva”. Az ok, mint hallotta, hogy a „tisztviselő úr csak utazik”, azaz nem törődik a múzeummal mint intézménnyel (SEMAYER 1898a. 389). Pár évvel őt követően Bátky Zsigmond se tapasztalt mást, mint elhagyatottságot és gyér látogatottságot (BÁTKY 1904a. 224, 225). Az ok persze annál mélyebb volt, mint hogy a „tisztviselő úr”, az Afrika-kutató Max Buchner folyton úton van. Főleg abból származott, hogy Münchent élénk művészeti élet és gazdag művészeti múzeumok határozták meg, amivel szemben az etnográfia nem tudott vonzó újdonságot kínálni. A múzeumot alapító bajor állam dotációinak köszönhető viszonylagos biztonság is ellentmondásos hatással járt. Ez inkább gátolta, mint segítette az etnográfiai múzeum iránti szimpátia kialakulását, mert a városi polgárság nem érezte szükségét, hogy aktívan támogassa. Egy ilyen múzeum fenntartása nem jelentett számára kellő presztízst (PENNY 2002. 152–154).²¹ Ezzel szemben Lipcsében a Grassi Múzeum a városa bőkezűségének köszönhetően látványos fejlődést mutatott, ahogy ezt Semayer az első útjáról írt beszámolójában is kiemelte. A legnagyobb fegyvertényt azzal hajtották végre, hogy amikor a hamburgi Museum Godeffroy eladásra került, a város 1885-ben megvásárolta, és „ezzel a mai Grassi múzeumot, különösen a mi Óceániát illeti, oly gazdag múzeummá tette, a melyet 20 ember 100 évi szakadatlan munkával fog csak földolgozni” (SEMAYER 1898a. 392). Az etnográfiai tárgyak nemzetközi piacán ez a tranzakció minden más hasonló szerzeményezést felülmúlt. A városok közötti vetélkedés motiválta, egyúttal megtanította a múzeumok fenntartóit és munkatársait arra, hogy a múzeumok értékét milyen mechanizmusok befolyásolják (PENNY 2002. 54–58). A háttérben ugyanakkor főként Bastian s részben mások nyomán az a tudományos meggyőződés kezdett megerősödni, hogy az „igazi”, „értékes” néprajzi tárgyak azok, amelyek függetlenek a piaci viszonyoktól – például nem a nyugatiak érdeklődésének kielégítésére készültek –, s nem egyedi „érdekességek”, hanem összehasonlítható sorozatok vagy rendszerek részei (ZIMMERMAN 2001. 172–174).

Míg Petendi Géza részletekbe menő, szakszerű leírást közölt a Münchenben látottakról, az Európát keresztül-kasul bejáró, csillogó tollú újságíró, Ágai Adolf – alias Porzó –, valamint az ifjú történész, Thallóczy Lajos útirajzba szőtt színes tárcában ismertetett egy-egy néprajzi múzeumot. Koppenhága és Moszkva került így a képbe, a maga módján mindkettő jelentős hivatkozási pont a népisme múzeumi fejlődéstörténetében. Koppenhágáról Hunfalvy Pál is szót ejtett a Balti-tenger vidéki útirajzában, de pár soros, szenvtelen leírása alig közöl információt e múzeumfajta feladatköréről, törekvéseiről. Annyit írt róla, hogy a harminchat teremtel felölöl anyag három csoport szerint van elrendezve: az első egység a fémek nem ismerő népeké, a második a fémek használóké, végül a harmadik „azokat a népeket ismerteti, a melyek nemcsak a fémeket ismerik, hanem irodalmat is teremtettek”: japánok, kínaiak, kelet-indiaiak,

21 Bátky 1908-ban ismét járt Münchenben, de bizonyára a rossz emlékek miatt nem tért ide vissza (vö. BÁTKY 1909. 212, 213), pedig akkor már egy éve új igazgató állt a múzeum élén, Lucien Sherman, sorrendben a harmadik, aki kedvező változtatásokat vezetett be. Főleg az anyag elrendezését oldotta meg, hangsúlyt fektetve a megjelenítés művészi jellegére, amivel alkalmazkodott a város múzeumi normájához. A pár év alatt új életre kelt múzeum iránt a figyelem is megélné, egy csapásra rangos helyet vívott ki magának a városi polgárság körében (PENNY 2002. 154, 156).

perzsák, arabok, törökök (HUNFALVY 1871. II/411–412).²² A koppenhágai Frederik-palotában elhelyezett etnográfiai múzeum a kontinens legelsőként elkülönített ilyen gyűjteményei közé tartozott. 1839-ben már önálló múzeum, Christian Jürgensen Thomsen vezetése mellett, aki a francia királyi térképész, Edme-François Jomard, valamint Franz von Siebold s a leideni múzeumban tapasztaltak nyomán egy teljes, Európán kívüli népeket felölelő múzeum megvalósítására törekedett (BAHNSON 1888b. 3, 4; WULFF 2002). A kezdetekről, Thomsenről Ágai sem írt, ellenben ő szemléletes képet rajzolt a látottakról, beleértve a kiállítástechnika néhány vonását. Megemlítette például „az ablakokba függesztett eszkimó családokról vett fényrajzok” (Ágai 1872) – fotográfiák – alkalmazását, és szóvá tette az enteriőrszerű megjelenítés ellentmondásosságát. Erről a múzeum azon osztályai kapcsán írt, „melyek a szélső észak népeit s életmódját tüntetik föl eredeti s nem utánzott lapp- és eszkimó-sátrakban, szerszámokban s butorokban. Az egyik írámszarvas-sátorba be is léptem s miután sem a tőzek csavaró füstje, sem a halzsírűz, sem pedig a télen át egymás hátán lakó ember és állat tüdőfojtó emanatiói nem boszantottak, igen kellemesnek tartottam volna a benne való időzést akár hosszabb időre is.” Ezt követően hosszasan ecsetelte a grönlandi helytartó feleségének szívszorító élettörténetét, hogy az olvasónak ne legyen kétsége afelől, mit jelent az élet az örök hómezők birodalmában. A múzeum egészében földrajzi elrendezés szerint mutatta be anyagát: „Északról megindulva, e népisme gyűjteményi fonálán mindinkább kelet felé s aztán délfelé vándorlunk. Japán, China, Hindostán s végül Aethiopia.” Minden „nagy izléssel, szakismerettel van rendezve kor és éghajlat szerint”, vagyis geográfiai rendben és a fokozatos fejlődés mintájára. Olyan sok a látnivaló, hogy órákig tart akár csak végigszaladni rajta, hogy a végén a turista „merev nyakkal, fásult inakkal s zúgó fejjel dőljön a székre”. Porzót kétségkívül lenyűgözte a látnivalók sokasága és változatossága. Úti vázlatát mégis szarkasztikusan zárta: „Csak az élet éleszt, csak ez nem fáraszt el soha. Tarka jeleneteinek sűrű változatossága folytonos rugékonyságban tartja idegeinket. Ki az utcára!” Az olvasó oly módon nem bizonyosodhat meg afelől, hogy van-e értelme múzeumot fenntartani, s mint potenciális látogató igazolva láthatja, hogy még a dán főváros idegen népeket látványosan bemutató kiállításáig eljutó szerencsés utazót sem kímélte meg a múzeumi befogadás nehézsége. Kétségtelen: ez külső szempont, nem a múzeum iránt elkötelezett tisztviselőé. Olyan ritka hang, amely a befogadók kétségeit szövelgeti meg, amire idővel a múzeumok is igyekeztek odafigyelni.

Thallóczy Lajos „Moszkvából” küldött levele sokkal rövidebben, mindössze pár mondatban tudósít az ottani néprajzi múzeumról. „A Rumjantzev-Múzeum kitűnő tanulságul szolgál azoknak – írja –, kik a szláv faj összetartozandósága kérdése iránt érdeklődnek. A világ valamennyi szlávja – viaszalakban, nemzeti öltönyben – egymás mellé van állítva, az orosz birodalom érdekes több nemzetiségével együtt.” (THALLÓCZY 1882; 1883. 200.) Mondanivalójának lényege szerint „[é]ppen ez összeállítás mutatja, hogy a szlávok egyesítése lehetetlen”, mert olyan sokfélék, hogy a különbségek kiegyenlítése irreális elképzelés. Mindennek megvan az előzménye: a nagy moszkvai etnográfiai kiállítás 1867-ben. Ennek volt fénypontja a háromszáz viseletbe öltöztetett élethű bábu, amely demonstrálta a cári birodalom nagyságát, Oroszország, Ausztria és Törökország szláv népeinek testvériségét, és ennek volt alapeszméje a szlávok egyesülésének gondolata s politikai programja (JEZERNIK 2011; CVETKOVSKI 2014. 214–218). A korabeli magyar sajtó élénk figyelemmel kísérte a kiállítást. A politikai háttér és szándékok, a pánszlávizmus törekvéseinek leleplezése vitte a prímet, de a kiállítás ismertetése tárgyyszerű információkat is közvetített az etnográfiai kiállítás mibenlétéről. Többet is, mint bármilyen addigi népisme tudósítás.²³ A figyelmét főként a népfajok – értsd: népek, nemzetek – realizisztikus ábrázolása, típusonként való bemutatása, illetve különböző jelenetek – vásár, parasztporta – élőképszerű elrendezése keltette fel. Az élethű fizikai-

22 Megjegyzendő, hogy Hunfalvy igen részletesen ír „Koppenhága legnagyobb nevezetességéről”, a Thorvaldsen Múzeumról (HUNFALVY 1871. II/403–407) és oldalakon át ismerteti a királyi palotában lévő „éjszaki régiségek múzeuma” tizenkilenc termének régészeti anyagát (HUNFALVY 1871. II/407–411). A stockholmi új Nemzeti Múzeumot is a kőkori régiségekre hivatkozva mutatja be (HUNFALVY 1871. II/342–344). Pétervár kapcsán ír az Ermitázsról, Nagy Péter lakóházáról, megemlíti a császári gyűjteményeket, köztük a zoológiát, de az etnográfiait nem (HUNFALVY 1871. I/412–418).

23 Sajátos párja volt ennek a párizsi világi kiállításról tudósító sajtóanyag. Az emberi munka történetét vagy a lakóépítmények változatosságát ismertető beszámolókat nem nevezték az anyagot *etnográfiai*nak, *világkiállítási* tudósításokként jelentek meg. A műtörténész Henszlmann Imre az építészeti részlegben bemutatott lakásokat, épületeket – beleértve a kalmük jurtát, a skandináv, orosz parasztházakat – *művészetként* interpretálta a magyar mérnökegyesület ülésén (HENSZLMANN 1868; vö. VU 1867; HERCOG 1868).

természeti környezet, az életszerű arckifejezés és az öltözetek részletgazdag s dekoratív összeállítás a kiállítás legfőbb ábrázolási módszere volt. „A nép jellemző arcvonásainak hű másolása körül – írta egy ismertető – különös érdemeket szerzett magának Ramazanoff, a moszkvai müegyetem tanára, tanítványaival.”²⁴ Thallóczy nem ír az előzményről, pedig az általa említett viaszalakok ebből a kiállításból kerültek az eredetileg Szentpéterváron alapított, majd 1862-ben Moszkvában újjászervezett Rumjancev Múzeumba. A nagy kiállítás után az etnográfiai anyagból önálló részleget hoztak létre, a Daskov Múzeumot (CVETKOVSKI 2014. 218). Jó másfél évtizeddel később a Zichy-expedíció tagjai értékelik majd igazán a múzeum 1860-as évekből származó jelentékeny ugor anyagát és „pompás sámán-gyűjteményét” (ZICHY 1899. 141). Semayer Vilibáld itt-jártakor a viseleti és munkaeszköz-gyűjtemény gazdagságát emelte ki. A kosztümös bábuk minden oldalról jól látható elrendezési módját másutt is követendő megoldásnak tartotta (SEMAYER 1904a. 219). A bábuk állapotát nem kommentálta, pedig ekkor már négy évtizede álltak, ami gondos kivitelezésükre s talán a tartós, időtálló minőségre utal. Thallóczy kissé maliciózus tárcájában még megjegyezte, hogy „Moszkvában nem divat múzeumot látogatni – egyedül végig bolyongtunk a kongó termeken: el-elgondoltuk, mily furcsa volna, ha ezek az alakok kikelnének szekrényeikből s kérdeznék: hát ti mit csináltok itt? Azt feleltük volna, előbb kérdezzétek meg egymást, hogyan kerültetek ide.”

Már Petendi Géza korai beszámolójában megfogalmazódik, hogy a múzeumok közötti összevetések alapja a birtoklás és a birtokolt műtárgyak mennyisége. Kinek mennyi van, s a gyűjteménye mennyire teljes? Ez utóbbi ugyan több szempontból magyarázható, de alapjában az etnográfiai gyűjtemények reprezentációs jellegére vonatkozott. Ebből származtatták a gyűjtemények értékét. A formálódó múzeumok között élénk vetélkedés folyt. A tisztviselők és a kommentátorok állandóan összehasonlították a múzeumok által főlhalmozott tárgyak tömegét és a gyűjtemények minőségét, ami számukra leginkább a mennyiségi teljességet jelentette, illetve valami megszerzésében az elsőbbséget. Ez a nyílt rivalizálás Glenn Penny amerikai történész kutatásai szerint a korszak egyik jellemző múzeumpolitikai vonása volt (PENNY 1998; 2002. 9–10, 40–58). Az érintettek úgy vélték, hogy aki lemarad, akit mások – gyűjtők, kereskedők, vetélytárs múzeumok – megelőznek, aláássa saját intézménye fontosságát, szakmai pozícióját és végeredményben veszélyezteti saját létét (PENNY 2003. 236). Az újabb és újabb anyagok megszerzése, egy terület elsőként való elérése, más múzeumok megelőzése a múzeumszervezés valóságos motorjaként hatott. S hogy ezt nem is rejtették véka alá, az első ilyen jellegű tapasztalatokra szert tett magyar szemtanú is érzékelte. A későbbiek pedig maguk is belesimultak ebbe az általános trendbe.

Nem tudjuk, hogy ki lehetett az az (y.) szígnóú cikkíró, aki a *Fővárosi Lapok*ban Xántus János kelet-ázsiai anyagának nemzeti múzeumbeli első bemutatása kapcsán így írt 1871-ben: „Nekünk alkalmunk volt látni Németország több híres ethnographiai múzeumát, de japáni, khinai, borneói, jávai tárgyakból sehol sem láttunk érdekesebb és tervszerűbben összeszedett gyűjteményt.”²⁵ Ha a szerző valóban látta a müncheni Seibold-gyűjteményt, ahhoz képest a Nemzeti Múzeum anyagát csak erős „hazafiúi” túlzással tarthatta „értékesebb[nek] és tervszerűbben összeszedettnak”. A fáma szerint Pulszky egyenesen zsibvásárnak tartotta (SÁNDOR 1970. 355, 356). Ismeretes, hogy a kiállítást követően Xántus Jánost 1872-ben nevezték ki a Nemzeti Múzeum újonnan alapított

Néprajzi Osztályának órává. Az osztály elsősorban az ő délkelet-ázsiai anyagából állt, valamint ide csoportosították át a múzeum más, kis számban már bekerült etnográfiai tárgyait. Ugyancsak Xántus s mellette Rómer Flóris az, aki az 1873-as bécsi világkiállításra küldendő magyarországi háziipar anyagát összegyűjtötte. Ezzel megjelent egy másik, szintén etnográfiailag is értékelt tárgykészlet múzeumba mentésének gondolata, illetve gyakorlati feladata. Rómer az európai civilizáció „nívelirozó” hatása miatt a késlekedés ellen szólt, és a külföldi példára hivatkozott: „Ha már nem hallgatunk saját honfiainkra, kik régóta pengetik a magyar ethnographiai muzeumot, serkentsen bennünket a külföld példája és szemfüleskedése, nehogy itt is elkéssünk, vagy másod-harmad kézből kelljen vennünk azt, mit még idején olcsóbban kaphatnánk.” (RÓMER 1871. 194; *kiemelés az eredetiben.*) A magyar néprajzi anyag a világkiállítás

24 R. J. 1867. Lásd még: Moszkva és az ethnographiai kiállítás. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. (május 4.) 3. évf. 15. sz. 208–209. p.; A moszkvai ethnographiai kiállításról. *Pesti Hetilap*, 1867. (május 20.) 2. évf. 21. sz. 164. p.; Moszkvai népisme kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 14. évf. (június 2.) 22. sz. 275. p.; A moszkvai népisme kiállításról. *Heti Posta*, 1867. (június 2.) 1. évf. 10. sz. 85. p.; A moszkvai néprajzi kiállítás. *Heti Posta*, 1867. (június 23.) 1. évf. 13. sz.

25 Xántus néprajzi gyűjteménye. (A múzeumban.) *Fővárosi Lapok*, 1871. (május 20.) 115. sz. 514–515. p., idézet: 514. Hivatkozik rá Sándor István is (SÁNDOR 1970. 317).

után nem a Néprajzi Tárhoz, hanem a megalakuló iparmúzeumba került, sőt Xántus kelet-ázsiai anyagát is megbontották – Jankó János szavaival: „megdézsmálták” ennek javára (JANKÓ 1902b. 338). Kétségtelen, hogy mindezek nyomán a Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteménye nem fejlődött, 1887-ig szinte nem is létezett, ezért is érthető, hogy időről időre ebben az évtizedben is felmerült a magyarországi néprajzi múzeum megalapításának szükségessége. Bár ma a Néprajzi Múzeum 1872-től számítja létét, az első másfél évtizedben nemhogy múzeumként nem állt fenn, de mint egy lehetséges és az országban egyetlen múzeumi néprajzi gyűjtemény sem mutatott érdemi aktivitást.²⁶ A nemzetközi, vagyis a nem európai anyag és a magyarországi gyűjtések egyben maradása a későbbiekben dőlt el, az adott pillanatban még nyitott kérdés volt. Sőt, többek között s különösen az 1885-ös országos kiállítás hatására épp egy *hazai* etnográfiai múzeum megalapításának igénye és szükségessége kapott elsősorban hangot (FEJŐS 2012). A külföldön látottak *ebből* a szempontból váltak ösztönző mintává. S nem csak Budapesten. A fővárostól távol a fiatal dévai főreáliskolai tanár, Mailand Oszkár így írt erről 1885-ben Párizsban szerzett tapasztalatai nyomán:

„Bámulva azon sikereket, melyeket a külföld a népismei adatok gyűjtése körül elért, önkénytelenül felmerül a kérdés, hogy hazánk mit tett e téren, s mit követ el annak megszerzésére, a mit a jövő méltán követelhet? Igaz, telepítéseink nincsenek s a vad népek népismejére vonatkozó tárgyak, csak véletlenül kerültek hozzánk, így a »Nemzeti muzeum« egy kis előszobájába s a Bruckenthal muzeumba.” (MAILAND 1887c.)

Mailand tehát a népisme lényegét, fő sodrát a „vad népek” megismerésében látta, aminek terén idehaza nem sok dicsekednivalónk akad. Sajnos – érződik a megfogalmazásból –, mert nem vagyunk gyarmati hatalom. Van azonban más lehetőség és tennivaló. Így folytatja:

„De nincsenek-e nálunk népek, melyek sajátos életmódjukkal, jellemző szokásaikkal, ősi jellemvonásokat rejtő egyediségükkel, iparukkal megérdemlik a tanulmányozást s épen oly hasznos tárgyát képezhetnék a tudománynak, mint akármely vad nép? És foglalkoznak-e e népek (nemzetiségek) népismei adatainak gyűjtésével? Vannak-e rendszeres gyűjteményeink? Igaz, ott van a székely nemzeti muzeum, melyben sok a székely iparosra vonatkozó adat, de oly rendetlen állapotban összedobva s bizonyos fejlődési stadiumot is nélkülözve, hogy evel aligha szerzünk dicsőséget a külföldi tanulmányozó előtt; és ott volt (fájdalom csak volt) az országos kiállítás tartama alatt az a sok szép népismei szoba, melyek megtartva s muzeumba elhelyezve, egyikét képezte volna Európa legszebb népismei gyűjteményének. Tény az, hogy egy, csak hazánk különféle népeire szorító népismei muzeum alakítása égető szükséggé vált, s Erdély nemzetiségeire szorítkozva, e feladat talán épen Kolozsvár tudományos köreinek hivatása.” (MAILAND 1887c.)

E sorok írója 1884-ben fogalmazta meg Hunyad megyére vonatkozó etnológiai kutatási programját, s hozzákezdett a megye magyar és román népköltészetének összegyűjtéséhez. Terjedelmes gyűjtései mellett az összehasonlító folklórkutatás érdemes képviselőjeként tartja őt számon az utókor (FARAGÓ 1981). A népelet tanulmányozásában való elmerülés szándéka vezette Párizsba, ahol hat hetet töltött az etnográfiai múzeumok tanulmányozásával. A látottakról és az etnológia fejlődéséről előadást tartott a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulat választmányára előtt. Beszámolóját a *Kolozsvár* című napilap hasábjain *Séta Páris népismei muzeumaiban* címmel közre is adta.²⁷ A feltárt adatok szerint Mailand az első, aki kifejezetten azzal a céllal utazott külföldre, hogy az etnográfiai múzeumok mibenlétét és anyagát tanulmányozza. Elfeledett tárcája emiatt az első olyan ismertetés, amely *tudatos néprajzi* tanulmányút alapján íródott a múzeumok alakulóban lévő új fajtájáról, a népismertető – etnográfiai – múzeumról.

26 HERMAN 1877; XÁNTUS 1892; JANKÓ 1902b; SELMECZI KOVÁCS 1989; GRÁFIK 1997; FEJŐS, főszerk. 2000; GYARMATI 2016; az alapítás hagyományának az intézmény azonosság-tudatában játszott szerepéről lásd FEJŐS 2003a. 105–111.

27 Jegyzetelt újraközlése, elemző bevezetéssel: FEJŐS 2018a.

Mailand Oszkár „párizsi sétája” – barangolás a „hideg, csendes termeken” – egész sor múzeum megismerésére kiterjedt, kezdve „a mult századbeli francia életnek [...] hű képét” nyújtó Musée Cluny-tól és a várostörténeti Musée Carnavalet-től az etnológia fejlődésének „egy másik fokát” jelölő, a Louvre-ban lévő „ázsiai ethnologiai muzeumon”²⁸ át az „Hotel des Invalides ethnographiai csarnokáig”. Ez utóbbi a hadi, „tüzérségi” múzeumban (Musée d’artillerie) lévő négyteremnyi „összehasonlító ethnografiai” részleget jelentette, ahol „105 életnagyságu viaszbábban van szemléltetve az európai népek viseletének fejlődése az őskortól a legújabb korig” (MAILAND 1887c; 1. kép). Ebben a múzeumban még további, „népismeai tárgyakkal megrakott” szobákat is látott. Mind az anyag jellegét, mind a múzeumi gyűjtemény értékével kapcsolatos felfogást jól jellemzi az a megjegyzés, amellyel Mailand a kínai császár itt látható egyik díszöltözetét jellemezte: „Ez öltözetet 1860-ban zsákmányolták a francziák, nyerve ily módon egy oly ethnographiai kincset, mellyel más nemzet nem dicsekedhetik.” Mailand hosszasan elidőzött a Trocadéro palotában. Az 1878-as világtárlatra emelt épületről már olvashatott az *Erdélyi Múzeumban* a kolozsvári egyetemi tanár, Finály Henrik tollából, aki részletesen ismertette az itt bemutatott monumentális *Galerie rétrospective, historique et ethnographique* című kiállítás régészeti termeit. „Az épület balszárnyát elfoglaló ethnographiai kiállítás – írta – már nagyon kevésbé veszi igénybe az archaeolog figyelmét.” (FINÁLY 1878. 256.) Emiatt az itt látható „kiállítmányokról” alig írt pár sort. Mailandot természetesen épp ez a rész érdekelte. Behatóan tanulmányozta az időközben itt végleg elhelyezett néprajzi anyagot, az „ethnographiai muzeumot”.²⁹ Itt földrajzi rendben helyezték el a tárgyakat: Óceánia, Afrika és Amerika után az eszkimók, lappok és szamojédek termei következtek. A sort egy bretagne-i szoba zárta le, mely – mint Mailand fogalmazott – „megérdemelné a minta népismeai gyűjtemény nevet”, mert itt „a provincia népének minden legkisebb népismeileg jellemző adata össze van gyűjtve”. Megjegyezhetjük, hogy a bretagne-i enteriőr s a neki helyet adó Európa terem viszonylag új fejleménynek számított az intézmény történetében. Nem sokkal látogatása előtt, 1884-ben nyitották meg (DIAS 1991. 187–190; DUBUC 1998. 79).

Az etnográfiai anyag tehát a legkülönfélébb párizsi múzeumokban megtalálható volt. Mailand ezt jellegzetes evolucionista felfogás szerint úgy értékelte, hogy a különböző gyűjtemények az etnológia különböző fejlettségű szintjeit képviselik. Míg a Cluny Múzeumot a szerző „raritáten-cabinet”-nek tekintette – miután kissé félreértette a ritkasággyűjtemény fogalmát –, a Trocadérót már néprajzi szakmúzeumnak nevezte, amely a „népisme” mindkét irányában gyarapítja anyagát. Mailand szerint a franciák hamar belátták, „hogy az ethnológiának, más földrészek népein kívül, az európai népek ismérére is ki kell terjeszkednie. A francia muzeumok úgy lettek hű tükrei nemzeti életük 2–3 századának, kegyelettel őriztek meg és gyűjtöttek mindent a mi nemzeti ethnológiájokra vonatkozik, s így e tekintetben páratlan muzeumokkal bírnak.” (MAILAND 1887a.) Ez a felfogás a népisme átfogó, „kibővített” fogalmát képviselte. Nem tudni, hogy a budapesti etnográfusok olvasták-e a fiatal dévai tanár, folklorgyűjtő párizsi beszámolóját, vagy hallottak-e arról egyáltalán. A fővárosban mindenesetre sokkal inkább a német példa lebegett vonzó irány-

ként az érdekeltek előtt, ami az emberiség teljességre törekvő kulturális tárházának létrehozását tekintette az etnográfiai múzeumok ideális végcéljának. Igaz, egy *hazai* etnográfiai múzeum megteremtése mint rivális elképzelés és ideál nem okvetlenül ebben a keretben fogalmazódott meg, jóllehet elvileg nem is ellenkezett ezzel.

28 A Louvre palotájában a Mailand által említett Etnográfiai Múzeum (*Musée d’ethnographie*) a Tengerészeti Múzeum (*Musée de la marine*) része volt, s a kettőt hol megkülönböztették egymástól, hol nem (BRESC-BAUTIER 1999).

29 A múzeumot több már meglévő gyűjtemény egyesítésével hozták létre, de nem foglalta magába az összes Párizsban található etnográfiai anyagot (HAMY 1890; WILLIAMS 1985; DIAS 1991; DeGROFF 2012). A Trocadéro múzeumot Mailand után látta Merza Gyula 1897-ben (MERZA 1899. 49), az 1900-as világkiállítás alkalmával Hampel József (HAMPEL 1901a. 134), Herman Ottó, Jankó János, Semayer Vilibáld, Sebestyén Gyula és Szalay Imre, ám ők sem ekkor, sem később nem írtak róla.

Etnográfusok párhuzamos tájékozódása – Xántus János és Herman Ottó; Pápai Károly és Vikár Béla

A módszeresebb külföldi tájékozódás kiinduló évét 1888-ra tehetjük. Véletlen egybeesés miatt ekkor a néprajzi gyűjtemény érdekében munkálkodó Xántus János és Herman Ottó egyaránt járt külföldön. Bár más-más céllal keltek útra, de mindketten számottevő múzeumi tapasztalatokkal gazdagodtak. Egyikük számára sem ez

1. kép. Etnográfiai kiállítás

Párizs, a Hadsereg Múzeuma, Hotel des Invalides, 1906 körüli állapot

Képeslap

ND Photo

Magángyűjtemény

volt ennek első alkalmá,³⁰ viszont ekkor már közvetve-közvetlenül a hazai gyűjtemény jobb megszervezése, valóságos intézménnyé fejlesztése szempontjából értékelték a látottakat. Helyzetük nem volt azonos. Míg Xántus formálisan a Nemzeti Múzeum etnográfiai tárának (munkaszoba nélküli) őre volt, Herman Ottó – miután tudatosan nem vállalt fizetéssel járó hivatalt Ferenc József alatt – kívülről, a képviselőházban és a sajtóban igyekezett a néprajzi múzeum alapítása mellett agitálni.³¹ Az alapítás, illetve az újjászervezés azonban egyiküknek sem jutott osztályrészül, s az ezzel kapcsolatos tényleges döntéseket egyikük sem tudta közvetlenül befolyásolni. Kettejük között különben a néprajzi múzeum lényegét illetően egyáltalán nem volt összhang. Az 1885-ös országos kiállítás nyomán megélénkült múzeumalapítási buzgalom jegyében Herman Ottó sajtóvitát kezdeményezett Xántussal (Fejős 2012), aki kezdetben nem is akart cikkben reagálni, hanem csak magánlevelet írt Herman felvetésére.

„De van levelének egy passzusa – írja erről Herman egy második tárcában –, mely megjegyzést követel s ez az, hogy ő látta Európa minden muzeumát, s ezért képes felállítani az ethnografiai muzeumot, a melyhez – saját szavai szerint – »nem is kíváncsiak oly rengeteg sok ész, és tudomány, csak ismeret, akarat, és jó ízlés.« Megjegyzésem az, hogy a mióta az ősrégészet, embertan és ethnológia tudományosan szerves kapcsolatba jöttek – nem régi dolog – azóta Európa illető muzeumai *tudományos alapon* átalakulófélben vannak, a mihez – ha nem is kell *rengeteg* tudomány; de kell *rendszeres* tudomány; az az ismeret tehát, a melyre Xántus ur célozni látszik, a jó ízléssel egyetemben bizony nem elég.” (HERMAN 1885b; *kiemelés az eredetiben.*)

30 Herman Ottó 1880-ban meglátogatta Nürnbergben a Germanisches Museumot (HERMAN 1889. 36), s Berlinben is járt már.

31 Vö. HERMAN 1877; 1885a; 1885b. Parlamenti beszéde a Nemzeti Múzeum bővítéséről, 1890. január 31. Újraolvasd Szabadfalvi 1996. 329, 330; lásd alább a Néprajzi Társaság múzeumi bizottságának tevékenységét.

Ezek a megjegyzések jól tükrözik Herman felfogását, amit olvasmányai, személyes kapcsolatai és feltehetőleg utazásai alapján alakított ki. Hogy Xántus számára az etnográfiai múzeum fogalma még a vitapartnerre által sugallt pretudományos szinten – etnográfiai egzotikumok, ritkaságok mutogatásánál – rekedt volna meg, nem bizonyítható. Xántus válaszcikke ehhez nem ad kulcsot (XÁNTUS 1885), miként arról sincs érdemi forrás, hogy vajon mennyire volt tisztában a tudományszak Herman által helyesen jelzett, őstörténeti és természettudományos irányú fejlődésével.

Xántus János számára 1888 a másfél évtizedes pangás után az előrelépés ígéretével kecsegtetett. Ennek előzménye, hogy 1886-ban Franz Heger, a császári múzeum őre Bécsből kereste föl a Nemzeti Múzeumot. Közvetlenül Pulszkyhoz fordult, hogy megtekinthesse az etnográfiai tárat. Budapest egyáltalán nem volt ismeretlen számára, itt töltötte gyermekkorát, s „érzületileg ekként közénk való” – ahogy Lóczy Lajos egyszer megjegyezte (LÓCZY 1908. 349) –, rendszeresen megfordult magyarországi tudományos körökben.³² Ekkor egyetlen célja volt, hogy megnézzé Xántus borneói gyűjtését, amelyet tíz napig tanulmányozott, rajzolt. Útja végén úgy nyilatkozott, hogy „a borneói gyűjtemény egész kincs s a benne levő 354 tárgyból [...] –ők alig bírnak 40 darabot”. Xántus helyszíni ismeretei is felkeltették Heger érdeklődését, és meghívta őt Bécsbe (SÁNDOR 1970. 355). Ennek alapján írta – egy időközben elkallódott irattári jelentésre hivatkozva – Sándor István: „1888-ban Xántust Bécsbe küldik, hogy a Heger kezelésében kibontakozó gyűjteményt megismerje.” (SÁNDOR 1970. 356.) Visszatérése után tapasztalatait jelentésben foglalta össze.³³ Ebben többek között azt írta, hogy azért nem volt gyűjteménye „szakszerűleg felállítva”, mert nem volt hely rá, „főteendőm csakis abból állhatott, hogy a meglévő gyűjteményt fenntartsam”. Azért voltak oda nem tartozó, művészi darabok is benne, mert ezt Eötvös rendelete írta elő, hogy Kelet iparát szemléltesse. Nem volt zsidvásár. Az ellenvetést, hogy minek nekünk külföldi etnográfiai kiállítás, elutasította. Ez „provinciális” elv, hisz, tolmácsolja szavait Sándor István, „a külföld néprajzából a hazai tudományok egész sora merít, s a magunkét sem ismerhetjük helyesen, ha mellette nem ismerjük meg más népek életét! S mindezekén túl »a hazai mellett képesek is vagyunk egy egyetemes ethnographiai gyűjteményt is megszervezni!« – hangzik a gondolatmenet öntudatos lezárása.” (SÁNDOR 1970. 357.) Eszerint az egyetemes és összehasonlító jelleg egységét Xántus tudatosan, elvi szempontból vallotta. Úgy vélem, ez inkább Sándor István interpretációja, miután Xántus egy ugyanezzel fogalmazott írásában másként vélekedett. Amikor a képes havi-lap, a *Magyar Salon* a Nemzeti Múzeumot 1887-ben bemutatta, a kiállított borneói tárgyak ismertetését a következő megjegyzéssel zárta: „végre is [a] fővárosunkat látogató külföldieket sokkal jobban érdekelné egy magyar népisme-i gyűjtemény, mint egy egyetemes gyűjtemény, melyet ott-hon is láthatnak, s pedig sokkal nagyszerűbbet, mint a miénk. E tekintetben a magyar népisme-i gyűjtemény mielőbbi felállítása fontos, noha a magyar közönség oktatására az egyetemes etnográfiai is kétségkívül oly érdekű, melyet elhanyagolni nem lehet, sőt fejlesztését lehetőleg elősegíteni szükséges, hogy legalább kiválóbb körvonalakban képviselve legyenek a világörse-
(XÁNTUS 1888. 498; *kiemelés az eredetiben*.) Ebben van némi egyensúly a két pólus között, de sokkal inkább érződik a Herman Ottóval vívott hírlapi „csata” emléke. Xántus szó szerint átvieszi vitapartnerre érvelését, hogy tudniillik a külföldit jobban érdekli a magyar népisme-i anyag, mint az egyetemes (vö. FEJŐS 2012. 26). A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályáról pár évvel később írt cikkéből (XÁNTUS 1892) sem olvasható az ki, hogy a gyűjtemény kettős irányának egymáshoz kapcsol(ód)ását mint egymást erősítő elvet tudatosan képviselte volna, s ezt a budapesti eset máshol nem jellemző sajátosságaként fogta volna fel.

Herman Ottó ugyanabban az évben a Természettudományi Társulat megbízásából a norvégiai partvidék madártani kutatására indult. Németországon keresztül utazott, ahol Berlinben megál-

va találkozott a német antropológusok fejével, az orvos Rudolf Virchowval, a magyar kutatók szellemi mento-rával. Ha nem is esett különösebben szó köztük múze-umokról – erre utaló információt nem ismerünk –, a bronzkori cölöpépítmények és a néprajzilag tanulmá-nyozható emlékek kapcsolatáról beszélve hasonlóan ítélték meg az etnográfia szerepét az emberiség fejlő-déstörténetének megismerése szempontjából (HERMAN 1893a. 37, 38; LAMBRECHT 1916. 21). Norvégiában a ma-darak tanulmányozása mellett néprajzi megfigyeléseket is végzett, s ennek részeként tanulmányozta a bergeni

32 Járt például Budapesten az országos kiállítás alkalmával, amikor a Nemzeti Múzeumban „újabb gazdag szerzeményeinket” is megnézte, vö. *Archaeologiai Értesítő*, 1885. 5. évf. 358. p.

33 A Néprajzi Múzeum Irattára (a továbbiakban: NMI) 9/1888. számú tétele nem található, lappang.

és a tromsøi múzeum gyűjteményeit. Ezek nem nemzetközi hírű, hanem helyi jellegű intézmények voltak, de az útról a *Budapesti Hírlap*nak küldött tárcáiban – melyek gyűjteménye utóbb önálló kötetként is megjelent – Herman Ottó a két helyi múzeum kapcsán is érzékeltetni tudta, hogy mit tartott a múzeumok tudományos és társadalmi szerepéről. A bergeni természetrajzi múzeum a környék természeti viszonyait ismertető anyag mellett néprajzi, régészeti és őstörténeti emlékekre is kiterjedt. Herman Ottó elismerően jegyezte meg, hogy mindezt a tengereket járó „város polgársága hordta össze”. Beszámolójában megpendített egy olyan szempontot, amely rendszeresen visszatért nála: az öntudatos gyűjtők nagyobb odaadását tapasztalta külföldön, mint Magyarországon. Helyesnek tartotta a múzeum irányultságát, miszerint „mindenekelőtt a hazait kell rendbehozni, hogy hozzáférhetővé legyen. Nincs is bosszantóbb annál, ha a múzeumok nem környezetekre, hanem más tájak termékeire helyezik a fókuszot.” (HERMAN 1893a. 51–53.) Grönlandon feltárt, a „tudománynak kiszolgáltatót” s a bergeni múzeumban őrzött eszkimó sírleletek rénszarvasszarvból, -csontból készült dárdahegyeiről elragadtatással írt (HERMAN 1893a. 385). A bergenihez hasonló jellegű volt az 5400 lakosú kisváros, Tromsø múzeuma – nem több, mint „egy jókora faház” –, ami „tele volt igen élénken érdeklődő bennszülött népekkel” (HERMAN 1893a. 151). A helyi látogatók jelenléte bámulattal töltötte el. A múzeum két óra ennek kapcsán úgy tájékoztatta Hermant, hogy „ezek mind halászhalmok, fókák és rozmárvadászhalmok, kik a Jeges-tengerre szállva, mindent hazahoznak, a mi a múzeum gyűjteményeiben még nincsen meg; az intézet legbecsesebb tárgyai ezekből valók” (HERMAN 1893a. 154). A múzeum anyagát Herman sok tekintetben kitűnőnek tartotta. Leginkább Tromsø környékének természetrajzára, ősrégészeti emlékeire terjedt ki, de „kiváló gondot fordít a Jeges-tengerre, különösen a Spitzbergákra és Novaja-Zemljára is” (HERMAN 1893a. 151). „Akadnak néprajzi szempontból igen érdekes fa-faragványok – írta –, köztük a keresztre feszített Megváltó, prémmel jól meghányt zöld bekecsben, meleg sapkával a fején, lábán jó saruval s nadrágosan; – ez szakasztottan az az érintetlensége a lelkiületnek, mely a régi holland mesterekben is lakozott, a kik, mint tudjuk, a Szentírás jelenetét is holland ég alatt, holland épületekben és holland népviseletekben ábrázolták.” (HERMAN 1893. 151.) A madártani anyag kapcsán jegyezte meg, hogy a kiállítás „mintaszerű, mert a tudományos név mellett ott van a norvég népies vagy szerkesztett; a lehetőségig ott a fészkek, tojás és a madárfiú is” (HERMAN 1893a. 152). „A gyűjtemények főntartása játék – jegyzi meg a muzeológiai körülményekre is figyelő Herman –, mert itt nem ismerik a molyt s a mi muzeumaink többi romboló bogárságát!” (HERMAN 1893a. 154.) „A néprajzi gyűjtemény lapp része, noha gazdag volt, nem elégitett ki – írta –, mert nem a közönséges használati tárgyakra, hanem a czifrákra voltak tekintettel; a színes ékítésben már az analin-festékek uralkodtak. Ellenben pompás volt a praehistorikus rész, szép horgaival, háló- és horogköveivel.” (HERMAN 1893a. 154.)

Herman Ottó a saját kultúra ősi, prehisztorikusnak tartott s még fölkelhető emlékeinek gyűjtését tekintette az etnográfiai múzeumok legfőbb sajátjának és elsődleges feladatának. Ebben egyaránt hangsúlyos az *ősi* és a *saját* képzete – a miskolci paleolitikus lelet is a *saját* emléktárgy miatt fontos (vö. HERMAN 1893b). De emellett nyitott szemmel járt, s olyan használati tárgyak iránt is érdeklődött, amelyeket általánosságuk miatt tartott jellemzőnek. A civilizációs hatásoktól mentes, érintetlen tárgyakat kereste. Az Északi-fokhoz (Nordcap-Horn) tett hajóútja során a fokot elhagyva kiszállt Hammerfest városában. „Bejártam a város kereskedéseit, melyek közül némelyik telve van érdekes néprajzi tárgyakkal, bálna- és rozmárcsontvázak érdekesebb részleteivel, lapp késekkel, ruhadarabokkal és szűcsárkával; ám itt a turistaság hatása már érezhető; minden igazán méregdrága, de azért megvettem elég olcsón a legszebb díszítésű lapp kést, melyhez fogható a tromsøi múzeum sem őrzött.” (HERMAN 1893a. 325, 326.) A kést, illetve a tok díszítését két rajzon be is mutatta könyvének a lapp készségeket ismertető fejezetében (HERMAN 1893a. 59., 60. kép, 365, 366).³⁴ Muzeológiai elvei szerint az átlagos megőrzése a feladat, a gyakorlatban a „legszébbet” szerezte meg, amilyen másoknak *nincs*.

Mindkettőjük 1888-as útjának kevés gyakorlati hatása lett. Xántus úti jelentésének sorsáról egyelőre nem sikerült újabb információt fellelni, s ő maga az osztály sorsának előmozdításában, az etnográfiai gyűjtemény bővítésében alig jutott előbbre. Rövidesen beteg lett, 1893 őszén ideggyógyintézetbe került, s egy évre rá elhalálozott (GYÖRGY 1894. 381). Herman kívülről, tekintélyével szorgalmazta egy hazai néprajzi múzeum megalapítását. Leginkább az 1889-ben megalakult Néprajzi Társaságon keresztül igyekezett elképzeléseit érvényesíteni. Tagja volt a társaság

34 Feltehetőleg ez a Néprajzi Múzeum 59.92.4.1–2. leltári számú tárgya, amely Herman Ottó hagyatékából került a múzeumhoz.

Xántus elnökölte hatfős múzeumi bizottságának.³⁵ Ő fogalmazta meg a testület memorandumát a néprajzi múzeum érdekében, amelyet személyesen nyújtott át Hunfalvy Pál társasági elnökkel együtt gróf Csáky Albin kultuszminiszternek (ETHNOGRAPHIA 1890b). Ebben azt javasolták, hogy a meglévő néprajzi gyűjteményeket a szintén mostoha sorsú, Török Aurél által – francia mintára – alapított antropológiai múzeummal egyesítsék, és így jöjjön létre „a magyarországi néprajzi múzeum”. Külön szóvá tették, hogy „merőben helytelennek tartjuk azt, ha az ethnographia az iparművészettel hozatnék kapcsolatba, mert e kapcsolat a dolog természeténél fogva csak összekényszerítés lenne” (ETHNOGRAPHIA 1890a. 97). Ezt Herman Ottó különösen ellenezte. Az ember-tani, természettudományos keret elsősorban az ő és Török Aurél felfogásából származott, és messzemenően egyezett külföldi múzeumi tapasztalataikkal. A hazai intézményalakulás vargabetűi nem tartoznak szorosan az itt tárgyalt kérdések körébe, mindenesetre a bizottság álláspontjának nem lett foganatja (HERRMANN 1891), bár a társaság határozott fellépése hosszabb távon eredményesnek bizonyult. Közvetve Herman Ottó hatása is kétségtelenül érvényesült. Külföldi tapasztalatai írásain, illetve személyes közlésein keresztül váltak/válhattak mások számára hasznosíthatóvá. Tájékozódását későbbi külföldi útjain is folytatta. 1897-ben „madármunka érdekében” Németországba utazott. Bécsben megállva megtekintette a börzepalota egyetlen nagy termében elhelyezett Osztrák Néprajzi Múzeumot. Ennek „legfeltűnőbb darabja – írta naplójában – egy több száz alakot számláló faragott passzió roppant sok lovassal; élettelen akció és jellemzés ezt a parasztművet igen becseless teszi. De ha én összehoznám a magyar ősfoglalkozásokat, világ-raszoló dolog volna biz az.” (HERMAN 1893. 28.) Ezzel a szembeállításal egyértelműen megvilágítja, hogy számára mi jelentette a néprajzi tárgy fogalmát. Berlinben mindkét néprajzi gyűjteményt megtekintette. A hazai német gyűjteményt igen szépnek tartotta. Mint megjegyezte: ez „több annál, amit címe mond, mert mélyen belenyúlik a nép életébe. Az elzászi és spreewaldi szobák tökéletesek. Egy szekrényben az erdélyi százszok teljes öltözete. A helyiség rossz, de az egyesület ingyen bírja az államtól. Sökeland [a kísérője] panaszkodott a részvétlenség miatt; egybekben teljesen pártomon van.” (HERMAN 1893. 40.) Útja során elsősorban a honi népeletet kifejező néprajzi kollekciókat méltányolta. Ezek alapján – illetve még ezekkel szemben is – saját ősfoglalkozási felfogásának mint muzeológiai feladatnak helyességéről győződött meg. A kiállítási módszerek tekintetében a szobabelsők bemutatását emelte ki, s nagy hatást tettek rá a korszak legkorszerűbbnek tartott múzeumtechnikai felszerelései, például a pormentes vasszekrények Frankfurtban, Drezdában. Az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmával is főleg a primitív etnográfiai jelenségekről készített jegyzeteket, ceruzarajzokat (HERMAN 1893. 109-121).

Xántus János és Herman Ottó mellett nagyjából ugyanebben az időben a bontakozó hazai etnográfiai kutatás más irányban tevékenykedő képviselői is megtapasztalták, hogy a néprajzi kutatómunka egyik megkerülhetetlen forrása a tárgyi kultúra, amelynek felhalmozásához, megőrzéséhez múzeumokra van szükség. Ahogy Jankó János fogalmazott, „az velünk rokon népek köréből származó tárgyak” gyűjtése hozzájárult „az összehasonlító néprajz megalapozásához” (JANKÓ 1901b. 233). A néprajzi tudás létrejötte, alakulása a tárgyak mentésével, megőrzésével függött össze, és formális analízisből táplálkozott (JACKNIS 1996. 194), s ez a kutatás új irányát jelentette. Egyrészt a szibériai rokon népek között folytatott kutatóútról visszatérő Munkácsi Bernát és Pápai Károly látogatott meg oroszországi és skandináv múzeumokat. Másrészt Vikár Béla tett szert olyan múzeumi élményekre, tapasztalatokra, melyek a magyarországi intézményfejlődést befolyásolták. Hazatértük után Vikár és Pápai egyaránt szót ejtettek a múzeumokban látottakról. Az ő beszámolójuk már az intézményesülő és szakszerűsödő néprajzi közegehez szólt, a Néprajzi Társaság folyóiratának első évfolyamában jelent meg (PÁPAI 1890. 122, 123; VIKÁR 1890).

Munkácsi Bernát és Pápai Károly 1888 márciusában indultak osztjákföldi útjukra. Munkácsi első, 1885-ben tett oroszországi utazásakor már tanulmányozott etnográfiai tárgyakat. A kazáni szeminárium Kuznyecov nevű tanára – mint beszámolt róla – „sok cseremisiz és csuvas néprajzi tárgyat, öltözeteket stb. mutatott” neki (MUNKÁCSI 1892. 94). Második expedíciójához Pápai Károlyt kérte fel, hogy tárgyi kutatásokat végezzen. Miután Pápai a közoktatásügyi minisztériumtól pénzt kapott néprajzi tárgyak gyűjtésére, „nem volt okom sajnálni most már – írta a helyzetet jól jellemezve –, hogy a lipcsei és szent pétervári néprajzi múzeumok ily irányú felszólítása elől kitértem” (PÁPAI 1890. 119). Megjegyzése arra utal, hogy expedíciójuk hírére a két múzeum azonnal megkönyékezte őket, hogy gyűjtse-

35 A hazai ethnographiai múzeum ügyében kiküldött bizottság tagjai: elnök: Xántus János, tagok: Herman Ottó, Herrmann Antal, Pápai Károly, Szendrey János és Török Aurél (*Ethnographia*, 1890. 1. évf. 1. sz. 60. p.)

2. kép. Királyi Néprajzi Múzeum

Berlin, Königsgrätzer Straße

Képeslap

Globus Verlag Berlin kiadása

Magányűjtemény

nek a számukra. Kifelé menet csak kevés időt fordítottak múzeumok megtekintésére, viszont hazafelé jövet, 1899 nyarán egész sor gyűjteményt tanulmányoztak. Jekatyerinburg, Kazán, Moszkva és Pétervár után érkeztek Helsinkibe, ahonnét Stockholmon, Koppenhágán, Berlinen át utaztak haza. „A néprajzi muzeumok tanulmányozása – olvasható Pápai beszámolójában – sok tanulságot és sok meglepetést nyújtott. A soknépű Oroszországban élénk élet van a néprajzi kutatás terén, és ez a múzeumokban is kifejezést nyer. Különösen érdekes Moszkvának az orosz birodalom összes népeire és az összes szláv népekre kiterjedő gyűjteménye. E mellett nemcsak az európai Oroszország jelentékenyebb városaiban vannak néprajzi gyűjtemények, hanem a távol Szibéria félreeső városkájának egyre-másra keletkező muzeumaiban is. Persze ma még mindezek jobbadán a pusztá gyűjtés fokán állnak: a feldolgozásra még hiányoznak a kellő anyagi eszközök és szellemi erők. Mindenütt a kezdetet látjuk, de egy sokat ígérő kezdetet.” (PÁPAI 1890. 122, 123.) A név említése nélkül hivatkozott moszkvai gyűjtemény a Thallóczy Lajos által ismertetett Rumjencev Múzeum volt. Pápai beszámolója viszont elsőként méltatja az oroszországi múzeumok néprajzi jelentőségét, elsősorban az általuk megszerzett, de még feldolgozásra váró forrásanyag miatt.

Pápai elragadtatással írt Helsinkéi finn tárgyú néprajzi gyűjteményéről, amelyet a maga nemében páratlannak tartott. Kiemelte az anyag összegyűjtésének ugyancsak rendkívüli módját: „az egyetemi ifjuság hozta létre és az tartja fenn” (PÁPAI 1890. 123). A svéd és a dán főváros kapcsán mindössze annyit jegyez meg, hogy „gazdagok, becsesek [...] néprajzi kincsei”. Stockholmban bizonyára az Északi Múzeumban (Nordiska museet) jártak, feltehetőleg elsőként a magyarok közül, noha erre Pápai nem tért ki beszámolójában. Berlinben látták a néprajzi gyűjteménynek „ujabban emelt palotát”, vagyis az 1886-ban nagy állami ünnepség keretében a Königsgrätzer-

straßen megnyílt új múzeumépületet (2. kép),³⁶ ami – Pápai szavaival – „a néprajznak, a néprajzi muzeum ügyének diadalát hirdeti”. A tágabb kontextust felvillantva: a „néprajz diadala” mögött valójában a vaskancellár, Bismarck Afrika-politikája állt, s tágabban a német kolonializmus érdekei. Miután Németországnak érdekeltségei támadtak Afrikában, megteremtődtek az állami források múzeumpalota emelésére. Az államnak eredendően nem volt kötelezettsége múzeumot fenntartani. Hagyományosan az uralkodónak volt joga gyűjteményekre. Így jöttek létre a királyi ritkasággyűjteményekből az etnográfiai múzeumok, mint Berlinben a királyi múzeumok egyik szakága. A reprezentatív palotát az állam finanszírozta, mert politikai érdekei úgy kívánták. A kortárs Pápai a látványos áttörés eredményét és nem a háttérét látta. Ennek nyomán jegyezte meg beszámolója végén, hogy a néprajzi gyűjtés és a gyűjtemények terén „mennyire szegények, elmaradottak vagyunk”. Az ok pedig, tette hozzá önostorozó módon: „csupán a saját mulasztásunk” (PÁPAI 1890. 123).³⁷

Alig egy évvel Xántus János és Herman Ottó utazása után s két héttel Pápaiék hazatérését követően indult Vikár Béla a finn nyelv tanulmányozására első finnországi útjára 1889. július 30-án. Vikár szintén tudósított a Helsinkiben látott néprajzi múzeumról, amelyet ingyen látogathattott meg. Megszerezte a múzeum duplum tárgyait, s ígéretet kapott a kiegészítésre „saját szakértői útján eszközözlendő pótlásra” is. A múzeumi gyűjtés aktuális feladatát a következőben látta: „ha valahol, úgy ezen a téren sietésre int az idők jele. A civilisatio rohamosan terjed az ezer tavak országában, rohamosabban, mint bárhol Európa északán, és terjedésével folyton fogy az ethnographiai gyűjtés tere s anyaga.” (VIKÁR 1890. 244.) A modernizáció előretörése a kiindulópont, de a gyűjtés sürgető voltát további aggasztó körülmények magyarázzák, amit Vikár részletekbe menően megindokolt. Érdemes véleményét hosszabban idézni:

„Más veszély fenyeget a külföld részéről. A művelt nemzetek érdeklődése mind fokozódó mértékben fordul a finn ethnographia felé, főképp a Kalevala miatt, mely csak az ethnographia világtításában érthető meg teljesen. A stockholmi világhírű múzeum egyre gyarapítja finn gyűjteményét. Szászország majdnem megelőzött bennünket a helsingforsi múzeumnál. Angol és amerikai gyűjtők egymásután keresik föl Finnországot ethnographiai tárgyak végett. Az oroszok is kezdenek mozogni. De a sürgősség legnagyobb oka ránk nézve magukban a finnekben rejlik. A helsingforsi múzeum, valamint a vidéken alakuló kisebb múzeumok évről évre vetélkedve terjesztik ki gyűjtéseiket a finn ethnographia egész területére, s maholnap összehordanak mindent, a mit ezen a téren figyelemre méltó és értékest ma még lelhetünk. Finn rokonaink példája indítson minket is magasztos földadatunk buzgó teljesítésére!” (VIKÁR 1890. 244, 245.)

Más helyzetben, de ismét a már Petendi Géza által megírt múzeumok közti vetélkedéssel szembesülünk. Etnográfiai gyűjtés mint verseny, a megszerzési igyekezete nem csupán a múlt pusztulása miatt sürgető követelmény, hanem a másoktól való elmaradás kedvezőtlennek érzett tudatából fakadóan is. Magyar szempontból, sugallja Vikár, ez a múzeumi versenyhelyzet, rivalizálás veszélyezteti a magyarság eredetének, rokonsági viszonyainak felderítését és számontartását, ezért haldéktalanul törekednünk kell etnográfiai gyűjtemények megszerzésére. Lényegi követelmény, normatív elvárás, hogy ebben a vonatkozásban az anyag gyarapításában

36 „A NÉPISMEI MÚZEUM BERLINBEN, a poroszok egy újabb nagyszerű tudományos alkotása, teljesen fölépült és a múlt december hó 18-án jelentékeny részét ünnepélyesen megnyitották, s ez alkalommal az intézet két főemberét, A. Bastiant és Dr. A. Vosst, méltó elismerés érte. Előbbi évtizedek óta az egész világot bejárta és intézete számára maga szerezte azt a rengeteg ethnographiai anyagot, melynél fogva most a berlini népisme gyűjtemény a világ leggazdagabb ilyenmű múzeuma közé tartozik. Másrészt dr. Voss nem ugyan oly mérvben mint Bastian, de szintén bámulatos szorgalommal sok teremre való prehistorikus maradványokat gyűjtött össze. A gyűjtemények ezen osztályában Németországra van a legfőbb tekintet, de azért nem egy érdekes magyarországi arany és ezüst régiség vándorolt a kereskedők kezén a berlini múzeumba, büszkén képviselve ott is nemes fémekkel megáldott hazánkat.” (Archaeologiai Értesítő, 1887. 7. évf. 1. sz. 93. p. Vö. HEGER 1887. A megnyitó ceremóniát, annak háttérét, az épület külső és belső fényképeit lásd PENNY 2002. 187–191.

37 Pápai hazatérése után 1891-ben más irányban is tanúságot tett muzeológiai érdeklődéséről. A néprajzi osztály napidíjas alkalmazottjaként behatóan tanulmányozta a prágai cseh országos kiállítás néprajzi részeit (P[ÁPAI] 1891a), valamint Emil Holub afrikai expedíciójának eredményét a bécsi Rotundában bemutató tárlatát (P[ÁPAI] 1891b). Ismertetői tanúsítják, hogy fogékony volt a kiállítási eljárások, a muzeográfia iránt.

elől kell járnunk, mert az nemzeti missziót teljesít. A rokon népek körében elsőbbségi jogunk van a nyugati vagy orosz múzeumokkal szemben. Pápai Károly közvetett utalásai után Vikár Béla ír erről talán a legkorábban és a legvilágosabban, mégpedig a bontakozó szakmai közéletet szervezni hivatott *Ethnographia* hasábjain. Felismerhető ebben a gondolatmenetben Hunfalvy Pál felvetése, aki Budapestet szeretne volna tudni a finnugor tudomány központjának. Múzeumi vonatkozásban a témaelhatárolás nem annyira egyetemes, mint – a rokon népekre összpontosított jellege miatt – nemzeti.

Vikár Béla nevéhez fűződik a múzeumközi kapcsolatoknak köszönhető első tárggyarapítás is.

„Vikár – tudósított Pápai Károly – jelenleg azon is fáradozik, hogy bennünket állandó összeköttetésbe hozzon a finn néprajzi múzeummal. Nagy beccsel bírnának reánk nézve e gazdag múzeum duplumai, melyek iránt Lipcsében (!) nagyobb érdeklődés mutatkozik mint nálunk. Pedig a finn múzeum is szívesen látná, ha duplumai Magyarországra jutnának, sőt kész lenne rendes gyűjtői által számunkra gyűjtést eszközölni.” (PK 1890. 56.)

Az ismételt utalás Lipcsére mint riválisra jól mutatja, hogy a rokon népek vonatkozásában a múzeumi gyűjtés nemzeti indokoltóságát előnyben részesítették a határoktól független tudományos érdeklődéssel szemben. Ez persze abból is adódott, hogy a lipcsei népismertető (*Völkerkunde*) múzeum törekvésében – hogy „az emberi nem természetét és készítményeit minden helyről és minden időszakból átfogóan be tudja mutatni”³⁸ – a másokat megelőző szerzés ambícióját látták. Vikár közbenjárására a Finn Nemzeti Múzeumtól 133 karjalai tárgyat tudott a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya megvásárolni 1890-ben. Egy második beszerzésre is alkalom nyílt, miután a vallás- és közoktatási miniszter ötszáz forintot biztosított arra, hogy a helsinki múzeum anyagának gyarapítására szervezett 1892-es finn és észti gyűjtés keretében a budapesti múzeumnak is vásároljanak. Az anyagot a finnországi múzeum igazgatója, Theodor Schwindt állította össze, határozta meg, lajstromozta és juttatta el Budapestre. Az akció keretében 219 finn tárgy és 32 fénykép mellett sikerült hozzájutni 36 észti tárgyhoz is, amit a finn múzeum megbízásából Oscar Kallas észti egyetemi hallgató – később neves kutató – gyűjtött az addig számukra is ismeretlen viyebszki észti nyelvsziget területén (VIKÁR 1893. 329).³⁹

Az első finn múzeumi tapasztalatok, beszámolók visszhangra találtak a magyarországi hazai néprajzi múzeum alapítását céljának tekintő Néprajzi Társaság törekvéseiben. Emellett közvetve a német tudományosság hatása is befolyással bírt. A német és osztrák antropológiai társaság 1889-es bécsi ülésén⁴⁰ a német kollégák elismerésüket fejezték ki a Magyarországi Néprajzi Társaság megalapítását illetően. A kongresszusról beszámoló Herrmann Antal részletesen kitért a német társaság elnöke, Rudolf Virchow üdvözlő szavaira. Ő is nagy jelentőséget tulajdonított egy hazai néprajzi múzeum megszervezésének, s szólt az ilyen irányú német tervekről. Olyan teljes berendezésű szobákat akarnak felállítani, mint amilyenek a stockholmi múzeumban láthatók, és egy mintagyűjtemény összeállítását tervezik, „melynek alapján a hazai népek viseletét és használati tárgyait összehasonlítva lehet tanulmányozni” (HERRMANN 1890c. 158). Herrmann a Néprajzi Társaság első felolvasóülésén értekezett a hazai néprajzi múzeum szükségességéről. Megemlítette, hogy „Németország népei, a kik mindig elől jártak a hagyományok megbecsülésében, szintén csak nem régen, épen a »Magyar Néprajzi Társaság« első ünnepélyes közgyűlésének napján nyitották meg Berlinben a maguk hazai ethnographiai muzeumát.” (HERRMANN 1890a. 22.) Azt nem említette – bár bizonyára jól tudta –, hogy az alapítás messze volt a nagy áttöréstől. Az új múzeum nem volt része a nagy híru berlini királyi (egyetemes) néprajzi múzeumnak, állami támogatást sem élvezett, sőt a gyűjteményt szorgalmazó Rudolf Virchow páratlan tekintélye – mint „a Német Antropológiai Társaság Bismarckja” (Zimmermann 2001. 114) – sem

38 A nagyszebeni német napilap tájékoztatása a múzeum céljáról. Erdélyi meghatalmazottja, Emil Sigerus Nagyszebenben fogadja a felajánlásokat és a múzeumegyesület belépési nyilatkozatait (Museum für Völkerkunde. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1883. Bd. 10. Nr. 54. p.). Semayer 1898-ban látott pár tőle származó jellegtelten tárgyat Lipcsében (SEMAYER 1898a. 393). Vö. LUSCHAN 1899.

39 Az észti tárgyak jegyzéke: NMI /4/1893.

40 Az ülés kilenc magyar résztvevője közül hatan a Néprajzi Társaság tagjai voltak: gr. Apponyi Sándor, Herrmann Antal, Pulszky Ferenc, Spitzer Mór, Thallóczy Lajos, Torma Zsófia (vö. HERRMANN 1890c. 157). A kongresszus tagjai Budapestre is ellátogattak, ahol Pápai Károly vezetése mellett megtekintették az 1882-ben megnyitott (vö. TÖRÖK 1882) antropológiai múzeumot (*Pesti Napló*, 1889. 40. évf. 221. sz. ek. 2. p.).

volt ilyen értelmű elismertetéséhez elegendő. Végül az ő kezdeményezésére egyesületi formában, tehetős polgárok támogatásával – főként berlini zsidó bankárok finanszírozásával – jött létre a sajátos nevű hazai német néprajzi múzeum, a Német Háziipar és Népviseletek Múzeuma.⁴¹ Ahogy az egyik első magyarországi látogatója, Merza Gyula írta, Berlin központjától távol, egy bérházban, „hamupipőkeként” nyert mostoha elhelyezést (MERZA 1899. 49).

Tanulságos ugyanakkor az is, hogy Herrmann Antal beszédében mit tekintett a hazai etnográfiai múzeum lehetséges példájának: „Ennek alkotásánál nem kívánjuk a stockholmi muzeumot mintául venni, hanem inkább a helsingforsit, a legtanulságosabb és legczélszerűbb berendezésűt, a melynek alapját a finn tanulók vetették meg, ki-ki a vakációban összegyűjtve saját vidéke tárgyait.” (HERRMANN 1890a. 23.) Ezekből a szavakból egyértelmű, hogy az addigi külföldi tapasztalatok alapján a finn gyakorlat számított a legvonzóbbnak, éppen a múzeum létét biztosító, a hazafias érzést kiteljesítő társadalmi összefogás és elkötelezettség miatt. Ezáltal a magyarországi értelmezésben hangsúlytolódást érezhetünk a mintát illetően. A finnek – mint láttuk – éppen hogy a svéd példa nyomán kezdték el a gyűjtést s a múzeumszervezést, miként a mozgósító szándékkal és értelemben szintén fölemlített németek is. Az Északi Múzeum nemcsak svéd, hanem a nemzetinél tágabb, skandináviai orientációt is képviselt. Az pedig egy további pólus, hogy Németországban az etnográfiai múzeumok ügyének fő irányát az Európán kívüli világ egészére kiterjedő ambíció határozta meg. Virchow ebbe szerette volna beilleszteni a német tradíciók megörökítését – láthatóan sikertelenül.

Jankó János – mi legyen a célja a külföldi múzeumok megismerésének?

Amikor Pápai Károly és Vikár Béla oroszországi és finn beszámolóit megjelentek, Jankó János fél éven át Londonban, Párizsban folytatott könyvészeti kutatást Benyovszky Móric személyével, naplójával kapcsolatban (JANKÓ 1891. 718). Ekkor látta először a két nagyváros világhíres múzeumait. Még mielőtt maga is múzeumi pályára lépett, megismerkedhetett komoly Európán kívüli gyűjteményekkel, láthatta az egyes múzeumok rendszerét és a kiállítási eljárásokat. Ismereteiről konkrétan soha nem írt, ilyen alapon múzeumi programot nem fogalmazott meg. Alig telt el pár év, Jankót kinevezték a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályához 1894 januárjában, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a beteg Xántus helyett órá járult a néprajzi gyűjteménnyel kapcsolatos minden feladat. Tevékenységét nagy nemzetközi mozgékonyosság jellemezte. Már az adott év tavaszán Berlinbe utazott, hogy a néprajzi múzeumban átvegye az állami pénzen megvásárolt Fenichel-féle új-guineai gyűjteményt. Mivel utóbb felmerült, hogy a hagyaték egy része illetéktelen kezekbe került, vagy más múzeumoknak értékesítették, decemberben valóságos nyomozati munkát bízta rá. Ennek részeként átvizsgálta a bécsi Udvari Természettudományi Múzeum és a prágai Nemzeti Múzeum etnográfiai gyűjteményét esetleges Fenichel gyűjtött tárgyak után, majd pár napra ismét Berlinbe ment, ahol a múzeum alapítójával és nagy tekintélyű vezetőjével, Adolf Bastiánnal találkozott. Megtudta tőle, hogy az adott időszakban a múzeum nem vásárolt egyetlen új-guineai tárgyat sem.⁴² Még első berlini látogatásakor tanulmányozta a múzeum nyilvántartási rendszerét is. Hazatértét követően kezdte el az alapjainban máig érvényes „új nagy gyűjtemény-katalógust, a czédula-szakjegyzékkel [...] melyben mintául a berlini K. Museum für Völkerkunde leltára szolgált” (JANKÓ 1894. 372). A következő év nyarán megtekintette a prágai „cseh-szláv néprajzi kiállítást” (3. kép), amelyről részletes ismertetőt tett közzé a *Vasárnapi Ujságban* (JANKÓ 1895). Egy évvel később az első hosszabb útja Oroszországba vezetett. Múzeumi szempontból Pápai Károly nyomában járt, az ottani múzeumok magyar vonatkozásban értékelhető anyagát kívánta tanulmányozni. Vállalkozásáról utóbb így írt *A magyar halászat eredete* című nagy munkája bevezetésében:

41 STEINMANN 1963; WESTPHAL-HELLBUSCH 1973; HOFER 1977; MÜLLER 1992; PENNY 2002. 41, 42; lásd még a korabeli beszámolókat (HERMAN 1883. 39, 40. (1897-es út); SEMAYER 1898b. 455–457; 1900. 184; BÁTKY 1910. 224–226; CZAKÓ 1918b. 1–7). A múzeum 1904-től került állami felügyelet alá, átmenetileg az etnológiai múzeum őstörténeti osztályához csatolták.

42 JANKÓ 1894. 371; a decemberi nyomozás részleteit lásd Jankó 1894. december 27-i, a miniszternek írt jelentésében (NMI 35/1894., fogalmazvány). A nemzetközi beágyazottságot mutatja Jankó egy másik megjegyzése: „Több mint 6000 frton vettük meg a Fenichel gyűjteményt, melyet Bastian, Virchow, Bartels, Ehrenreich és Heger Európában páratlanul jeleztek, s melynek leírását várja tőlünk a külföld.” (NMI 61/1896.; *kiemelés* – F. Z.) A gyűjteményhez vö. VARGYAS 2000. 555, 556, de itt nincs szó Jankó szerepéről.

3. kép. Cseh-szláv néprajzi kiállítás

Prága, 1896

Fotograf Adler

Jankó János hagyatéka

Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 342265

„1896-ban arra kértem a M. N. Múzeum igazgatóságát, hogy rendes szabadságidőmet ez alkalommal Oroszországban tölthessem s megtekinthessem a nizzai-novgorodi kiállításnak, továbbá a moszkvai, pétervári és helsingforsi múzeumoknak néprajzi anyagát. Kérelmem megindoklásában a többek között kifejtettem azt is, hogy a nyugati múzeumokban, melyeket elég jól ismerek, melyeket csaknem évenként felkeresek, meg lehet ugyan tanulni az ethnographia rendszerét és módszerét, meg lehet ismerni a világ legkülönbözőbb népeinek ethnographiai tárgyait, de a mi magyar ethnographiánknak sem elejét, sem folytatását sem semmiféle vonatkozását meg nem találjuk, s ha egyáltalán van valamelyes analógia összegyűjtve, úgy ezt csakis az orosz gyűjteményekben kereshetjük.” (JANKÓ 1900a. 6.)

Útja eredményeként megállapította – s ezt tette a halászlé munka alaptézisévé –, hogy „az orosz gyűjteményekben a magyar ethnographia számtalan analógiáját” lehet megtalálni (JANKÓ 1900a. 7).⁴³ Ez a megjegyzés azt is jelzi, hogy Jankó számára a múzeum a benne főlhalmozott anyaggal volt azonos. Tudományos forráshely, ez az értéke. Közlebebről: Jankó előnyben részesítette a magyar néptörténetre vonatkozó vagy azzal összefüggésbe hozható összehasonlító múzeumi tárgyállományt a múzeum etnográfiai „rendszerével és módszerével” szemben. A múzeumok kapcsán később is legtöbbször az anyag megismeréséről értekezett, muzeológiai megjegyzéseit inkább csak mellékesen vetette papírra. Útban Finnországból hazafelé Berlinben ismét találkozott Adolf Bastiannal, akit már 1894 óta

⁴³ Útjáról hivatalos jelentést írt (NMI 24/1897.), de ez jelenleg nem található.

ismert. Itt a múzeumi anyaggal s az etnográfiai gyűjtéssel kapcsolatban különleges élményben volt része, aminek jelentőségét – mint alább látni fogjuk – saját terepkutatása eljárásainak fényében érthetjük meg.

Az oroszországi munkát tovább folytatva, a harmadik Zichy-expedícióra készülve 1897-ben és 1898-ban Jankó szinte megismételte a korábban Pápai Károly által bejárt múzeumi utat – visszafelé haladva. Elődjénél sokkal részletesebb, alaposabb anyaggyűjtést folytatott. Kifelé menet Berlint ismét útbá ejtette, ahol a kor mérvadó szakembereivel megvitatta kutatási programját. Találkozott Bastian helyettesével, Félix von Luschannal, valamint az épp ott időző bécsi múzeumi tisztviselővel, Franz Heggerrel. Tisztelgő látogatást tett Virchownál, akitől 1896-os magyarországi látogatásakor sok bátorítást kapott a néprajzi gyűjtemény fejlesztését illetően (JANKÓ 1993. 11–15). Ekkor Jankó három hónapot töltött Finnországban. Elsősorban a Finn Néprajzi Múzeum anyagát tanulmányozta, amelyet tipológiailag feldolgozott. A tárgyak formai jegyek szerinti fejlődési sorokba rendezése jelentette számára a múzeumi tárgyak elemzésének módszerét (JANKÓ 1993. 74–146), amit utóbb Marót Károly leíró „botanikai módszernek” nevezett (MARÓT 1939. 358). Emellett nagy figyelmet fordított a Finn Néprajzi Múzeum és a vidéki gyűjtemények kialakulására, szerepére. Ezek kapcsán becsülte nagyra azok nemzeti hivatását (JANKÓ 1900c; 1993. 47–53). Megtekintette még a Halászlati Múzeum történeti-néprajzi anyagát, továbbá a művészeti múzeum, az Ateneum Antell-gyűjteményének „kicsiny afrikai elő és hátsó indiai és perzsa ethnographiai csoportját” és az ezzel együtt kiállított Gustav Nordenskjöld-féle anyagot, a Mesa Verda feltárásából származó leleteket.⁴⁴ Finnország után tizenhárom oroszországi város múzeumát vizsgálta át, vagy legalábbis igyekezett azt felderíteni, hogy hová kell majd munkatársait az anyag részletes számbavételére kiküldeni. Az útja során a miniszternek küldött jelentéseiben, leveleiben, naplójeljegyzéseiben múzeumi tapasztalataira is kitért (vö. JANKÓ 2000).

Professzorának, Lóczy Lajosnak Szentpétervárról írt 1897. november 9-12-i levelében Jankó összefoglalta finnországi és pétervári első napjainak munkáját.⁴⁵ Célja az volt, hogy a „magyarság eredetét tárgyi néprajzi alapon” megvilágítsa, s ehhez a rokon népektől származó összehasonlító anyagot maga szedje össze. Ezenkívül azt is elhatározta, hogy mindenütt alaposan tanulmányozza a muzeális viszonyokat, „hogy annak idején az e téren szerzett adataimat is értékesíthessem a hazai nemzeti muzeumunk korhadt szervezete érdekében” (HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 14). Múzeumi megfigyeléseivel tehát a Nemzeti Múzeum szervezeti átalakításához, szemléleti

korszerűsítéséhez akart hozzájárulni. Beszámolt arról, hogy a Finn Néprajzi Múzeum mintegy 13 ezer finn tárggyal bír, melyeket egész Finnország területéről rendszeresen gyűjtöttek a „stockholmi Nordisk Museet megalapítójának a híres Hazeliusnak nyomán”. Itt nem járt, az Északi Múzeumot másodkézből ismerte, részletesebb képet többek között éppen Pápai Károlytól kaphatott róla. A finn múzeum erőnyeit abban látta, hogy „kimerítő az egyes vidékekre” vonatkozóan, és „gazdag az egyes sorozatokban”. Úgy érezte, hogy ha ezt feldolgozza, lehetősége nyílik ennek alapján a finnugor népek csoportjában az „összehasonlító typologia” – mint végső cél – elkészítésére (HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 14). Áttekintve a múzeumi tárgyakat, ahhoz hogy ezek „életadta keretét” is megismerje, felkereste „a legtöbb ősit megőrző” Karéliát. Lóczy Lajosnak is megírta, mint a finn néprajznak szentelt későbbi ismert tanulmányában (JANKÓ 1900c), hogy a múzeumügy, különösen a néprajzi múzeumok ügye sehol úgy fel nem lendült, mint Finnországban, ahol Helsinkin kívül nyolc néprajzi múzeum létezik. Ezek adatait finnországi naplójában össze is foglalta, részben saját tapasztalatai, részben levélben kért információk alapján (JANKÓ 1993. 47–53). A finnektől eltérően Pétervárott azt tapasztalta, hogy a „múzeum új s következőleg hallatlan rendetlenség van benne”, pedig az anyaga gyönyörű (4. kép). A kutatást akadályozó legnagyobb probléma, hogy nin-

44 JANKÓ 1993. 26. Nils Gustaf Nordenskiöld (1868–1895) finnországi svéd természettudós elsőként kutatta a pueblók 1888-ban megtalált ősi települését a coloradói Mesa Verdében. A helybeliek tiltakozása ellenére leletek, tárgyak tömegét szedte össze és küldte haza, aminek alapján 1893-ban angol könyvet jelentetett meg a pueblo kerámiáról és eszközökről (internet cím: http://en.wikipedia.org/wiki/Gustaf_Nordenskiöld%C3%B6ld). A kötetet Jankó is látta, mint írta, „e könyv ott van a gyűjtemény mellett, s bárki megnézheti s az egyes dolgoknak utána olvashat” (JANKÓ 1993. 26). A Nordenskiöld-gyűjtemény ma a Finn Nemzeti Múzeumhoz tartozó Kultúrák Múzeumában található (KOTILAINEN, toim. 2006. 32–41), miként az Ateneum nagy adományozójától, az orvos Herman Frithiof Antelltól (1847–1893) származó etnológiai anyag is (PARPOLA 2003. 226).

45 A Zichy-expedíció (KISSNÉ RUSVAI 2013) régészze, Pósta Béla ugyanekkor tucatnyi múzeumot, magángyűjteményt vizsgált át magyar vonatkozású párhuzamok felderítése céljával, vö. POSTA 1898a; 1898b. A nyelvész Pápay József is megtekintett etnográfiai gyűjteményeket (PÁPAY 1905b; KISSNÉ RUSVAI 2010).

4. kép. Szamojéd csoport

Szentpétervár, az Akadémia Néprajzi Múzeuma

Jankó János hagyatéka

Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 5571

csenek leltárai (HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 17). Utóbb még hozzáfűzte: „A muzeum mint az orosz ethnografia általában főleg costumetanból áll.” (HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 18.)

Egy másik múzeumi kollégájának, a régiségtár vezetőjének, Hampel Józsefnek Pétervárról 1897. november 27-én írt leveléből jól látszik, hogy mit tartott a néprajzitárgy-gyűjtés értelmének: Helsinkiben „egybe van gyűjtve az egész finn tárgyi néprajz még pedig úgy ethnográfiai vidéken-kint minden tárgy, mint az egyes tárgyak a különböző vidékekről alakfejlődési sorozatokban”. Beszámolt arról, hogy a 13 ezer tárgyból lerajzolt ezerháromszázat. Ezzel megismerte a „finn néprajzot” és a „typologikus sorozatokat”, azaz amelyek „megmutatják valamely tárgynak melyik a legfejletlenebb, melyik a legfejlettebb alakja s mily fokokon jutott az első a másodikhoz”. Minden típust feldolgozott, s ezt tartotta elvégzendőnek minden népről, hogy „komoly és kritikus felvilágosításokat” kapjunk a magyar néprajzra nézve. A koncepciónak van azonban egy további fontos, bár kisebb hangsúllyal említett eleme: „A finn föld belsejében tett két utazásom pedig a muzeális anyagnak nemcsak alkalmazását hanem a földrajzi és természeti tényezők adta eleven keretét szerezte meg.” (HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 33.) Vagyis: a múzeumokban látott tárgyak valós életkörülményeit és használatát figyelte meg. Jankó leveleiből jól kirajzolódik a múzeumi munka, a néprajzitárgy-gyűjtés koncepcionális lényege: területi teljesség, alakfejlődési-tipológiai sorozatok és a használat társadalmi körülményei, földrajzi-természeti meghatározottságai. Természettudományos és szociológiai dimenzió körvonalazódik, hangsúllyal az előbbin.

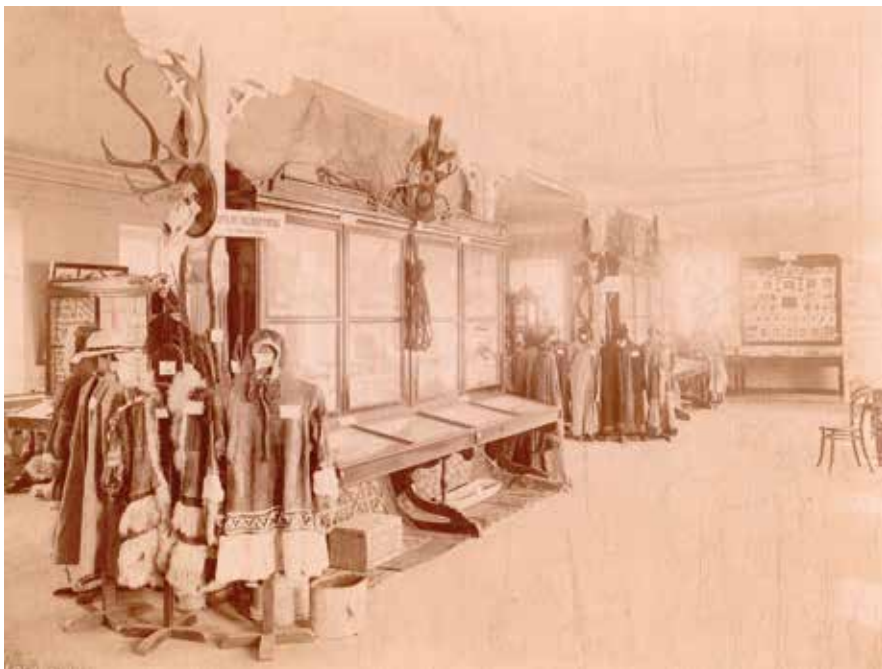
Szentpétervár után Jankó Moszkva, Tbiliszi, Kazán, Perm, Jekatyerinburg, Tobolszk és Tomszk múzeumait tanulmányozta. Legjobb véleménnyel a grúz főváros múzeumáról volt, ahonnan egy sorozat fényképet hozott nem csupán az anyagról, egyes tárgyakról, mint általában másutt, hanem a „felállítás” módjáról is (5–7. kép).⁴⁶ Miután elhatározta, hogy a Zichy-expedíciótól különválva közvetlenül az osztjákok lakta vidékre utazik, elsősorban az osztják anyagot kereste az orosz múzeumokban. Hat nagy osztják gyűjteményt vizsgált át. Helsinki, Szentpétervár, Moszkva, Perm, Jekatyerinburg és Tobolszk anyagának ismeretében „konstatálhatom – írta naplójában –, hogy Pápai Károly osztják gyűjteménye, melyet muzeumunk őriz, az orosz gyűjtemények felett úgy tárgyainak számára, mint eredetiségére és ősiségére nézve páratlanul magasan áll s a mennyiben a nyugateurópai gyűjteményeket is ismerem, melyek közül a florenzi (Sommier) és stockholmi (Martin) a legkiválóbbak, hozzá tehetem, hogy ma egész Európában nincs oly fontos osztják gyűjtemény, mint a miénk és ez a tény annak tudományos értékesítését kétszeresen erkölcsi kötelességünké teszi” (JANKÓ 2000. 220). A múzeumokban őrzött anyagot tehát sokra becsülte, s ennek alapján a budapesti gyűjteményt más hasonlóknál értékesebbnek tartotta, amelynek gyarapításához minden eszközt, fondorlatot maga is igénybe vett – hasonlóan Európaszerte működő kortársaihoz. Ennek legbeszédesebb példája az osztjákföldi kutatás végén, Tomszkban megszerzett úgynevezett Kuznecov-gyűjtemény esete. Itt kell visszatérnünk korábbi berlini múzeumi élményére.

„Mikor 1896-ban a niszni kiállításról visszajövet Berlinben voltam – olvasható Jankó 1898-as oroszországi naplójában –, az öreg Bastian, hálából, hogy a norvég számszerj-hoz hozzájuttattam, s mert tudta, hogy Oroszországba készülök, elvezetett ebbe a titkos Abteilungba.” (JANKÓ 2000. 228, 229.) A múzeum legféltettebb kincseit őrző osztályáról van szó, „melyet idegen szem egyáltalán nem láthat meg”. Bastian a múzeumnak ezt a titkos részlegét mutatta meg Jankónak. Itt olyan tárgyakat tartottak, amelyek kiállításának – miként Bastian fogalmazott – „kellemetlen következményei volnának”, mert idegeneknek már a tárgyak pusztá megszerzése is elvileg lehetetlen. Jankó többek között cseremisiz áldozati tárgyakat, „isteneket”, selyemhímzéseket láthatott.

Ez a féltett anyag a Kazánban már Pápai által megismert tanár, Kuznecov saját gyűjteményének egy részéből állt. Jankó ennek párját szerezte meg 1898-as osztjákföldi kutatásának végén a Néprajzi Múzeumnak.⁴⁷ Ezúttal a múzeumi gyűjtés természete s körülményei, az ethnográfiai anyag ebből következő sajátos jellege érdemel figyelmet, ami mai szemmel kétségtelenül súlyos etikai kérdéseket vet fel. A gyarapításban a kutatók, múzeumok közötti olyan csereberek, mint Bastian és Jankó „alkuja”, nem volt ritkaság. Kényesebb kérdés, hogy a tudomány elvont eszméje vagy a nemzeti hivatás szolgálata jegyében a fontosnak, értékesnek minősülő – például rituális – tárgyak megszerzése nem volt mentes az

46 Néprajzi Múzeum fényképgyűjtemény, ltsz.: F 9972, F 9973, F 9976–9991.

47 Jankó naplójában részletesen beszámolt arról, hogy a Berlinben látott cseremisiz anyag miként kerülhetett külföldre, hogy ő hogyan csalta ki Tomszkban e tárgyakat gyűjtőjüktől, a Kazani Egyetem volt tanárától, Kuznecovtól (JANKÓ 2000. 229–234). Kuznecov Jankónak írt jegyzéke s cikkei alapján az anyag feldolgozását lásd KEREZSI 2006; a cikk az itt tárgyalt összefüggéseket nem érinti.

5. kép. Munkaeszközök
Tbiliszi Múzeum
Ismeretlen fényképész felvétele
Jankó János hagyatéka
Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 9984

6. kép. Enteriőr
Tbiliszi Múzeum
Ismeretlen fényképész felvétele
Jankó János hagyatéka
Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 9985

7. kép. Ruházati csoport

Tobolszki Múzeum

Jankó János felvétele (?)

Néprajzi Múzeum; ltsz.: F 5260

48 Osztyájköldi útról a Földrajzi Társaságban tartott előadásában valósággal kérkedett trükkjeivel: „Az ethnographiai gyűjtést és anthropologiai méréseket Jankó itt is [a Jugán-folyó völgyében] koponya-gyűjtéssel egészítette ki. Az éjjel végzett titkos sírbontás életveszélylyel járt. Midőn a merényletről a kétségbeesett osztjások útján egy pap értesült, az anthropologiai gyűjtés összes eddigi eredményeit az engedélyt adó cári ukáz dacára is le akarta foglaltatni. Mielőtt azonban a tomszki főpapnak szóló jelentés expedíaltatott volna, kutatónk a papot leitatá s az induló obi gőzhajón még idejében elutazott az osztjások földjéről.” (Jankó János előadása az osztjákokról. *Ethnographia*, 1899. 10. évf. 2. sz. 168. p. Jankó naplója megerősíti e dicsekvő sorokat, erőszakosságát a sírok „felbontásakor” – kirablásakor –, de a „bolond pap” leitatása nem szerepel benne (JANKÓ 2000. 212–217).

„eladók”, az „ajándékozók” kiszolgáltatottságának kihasználásától sem. Jankó feljegyzései is világosan mutatják, hogy a terepen a gyűjtés, a gyarapítás legfőbb eszköze eleve a kényszer volt.⁴⁸ „Megmondtam – írja például egy helyütt –, hogy kell, s ide adták” (JANKÓ 2000. 193). Ahogy Jankó rábeszélte a tomszki egyetemen dolgozó Kuznecovot gyűjteménye eladására, az sem tekinthető a gyűjtő saját elhatározásból fakadó önzetlen döntésnek. Miközben Jankó azzal akarta Kuznecovot meggyőzni, hogy „Oroszországban tisztességes néprajzi múzeum nincs, az emberek az ilyesmivel kereskednek” (JANKÓ 2000. 231), maga is ezt használta ki. Hiába érvelt azzal, hogy az anyag nála majd elnyeri tudományos megbecsülését, maga is üzletelt. S ebben a tulajdonos hiúságára, féltékenységére apellált. Nem menti a helyzetet, hogy már a gyűjtő is visszaélt helyzetével. „Kuznecov, a ki maga is cseremisiz – írta az *Ethnographia* a Zichy-expedíció anyagát bemutató kiál-

lításról –, 1889-ben részt vett egy ilyen [tavaszi pogány] ünnepen s amikor megtudta, hogy melyik fákra aggatják fel a 17 istennek szóló 17 [áldozati kéreg]korongot, a budapesti kiállítás 14 szent tárgyát módjában volt eltüntetni.” Magyarán: eltulajdonítani.⁴⁹

Jankó bizonyára hitt abban, hogy gyűjtői hóstette – az alkalmazott cselvetés – a magas tudományt szolgálja, s nem egyszerűen „rászedi” partnerét. Ha a mintának tekintett berlini múzeumban is értesülhetett „titkos” szerzeményekről, saját furfangos és erőszakos módszerét célravezetőnek tartotta. Az etnográfiai tárgyak múzeumi kiválasztása és gyűjtése a 19. század végén még nagyrészt gyűjtők, kereskedők közreműködésével zajlott. Az ő beszerzéseiket a kereskedelmi alku hatotta át. A múzeumokban műtárgyakká váló „bennszülött tárgyak” nemzetközi piacán a titkos eladások, a nagyobb anyagi haszon reményében a külföldre juttatás a gyűjtemények fejlesztésének nem lényegtelen forrását jelentették. Mindezt a kortársak a múzeumnak kimondva kimondatlan tulajdonított, a piacnál magasabb erkölcsi státusz alapján vélték elfogadhatónak, illetve megfogalmazott érveik ebbéli meggyőződésükről vallanak. Jankó nem tett mást, mint amit az etnográfiai múzeumok gyarapításának uralkodó normája diktált: nem szalasztotta el, *nem szalasztotta el* az igazi ritkaságok megszerzésének kínáló alkalmát. A *megmentés* jelszava önfelmentő módon elfedi a valóságos tettet. A tudomány, az intézményi presztízs növelése érdekében folytatott s az egyéni hiúságot is legyezgető gyarapítás teljességgel a birtoklással, a türelmetlen szerzési vágygal volt átitatva. Ezen múlt a múzeum léte, a gyűjtemény értéke. Ezt lehetett látni a sikeres, rohamosan növekvő külföldi múzeumokban – pontosabban: azok homlokzata mögött. Közvetve a múzeumi gyűjtemények folyamatos összevetése is erről vall. Jankó például nem csak az osztják anyag mérlegét vonta meg. Egy, a dajak pajzsornamentikát tizenhét európai múzeumi gyűjtemény alapján feldolgozó osztrák monográfiáról írja, hogy a „borneói tárgyakra nézve múzeumunk nemcsak európai hírű, hanem egész Európában a leideni múzeum mögött a második helyet foglalja el” (JANKÓ 1892. 368). Elégedetten nyugtázza, hogy a szerző feldolgozta a Xántus gyűjtötte dajak pajzsokat. Ezek különlegességét maga Xántus ritkaság voltukban látta. Egész pontosan: a civilizációs befolyástól mentes területre való behatolás elsőségből és az ezzel járó kétségtelen fizikai teljesítményből vezette le. Így írt erről: „Borneóban 6 hónapig voltam, s ottan szereztem be azon minden európai ethnographus által igen nagybecsűnek elismert gyűjteményt, mely jelenleg is az ethnographiai osztály legértékesebb gyűjteménye, s valószínűleg az fog maradni, mert több mint 2000 angol mérföldet bejártam, hetekig ladikban is hálтам sokszor, s felmentem a ladikon addig, a míg a folyók járhatók voltak.” (XÁNTUS 1892. 299.)

A Néprajzi Osztály munkáját újjászervező és jelentősen kiterjesztő Jankó a szakmai professzionalizáció más terén is nagy nemzetközi aktivitást mutatott. Számtalan külföldi utazása közben konferenciákra is eljárt: ott volt Kijevben az 1899-es archeológiai kongresszuson, Párizsban az 1900-as világkiállítás alkalmával rendezett antropológiai és archeológiai, valamint etnográfiai kongresszusokon, s közvetlenül korai halála előtt Berlinben a Rudolf Virchowot köszöntő nagyszabású ünnepségen (JANKÓ 1900b; 1901a; 1902a). A konferenciák a szakmai kapcsolatrendszer országhatárokon átnyúló kiépítésének, a kölcsönös okulásnak, a professzionalizációnak lényeges eszközei, miként ezt az 1889-es bécsi antropológiai ülés is tanúsította (HERRMANN 1890b). Élénk utazási kedv nyilvánult meg az 1900-as párizsi világkiállítás kapcsán, amikor a bontakozó néprajz több képviselője, illetve velük szoros kapcsolatban álló szakember vett részt különféle szakmai összejöveteleken (SEMAYER 1901a; SEBESTYÉN 1901a; 1901b; 1901c; HAMPEL 1901a). Ezt követően a Néprajzi Tárból Semayer Vilibáld vett részt külföldi konferenciákon. Nemzetközi tudományos kongresszusra első ízben az 1904. évi stuttgarti amerikanisták ülésére jutott el, noha nem volt kifejezetten kompetens ezen a területen. Itt hallotta többek között az amerikai antropológia legjelentősebb képviselője, a Berlinből elszármazott Franz Boas előadását is (SEMAYER 1905. 183). Van nyoma annak, hogy 1911-ben ott volt a londoni „race-kongresszuson” (JELENTÉS 1912. 124). A múzeumi szakembereknek a külföldi út azonban továbbra is a múzeumok s a múzeumi anyagok tanulmányozását jelentette, és csak elvétve a konferenciák látogatását. Megjegyezhető, hogy ekkor már létezett a múzeumi tisztviselők nemzetközi szervezete,

49 A Zichy-expedíció kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban. *Ethnographia*, 1899. 10. évf. 2. sz. 166–168. p., idézet: 167–168. p. – „Mikor a titkos merénylet kiderült – fejeződik be a beszámoló –, szörnyű volt a megbotránkozás. Némelyek azt hiszik, hogy a kazáni gyűjtő áttelepedése Tomszkba ezzel a veszedelmes kalanddal szintén összefügg.” Ezek az információk egészen biztosan Jankó Jánostól származnak. Kuznecov Kazanban a progresszív egyetemi körökhöz tartozott (GERACI 2001. 177–180), egy állítólagos cseremis emberáldozat miatt indított perben szakértőként a védelmet segítette (GERACI 2001. 213–218).

amely évente ülésezett. A Néprajzi Tárból ilyen összejövetelen senki nem vett részt. A kölni ülésen 1900 októberében a régiségvár vezetője, Hampel József képviselte a Nemzeti Múzeumot (HAMPEL 1901b), aki a néprajz művelőivel élénk tudományos és személyes kapcsolatot tartott. Beszámolója szerint a szervezetben főként a német múzeumok mutattak aktivitást. Hampel írt a mainzi központi régészeti múzeumban látottakról is, ami gyakorlati múzeumi kérdéseket érintett, de általános tanulsággal szolgált. Ez a múzeum az ókori világ műalkotásainak legnagyobb európai másolatgyűjteményével rendelkezett. Ennek ismertetése (HAMPEL 1901b. 158) az etnográfusok számára azt a problémát illusztrálta, hogy a másolatok miképpen tölthetik ki azokat az űröket, amelyek minden múzeumban óhatatlanul megnehezítik egy-egy nép vagy korszak műtárgyakkal való teljes körű leképezését. A „fehér foltok” eltüntetésében és a múzeumok pedagógiai céljának elérésében a műtárgyak és tárgyfotók cseréje mellett a gipsz- vagy galvanoplasztikai „sokszorozások”⁵⁰ alkalmazása számított hatékony módszernek, ami szintén nemzetközi együttműködést tett szükségessé. A másolatok mellett a mainzi múzeum műhelyében „nagyüzemben” állították elő a múzeumi bábukat is. Nagy németországi keresletük láttán Hampel ezek használatának árnyoldalára mutatott rá. „Azt tartom – írta beszámolójában –, hogy az ily teljesen fölszerelt bábok nem fokozzák, sőt inkább lelohasztják a képzelmet. Egy-egy konkrét esetet állítanak szem elé, a midőn az emlékek tanúsága szerint a valószínű kiegészítéseknek egész hosszú sora lehetséges.” (HAMPEL 1901b. 159.) Mindkét vonatkozásban a Néprajzi Tár képviselői is értékelték a külföldön látottakat. Semayer egy évvel korábban maga is megfordult Mainzban, s a térszerű rekonstrukciók, másolatok láttán azt jósolta, hogy a múzeumok tanító célja miatt „ez lesz a jövő kor múzeumainak fő berendezési alapelve” (SEMAYER 1900. 187). A bábuk használatát szinte mindig kommentálták. Annál is inkább, mert a kiállítási babákkal operáló élőképszerű bemutatás a néprajzi muzeológia évtizedek alatt kialakult s gyakorolt eljárás módja volt. Szinte a legnépszerűbb reprezentációs eszközt jelentette.

Szalay Imre – külföldi tapasztalatok, intézményszervezési hatások

A Jankót követő, s az ő nyomán külföldre látogató múzeumi tisztviselők tapasztalatainak számbavétele előtt ki kell térni a Nemzeti Múzeum igazgatói székét 1894-ben elfoglaló Szalay Imre szerepére. Kevésbé ismert a Nemzeti Múzeum vezetésének a Néprajzi Tár múzeumban belüli rendeltetéséről, helyzetéről vallott felfogása. Az osztály működését meghatározó intézkedésekre – leginkább a támogatás hiányára – közvetve az osztály másfél évtizedes tetszalott állapota, a „tespedés és tengődés érája” (XÁNTUS 1892. 300) a legfőbb bizonyíték. Pulszky Ferencnek az etnográfiai tárral kapcsolatos tartózkodása után szórványos adatokból azonban arra következtethetünk, hogy

50 „A művészet terén érvényesített tudomány és főleg a fényképezés, és galvanoplasztika általi sokszorozások lehetővé tették azt, hogy ne legyen minden csak azé, *kinek elég pénze van, hanem minden mindenkié, ha mindjárt nincs is pénz!*” (RÓMER 1870. 106; *kiemelés az eredetiben.*) Vö. RÁTH 1889.

51 Kósa László szerint a „néprajz szakkérdéseiben járattan” Szalay helyett valójában Sebestyén Gyula határozta meg a Néprajzi Társaság működését (KÓSA 1989. 34, 42, 43). Nem hanyagolható el azonban, hogy múzeumi beosztottjai révén más vonalon is kapcsolatban állt a néprajzzal, s önálló elképzelései is voltak (FEJŐS 2003b). A hat nyelven beszélő, jogi végzettségű Szalay (1846–1917) egyébként is otthonosan mozgott Európaszerte. 1869-ben került a vallás- és közoktatási minisztériumba, Trefort idejében osztálytanácsosként a múzeumi ügyek intézője lett, s 1881-ben miniszteri tanácsosi címet kapott.

Szalay Imre igazgatása (1894–1916) jótékony hatással volt a néprajzi gyűjtemény fejlődésére. Bár Jankó János energikus fellépése ugyanezen időre esik, a Nemzeti Múzeum új igazgatójának támogatása nélkül a néprajz nem érte volna el múzeumban belül ekkor tapasztalható stabilitását, sikereit. Szalay az itt tárgyalt korszak nagy részében, 1899–1917 között a Magyar Néprajzi Társaság elnöke is volt,⁵¹ tehát közelről ismerte a pozícióit megszilárdítani igyekvő szakma igényeit, céljait. Úgy tűnik, igazgatói ténykedésében a külföldi minták hatása is szerepet játszott. A másutt látottak-tapasztaltak az etnográfiai gyűjteményt érintő egyes intézkedéseiben jól tetten érhetők. Bécsi, párizsi, stockholmi útjai a néprajz intézményes és professzionalizációs fejlődését előnyösen befolyásolták.

Egyik bécsi látogatásakor ő érte el – a néprajzi osztály régi óhajára –, hogy a császári és királyi haditengerészet gyűjtéseiből az osztály ugyanúgy részesüljön, mint a bécsi Udvari Múzeum egyetemes néprajzi gyűjteménye. A Monarchia nagyhatalmi állásából adódó gyűjteményezés ugyan nem vált olyan jelentőssé, mint ahogy a kortársak ezt szerették volna, mégis számíthat-

tak rá, hogy gyarmatok nélkül is megnőnek a gyűjtési lehetőségek, ha igénybe vehetik a birodalmi fellépés előnyeit. Ideális célként az lebegett a múzeumi tisztviselők szeme előtt, ami Xántus János gyűjtőmunkáját lehetővé tette, miután csatlakozhatott a Monarchia kelet-ázsiai expedíciójához. A hadihajók révén persze nem lehetett ilyen átfogó beszerzésekre számítani, de az anyag bővítéséhez, a „szerzéshez” ez is utat nyitott. Elsőként a Dél-Amerika és Nyugat-Afrika partjainak bejárására indult Zrínyi hajó számára juttattak „a bécsi ethnographiai múzeumával egyenlő összeget” (SEMAYER 1897. 412), hogy az osztálynak tárgyakat gyűjtőn. A hajó orvosa részére Jankó János írt instrukciókat; az eredmény hét Freetownban és Lagosban vásárolt afrikai (FÖLDESSY 2000. 484) és hetvenkét Gran Chacóból származó (FÖZY-GYARMATI 2000. 598) tárgy lett. Az Európán kívüli anyag gyarapításának ez az eljárása 1914-ig elvileg létezett, de nem eredményezett olyan bőséges gyarapodást, mint a bécsi múzeum esetében.⁵² Szalay személyes közreműködésével tudta bővíteni a Néprajzi Osztály anyagát a párizsi világiállításán. Az őt kísérő Semayer Vilibáld szavai szerint „Szalay igazgató úr [...] a múzeum számára való koldulás terén valódi virtuozitást fejtett ki” (SEMAYER 1901a. 26, 27). A „módszert” a többi múzeumi igazgatótól tanulták el, s a tíznapos alkudozás után négy „kerekded gyűjteményt” vásároltak. Huszonhét ládányi grönlandi, ceyloni, szíami és madagaszkári tárgyra sikerült így szert tenniük.

A külföldön tapasztaltak megerősítették Szalay számára a múzeumnak gyűjtött etnográfiai anyag jelentőségét is. Konkrétan az 1897-ben a stockholmi mű- és iparkiallítás alkalmából tett útja bizonyult döntő hatásúnak. Pápai Károly után elsőként láthatta az Artur Hazelius által 1873-ban alapított múzeum gyűjteményét, amely ekkor még nem rendelkezett megfelelő önálló épülettel, bérházakban volt elhelyezve. Csak a kiállítást követő években vehette birtokba az erre az alkalomra emelt, még nem teljesen kész palotát. A magyar etnográfusok – Herman Ottó, Herrmann Antal, Vikár Béla, Jankó János – ekkor még csak hírből ismerték Hazelius alkotását.⁵³ Néprajzi érdeklődéssel Szalay járhatott először a múzeum 1891-ben eredetileg egyetlen parasztportálal megnyílt, majd egyre kiterjedtebb „szabad ég alatti” részében, a Skansenben (8. kép). Nem ismerünk tőle idevágó beszámolót, de akár ő is írhatta volna azokat a szemléletes sorokat, amelyeket az Iparművészeti Múzeum igazgatója, Radisics Jenő vetett papírra a stockholmi kiállításról közölt tartalmas cikkében: „Stockholmban találtam a néprajzi múzeumok legszebbjét: a Nordiska Museet, melynek nyomasztóan gazdag anyaga épület hiányában rendezve és jól kiállítva nincsen ugyan, de a skandináv felszígi műveltségének egész képét tárja fel a néző előtt. Kiegészítő része a Skansen, mely valóságos ideálja az etnográfának gyönyörű fekvésű parkjával, a hol szabad ég alatt, festői elrendezésben, megtaláljuk a különféle vidékek jellemző épületeit teljes felszerelésükkel s a vidék állatvilágával.” (RADISICS 1897. 100.⁵⁴) Ezek a látnivalók Szalay Imrét sem hagyták érintetlenül. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának egy korabeli munkabeszámolója szerint „a stockholmi »Nordiska Museum«-ban a mi osztályunknak hasonmását ismerte fel – tüstént elrendelte a gyűjtemények haladéktalan felállítását” (NÉPRAJZI OSZTÁLY 1898. 172). Ezt pár nappal megelőzte, még Szalay hazaérkezése előtt báró Wlassics Gyula kultuszminiszter váratlan látogatása a Csillag utcai bérházban, amely ekkor a néprajzi gyűjtemény székhelyül szolgált. A miniszter az ömlesztett néprajzi anyag rendezésével foglalatoskodó tisztviselőknek kifejtette, hogy a gyűjteményt hozzáférhetővé kell tenni a szakembereknek és az érdeklődő közönségnek, az iskoláknak (NÉPRAJZI OSZTÁLY 1898. 172). Bátky Zsigmond három évtizeddel később Wlassics Gyula nekrológiájában úgy emlékezett, hogy az osztálynál tett látogatása perdöntő volt; Szalay szerepére viszont nem tért ki, bár ez írásának tárgyából s műfajából is következtethetett (BÁTKY 1937).

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a Nemzeti Múzeum igazgatójának stockholmi tapasztalatai közvetlenül hozzájárultak a néprajzi anyag jelentőségének javuló megítéléséhez mind a Nemzeti Múzeumban,

52 FÖLDESSY 2000. 483, 484; FÖZY-GYARMATI 2000. 598; VARGYAS 2000. 564–566, 589, 590. A haditengerészet felfedező- és gyűjtőtevékenységét, a bécsi Udvari Múzeum ilyen eredetű gyarapodását vizsgáló Christoph Hatschek nem ír a magyar múzeum részére történő gyűjtésről (HATSCHKE 2001).

53 Ez a hivatkozott cikkeikből kiderül. Az Északi Múzeum egy korai, francia nyelvű ismertetője (KRAMER 1879) Herrmann Antaltól került a Néprajzi Múzeum könyvtárába.

54 A stockholmi kiállítás egy másik látogatója írta: „A Skansen-ben minden árnyalat be van mutatva, s míg nálunk a falut úgy csinálták meg, hogy itt építették föl a különböző vidékek házait: addig a svédek egyenesen oda szállították az eredeti viskókat, kunyhókat és sátrakat lakóikkal együtt. Dr. Hazelius Artúr, az északi múzeum igazgatója, tervezte és valósította meg az egész Skansennek a beosztását, s ő gondoskodik arról is, hogy ott az idegeneket kalauzolja és a szükséges fölvilágosításokkal ellássa.” (ERDÉLYI 1897. 483.) A múzeumot 1897-ben 1 437 936 ember látogatta meg. *Ethnographia*, 1899. 10. évf. 1. sz. 77. p. Nem említik, hogy ez évben volt a világiállítás.

8. kép. Mora és Orsa vidéki (Dalarna) házak
Stockholm, Skansen
Képeslap Axel Lindahls 1892-es fényképe alapján
Svenska Lithografiska AB Stockholm kiadása
Magángyűjtemény

mind a minisztériumban. Ezt követően mindkét helyen kezdték jobb színben látni az etnográfiát a korábbiakhoz képest. Az október végén elkezdődött „felállítási” munkálatoknál „követendő irányelveket, az egyes gyűjtemény csoportok elhelyezését s a technikai kérdéseket” Szalay Imre és az osztály helyettes vezetője, Semayer Vilibáld „együttesen állapították meg”. Az igazgató végig a „legéberebb figyelemmel” kísérte a munkálatokat, valószínűleg azért is, mert az osztály vezetője, Jankó János távol volt (s az eseményekről Szentpétervárról értesülve mindezt szerepének háttérbe szorulásaként értékelte, és felettébb ingerültté vált⁵⁵). Szalay külön hangsúlyozta az urál-altaji csoport minél gyorsabb rendbe hozását. Először a Herman Ottó-féle halászati gyűjtemény elrendezéséhez fogtak, de menet közben megállapodtak, hogy „ismeretes actualis volta miatt” mégis az új-guineai anyagot helyezik előtérbe. Az indok, az „aktualitás” a nemzetközi viszonyítás volt, ha úgy tetszik: a múzeumok közötti, nemzetközi szinten zajló „versenyfutásban” való aktív részvétel. Jól tudták ugyanis – bár Jankón kívül ekkor még nem személyes tapasztalatok alapján –, hogy a több forrásból származó budapesti gyűjteménynél „anyagbőség tekintetében talán csak a berlini Museum für Völkermunde gazdagabb” (NÉPRAJZI OSZTÁLY 1898. 172, 173). Ez pedig nagy szó, hiszen a nemzetközi etnográfia vonatkozásában a legfontosabb viszonyítási pontnak, a minták mintájának a berlini múzeum számított.

A gyűjtemény bemutatásának körülményei nem tartoznak e tanulmány keretébe. Az itt felvillantott tények mindössze azt hivatottak jelezni, hogy ebben a munkában is kitapinthatók a külföldi múzeumokban nyert benyomások, a máshoz való viszonyítás és igazodás hatása. Szalay Imre stockholmi útja a Magyarországról felhalmozott anyag jelentőségét erősítette meg számára, a berlini múzeum gyűjteményéhez mérhető nemzetközi

⁵⁵ Lásd K. Lippich Eleknek írott 1898. június 15-i és szeptember 20-i levelét (JANKÓ 2000. 249–253). Az első levél dátuma csak egy másik közlésből derül ki: HÁLA-KODOLÁNYI, közread. 2001. 67–69.

anyag birtoklása viszont olyan érvnek számíthatott, ami növel(het)te a Nemzeti Múzeum legfiatalabb osztályának rangját. Ha van nemzetközi presztízse, ezt köztudottá kell tenni, és ezzel a Nemzeti Múzeum fénye is megnövekszik. A pusztuló javak megmentésének motivációja jól elegendik a megszerzés-birtoklás fölötti megelégedés s a tudomány szolgálatának érzésével, ami a külső mintákhoz való viszonyításban nyeri el valódi súlyát, jelentőségét. Idézzünk csak föl egy részletet Herman Ottó szavaiból, melyekkel Wlassics Gyula kultuszminisztert „az ősfoglalkozások kicsiny osztálya küszöbén” köszöntötte a Néprajzi Múzeum 1898. június 16-án tartott ünnepélyes megnyitásakor: „A skandináv és germán múzeumok a legnagyobb gonddal gyűjtik össze az őslélekvesztőknek még szilánkjait is. A berlini »Museum für Völkerkunde« óriási csarnokában ott vannak e primitív járművek roncsai, gondosan fenntartva. Én ma és mátol számítva öt év alatt, itt a magyar földön, össze bírom szedni a világ művelt részének legnagyobb és legtanulságosabb monoxylon [egyetlen fatörzsből faragott csónak] gyűjteményét, melynek világhírűvé kell lennie. Hová tegyem?» (ETHNOGRAPHIA 1898. 259.)

A miniszternek szegezett kérdés nem kevés fondorlattal a néprajzi gyűjtemény, a múzeum további fejlesztésére, állandó elhelyezésére utalt, mely korántsem látszott megoldottnak még az ünnepi pillanatok hatása alatt sem. Az igényektől elmaradó realitás mindvégig osztályrésze volt a budapesti intézménynek. Sok esetben a külföldiek sem mutattak mást. Az elhelyezés folyamatos gondja úgyszólván az intézményfejlődés velejárója volt, az extenzív anyagfelhalmozásból fakadt. A magyarországi szakemberek ennek inkább csak relatív mértékét érzékelték. Saját helyzetüket olykor előnyösebbnek látták, gyakrabban értékelték azonban saját viszonyaikat elmaradottnak a kint látottakhoz képest.

A Néprajzi Múzeum megnyitási ünnepségének volt egy apró mozzanata, mely rávilágít az etnográfáról a korban meglévő ismeretek eredetének s terjedésének nehezen nyomon követhető jellegére. A kultuszminiszter Wlassics Gyula köszöntőbeszédében saját emlékeit is idézte: „a mikor Nürnbergben jártam, ott mutatták meg nekem a »Nürnbergische Bildergalerie« címlapját, mint a melyen az »ethnographia« szó először fordul elő. Franciaországban pedig csak a 30-as évek körül kezdett a néprajz mint önálló tudomány szak szerepelni; a kik foglalkoznak vele, tudni fogják, hogy a Thierryhez intézett híres levél adta meg erre az első lökést. Attól kezdve alakulnak egymásután új meg új társulatok a néprajz művelésére Francia- és Angolországban és minden művelt országban.” (ETHNOGRAPHIA 1898. 256–257.) Az említett kiadvány címére a miniszter rosszul emlékezett, a Nürnbergben 1791-ben megjelent *Ethnographische Bildergalerie* című munkáról van szó, amelynek címlapján valóban szerepel az *ethnographia* kifejezés. Ma már tudjuk, hogy ez nem a szó első említése, de a Théophil Friedrich Ehrmann által összeállított képes kiadvány valóban a legkorábbi népismerető munkák közé tartozott (VERMEULEN 2015. 345, 346). Adolph Bastian még hivatkozott rá – szerzője nélkül – mint a néprajzi kutatások előzményeinek egyik dokumentumára (BASTIAN 1881. 15), aztán feledésbe merült.⁵⁶ Aligha kétséges, hogy a Néprajzi Osztály első átfogó bemutatkozását, a „felállítást” megnyitó kulturális miniszter volt az egyetlen az érintettek közül, aki láthatta. A másik hivatkozás az etnográfiai gyűjtemények alakulásának franciaországi kezdeteire vonatkozik. Az Amadée Thierryhez „intézett híres levélre” némi félreértéssel Mailand Oszkár is utalt a párizsi múzeumokról írt tárcája elején (MAILAND 1887a; vö. MARÓT 1940. 278; FEJŐS 2018a. 17–18). Ez Wilhelm Edwards könyvnyi terjedelmű, franciául 1829-ben, Párizsban megjelent levele volt, mely szinte a francia etnológia alapító okirata (BLANCKAERT 1990). Bastian bőven kitért rá az előzmények áttekintésekor (BASTIAN 1881. 17, 18), de nem valószínű, hogy Wlassics miniszter ebből a forrásból tudott róla. Mint több nyelven beszélő, európai tájékozottságú és gyerekkorától fogva sokat utazó, művelt ember (GYÖRFFY 1896. 38) valamelyik külföldi utazásakor szerezhette információit, melyek a francia, német, angliai tudományos közeletben s a múzeumi berkekben – legalábbis a vájtfüllek körében – ismeretek voltak. A néprajz fiatal tudomány, szűrte le a következtetést a miniszter, ám a kései kezdetek ellenére már rengeteget tett a pusztuló kulturális javak megmentéséért. Az ő kezdeményezésére jött létre a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, amely Jankó János előterjesztése alapján tervszerűen felkarolta a néprajzi gyűjtemények, illetve gyűjtemények országos szervezését. Tíz év alatt tíz új néprajzi muzeális gyűjtemény alakult, számuk összességében elérte a harmincat (FRANKÓI 1907. 132). A *népeket* (Völker)

56 Az *Ethnographische Bildergalerie* elfeledéséhez hozzájárulhatott, hogy példányai valószínűleg megsemmisültek a háborús pusztítások miatt, s csak 1989 után lehetett egyet fellelni a kelet-berlini állami könyvtárban (VERMEULEN 2015. 346). Az etnológiai szókészlet megjelenését 1710 és 1815 között összegzően kimutatta VERMEULEN 2015. 354, 355. (10. táblázat).

ismertető szak – etnográfia, néprajz – professzionalizációja fokozatosan kilépett addigi szűk köréből, jóllehet az ország határain – s még inkább az Európán – kívüli népek etnográfiai gyűjtése (mint *Völkerkunde*) érdemben továbbra is a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára szorítkozott.

A múzeumi tisztviselők rendszeres tanulmányútjai

Miként Jankó János működése már megmutatta, a külföldi múzeumi tájékozódást elsősorban a gyűjtemények megismerésének szándéka ösztönözte. Mivel a múzeumokban főlhalmozott anyag nagyrészt feldolgozatlan volt, személyes helyszíni tájékozódásra volt szükség ahhoz, hogy a szakemberek tudásukat elmélyítsék, vagy saját gyűjteményük egyes tárgyait azonosítani tudják. A külföldi múzeumok megismerését nyújtott, hogy otthoni gyűjteményeiket megfelelő módon fel tudják dolgozni. A szakismeretek elmélyítését esetenként a raktárakban kellett megtenniük, akár becsomagolt ládák kibontásával, mert az anyag nagy része nem volt „felállítva”, azaz nem volt rendszerezve, s nem volt vitrinekben, üveges szekrényekben látható. A tárganyagban való tájékozottságot segítették a múzeumi vezetők, leírókatalógusok – már ahol voltak –, de ezek a folyamatos gyarapodás miatt hamar elavultak. A Néprajzi Tár munkatársai igyekeztek a meglévőkhöz kiadványcserével hozzájutni,⁵⁷ vagy maguk hozták ilyeneket egy-egy külföldi útjuk alkalmával (SEMAYER 1898b. 460). Nem egy kötetben széljegyzeteik, rajzaik tanúsítják használatukat. A budapesti gyűjteménynek is folyamatosan voltak külföldi vendégei. Már Xántus János így írt egy 1886-as levelében: „igen sok külföldi tudos itten volt, s számos tárgyakat lefényképeztek és tanulmányoztak felügyeletem alatt”.⁵⁸

A „legtekintélyesebb” látogatókat 1904-ig a publikált éves munkabeszámolók felsorolták. A korszak vezető európai tudósai közül megtekintette a muzeális anyagot például Rudolf Virchow, „az ethnographia egyik fejedelme”⁵⁹ (1896 és 1898), Edward Taylor⁶⁰ (1899) oxfordi egyetemi tanár, Vaszilij Radlov (1898, 1901) szentpétervári akadémikus és az akadémia alá tartozó Etnográfiai Múzeum vezetője, Franz Heger⁶¹ (1885, 1886, 1896, 1901), a bécsi Hofmuseum vezető tisztviselője s mások (2. melléklet). A külföldi szakemberek a múzeumok sajátos közönségét jelentették, a múzeumi tisztviselők és feletteseik számára ők igazolhatták leginkább törekvésük helyességét és tudományos értékét. Érdeklődésük, személyes látogatásuk az intézmény, illetve a gyűjtemény reputációjának a jele, egyben presztízs-növelő tényező volt. Ők voltak a legkomolyabban vett látogatók, s volt, aki alapos kritikát is közreadott tapasztalatairól (DORSEY 1899). Azt is mondhatjuk, hogy a múzeumok igazgatói, munkatársai külföldi társaikra figyelve alakították saját intézményüket (vö. PENNY 2002. 133).

57 Múzeumi vezetők és katalógusok beszerzése: KENYÉRI 2005. 83, 101.
58 Xántus János levele Szabó Józsefnek, az egyetem ásványtan-földtani professzorának, 1886. február 1. Másolat, a Kolozsvári Tudományegyetem Ásvány és Földtani Intézete „Szabó József reliquia” bélyegzővel. A dokumentumért köszönettel tartozom Kecskeméti Tibornak.
59 A jelző Jankó Jánostól származik (NMI 10/1897. 4. p.), aki másutt két látogatására is utal (JANKÓ 1902a. 18, 19). 1896-os látogatásáról tartott berlini előadása magyarul is megjelent (HERRMANN 1898. 68–71). Bátky Virchow-nekrológiájában felidézi a millenáris évben a néprajzi osztályon tett látogatását, amikor „az asztalokra kirakott apró munkaeszközöket nézegette, magyarázgatta, többször helyeslőleg bólogatva mondogatta: ez az igazi néprajzi anyaggyűjtés” (BÁTKY 1902. 123). Virchow járt Kolozsváron is, és megtekintette Szászváson az ősrégész Torma Zsófia gyűjteményét, a tordai leleteket (TÉGLÁS 1901. 26; HERRMANN 1901. 31). Munkásságához vö. ZIMMERMANN 2001. 111–134; SAHERWALA et. al., Hrsg. 2002.

60 Vö. SEBESTYÉN 1917.

61 Hegert, a Természettudományi Múzeum Embertani és Néprajzi Osztályának órét (HOERNES 1888. 304) a magyar kutatók, múzeumi tisztviselők jól ismerték (Xántus, Jankó, Semayer). Kitüntetett pozíciója ellenére nem volt antropológiai végzettsége; geológusnak tanult. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy személyes ellentéték miatt az Osztály Néprajzi Múzeumot Michael Haberlandt, aki Heger beosztottja volt, az udvari múzeumból független intézményként tudta csak megszervezni (FEEST 1995. 123–125; vö. STEINMANN 1963). Az etnográfiai múzeumok jövőjéről írt nagy hatású cikke a Bastiánt hetvenéves jubileumán köszöntő kötetben jelent meg (HEGER 1896).

Elsősorban a múzeumi forrásanyag megismerésének szándéka magyarázza, hogy az 1890-es évek végétől kezdődően az intézmény munkatársai milyen körülmények között alaposan tájékozódhattak meg a Magyarországgal szomszédos országok központi és tartományi gyűjteményeit, illetve a rokon népek múzeumait. Mint annyi másban, Jankó János ezen a téren is határozottan megszabta a feladatokat. K. Lippich Eleknek Moszkvából 1898. március 2-án írt levelében vázolt is egy ilyen múzeumi tennivalót: Riga, Mitau (Jelgava) és Dorpat (Tartu) múzeumainak feldolgozása, mely három hóna-

pot igényel, elvégezheti Semayer. A moszkvai „történeti múzeum pásztoréleti gyűjteményének lefényképezése, lerajzolása és a Rumjancev Múzeum magyarországi bábalakjainak lefényképezése” szintén három hónapos munka lenne, amelyet elvégezhet Bátky két nyári vakációban. Ezekben a múzeumokban szakképzett etnográfus nincs, ezért az általa Helsinkiben követett módszerrel és mintára dolgozva „saját hazai etnografiánk megértésében egy óriási lépést” tehetünk előre. „Amit a múzeum utazási alapjából eddig külföldi múzeumok megtekintésére adtak, haszontalanul kidobott pénz volt, az utazás államköltséges kéjutazás, melyből a múzeum sem egy rajzzal sem egy fényképpel nem gyarapodott (ily célra én soha nem kértem pénzt) de ha kötött programmal küldjük ki embereinket megszabott feladattal, akkor megismerik a múzeumot is, s végeznek benne valamit s gazdagítják is a múzeumot. De ennek alfája az hogy az osztályvezető ne »beamter« legyen, ismerje a területet, a hol dolgozni és dolgoztatni kell, s legyen ne csak esze, hanem szíve is, amely a nemzeti művelődés lüktetését megérzi, együtt dobog vele.” (HÁLA-KODOLÁNYI, közread. 2001. 54–57.) Egy másik K. Lippichnek címzett levélben azt is felvette, hogy ha Bátky múzeumi alkalmazása egyelőre megoldhatatlan, ki kellene őt ezer forinttal küldeni egy évre „a külföldi néprajzi múzeumok tanulmányoztatására”, nehogy „Bátkyt elveszít-sük” (az 1897. december 21-i levél; HÁLA-KODOLÁNYI, közread. 2001. 47).

Ezekből a tervekben ebben a formában nem lett semmi, ám Jankó két munkatársa és utóda évről évre részesült a Nemzeti Múzeum utazási alapjából, és ennek fedezetével rendszeres múzeumi tanulmányutakra indult. Kezdetben az ő instrukcióit követték. Semayer 1898-ban és 1899-ben több mint tucatnyi osztrák, németországi és skandináv város néprajzi múzeumát látogatta meg.⁶² Bátky 1902-ben Bécsbe, Prágába és Brünnebe ment. A későbbiekben mindketten számos más városba eljutottak. Követte őket 1906-ban Beluleszko Sándor, 1909-ben Sebestyén Gyula, aki ekkor ideiglenesen a Néprajzi Osztály kormánybiztos vezetője volt. Kiállítások megtekintését is számíttva Semayer összesen tizenhárom külföldi utat tett, amiből nyolc számított kifejezetten múzeumi tanulmányútnak, Bátky kilencet, Beluleszko három, Sebestyén múzeumi igazgatóórként pedig egyet. Az ő múzeumi ismereteit a már korábban, más minőségben tett útjai alapozták meg, s 1913-ban egy újabb, de már más célú tanulmányutat is tett. Az osztálynál rövid ideig alkalmazásban álló két segédőr közül Ernyey József két alkalommal, Sztripszky Hiador egyszer utazhatott külföldi tanulmányútra. Német, cseh, osztrák, wroclawi, illetve lemergi, csernovici múzeumokat láthattak.⁶³ A tisztviselők összességében a szomszédos országok mellett megismerték Európa minden jelentős néprajzi és művelődéstörténeti múzeumát, illetve etnográfiai gyűjteményét, legyen az „hazai” vagy egyetemes jellegű (1. melléklet).

A beszámolóik szerint nem „államköltséges kéjutazásokat” tettek, hanem alaposan szemrevételezték az anyagot, támpontokat kerestek az otthoni gyűjtemény tárgyainak meghatározásához. Mindnyájan tudatosan a szomszédos országokkal kezdték (BÁTKY 1903. 234), Ausztria, Csehország, majd következtek a német múzeumok. A hatalmas, 96 teremre rugó, 1852-ben alapított nürnbergi Német Múzeum kapcsán írta Bátky, hogy milyen szerencsés volt, hogy előbb az alpesi „fiókmúzeumokat” nézte végig töviről-hegyire, s csak utána kereste fel a „nagy anyaintézetet” (BÁTKY 1909. 202). Megfordultak még Lengyelország-ban, Romániában és Szerbiában. A módszert jelzi, hogy Beluleszko első alkalommal szinte lépésenként megismételte Semayer 1898-as és Bátky pár évvel korábbi útját, mintegy ő is bevezetést nyert a magyar(országi) anyag szempontjából legfontosabbnak tartott külföldi múzeumi körbe. Dél, délkelet felé tájékozódott Győrffy István, aki 1911-ben Szerbia, Bulgária, Románia múzeumaiban járt, majd később további balkáni országokban és Konstantinápolyban kutatott (vö. SZILÁGYI 1984), de tőle nem ismerünk múzeumokkal kapcsolatos, illetve muzeológiai jellegű úti beszámolót. A jelzett földrajzi körön túlra csak Semayer jutott el, illetve a néprajzi osztályt egy évig igazgató Sebestyén Gyula.

A beszámolókból kirajzolódnak az alkati különbségek. Semayer egy évtized alatt valósággal végigszárgult Európán, a legtöbb helyen s a legtöbb, legkülönbö-

62 1889-ben Jankó utasítására huszonkét napot töltött a berlini Museum für Völkerkunde óceániai gyűjteményében, hogy el tudja készíteni a Bírő-féle gyűjtés katalógusát (SEMAYER 1900. 182, 183), majd Stockholmba, Koppenhágába utazott, s német, osztrák városok felkeresésével tért haza.

63 Ernyey csak a drezdai nemzetközi egészségügyi kiállításról írt beszámolót. (1913). Itt Semayer is járt, annyit jegyzett meg róla egy hivatali levélben, hogy a „kiállításnak »Az Ember« és »A Hygiene Története« nevezetű osztályai eddigi múzeum rendezési nézeteinket teljesen felforgatták”. Sajnálatos módon azonban a kiállítás „területén sem fényképezni, sem rajzolni, de még egyetlen sor jegyzetet sem volt szabad készíteni” (NMI 39/1913). Sztripszkytól nem maradt fenn jelentés. A múzeumokat egy 1902-es írásában a „művelődéstörténet lerakódó és földolgozó helyeinek” nevezte (UDVARI-VIGA 2001. 567).

dőbb típusú intézményben ő fordult meg, Oroszországtól Skandinávián át Nyugat- és Dél-Európáig szinte minden fontos múzeumot felkeresett. Feltűnő, hogy a kezdeti részletes beszámolókat egyre szűkszavúbbak követték. Lankad híradási kedve, majd több útról már nem is tett közzé úti jelentést (s valószínűleg nem is írt ilyet). Hivatali levelezéséből és az éves munkajelentésekből azonban látni, hogy 1906 után a szomszédos országok múzeumait már inkább csak gyűjtemények megvásárlása, megszerzése vagy duplumok cseréje miatt kereste föl. Ezért ment például 1912-ben Bécsbe, Lembergbe, Munkácsra, bár ezután Graztól Ravennáig számos múzeumot bejárt, amiről semmilyen muzeológiai feljegyzést nem készített, miután utazási átalányban nem részesült.⁶⁴

Bátkyt a módszeresség jellemezte. Nem sok helyre utazott, de ahol megfordult, ott alaposan átvizsgálta a kiállított anyagot. Második jelentését azzal kezdi, hogy milyen nagy és sokféle tudományos és gyakorlati haszna van annak, hogy „fiatal múzeumi tisztviselőket külföldi gyűjtemények tanulmányozására” küldenek ki. Különösen a néprajzzal foglalkozók látják ennek nagy hasznát, mert – mint kifejti – „nemcsak gyűjteménytáraik a legfiatalabbak a múzeumokba rendszerint befogadott összes tárák között, hanem működésük területe, maga a néprajzi tudomány is fiatal még és javában forrásban van” (BÁTKY 1903. 224). Úti céljai között a környező országok dominálnak, s főként az osztrák alpesi, a cseh, a morva és a délnémet múzeumok. Érdeklődését Jankó intencióinak és saját meggyőződésének megfelelően az összehasonlító anyag megismerése vezérelte, ami a magyar népi műveltség sajátosságainak megállapítását szolgálta. A Bécsben, Prágában, Olmützben látott karikás ostorok például arra vezették, hogy elvesse Herman Ottó elharmarkodott, néhány itthoni példány alapján ezzel kapcsolatban alkotott eredetteóriáját (BÁTKY 1906. 96). Mindemellett tanulmányozta az Európán kívüli gyűjteményeket Bécsben, Münchenben, Berlinben, Drezdában és Lipcsében, illetve figyelemmel volt az általános néprajz (etnológia) kérdéseire is.

Beluleszkó Sándor motivációi Bátkyéval rokoníthatók. Ő is úgy vélekedett, hogy „a mi tudományunk gyermekkorát éli még”. Ha valahol, úgy azokban az osztrák tartományi múzeumokban, amelyeket meglátogatott, ez jól szembetűnik. „Mert – mint mondja – a tárgyi néprajz szerepe benők vagy olyan, hogy önállóságra még nem tett szert, hanem elmerül a művelődéstörténet gyűjteményeknek rendszeren a szépet kultiváló hullámaiban vagy pedig a kezdet kezdetén van. Merem állítani, hogy mi ebben a tekintetben előbbre vagyunk. Ezen jóleső elégtétel dacára azonban akad tapasztalni és tanulni való elég” (BELULESZKÓ 1910. 233; *kiemelés az eredetiben*). Salzburgban a kultúrhistóriai Carolino-Augusteumban a „céhbeli festő”, a svájci Jost Schiffmann tízéves ténykedésének nyomát, az 1870-es években kialakított, messze földön híres enteriőröket méltányolta.⁶⁵ Valamennyi korhű festéssel, lehetőleg teljes berendezéssel „szemünk elé varázsolja a salzburgi ház régi belső életét” (BELULESZKÓ 1910. 238). Az úri konyha (9. kép), a háló- és étkezőszoba, egy tudós és egy vadász szobája muzeológiára tanította, nem néprajzi tárgyismeretét bővítette. Bár a „konyhában – vélekedett korábban Bátky – a legtisztább néprajzi gyűjteményt találjuk, ú. m.: sütésfőzésnél használt sokféle eszközt, fém- és agyagedényeket stb., kivétel nélkül régi darabokat” (BÁTKY 1904a. 237). A kis dél-tiroli város, Bozen múzeuma kárpótolta a közvetlenebb néprajzi felfogást valló látogatót primitív eszközeivel, paraszti bútoraival, faragványaival, ruhaféléivel. A „förlállítás és elrendezés azonban – Beluleszkó szavaival – nyomába sem hághat” a salzburginak, kivéve a kosztümgyűjteményt. Negyvenhét felöltöztetett férfi és női bábú szemléltette Tirol népviseletét, „de még a különböző vidékek lakosságának az antropológiai jellegét is”. Mint konstatálta: „A szemléltetésnek ezen módja iránt a múzeumi szakember rendszeren bizonyos ellenszenvvel viseltetik. Szép és az eredetit híven utánzó, a szegletességtől és merevségtől ment bábút ritkán találni.” (BELULESZKÓ 1910. 244.) Itt erre a nehézségre kapott jól sikerült muzeológiai megoldást, amiről korábban Merza Gyula is beszámolt. Ő írta meg, hogy a német és olasz Tirolra jellemző viseletes bábokat St. Ulrich község „faragásban járatos lakói” készítették (MERZA 1901).

64 NMI 41/1913; JELENTÉS 1913. 138, 139. Semayer 1908 nyarán egyéves fegyelmi büntetést kapott (NMI 94, 99/1908.), ekkor – s valószínűleg ezt követően is – csak magánálapon mehetett külföldre, aminek nincs nyoma a múzeum irattárában. Visszatérte után Bátkyt áthelyezték a kéziratárba, de ő még később is kapott tanulmányutakra támogatást.

65 Jost „Jodok” Schiffmann (1822–1883) romantikus svájci tájképfestő 1870 és 1881 között volt a salzburgi múzeum igazgatója. Az anyag rendszerezése és elrendezése az ő nevéhez fűződik. „Indítványára történt, hogy a gyűjtemény felállításánál szakítottak a rendszeres muzeális (sorban való) felállítással és a tárgyakat, e helyett festői csoportozatokba és kultúrtörténeti képekbe egyesítették.” (SEMAYER 1898a. 384.) Az általa komponált enteriőrök 1925-ig fennmaradtak (CAROLINO-AUGUSTEUM 1908. 17, 18, 48; internetcím: https://de.wikipedia.org/wiki/Jost_Schiffmann).

9. Konyha. Jost Schiffmann rendezte enteriőr

Salzburg, Carolino-Augusteum Múzeum

Reprodukció, Carolino-Augusteum, 1908. X. tábla

Egyikőjük sem volt az etnográfiára, a művelődés- vagy kultúrtörténetre szorítkozó „szakbarbár”. Ha idejük engedte, a művészeti múzeumokat is fölkeresték, de a hivatalos jelentésekben a képtárakról, képzőművészeti gyűjteményekről nem írtak, legfeljebb az iparművészettel tettek kivételt. Jellemző, ahogy Bátky Zsigmond zárja egyik jelentését:

„Kötelességszerűen beszámolok még arról, hogy Münchenben tartózkodásom alatt megnéztem még a két nagy »Pinakotheká«-t, a vázagyűjteményt és »Glyptotheká«-t s közvetlen utána a hatás kedvéért a »Gipsabgüsse« múzeumot. Az ugyanitt elhelyezett néprajzi múzeumot már ismertem. Megnéztem végül szokások szerint, mint szabad ég alatti múzeumot a botanikus kertet is, mely a mienknél semmivel sem különb, de abban örvendetesen elűt tőle, hogy ide mindenkinek szabad bemennie, még a pálmaházba is, nem úgy mint minálunk. Igaz, hogy itt a közönség is más. Hogy pedig vezetőkönyvecskét még erről a kertről is kaphatni, az itt éppen olyan természetes mint nálunk az, hogy a mienkről nem kaphatni.” (BÁTKY 1909. 213.)

Még hozzátehetjük, hogy a Bajor Nemzeti Múzeumon kívül megtekintette a hadtörténeti múzeumot is, és Szalay Imre tanácsára (vö. SZALAY 1907) egy estét a hatalmas technikatörténeti múzeum (*Deutsches Museum*) tanulmányozására fordított.

A beszámolóik egészét véve alapul aránylag ritkán esik szó bennük arról, hogy a kiutazók személy szerint kivel találkoztak az egyes múzeumokban. Ebből arra következtethetünk, hogy ha név szerint nem említettek meg valakit, akkor „kiállítás-látogatóként”, s nem vendégül látott kollégaként tekintették meg a múzeumot. Így járhatta be Semayer 1899-ben főnöke, Szalay Imre nyomán az Északi Múzeumot és a Skansent, mert nem említi az intézmény nagy híré alapítójának nevét (SEMAYER 1900. 184, 185). Olykor hivatkozik személyes találkozásokra. 1903-as hathetes útja kivételesnek számít, mert ekkor kifejezetten célja volt, hogy Jankó János halála után az

10. kép. Vendég érkezése
Lapptreski falu, Helsinki
Néprajzi Múzeum
Semayer Vilibáld gyűjtése
Néprajzi Múzeum;
ltsz.: F 5170

11. kép. Spreewaldi
entreriőr
Berlin, Märkisches Museum
Képeslap
*Ernst von Brauchitsch
felvétele*
G. Heuer & Kirmse,
Hofkunstverlag, Berlin
kiadása
Magángyűjtemény

12. kép. Viselet és
szokásjelenet
Prága, Cseh-szláv Néprajzi
Múzeum
Képeslap
Néprajzi Múzeum nyomat-
gyűjtemény; ltsz.: Ny 1401

oroszsországi múzeumok vezetőinek bemutatkozzon.⁶⁶ Az út elején Berlinben cseréről tárgyalt a helyettes igazgatóval, Félix von Luschanal (SEMAYER 1904a. 207), akit korábbi berlini útjáról már ismert (SEMAYER 1900. 183), majd Helsinkiben a Történeti Múzeum intendánsa, Axel O. Heikel fogadta a Finn Nemzeti Múzeum távol lévő igazgatója, Theodor Schwindt megbízásából. Ő vezette be „vágyai Mekkájába”, a nemzeti múzeum kiállításaira és raktáraiba. Megállapodtak a duplások cseréjében, hiányzó tárgyak pótlásában, s utólag levélben⁶⁷ kapott egy sorozatot a kiállítási enteriőrökről készített fényképekből (10. kép). Heikel nemcsak „a ládák legfenekén őrzött holmikat szedette elő – írja –, hanem jó három heti úton elkísért Szt. Pétervárra, Moszkvába, sőt a nizznij-novgorodi világvásárra is”. Nem csoda, hogy az Orosz Birodalmat többször bejáró finnországi kolléga társaságában útja „tízszerezsen gyümölcsözővé vált” (SEMAYER 1904a. 211). Neki köszönhetette – és a „vezető szolga” egy-egy rubellal való „megpuhításának” –, hogy az akadémiához tartozó Néprajzi és Embertani Múzeum külföldön nyaraló igazgatója, Wilhelm (Vaszilij) Radlov távollétében is „teljesen kényünk-kedvünk szerint jártunk-keltünk a múzeumban” (SEMAYER 1904a. 215, 216). Alaposan tanulmányozhatta a Jankó által korábban részben lefényképezett sámangyűjteményt. Elismerően nyilatkozott az igazgató tervszerű fejlesztési törekvéséről, aminek szép példaként hozza fel a negyven darabból álló Benin-gyűjteményt (SEMAYER 1904a. 216).⁶⁸ Ketten kétutcnyi múzeumot kerestek föl orosz földi körútjukon. Az értő útítárs társasága is magyarázza, hogy Semayer egyik későbbi úti beszámolója sem olyan részletes és pontos, mint az 1899-es úté. Egy másik, hollandiai látogatásakor Semayer találkozott korábbi ismerősével, a leideni igazgatóval, Johannes Schmeltzcel, valamint Hendrik Juynboll-lal, az indonéziai gyűjtemény konzervátorával,⁶⁹ „ki budapesti gyűjteményeinket is tanulmányozta” (SEMAYER 1905. 188).

Sebestyén Gyula részletesen ír arról, hogy Lipcsében személyes megbeszéléseket folytatott egy orosz nagybirtokos kereskedővel, Eugen Alexanderral, aki „az európai és amerikai múzeumoknak vételre följajánlott néprajzi gyűjteményét Lipcsében nyilvánosan kiállította” (SEBESTYÉN 1910. 208).⁷⁰ A múzeumot az igazgató, egyetemi tanár Karl Weule személyes kalauzolásával tekintette meg. Berlinben nem volt kísérője, nem említ senkit fő úti célja, a Märkisches Museum új palotájának megtekintése kapcsán sem. A porosz államtól teljesen független, Berlin által fenntartott múzeum építészeti megoldása néhány részlettel eltekintve csatlódást keltett benne (vö. 11. kép). Prágában a magyarországi anyagot gyarapító és gondozó „Havelka V. úrnő” fogadta.⁷¹ A Kinsky-parkban lévő Cseh-szláv Néprajzi Múzeumban (12. kép) a felső-magyarországi szlovákok hímzéseit és a habán kerámiát tanulmányozta. Bécsben elmélyült beszélgetés keretében vitatta meg Franz Hegerral a kiállítási szemléltetés részleteit a termék festésétől, megvilágításától „a tárlók könnyen szabályozható, nagy hordképességgel bíró és üvegpolcok elhelyezésére is alkalmas állványainak” használatáig. Az igazgató arról is tájékoztatta, hogy a tárlók tartalmát életre keltő művészi falfestmények a néprajzi részben váltak be legkevésbé, ugyanis ezek „az egyszerű néprajzi tárgyakat szemlélő közönség figyelmét nagyon könnyen eltérítik” (SEBESTYÉN 1910. 215). Sebestyént 1913-as nagy északi tanulmányútján, amikor elsősorban az észt, finn, svéd és dán folklórgyűjteményeket tanulmányozta, mindeütt név szerint említett szakemberek fogadták és kísérték, beleértve a meglátogatott múzeumokat is (SEBESTYÉN 1915). Bátky Zsigmond egyszer sem ír arról, hogy személyesen kivel találkozott, vagy ki kalauzolta. Ennek az ellenkezője volt jellemző a fentiekben túl, ha Herman Ottó látogatott meg egy külföldi múzeumot. Szinte nincs olyan eset, amikor egyedül, mintegy az utcáról betért látogató módjára vette volna szemügyre az anyagot. Naplója szerint 1897-es németországi útján egyedül a berlini Museum für Völkerkundében fordult

66 1902-ben a londoni India Múzeumot akarta felkeresni, de Jankó hirtelen halála miatt útja elmaradt. 1903-ban már mint az etnográfiai osztály kinevezett vezetője indult bemutatkozó körútra. A Nemzeti Múzeum az előző évről megmaradt útiköltség-kiegészítésével – „az oroszországi nagy távolságokra, valamint a költséges orosz életmódra való tekintettel” – összesen 1200 koronát biztosított útjához (SEMAYER 1904a. 204). Magyar pénzben pontosan ennyibe került egyetlen olyan vasúti kiállítási szekrény, amelyből Péterváron a kiválóan felszerelt állattani múzeumban hét-százat látott (SEMAYER 1904a. 217), lásd alább.

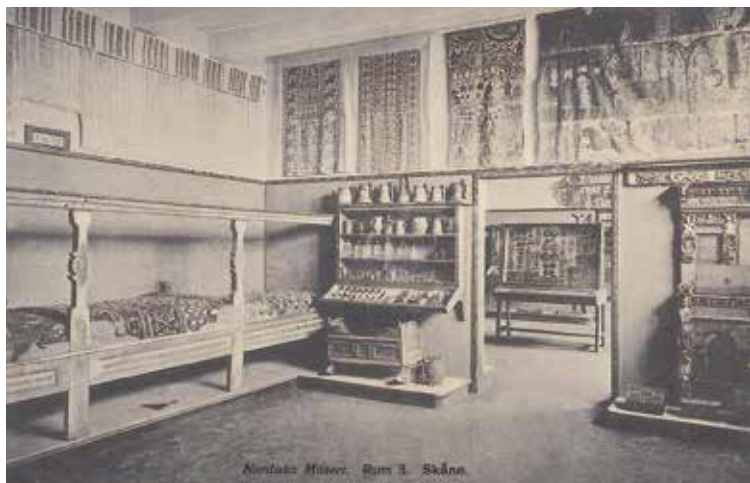
67 NMI 121/1903. A képek többségét egy újabb cikkben Semayer közre is adta: SEMAYER 1904b.

68 A Berlinben született Friedrich Wilhelm Radlov (1837–1918) 1858-ban került Szentpétervárra, 1894-től haláláig volt a múzeum igazgatója (CHRISTOV et al. 2009. 47–48).

69 Nevét Semayer elírta (Juynboll) a jelentésben, vö. https://nl.wikipedia.org/wiki/Hendrik_Juynboll.

70 A múzeum az Alexander-gyűjtemény egy részét utóbb megvásárolta (BALASSA 1952. 198, 199).

71 Vlasta Havelková (1857–1939) a szláv népművészet és hímzés kutatója, a múzeum viselet-, hímzés- és szokásgyűjteményének felügyelője (ČERNÝ, red. é. n. 20; internetcím: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vlasta_Havelkova C3 % A1).

13. kép. Szobabelső,
Skåne
Stockholm, Északi Múzeum
Képeslap
Cederquists Graf. A.-B.
kiadása
Magángyűjtemény

14. kép. Norvég tárgyak,
Bratsberg megye
Stockholm, Északi Múzeum
Képeslap
Justus Cederquist kiadása
Magángyűjtemény

72 Herman Ottó feljegyzése hibás. A múzeumot fenntartó egyesület titkára volt a néprajzzal is foglalkozó Sökeland úr, keresztnévén Herrmann, foglalkozására nézve gyáros. Vö. *Mittheilungen aus dem Museum für Deutsche Volkstrachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes zu Berlin*, 1. 1897.

73 Czakó Elemér érettségi után a Sorbonne és az École du Louvre hallgatója volt. Hazatérte után jogi diplomát szerzett (1899), majd gyakornokoskodott a hamburgi és berlini iparművészeti múzeumban (1905). Ezt követően az Iparművészeti Múzeum őre lett 1911-ig, amikor kinevezték az Iparművészeti Iskola igazgatójává. Lásd GULYÁS 1942. 1218–1221.

elő, hogy egymagában járta be a termeket. Legalábbis nem említ senkit, aki ekkor fogadta volna. Két órát töltött a Museum für deutsche Volkstrachtenben „az igazgató, Otto von Sökeland”⁷² társaságában. A „brandenburgi múzeumot”, azaz a Märkisches Museum anyagát az alapító igazgató „Ernst” (Ernst) Friedel mutatta meg neki. A drezdai Természet- és Néprajzi Múzeumot szintén az igazgató, Adolf Meyer kalauzolásával tekintette meg. S még kifelé menet az Osztrák Néprajzi Múzeumot is az alapító direktor, Michael Haberlandt mutatta meg neki (HERMAN 1983. 28–41).

A múzeumi etnográfusokon kívül említeni kell még a műtörténeti képzettségű Czakó Elemér intenzív néprajzi múzeumi tanulmányait.⁷³ Eltérő kiindulópontja miatt ő másként tájékozódott, mint a Jankó nyomdoka-it követő múzeumi tisztviselők. Ennek ellenére ő az, aki a legalaposabban foglalkozott Hazelius Északi Múzeumával (13–14. kép), beleértve a Skansent és az

egyes parasztszobák berendezését is. A *Magyar Iparművészet*ben megjelent gazdagon illusztrált cikke a népművészetből merítő szecessziós mozgalmak nemzeti törekvéseihez igazodott, s ezekhez akart inspiráló példát, távlatot nyújtani. Írásával a svéd múzeumokból „kiáradó művészi és kulturális érték” előtt mint „nagyszerű nemzeti erőmegnyilatkozás” előtt kalapot emelt (CZAKÓ 1909. 347). Évekkel később, már a Nemzeti Múzeum alkalmazottjaként 1915-ben bejárta a német-orosz népművészeti múzeumokat.⁷⁴ Az ekkor írt beszámoló is különbözik a Néprajzi Osztály munkatársainak a látott anyagra koncentrált jelentéseitől (CZAKÓ 1918a; 1918b).⁷⁵ Semayer első két nagyobb útját követően Czako volt az, aki átfogóan írt a múzeumokról. A maguk teljességében vizsgálta őket, irányultságuktól kezdve az anyagon, a múzeumépületen és a módszereken át a közönséggel kapcsolatos követelményekig mindenre kitért, és mindenről véleményt alkotott. Leginkább a múzeumok társadalmi, pedagógiai hivatása érdekelte, ebből a szemszögből tárgyalta „múzeumi rendezkedés (a museologia)” megoldásait is. Ez olyan tudományos és művészi jártasságot igénylő mesterség, „a mely nélkül – mint mondja – a leggazdagabb gyűjtemény is csak olyan farakás, mely tüzet nem fog. Se nem melegít, se nem világít.” (CZAKÓ 1918a. 5.) Két elvi cikket is publikált a „tanító múzeum” eszméjéről, vagyis a múzeumok egyre fontosabbá váló pedagógiai feladatairól (CZAKÓ 1919; 1920). „A múzeum gyűjteményének a sorsa – írja – a múzeumi tisztviselőinek kezébe van letéve s azoktól függ, hogy a köz számára miként teszik hozzáférhetővé, élvezhetővé és tanulságossá.” (CZAKÓ 1918b. 5.) Ez a szempont ugyanakkor – alább látni fogjuk – Semayer, Bátky, Erney számára sem volt mellékes, még ha ők ezzel kevesebbet is foglalkoztak, s nem dédelgettek magukban művelődéspolitikai ambíciókat.

A tisztviselők külföldi tájékozódása az anyag mellett természetesen a „múzeumi rendszer” tanulmányozására is kiterjedt. Semayer első kiutazásakor egész sor olyan „tisztán gyakorlati, csakis a múzeumi tisztviselőt érdeklő” kérdést határozott meg, amelyre igyekezett figyelemmel lenni.⁷⁶ Ilyen szempontokkal a többiek is mindig foglalkoztak, bár a pusztán technikai részletekre az írásos jelentések ritkán térnek ki. Kivételt valamennyire a vitrinek, a bábuk – „figurinák” –, a megvilágítás kérdése jelentettek. Beluleszkő például Lembergben megfigyelte, hogy a hucul pásztoréletet úgy mutatták be, hogy a tárlókat és a képkereteket a hombárok vésett motívumaival díszítették – „valósággal kopírozták [azokat] a huczulok kissé ügyetlen, kesze-kusza, de nagyon intim hatást gyakorló módján” (BELULESZKŐ 1911. 303). Bátky a modern felszerelésű müncheni Bajor Nemzeti Múzeumban a szekrényformákat, a tárgyak megtisztítását, fénytől való védelmét, a különböző tárgyfajták legjobb kiállítási módját, a megvilágítást és seregnyi más, olyannyira aprólékos és gyakorlati kérdést is tanulmányozott, hogy – mint megjegyezte – azok „a beszámoló keretéből bátran kimaradhatnak” (BÁTKY 1909. 212). Egy prágai kiállítás viseletes bábujánál észrevette, hogy a gyetvai pásztorok csoportja „bántóan fényes, tiszta”, s még feltűnőbb a természetellenes tisztaság „a drótostótnál, a ki kivasalt hófehér ruhájában nemcsak idegen, de nem is igaz” (BÁTKY 1905a. 199). A Drezdában látott benini bronzok kapcsán pedig azt is feljegyzte, hogy itt a leltári számokat „számozógéppel vászondarabkákra” ütik, és azt ragasztják a szobrokra, míg Berlinben fehér festékkel írják rá közvetlenül a bronzokra (BÁTKY 1910. 231). Ugyanitt, s ez fontosabb, a muzeológia apró technikai fogásait és a pedagógiai cél összefüggését, kölcsönhatását is kiemelte. A múzeum szekrényeinek berendezését némely gyűjteménycsoportnál minden tekintetben mintaszerűnek nevezte. „Szinte szólan látszik hozzánk belőlük az a szeretettel teljes odaadás, mely a kiállítóban munkált akkor, mikor ezeket a közönség által különben meg nem értett, vagy éppen félreértett, naivnak tetsző gyűjteményeket a muzeológia apró technikai fogásaival a didaktika céljaira, már amennyire ezt a gyűjtemények természete megengedi, valósággal földolgozta és foganatosította.” Szó nincs arról – teszi hozzá –, hogy elegendő lenne a szekrényeket tárgyakkal telerakni (BÁTKY 1910. 228).

74 Iskolaigazgatói tisztéről 1915-ben a tanári kar vele szembeni tiltakozása miatt lemondott, ekkor kinevezték a Nemzeti Múzeum osztályigazgatójává (*Budapesti Hirlap*, 1915. július 25.), 1918 végén igazgatóörvévé, „de az intézetben nem teljesített szolgálatot” (GULYÁS 1942. 1221).

75 Legaprólékosabb leírást a kölni Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumról adott. Adolf Fischer „személyes alkotása” – maga volt a gyűjtő, a mecénás, a tudós, a rendező és a szervező –, „nemcsak sikeresen irányítja a figyelmet Kelet-Ázsia kultúrájára, hanem múzeumtechnikai szempontból egyesíti mindazokat az eszközöket, melyeket a szabadoktatás szemléltető módszerét követő tanító-múzeumok igénybe vehetnek. Egyesül benne a tudomány, a pedagógia és az izlés.” (CZAKÓ 1918b. 14.)

76 „Ilyenek a múzeumok épületeinek és azok belső berendezésének tervrajzai, a fűtés, szellőztetés, illemhelyek, szekrény- és tárlóminták, a mérgezés, kiállítás, megóvás módjai, a feldolgozás és leltározás, a népszerű előadások és vezetők, a tisztviselők és szolgák képzése, száma és anyagi javadalma stb.” (SEMAYER 1899. 279.)

15. kép. Alsó-szász (frízöldi) ház szobája

Nürnberg, Német Nemzeti Múzeum

Képeslap

Christof Müller kiadása

Magángyűjtemény

16. kép. Herero asszony, Német
Dél nyugat-Afrika

Lipcse, Néprajzi Múzeum

Képeslap

G. Friedrich felvétele és kiadása, Leipzig

Magángyűjtemény

Mindenütt aprólékosan tanulmányozta a parasztszobák berendezésének muzeológiai megoldásait. Ez minden tanulmányútra ment kollégáját is foglalkoztatta. Megfigyeléseik elemzése önálló tanulmányt is kitenne. Nürnbergben Bátty sorban átvizsgálta mind a tíz megépített szobabelsőket. Szavai szerint kíváncsi volt, „hogya a németek hogyan oldották meg az interieur-kérdést”. Miképpen lehet egy nagy terem belsejében jól elhelyezni „hozzáférhetős, világítás és hűség szempontjából” a különböző típusokat képviselő enteriőröket (BÁTKY 1909. 208)? Hazulról ismert problémákkal szembesült, de sokat tanult a látottakból. Mindenekelőtt azt, „hogya a berendezendő parasztszoba belseje a lehető leghűbb másolata legyen egy gondos előtanulmány után tipikusnak ítélt parasztszobáénak, az ott levő bútorokból és minden bevalóból pedig semmi se hiányozzék és minden darab akkurátus pontossággal a maga helyén legyen, mert csak így fog az egy eleven ház erejével hatni a szemlélőre” (BÁTKY 1909. 208). Megtanulta még azt is, hogy nemcsak szobákat, hanem azokkal együtt konyhákat is be kell mutatni, „s hogya az enteriőröknek sejtek módjára egymás mellé ragasztása – miként nálunk is történt – teljességgel elkerülendő” (BÁTKY 1909. 208). Az egész házcsoporthoz legsikerültebbjének az alsó-szász (fríz) ház

lakásul szolgáló részét tartotta, amely a legapróbb részletekbe menően tökéletes mása lett egy valóságos lakóhelynek (15. kép). Ez nem is csoda, alapos tudományos kutatással alapozták meg, s ezzel „sikerült egy oly szép alkotást létrehozniok, amelynél tökéletesebbet és szebbet egy múzeum sem kívánhat magának” (BÁTKY 1909. 211).

A lipcsei Grassi Múzeumban Bátky ismét foglalkozik a gyűjtemény bemutatásának általános kérdésével. „Az újabban mind sűrűbben hangoztatott didaktikai feladatok” itt látott megvalósulását egy velős passzusban foglalja össze. Az anyag elrendezése pusztán geográfiai, összehasonlító módszerrel csak a tűzgerjesztés és a pénznemek fejlődését szemlélteti. Az érthetőséget élvezhetetlenné teszi a zsúfoltság, van olyan szekrény, ahol „négy sorban is lógnak-feküsznek a tárgyak”. Az állandó gyarapodás miatt vezetőkönyvecske sem készülhet. Az ausztráliai csoport jól érthető, mert „tömöttség nincs, térkép és felírás pedig bőven van”. A laikus közönséget jól informálták a nagy modellek (épületekről, sírokról stb.) és az „életnagyságú szobrok különféle népek-ről” (16. kép), valamint az egyes mesterségeket bemutató szemléltetőcsoportok. Leszűri a következtetést, hogy technikai okokból – a helyszűke miatt – „a szemléltető didaktikai, s a tanulmányozóknak való gyűjtemény” nincs egymástól elkülönítve (BÁTKY 1912. 143, 144), ami nem szerencsés. Ez a múzeum igazgatója, Karl Weule koncepciójában is központi kérdés volt (WEULE 1913–1914). De tágabban, a háború előtti korszak végén a múzeumi gyakorlat fő problémája, megoldandó feladata az volt, hogyan lehet a tudomány és az oktatás, népevel közötti egyensúlyt megtalálni, ami különféle muzeológiai eszközök kipróbálásában öltött testet (PENNY 2002. 141–151). Ekkor született a Bátky által is hivatkozott *szemléltetőgyűjtemény* fogalma. A megfelelő eszközöket mind tudatosabban alakították idehaza is (SEMAYER 1906a. 84; 1913. 188; 1916; NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ 1907). Nem utolsósorban a külföldi példák (SEMAYER 1900. 157; 1901. 207 stb.) nyomán ezek világos megkülönböztetése a múzeumi funkciók elválását-elválasztását jelentette.

Általánosságban kiemelhető, hogy egyikük sem idealizálta a látottakat, még akkor sem, ha a hazainál magasabb szintű, anyagilag jobb körülmények között lévő vagy rendezettebb intézményről tudósítanak. Bátky azért a Hofmuseum kapcsán – amelyet, mint írta, bizonyára mindenki látott, aki Bécsben járt – keserűen megjegyzi: „Fényes épületét, pompás szekrényeit őszintén irigyl minden magyar ember, a ki a mi zsellérsorson tengődő múzeumunkat ismeri.” Anyaga is státusból következik: „Pompázó darabok, mint udvari múzeumhoz illik nagyobb számban vannak itt, mint nálunk.” Jegyzeteket készít az otthon hibásan „determinált” tárgyakról, „de olyan – mondja csekélyke elégtétellel – itt is akad bőven (BÁTKY 1903. 157, 158). Beluleszkó elismerően jegyzi meg, hogy a prágai múzeumokban „valósággal gyönyörködteti a szemet az uralkodó pedáns rend és tisztaság, ami hihetetlenül fokozza a gyűjtemények kelte hatást és valóban megadja azt a miliót, amely az ilyen nemzeti kincsekhez egyedül illik” (BELULESZKÓ 1907. 248). Ellenben szóvá teszi a Náprstek Iparmúzeum rendet teljességgel nélkülöző, zűrzavaros állapotát.⁷⁷ Semayer első nagyobb útjáról írva igyekszik kiegyensúlyozott lenni: „sehol sem estem abba a hibába, hogy mindent, a mit oldakünn láttam fényesnek, elsőrendűnek, ellenben mindazt, a mi itthon van, színtelennek, elégtelennek találtam volna. [...] a zavartalan pókidyllekre több mint egy helyt rámutattam”. Tartózkodása odáig megy, hogy kijelenti:

„várazósáimnak teljesen megfelelő múzeumot tulajdonképpen egyet se találtam” (SEMAYER 1899. 53). Ebből azt a tanulságot vonja le, hogy mások kárán tanulva lehet a Nemzeti Múzeum megújításán sikeresen dolgozni. Az ideálist később Londonban találta meg. „[M]íg eddigelé mindenfelé azt tanultam meg – fogalmazott –, miként kelljen múzeumot szervezni, miképp gyűjteni és konzerválni, London múzeumaiban, a British és South-Kensington múzeumokban azt a tanulságot merítettem, milyen a kész múzeum.” (SEMAYER 1905. 188.) Hogy ez miben áll, ő mit tekint a londoni tükörben kész múzeumnak, nem fejt ki.⁷⁸ Másutt a „világ legtökéletesebb múzeuma” címmel a szentpétervári Császári Zoológiai Múzeumot tüntette ki. Ide az 1901-ben talált új, szőröstül-bőröstül megmaradt mamutlelet attrakciója miatt ment el, s meglepetéssel tapasztalta, hogy a múzeumok ideáljával találkozott. A tudományos és szemléltető

77 Rendezés híján minden összezsúfoltódott az egyébként is szűk helyen. „Így állott elő az a boldog állapot, hogy az egyes földrészek, a különböző országok ethnografikumai egymás mellé vagy egymás fölé kerültek, máskor az egy helyről való gyűjtemény többfelé van szétszórva, amint az pl. megesett a nagyon szép és nagyon bő japán részzel, amellyel négy helyen is találkozunk. De vannak még cífrább állapotok is, így amikor néprajz, technológiai felszerelések és művészi üvegedények kerültek egymás tőzsomszédságába, körülvéve az első biciklit, amely Prágában készült.” A múzeumban csupán néprajzi tárgyból 35 ezer darab volt (BELULESZKÓ 1907).

78 Néhány szavas feljegyzéssel eltette a British Museum gyűjteménycsoportjait felsoroló rövid, négyoldalas tájékoztatóját, NMI 99/1904.

részre bomló gyűjteményt mintegy hétszáz hermetikusan záródó, három méter magas, vasból és tükörüvegből, Drezdában készült múzeumi szekrényben helyezték el.⁷⁹ A jól megvilágítható hatalmas, száraz termeket frissen festették. A katonás szigort követő, teljes anyagra kiterjedő rendszerezést magyarázó viaszinták vagy festett rajzok, bőséges orosz és francia nyelvű magyarázatok kísérték. Zoológiai és fiziológiai laboratórium, tűzfős szakembergárda, megfelelő kisegítő személyzet kápráztatta el a budapesti látogatót (SEMAYER 1904b. 216–218).

A mintamúzeum fogalmát természetesen nem csak a technikai tökély és a berendezés színvonala alapján lehetett értékelni. Mi az ideális néprajzi múzeum? Az extenzív teljesség – ezt szinte minden beszámolóból kiolvashatjuk. „Finomabb” megközelítésben: a kiegyensúlyozott, arányos dokumentáció a glóbusz egészéről (az egyetemes néprajzi múzeumokban) vagy egy adott államkeretben élő népesség különböző csoportjairól (a saját népet ismertető intézményekben). Általánosabban az első érvényesült, amivel rögtön szemben állt a fő probléma, az elhelyezés nehézsége, ami a dolog értelmét is kétségessé teheti. Elrettentő Berlin, Lipcse példája – a kisebb, szakszerűségben még fejletlen helyi múzeumokról nem is szólva –, ahol az áttekinthetatlenség, a „bénító túlszűfölés” (SEBESTYÉN 1910. 211), a ládákban álló kicsomagolatlan anyag halmozása Európa-szerte jól ismert probléma volt.⁸⁰ Ahogy Czákó Elemér írta: „a legnagyobb gyűjtésből sem lesz önmagától múzeum” (CZÁKÓ 1918b. 1). Bizonyos mértékig ez Bátky Zsigmond eszményére, a nürnbergi Német Múzeumra is vonatkozott. A művészeti és művelődéstörténeti teljességre törekvő intézmény (KUNST 1898) jelentékeny anyagi forrásai ellenére is nagyon nehezen birkózott meg az óriási anyag egyenletes színvonalú kezelésével és bemutatásával. Elegendő a parasztviseletek „magasin nagyságú és szabású” helyiségére utalni, ahol Bátky minden elragadtatása ellenére kénytelen volt megjegyezni, hogy a tér „áldatlanul sötét”, a felállítás „bántóan tömört”. A körülbelül kétszáz felöltöttetett bábu egyébként is olyan mennyiség, amely végeredményben befogadhatatlan, noha a „specialista kutatónak [...] rengeteg anyag áll itt rendelkezésére” (BÁTKY 1909. 206, 207). A berlini Német Néprajzi Múzeum részleges kiállítását is kifogásolta monoton hatása miatt. Itt harminc néprajzi vidéket, német néprajzi csoportot állapítottak meg, de ezeket egyes tárgycsoportok ismétlődésével mutatták be, ami „fárasztólag hat a látogatókra”, bár a szakember nyugtázhatta, hogy az anyag lokális változatokban és általános formákban

milyen gazdag (BÁTKY 1910. 225). Nem szaporítva a hasonló megfigyeléseket, a drezdai Természettudományi Múzeum 1875-ben alapított etnográfiai részlegének „alternatív” megoldását érdemes felvillantani – szintén Bátky Zsigmond tolmácsolásában. Alapvetően itt is arra törekedtek, hogy a gyűjtemények a lehető legteljesebben felöleljék az egész földgolyót. Ez az alapelv azonban itt más módszerrel párosult, mint az „összehasonlító néptan” másik két nagy német múzeuma esetében. Példa az új-zélandi kollekció, melyet – amint Bátky fogalmaz – „elsőnek mondják a világon. Nem a mennyiségre és talán teljességre, mint inkább remek, elsőrangú, tipikus példányok megszerzésére törekedtek, melyek mintául szolgáljanak más múzeumoknak is. Töméredek a »nove species«, az »első példány«, az »unikum«. A keveset, de jót elve s bizonyos különleges célokra irányított (pld. művészi szempontok a tárgyak beszerzésében, bizonyos kulturformák kidomborítása) munkásság erősen szembeötlik.” (BÁTKY 1909. 228; kiemelés – F. Z.)

Idekívánczik két olyan határozottan újszerű kísérlet, amely még inkább a látogató szempontját vette alapul. Az északnémet Altona új városi múzeumában az igazgató, Otto Lehmann szakított a látogatót megterhelő több ezer tárgy bemutatásával. Az 1901-ben megnyílt, a korban modernnek számító múzeumi elveket követő kiállítás alig néhány száz tárggyal operált. Jelenetek, „biológiai csoportok” kialakításával a „látogatóit kevésbé extensive, de annál intenzívebben”

79 Drezdában a múzeumi szekrénygyártás hatalmas iparrá fejlődött (CZÁKÓ 1918a. 28). A chicagói Field Museum antropológusa, George Dorsey európai 1898-as körútját értékelő beszámolójában külön kitért az általa Drezdában, Berlinben látott, sokat emlegetett, mintának tartott múzeumi tárlóra. A nehéz, hideg fémvázak miatt az egésztest otrombának tartotta, szemben az olyan faszekrényekkel, mint amilyeneket South Kensingtonban és a londoni természetrajzi múzeumban használnak. Bécsben a fémvázat faburkolat fedte. Az ideális az, ha „a szekrény a lehető legkevésbé telepszik rá a látogatóra” (DORSEY 1899. 471). Az állapotokra az is jellemző, hogy alig látott olyan múzeumot, amely megfelelő megvilágítással rendelkezett.

80 Berlinből hazatérve írja Bátky saját tapasztalatait is visszhangozva: „Utólag olvastam el e múzeum egyik igazgatójának v. Luschannak egy cikkét a néprajzi múzeumok céljairól, melyben azt mondja, hogy ezek legtöbbször olyan helyszűkében szenved, hogy a gyűjteményeket ma már nemcsak a szakember nem használhatja, hanem a közönségre is úgy hatnak azok, mint egész heterogén szatöbboltok sivár és értelmetlen anyaghalmai. E sorok írásakor alkalmasint a saját múzeuma lebeghetett szeme előtt.” (BÁTKY 1910. 222.)

17. kép. Frízöldi
öltözetek
Altona Múzeum
Képeslap
J. B. Massé Wwe kiadása,
1880–1903
Magángyűjtemény

18. kép. Hugo
Schauinsland rendezte
jelenet
Bréma Városi Múzeum
Képeslap
Magángyűjtemény

kívánta oktatni, nevelni (SEMAYER 1907a. 236).⁸¹ A hazai látogató szerint a siker felemás, „Lehmann gruppjai” néha kissé teátrálisak, a parasztszobák pedig nincsenek olyan hatással a látogatóra (17. kép), mint a kor egy másik mintaintézményében, a dán „skansen” aránylag újonnan elkészült szobáiban, amelyek „tudományos pontosság dolgában a stockholmiakat is nagyban fölülmúlják” (SEMAYER 1907a. 235). A közeli Brémában részben szintén az életszerű biológiai csoportok jeleneteivel igyekeztek vonzóvá tenni a tengerentúli világokat reprezentáló múzeumot, részben nagy térbeli rálátást akartak biztosítani a nagyobb tárgyak és a jelenetek látványához (18. kép). Míg Berlinben helyszükében szenvednek, itt a porosz fővárossal tudatosan konkurálva két emelet magas, kettős üvegudvarú múzeum épült, melynek alsó fölkéiben kaptak helyet az egyes élőképszerű csoportok, az összesen „több mint 200 eredeti nagyságú emberalakjával, növény- és állatvilágával, szerszámaikkal s eszközeikkel” (CZAKÓ 1918a. 16). Itt még inkább felemás a siker, legalábbis a hazai – művészeti képzettségű – látogató szerint, aki olcsó népszerűségkereséssel vádolja a húszéves gyűjteményt 1911-ben felállító alapító igazgatót,

81 A Bajor Nemzeti Múzeum új épületében, illetve a zürichi Történeti Múzeumban hasonló, az érthetőséget jobban érvényre juttató fölállítási módok következtek. Az előbbiben – mint Hampel József írta – művészi gonddal és „semmi költséget nem kímélő” szeretettel, az utóbbiban több múzeumi szakértelemmel, s itt a kor ízlésének megfelelően eredeti tárgyakkal berendezett szobákban „a hatás igaz és teljes” (HAMPEL 1900. 92–96).

a zoológus Hugo Schauinslandot. Elég lesújtó véleményt fogalmaz meg az egzotikus bórszínűre pácolt és viaszolt gipszalakokról, a kételemeitnyi térség és a kicsiny vagy éppen óriási méretű tárgyak elhelyezéséből adódó zavaros távlatokról, illetve a kiállított azonos tárgyfajták végtelen sokaságáról. Mint írja: gazdag múzeumot szegényebben rendezve alig látni. Véleménye szerint összességében a brémai múzeum felfogásán és bemutatkozásán a bazári jelleg, a kirakodó nagyvásár s „a mutatványos panoptikum hangneme” mutatkozik meg (CZAKÓ 1918a. 18). S hogy a múzeumot 1914-ben 250 ezren (!) keresték fel, az még nem elegendő ok arra nézve – mondja –, hogy a „közönséget is értelmesebb beszédre ne szoktassuk” (CZAKÓ 1918a. 18).⁸² Sokkal meggyőzőbbnek tartotta a hamburgi új, 1912-ben megnyitott múzeum újszerű elrendezését, különösen annak „csattanóját”. Egy e célra kialakított körteremben nagy tömegű, mintegy 250, mégis külön-külön jól megfigyelhető maszkot helyeztek el, mely elrendezés „kitörölhetetlen képet hagy minden látogató emlékezetében” (CZAKÓ 1918a. 13).⁸³ Látható: a tipikusan mainak gondolható dilemmák jó néhány vonása legalább százéves múltra megy vissza.

Egy-egy intézmény meglátogatása, a kiállítások, gyűjtemények megtekintése nem jelenti azt, hogy a látogatók az ottani társadalmi, politikai háttérrel is megismerkedtek volna. A jelentések ebben a vonatkozásban ugyan valószínűleg sokkal szűkszavúbbak a kiutazók tényleges ismereteinél a témában, azonban az intézmények létrejöttét, sorsát befolyásoló mögöttes körülményekről feltehetően viszonylag kevés információval rendelkeztek. Prága kapcsán Semayer mintegy mellékesen jegyezte meg a következőt: „Hasonlóan a cseh főváros egyéb ügyeihez, múzeum-ügye is meglehetősen zilált, vagy legalább is annak látszik. Hogy egyebet ne említsek, ethnographiai múzeuma három is van.” (SEMAYER 1899:47.) Sokat persze ezzel sem magyarázott. Bátynál, Beluleszknál ilyen kérdések egyáltalán nem merülnek fel, ők Jankó elvárásai szerint csak a múzeumi anyaggal, muzeológiai szakkérdésekkel s olykor a néprajz határmegvonásának irányával foglalkoztak – legalábbis a jelentések szintjén. Az egyes városok közötti, a néprajzi gyűjtemények gyarapítását s az anyag hozzáférhetővé tételét befolyásoló rivalizálást azonban mindnyájan érzékelték. Semayer hollandiai útjáról szóló szűkszavú jelentésében megjegyezte például, hogy „csak a városok közötti versengés az oka”, hogy a berlini után a kontinens legnagyobb néprajzi gyűjteménye, a leideni „méltó hajlék nélkül maradt” (SEMAYER 1905. 188). E „fényes anyag” elhelyezése kritikán aluli. A kormány átvénné, de akkor Amszterdamba helyeznék át, amiről a „büszke egyetemi város” hallani sem akar. A nagy német etnológiai múzeumok vetélkedéséről írt egyik megjegyzéséről már korábban, Lipcse kapcsán szó esett. A néprajzi anyag muzeális gyűjtését kísérő általános versenyszellem a magyar szövegekben is tetten érhető. A már idézett korábbi példák mellett Jankó Jánosnak a gyűjtemény történetéről írt összegzése is ennek jegyében adja meg annak fő jellegzetességét. Így fogalmaz: „Ám ha le is kell mondanunk arról, hogy egzotikus vagy nemzetközi gyűjtemények dolgában a külfölddel versenyezzünk”, a hazai anyag fejlesztése elengedhetetlen feladat (JANKÓ 1902b. 342). Ebben a mederben egy évtizeddel később Semayer elégedetlen állapította meg az elvégzett munkáról, hogy „tudományszakunk minden terére kiterjedő igazi néprajzi gyűjteményt csináltunk, a mely – nekünk is szabad büszkélkednünk – a stockholmi Északi Múzeum mellett az európai hasonló gyűjteményeknek ma már elismert mintaképe” (SEMAYER 1913. 190).

A beszámolók többsége foglalkozik azzal, hogy a néprajzi anyag az egyes helyeken milyen más tárgy-fajtákkal, gyűjteménytípusokkal kerül egy múzeumba, ha nem alkot önálló szakmúzeumot. Ennek okára azonban nem kérdeznak rá, ily módon az sejlik föl, hogy úgy vélték, a dolog történeti alakulása hozta így. Ez áll arra a kérdésre is, hogy jellemző módon miért került az egzotikus anyag és a hazai népelet tárgyalománya különböző múzeumtípusokba, noha kapcsolódásukról többször is véleményt nyilvánítottak. Tájékozódtak mindkét irányban – nem csak a fővárosiak, hanem az Erdélyben író Merza Gyula vagy még előtte Mailand Oszkár is. A nemzetközi és a honi néprajzi emlékek külön szerveződő intézményes elkülönülésének okait végeredményben nem feszegették, bizonyára keveset láttak a háttérben álló érdekellentétekből, politikai és pénzügyi korlátokból. Tényként rögzítették, hogy

82 Az utókor másként ítéli meg Hugo Schauinsland törekvéseit, aki a természet, a kereskedelem, a mindennapi élet és a kultúra világát mint egységes egészet szerette volna érthető, látványos formában bemutatni az egész Földre kiterjedően. Vö. BACKMEISTER-COLLACOTT et. al. 2007.

83 Az igazgató, Georg Thilenius és építész az új múzeum tervezéséhez több mint száz európai múzeumot keresett fel és vizsgált meg muzeológiai szempontból (PENNY 2002. 133). Az elkészült múzeumot a legkorszerűbb múzeumépületnek tartották, bár a konstrukció és az anyag elhelyezhetőségének számos ellentmondására Czako Elemér is utalt (CZAKÓ 1918a. 7–14).

Berlinben és Bécsben a német, illetve az osztrák anyag nem része a királyi, illetve az udvari múzeumnak. A hazai anyag mostohább sorsát mindegyikük szónak tette, ahogy ellenkező értelemben azt is, hogy elsősorban Stockholmban, Helsinkiben, Koppenhágában, de még Prágában is az ilyen tárgyállományt milyen magasra értékelik s megbecsülik. De az elválások igazi okaira megjegyzéseikből nehéz lenne következtetni.

Zárszó

Az első világháború előtti korszak magyar múzeumi tisztviselői és etnográfusai benne éltek az európai múzeumi és szakmai közélet vérkeringésében. Nem töltötték be meghatározó szerepet, leginkább igazodtak a külföldi mintákhoz, bár Jankó János a múzeumi tárgytípológiában bizonyos mértékig példát adott a finn és az orosz kutatóknak, múzeumi kurátoroknak. Soha később nem volt olyan sokrétű a külfölddel, főként a német nyelven elérhető múzeumok körével a szakmai kapcsolatrendszer, mint ekkor. Ez abból is adódott, hogy a múzeumok szakembergárdája viszonylag szűk körből került ki, külföldi utazások, publikációk révén a főszereplők ismerték egymást, vagy legalábbis tudtak egymás elképzeléseiről. A személyes ismeretségek, kötődések hálózát nem látjuk pontosan, mégis túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyarok is jól ismerték külföldi pályatársaikat. Az úti beszámolók is erről vallanak.

Apró további jel, s ez a mintának tekintett életműveket is kijelöli, hogy halálukkor kikről emlékeztek meg a magyar etnográfusok. Az itt tárgyalt korszak esetében a Herman Ottó, Jankó János, Semayer Vilibáld, Sebestyén Gyula, Bátky Zsigmond által személyesen ismert, a kor valóságos eszményképének tartott Rudolf Virchow halálakor (1902) csak rövid méltatás jelent meg a *Néprajzi Értesítő* hasábjain. Ezt Bátky Zsigmond írta, aki Friedrich Ratzelt és Adolf Bastiant is búcsúztatta, s az ő esetükben már részletesebb pályarajzot és méltatást adott (BÁTKY 1902; 1904b; 1905b). Az „egész emberiség szellemi egységét hirdető” Bastian jelentőségét a *Földrajzi Közlemények* olvasói számára is összefoglalta. „Páratlan agitációt fejtett ki – írta – az emberiség kultúrvagyonának összegyűjtése érdekében. Néprajzi múzeumok, társulatok az ő kezdeményezésére alakultak az egész világon. Még legutolsó munkájában is [...] azt hangoztatta, hogy a néprajz egész mezején tomboló tűzvész dúl, mentsük, a mi megmenthető.” (BÁTKY 1905c. 407.) Ugyanitt a több műve alapján Magyarországon is jól ismert Ratzel munkásságáról Beluleszko Sándor emlékezett meg (BELULESZKÓ 1904). Ő írt alapos méltatást a lipcsei geográfus, Richard Andree elhunytakor is a *Néprajzi Értesítő*-be (BELULESZKÓ 1912), arról a tudósról, akinek munkásságát talán leginkább Bátky Zsigmond tartotta számon (BÁTKY 1904c; 1906. 27; ERNYEY 1905), hiszen pályája, érdeklődése nagyon hasonlított az övéhez (azt leszámítva, hogy nem múzeumban működött): földrajzi, nemzetközi néprajzi alapozottságú műveltség, etnokartográfiai érdeklődés és a népi kultúra beható tanulmányozása, emléanyagának gyűjtése-feldolgozása. Az etnográfiai analógiákról írt nagy munkájában úttörő módon megmutatta, „hogyan lehet a néprajzi jelenségeket különböző fejlődési formáikban az egész földkerekségen követni, az összefüggéseket kimutatni és azoknak eredetét feltárni” (BELULESZKÓ 1912. 140). S ez volt Bátky egyik fő törekvése is. Többen valószínűleg személyesen ismerték őt. Közvetlen kapcsolatra nem utal Semayer Vilibáld a *Néprajzi Értesítő*-ben közreadott Artur Hazelius-nekrológban. Hazelius kétszer is járt Budapesten, de szinte biztos, hogy nem került érdemi kapcsolatba magyar néprajzkutatókkal, illetve a muzeális néprajzi gyűjtemény gondozóival. 1889. augusztus 14–17-én fordult meg először itt; meglátogatta a Nemzeti Múzeumot és az Országos Képtárat. A múzeumi régiségtárban „az intézet berendezését tekintette” meg (HAMPEL 1889. 378). Másodszor 1896. szeptember 21-én utazott pár napra Budapestre, ahol megnézte a milleniumi kiállítást, többek között a néprajzi falut, a parasztházak berendezését. Feljegyzéseiben viszont nincs semmilyen utalás arra vonatkozóan, hogy találkozott volna akár Jankóval, Huszával, Herman Ottóval vagy másokkal (BERG 1977. 478). Tevékenységéről és múzeumáról Magyarországon így is sokan tudtak, itt is mintaképnek tekintették, noha sokáig csak másodkézből, közvetett adatokból tájékozódhattak az európai múzeumfejlődést meghatározó nézeteiről s munkájáról.

A muzeális etnográfiai anyagot mint tükröt is felfoghatjuk, amelyben a budapesti múzeum önmagát, illetve gyűjteményeit a külföldiekhez viszonyítva látta. Ez a professzionalizáció egyik sarokpontja. Azt a készséget jelöli, amely az önértékelésnek a másokhoz való viszonyításában keletkezik. Magatartást jelent, dolgok megítélését, értékelő minősítését, a professzió olyan elemeit, amelyek nem a formális oktatás keretében sajátíthatók el. Az útirajzok ezért is jelentenek jó

forrást az utóknak a korabeli önkép rekonstrukciójához. Az ismeretek bővítése ugyanakkor a múzeum mint intézmény alakítása szempontjából is alapvető feladat volt. A fejlődőben lévő szakág számára a mintakeresés, a saját tevékenység külső megítélése és a máshoz való viszonyítás inspiratív szerepet játszott. A korszak a néprajzi múzeumok alakulásának, fejlődésének dinamikus időszaka volt egész Európában. Mindenütt nagy energiákkal, extenzív módon gyűjtöttek, olykor az eszközöket sem válogatták meg, mindent alárendeltek a mentés jelszával folyó mindenre kiterjedő gyűjtésnek. A tárgyak összeszedése, beszerzése, múzeumi kezelése, feldolgozása rengeteg addig nem tapasztalt gonddal járt. De szakmai örömeik és elismertségük a külföldi kollégák részéről is ebből a munkából származtak. A múzeumépítés feladatában, miként Jankó fogalmazott, „az ethnographia rendszerének és módszerének” elsajátításában a nemzetközi tájékozottság, különösképpen pedig a személyes kapcsolatok és a külföldön nyerhető gyakorlati ismeretek nagy fontossággal bírtak. Az utazások, a hivatalos kiküldetések külföldi néprajzi, művelődéstörténeti múzeumokba a látóköri és az egykorú muzeológiai ismeretek-kapcsolatok körének jelentős bővülését hozták. Ez a szakma professzionalizációjának másik sarokköve, a gyakorlati múzeumismeretek elsajátítása, gyakorlása-művelése és folyamatos korszerűsítése. Ebben sokféle változás ment végbe az első világháborút megelőző negyed század folyamán. Két momentum különösen szembetűnő. Az egyik a néprajzi szaktudás kérdése, a másik a néprajzi ismeretek társadalmi elsajátítása. Az előbbi terén végbement változásokat jól mutatja, hogy az európai múzeumok igazgatói, vezető munkatársai az 1900-es évek folyamán kicserélődtek (PENNY 2002. 41, 49, 159). Új generáció lépett hivatalba, amely egyetemi iskolázottságú, esetenként egyetemi katedrát is fenntartó szakemberekből állt. Ők már nem csak gyűjtők, utazók, más szakterületekről kikerült tekintélyek, érdeklődők, netán félig-meddig amatőrök. Maga a szak is változott eközben, feladatköre kikristályosodott attól függően, hogy hol miként kapcsolódott össze a prehistóriával, régészettel, geográfiával, művelődéstörténettel vagy az embertannal, művészettel. Ez a magyar szakembergárdán is meglátszik, azzal a különbséggel, hogy itt nincs meg az egyetemi kapcsolat, mert a múzeumi etnográfia fő képviselői nem jutottak katedrára. A szakmai professzionalizáció itt kevésbé nyugszik a formális oktatásban elnyerhető ismereteken, sokkal inkább a múzeumi gyakorlat teremti meg. A népismertető vagy néprajzi múzeumok társadalmi mondanivalója a századfordulótól kezdődően került előtérbe. A kizárólagos tudományos orientációt – mely a kezdeti reprezentációs, szórakoztató szerepkört szorította ki – a gyűjtemények nevelő, oktató szerepének erősítése váltotta fel. Az új tendencia a tudományos és szemléltető gyűjtemények elválasztásában, az anyag új „felállítási” stílusainak, módszereinek kialakításában jutott érvényre. A képzetlen látogató figyelmének felkeltése, tanítása elengedhetetlen része lett a múzeumi feladatkörnek (PENNY 2002. 144–151). Ezt a váltást elvben és szűkös lehetőségeik ellenére a gyakorlatban is követték a magyarországi szakemberek. Tájékozódásukban részben személyes tapasztalataikra támaszkodtak, részben a muzeológiai viták olvasmányaira s a közönség reakcióira.

Az etnográfiai múzeumi gyakorlat s kutatómunka szakszerűsödése elképzelhetetlen a nemzetközi szakmai közegbe való beágyazottság nélkül. Mint a múzeumi élet egésze, úgy ez is ízig-vérig transznacionális keretek között ment végbe, s nem szorítható a nemzeti elbeszéléstörténet horizontjára (PENNY 2007; ROLLAND 2008; MEYER-SAVOY 2013; MAROSI 2016). Mindennek voltak ugyanakkor az új fejlemények iránti fogékonyságból származó, évtizedekre visszamenő szórványos előzményei is. Ilyen kezdemények, korai híradások külföldi múzeumokról, gyűjteményekről, szak- és világkiállítások néprajzi bemutatóiról sokféle információt halmoztak fel egy új szakterület formálódásáról, azonban nem úgy épültek egymásra, mint valami kumulatív, a jelenbe tartó folyamat építőkövei. Sokkal inkább sporadikus figyelem megnyilvánulásait lehet érzékelni, szórványos új híradásokat, aztán ezek elfelejtődnek. Az újabb nemzedékek képviselői újra és újra kénytelenek „felfedezni” az irányadó „helyeket”, a mérvadó tendenciákat.⁸⁴ Az ismeretek átadása, a folytonosság valamelyest érvényesült a háborút megelőző évtizedben, amit a négy évig tartó világégés, az azt követő forradalmak, gazdasági nehézségek megszakítottak. Mint annyi másban, az etnográfiai muzeológia alakulásában is nagy törés állt be az európai beágyazottságot és szakmai látókört illetően. Az ekkori kiutak keresése és a régi-új kapcsolódások felkutatása és érvényre juttatása egy újabb vizsgálódás tárgya lehet.

⁸⁴ Ezt a gondolatot Hofer Tamás vetette föl az OTKA-kutatás egyik munkamegbeszélésén.

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
1836	Pulszky Ferenc	Hága, Királyi Ritkaságok Gyűjteménye Leiden, Siebold-gyűjtemény Drezda, Királyi Történeti Múzeum	PULSZKY 1839	
1842	Tóth Lőrinc, Gorove István	Leiden, Régiségek Tára, Siebold Múzeum Hága, Királyi Ritkaságok Gyűjteménye	TÓTH 1844. III., GOROVE 1844. I.	
1864	Xántus János	Amszterdam, Rotterdam, Harlem, Antwerpen, képtárak, állatkertek Hága, Királyi Képtár, Királyi Ritkaságok Gyűjteménye Leiden, Királyi Természettudományi Múzeum, Siebold Múzeum	XÁNTUS 1864a–1864d	
1868	Petendi Géza	München, Etnográfiai Múzeum	PETENDI 1868	
1868	Hunfalvy Pál	Koppenhága, Etnográfiai Múzeum	HUNFALVY 1871	
1872	Ágai Adolf	Koppenhága, Etnográfiai Múzeum	ÁGAI 1872	
1880	Herman Ottó	Nürnberg, Német Múzeum Berlin, Első Halászati Kiállítás	HERMAN 1889. 36	
1882	Thallóczy Lajos	Moszkva, Rumjancev Múzeum	THALLÓCZY 1882	
1885	Herman Ottó	Berlin, halászati kiállítás		
1885	Ilosvay Lajos	Amszterdam, Harlem, Leiden, Brüsszel természetrajzi múzeumai; Harlem gyarmat-múzeuma; Antwerpen, világkiállítás	ILOSVAY 1886	
1886	Mailand Oszkár	Párizs, Cluny Múzeum, Carnavalet, Louvre, Trocadéro Etnográfiai Múzeum, Tüzérségi Múzeum (Hotel des Invalides)	MAILAND 1887a; 1887b; 1887c	
1888	Xántus János	Bécs, Hofmuseum antropológiai és etnográfiai osztály	Úti jelentés, NMI 9/1888 [lappang]	SÁNDOR 1970. 356–357; 403.
1888	Herman Ottó	Berlin Tromsø, Bergen, városi múzeumok	HERMAN 1880 HERMAN 1893a	LAMBRECHT 1916. 21
1889	Pápai Károly	Jekatyerinburg, Kazán, Moszkva, Szentpétervár, (Helsinki, Stockholm, Koppenhága, Berlin)	PÁPAI 1890. 122	
1889	Vikár Béla	Helsinki, Finn Néprajzi Múzeum	VIKÁR 1890. 244, 245	
1889	Herrmann Antal	Bécs (Német és Osztrák Antropológiai Társaság közgyűlése), Császári Természettudományi Múzeum	HERRMANN 1890b	
1890	Jankó János	London, British Museum, Royal Geographic Society Párizs, Bibliothèque Nationale, Archives Colonialistes, Benyovszky-kutatás		JANKÓ 1891. 718; SEMAYER 1902. 117
1891	Pápai Károly	Prága, Cseh Országos Kiállítás	P. K. 1891a	
1894	Jankó János	Prága, Berlin, Museum für Völkerkunde		NMI 46/1895
1895	Jankó János, Semayer Vilibáld	Prága, Cseh-szláv Néprajzi Kiállítás	JANKÓ 1895	NMI 46/1895
1896	Jankó János ¹¹	Nyizsnij Novgorod, néprajzi kiállítás Varsó, Moszkva, Szentpétervár, Helsinki Berlin, Museum für Völkerkunde	NMI 24/1897 [lappang] JANKÓ 2000. 228–229	NMI 10/1897; JANKÓ 1900a. 5, 6

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
1897	Jankó János	Berlin, Museum für Völkerkunde Helsinki, Viborg, Sortavala néprajzi múzeumai Szentpétervár, Akadémia Néprajzi Múzeum; Földrajzi Társaság Múzeuma	JANKÓ 1900a; 1993 JANKÓ 2000	
1897	Bátky Zsigmond	Bécs, Hofmuseum antropológiai és etnográfiai osztály		BÁTKY 1903. 158
1897	György Aladár	Bécs, Osztrák Néprajzi Múzeum	Gy. A. 1897	
1897	Szalay Imre***	Stockholm, Északi Múzeum		ETHNOGRAPHIA
1897	Radisics Jenő	Stockholm, Északi Múzeum; Skansen	1898:172 100	RADISICS 1897.
1897	Herman Ottó	Bécs, Osztrák Néprajzi Múzeum Stuttgart, Frankfurt, természettörténeti múzeumok Berlin, Museum für Völkerkunde; Német Háziipar és Népviseletek Múzeuma; Märkisches Museum Drezda, Természettudományi és Néprajzi Múzeum	HERMAN 1983. 28-43	
1897	Merza Gyula	Párizs, Trocadéro Etnográfiai Múzeum München, Etnográfiai Múzeum; Bajor Nemzeti Múzeum	MERZA 1899. 49	
1898	Jankó János	Szentpétervár (folytatólagosan) Tallin, Tartu, Riga, Mitau, Vilniusz, Szmolenszk, Moszkva, Kijev, Odessza, Szevasztopol, Kercs Tbiliszi, Baku, Asztrahán, Szaratov, Szimbirsk, Kazán, Perm, Jekatyerinburg, Tobolszk, Tomszk városi, néprajzi és halászati múzeumai	JANKÓ 2000	
1898	Semayer Vilibáld	Linz, Museum Francisco-Carolinum Salzburg, Museum Carolino-Augustinum Innsbruck, Museum-Ferdinandum München, Bajor Nemzeti Múzeum Nürnberg, Német Múzeum Lipcse, Grassi Múzeum Berlin, porosz királyi múzeumok; Museum für Völkerkunde; Német Háziipar és Népviseletek Múzeuma Hamburg, állami természettudományi, néprajzi, zoológiai gyűjtemények; Művészeti és Iparművészeti Múzeum Drezda, antropológiai-néprajzi múzeum Prága, Museum Regni Bohemiae; Cseh-szláv Néprajzi Múzeum; az 1895-ös kiállítás faluja Brünn, Muzeum Franciscum Bécs, Hofmuseum néprajzi osztálya; Osztrák Néprajzi Múzeum	SEMAYER 1898a SEMAYER 1898b SEMAYER 1899	
1898	Merza Gyula	Berlin, Museum für Völkerkunde; Német Háziipar és Népviseletek Múzeuma Lipcse, Grassi Múzeum Stockholm, Északi Múzeum; Skansen	MERZA 1899	

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
		Koppenhága, Dán Népmúzeum (Lingby); Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya (Etnográfiai Múzeum) Christiania (Oslo), Népipészeti Múzeum; Északi Népmúzeum (Norsk Folkemuseum) Prága, Cseh-szláv Néprajzi Múzeum		
1899	Jankó János	Kijev (régészeti kongresszus) Berlin, Museum für Völkerkunde	JANKÓ 1900a	SEMAYER 1900. 183
1899	Semayer Vilibáld	Berlin, Museum für Völkerkunde; Märkisches ProvinzialMuseum; Német Háziipar és Népviseletek Múzeuma Stockholm, Északi Múzeum; Nemzetközi Etnográfiai Múzeum Koppenhága, Nemzeti Múzeum; Dán Néprajzi Múzeum Bréma, Városi Múzeum Mainz, Römisches-Germanisches Zentralmuseum Frankfurt, városi múzeum Stuttgart, iparművészeti és etnográfiai múzeumok Graz, Landes-Museum Johanneum	SEMAYER 1900	
1899	Hampel József****	München, Bajor Nemzeti Múzeum Zürich, Történeti Múzeum	HAMPEL 1900	
1900	Herman Ottó	Párizs, világkiállítás 109–120	HERMAN 1983.	
1900	Jankó János	Párizs, világkiállítás (XII. embertani és ősrégészeti, III. etnográfiai kongresszus)	JANKÓ 1900b	
1900	Sebestyén Gyula	Párizs, világkiállítás (a vallástörténeti és a néphagyományi kongresszus)	SEBESTYÉN 1901a; 1901b; 1901c	
1900	Hampel József	Párizs, világkiállítás (XII. embertani és ősrégészeti kongresszus); Saint-Germain Régészeti Múzeum; Trocadéro; Természettudományi Múzeum Köln (múzeumi tisztviselők nemzetközi kongresszusa); Wallraff-Richartz Múzeum, Iparművészeti Múzeum Bonn, Tartományi Múzeum; Egyetemi Múzeum Mainz, Römisches-Germanisches Zentralmuseum	HAMPEL 1901a HAMPEL 1901b	
1900	Szalay Imre***	Párizs, világkiállítás (vásárlás céljából)		SEMAYER 1901a. 26
1900	Semayer Vilibáld	Párizs, múzeumok, világkiállítás (vásárlás céljából) München, Bajor Nemzeti Múzeum Zürich, Történeti Múzeum Lipcse, Brüsszel múzeumai	SEMAYER 1901a	JELENTÉS 1901. 86
1901	Jankó János	Berlin (Rudolf Vichow-ünnepély)	JANKÓ 1902a	
1902	Herman Ottó	Berlin, halászati kiállítás; Hofmuseum		HERMAN 1983. 189

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
1902	Bátky Zsigmond	Bécs, Hofmuseum antropológiai és etnográfiai osztály; Osztrák Néprajzi Múzeum Prága, Museum Regni Bohemiae; Náprstek Iparmúzeum; Városi Múzeum Brünn, Museum Franciscum; Iparmúzeum	BÁTKY 1903	
1903	Semayer Vilibáld	Bécs, Osztrák Néprajzi Múzeum Prága, Cseh-szláv Néprajzi Múzeum; Iparművészeti Múzeum Berlin, Museum für Völkerkunde Danzig, Königsberg, Riga, Reval múzeumai Helsinki, Múszorgalmi Egyesület Múzeuma; Finn Néprajzi Múzeum; Állami Történelmi Múzeum Szentpétervár, III. Sándor Cár Orosz Múzeum; Ermitázs; Iparművészeti Múzeum; Pedagógiai Múzeum; Orosz Gazdasági Múzeum; Néprajzi és Embertani Múzeum; Császári Zoológiai Múzeum Moszkva, Tretyakov Galéria; Rumjencev Múzeum; Császári Orosz Történelmi Múzeum; Állami Múzeum; Politechnikai Múzeum Nizsnij Novgorod, Művészeti és Történelmi Múzeum; világvásár Varsó, Ipar- és Földművelési Múzeum néprajzi gyűjteménye Krakkó, Lengyel Nemzeti Múzeum Lemberg, Gr. Dzieduszycki Múzeum	SEMAYER 1904a	
1903	Bátky Zsigmond	Graz, Landes-Museum Joanneum Innsbruck, Landes-Museum Ferdinandeum München, Bajor Nemzeti Múzeum; Etnográfiai Múzeum Salzburg, Museum Carolino-Augusteum Linz, Museum Francisco-Carolinum	BÁTKY 1904a	
1904	Semayer Vilibáld	Stuttgart (amerikanista kongresszus), Néprajzi Múzeum; Iparművészeti Múzeum Amszterdam, Birodalmi Múzeum Leiden, Birodalmi Néprajzi Múzeum London, British Museum; South Kensington Museum Belgrád	SEMAYER 1905 SEMAYER 1904b	 JELENTÉS 1905. 93
1904	Bátky Zsigmond	Lemberg, Dzieduszycki Múzeum; Múzeum Lubomirskiego Krakkó, városi ipari múzeum; Nemzeti Múzeum; Emeryk Hutten-Czapski Múzeum Olmütz, Museum Vlastentecke Prága, Cseh-szláv Néprajzi Múzeum; Museum Regni Bohemiae; Városi Múzeum; Iparművészeti Múzeum Bécs, Császári Természettudományi Múzeum Belgrád	BÁTKY 1905a	 JELENTÉS 1905. 93

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
1906	Semayer Vilibáld	Koppenhága, Dán Néprajzi Múzeum (lingbyi szabadtéri múzeum); Középfokú mezőgazdasági múzeum Altona, Városi Múzeum Hamburg, Természettajzi Múzeum Néprajzi Osztály Hannover, Állami Múzeum	SEMAYER 1907a	
1906	Semayer Vilibáld, Bátky Zsigmond	Bukarest	SEMAYER 1907b	
1906	Beluleszkó Sándor	Brünn, Museum Franciscum (Morva Múzeum); Morva Iparmúzeum Olmütz, Morva Múzeum Egyesület Múzeuma Prága, Museum Regni Bohemiae (Cseh Királyság Múzeuma); Cseh-szláv Néprajzi Múzeum; Náprstek Iparmúzeum; Iparművészeti Múzeum; Városi Múzeum	BELULESZKÓ 1907	
1908	Bátky Zsigmond	Nürnberg, Német Múzeum München, Bajor Nemzeti Múzeum	BÁTKY 1909	
1908	Czakó Elemér	Stockholm, Északi Múzeum	CZAKÓ 1909	
1909	Bátky Zsigmond	Berlin, Museum für Völkerkunde; Német Néprajzi Gyűjtemény; Märkisches Museum Drezda, Királyi Zoológiai és Antropológiai-Etnográfiai Múzeum; Történeti Múzeum	BÁTKY 1910	
1909	Sebestyén Gyula	Lipcse, Grassi Múzeum Berlin, Museum für Völkerkunde; Märkisches Museum Prága, Cseh-szláv Néprajzi Múzeum; Városi Múzeum Bécs, Osztrák Néprajzi Múzeum; Hofmuseum	SEBESTYÉN 1910	
1909	Beluleszkó Sándor	Linz, Museum Francisco-Carolinum Salzburg, Museum Carolino-Augustum Innsbruck, Landes-Museum Ferdinandeum Bozen, Múzeum Klagenfurt, Landesmuseum Rudolphinum Graz, Stájer Művelődéstörténeti és Iparművészeti Múzeum	BELULESZKÓ 1910	
1910	Beluleszkó Sándor	Csernovitz, Iparmúzeum; Tartományi Múzeum Lemberg, Dzieduszycki Múzeum; Városi Iparmúzeum Krakkó, Nemzeti Múzeum; Városi Iparmúzeum; Czartoryski-múzeum; Czapsky-múzeum	BELULESZKÓ 1911	
1910	Semayer Vilibáld	Belgrád Berlin, Wrocław, Lipcse, München		JELENTÉS 1911. 125
1911	Semayer Vilibáld	London (Universal Race Congress) Drezda (nemzetközi egészségügyi kiállítás)	NMI 39/1913	JELENTÉS 1912. 124
1911	Bátky Zsigmond	Lipcse, Grassi Múzeum Nürnberg, Német Múzeum	BÁTKY 1912	
1911	Györffy István	Szerbia, Bulgária, Románia		SEMAYER 1911. 307; JELENTÉS 1912

Év	Név	Város, múzeum, kiállítás	Beszámoló	Forrás
1911	Sztripszky Hiador	Lemberg, Czernovitz múzeumai		JELENTÉS 1912. 125
1912	Ernyey József	Drezda (nemzetközi egészségügyi kiállítás) Nürnberg, München, Prága, Bécs	ERNYÉY 1913	JELENTÉS 1912. 125
1912	Semayer Vilibáld	Bécs Lemberg, Rutén Nemzeti Múzeum; Sevčenko Tud. Társ. Múzeuma; Stauropigia Intézet Múzeuma Graz, Stájer Művelődéstörténeti és Ipar- művészeti Múzeum Laibach, Trieszt, Velence, Bologna, Firenze, Ravenna		SEMAYER 1912. 156; JELENTÉS 1913. 128, 129
1912	Ernyey József	Boroszló, Lipcse		JELENTÉS 1913. 140
1912	Györfly István	Szófia, Filippopolisz, Konstantinápoly, Bukarest, Belgrád, Ruszcsuk, Szilisztra		JELENTÉS 1913. 141
1913	Györfly István	Románia		SZILÁGYI 1984. 585
1913	Sebestyén Gyula ^{****}	Szentpétervár, Nagy Péter Néprajzi Múzeum Helsinki, Finn Nemzeti Múzeum; Ateneum Stockholm, Északi Múzeum; Skansen Christiania (Oslo), Történelmi Múzeum; Művészeti Múzeum Koppenhága, Dán Néprajzi Múzeum; dán szépművészeti és iparművészeti múzeumok	SEBESTYÉN 1915	
1914	Györfly István	Szarajevó, Mosztár		SZILÁGYI 1984. 585
1915	Semayer Vilibáld	Belgrád, múzeumok, magángyűjtemények		SEMAYER 1915
1915/ 1916	Czakó Elemér	Hamburg, Bréma, Köln, Frankfurt, Drezda néprajzi (<i>Völkerkunde</i>) múzeumai Drezda, Szász Népművészeti Országos Múzeum Berlin, Német Néprajzi Gyűjtemény; Museum für Völkerkunde; Märkisches Museum Dahlem (Berlin) Ázsia Múzeum Köln, Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum	CZAKÓ 1918a CZAKÓ 1918b	

MEGJEGYZÉSEK

^{*} A kongresszuson Magyarországról kilencen vettek részt; hatan a Néprajzi Társaság tagjai: gr. Apponyi Sándor, Herrmann Antal, Pulszky Ferenc, Spitzer Mór, dr. Thallóczy Lajos és Torma Zsófia (HERRMANN 1890b. 157).

^{**} Korompay Bertalan Bátky Zsigmondtól nyert személyes információja szerint Jankó János magával vitte Bátkyt 1896-os tanulmányúttjára. Nem tudni azonban, hogy mindvégig vele utazott-e, s eljutott-e ugyanazokba a városokba, mint Jankó (vö. HÁLA–KODOLÁNYI, közread. 2001. 87). Az utazásról írt jelentés (NMI 24/1897.) jelenleg nem található.

^{***} Szalay Imre igazgató utazásai közül csak a Néprajzi Osztályt közvetlenül érintő két út szerepel a kimutatásban.

^{****} Hampel Józsefnek csak a néprajzi gyűjtemény szempontjából is tanulságokkal járó tanulmányúttjai szerepelnek.

^{*****} Továbbá könyvtárak és folklórgyűjtemények.

Év	Név	Város	Intézmény/rang, foglalkozás
1885	Franz Heger	Bécs	Császári Természettudományi Múzeum (Hofmuseum)
1886	Franz Heger	Bécs	a Hofmuseum szerveződéti etnográfiai osztálya
1894	Dr. O. Keller	Prága	egyetemi tanár
1896	Rudolf Virchow	Berlin	„az ethnographia egyik fejedelme”
	Lubomir Niederle	Prága	a cseh nemz. etn. múz. igazgatója
	Franz Heger	Bécs	a Hofmuseum etnográfiai osztályának vezetője
	Maximilien Bartels	Berlin	orvos, etnológus
	Wilhelm Hein	Bécs	a Hofmuseum etnográfiai osztályának őre
	Paul Ehrenreich	Berlin	brazíliai utazó, antropológus, etnológus
	Báró Laudau		„Philippin-utazó”
	John Marshall	Szentpétervár	etnográfus
	Otto Finsch	Bréma	Új-Guinea-utazó
	Gustav Niederlein	Philadelphia	a Kereskedelmi Múzeum tisztviselője
	Jovan Cviji (J. Cvijics)	Belgrád	egyetemi tanár, geográfus, etnológus
	Othmar Zeissberger	Bécs	az Osztrák Néprajzi Múzeum tisztviselője
1898	Rudolf Virchow	Berlin	egyetemi tanár
	Heikki (Henrik) Paasonen	Helsinki	tanár, nyelvész
	Svikkel, Carl	Helsinki	tanár
	Ljubomir Miletics	Szófia	tanár, nyelvész
	Carl Masing	Tartu (Dorpat)	múzeumőr
	Nyikolaj Szobka	Szentpétervár	az Iparművészeti Múzeum titkára
	Piotr Bienkowski	Krakkó	egyetemi tanár, régész
	Minutolo őrgóf	Róma	
1899	Adolf Greff	Berlin	
	Edward B. Tylor	Oxford	egyetemi tanár
	Schuzo, Kure	Tokió	egyetemi m.-tanár
	Vaszilij Vaszilijevics Radlov	Szentpétervár	akadémikus
	Abercromby, John	Edinburgh	magánkutató
	Oskar von Hovorka	Zágráb	egyetemi tanár, antropológus
	Hugo Schuchard	Graz	egyetemi tanár, nyelvész
	Adalbert Bezenberger		egyetemi tanár, nyelvész, filológus
	Eugene von Czihak	Königsberg	iparművészeti iskolai igazgató
	Dimitrij Clemenz	Szentpétervár	az Antropológiai és Néprajzi Múzeum őre
1900	Hugo Ficke	Freiburg	városi múzeumok elnöke
	Alfonse Moreau	Konstantinápoly	a francia követség tanácsosa
	Moritz Seifert	Augustenburg	szász kir. főerdőtanácsos
	Johan E. Rosberg	Helsinki	egyetemi tanár, geográfus
1901	I. K. Grevers	Amszterdam	egyetemi tanár
	Ivan Sismánov	Szófia	nyelvész
	Vaszilij Vaszilijevics Radlov	Szentpétervár	akadémikus
	B. Cizoff	Moszkva	történeti múzeumi titkár
	A. Bogolubov	Varsó	orosz tábornok
	N. Ymasaki	Tokió	egyetemi tanár
	Hinrich Nitsche	Tharandt	egyetemi tanár, zoológus
	H. J. Heikel	Helsinki	múzeumőr
	Franz Heger	Bécs	az udvari múzeum néprajzi osztályának vezető őr

Év	Név	Város	Intézmény/rang, foglalkozás
1902	Alfréd Bertrand	Genf	geográfus, fotográfus
	Kurakisi Siratori	Tokió	főiskolai tanár
	Eugène Pittard	Genf	egyetemi tanár, antropológus
	Decio Vinciguerra	Róma	egyetemi tanár, orvos, zoológus (halak)
	J. Clauser	Koppenhága	
	Franz Steindachner	Bécs	természettudós (halak)
	Ferdinand Andrian-	Bécs	geológus, antropológus
	Werbung báró		
1904	Václav Dobruský	Szófia	a Nemzeti Múzeum igazgatója, régész, epigráfus, numizmata
	Bánó Jenő	Mexikó	főkonzulja
	Axel O. Heikel	Helsinki	Nemzeti Múzeum, intendáns
	Axel Nielson	Stockholm	múzeumőr
1908	Hans Meyer		Afrika-utazó, felfedező
	Prof. C. V. Hartman	Stockholm	a Természettudományi Múzeum antropológiai-etnográfiai osztálya
	Franz Heger	Bécs	
	Josef Szombathy	Bécs	a Hofmuseum régészeti osztályának vezetője
	Charles Peabody	Cambridge (USA)	antropológus
	J. D. E. Schmeltz	Leiden	a Birodalmi Etnográfiai Múzeum igazgatója
	Eduard Seler	Berlin	a Museum für Völkerkunde, osztályigazgatója, egyetemi tanár
	Lev (Leo) Sternberg	Szentpétervár	az Akadémia Embertani és Néprajzi Múzeumának igazgatója

FORRÁSOK:

1885: Archaeologiai Értesítő, 1885. 358.

1886: SÁNDOR 1970. 355.

1894: JANKÓ 1894.

1896: NMI 10/1897; HERRMANN 1898.

1898–1904: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum ... évi munkájáról. Budapest. – 1904 után a jelentésekben már nem tüntetik föl az osztály „legtekintélyesebb vendégeit”.

1908: A bécsi XVI. amerikanista kongresszus Magyarországra látogató résztvevői (összesen 25 fő). A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában Szalay Imre igazgató, Herman Ottó és az osztály munkatársai kalauzolták a látogatókat (Lóczy 1908. 349–351).

ÁGAI Adolf (Porzó)

1872 Úti vázlatok. (Koppenhágai népismeji gyűjtemények.) Magyarország és a Nagyvilág, 8. évf. 560.

BACKMEISTER-COLLACOTT, Ilka – BURKHARDT, Ulrich – DETERMANN, Eva

2007 Schauinsland! Ansichten aus Übersee. Hugo Schauinsland zum 150. Geburtstag. Ausstellung vom 31. Mai bis 26. August 2007. Bremen, Überseemuseum Bremen.

BAHNSON, Kristian

- 1888a Über ethnographische Museen. Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien, Bd. XVIII. 109–164.
- 1888b Ethnographical Museums. The Archaeological Review, vol. 2. 1–18., 73–91., 145–163., 217–236., 289–311.

BALASSA Iván

- 1952 A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Ethnographia, 43. évf. 1–2. sz. 171–201.
- 1954 Reguly Antal néprajzi gyűjteménye (1840–45). Néprajzi Értesítő, 36. évf. 47–64.
- 1968 Jankó János és a Néprajzi Múzeum. Néprajzi Értesítő, 50. évf. 17–33.

BASTIAN, Adolf

1881 Die Vorgeschichte der Ethnologie. Deutschland's Denkreuden gewidmet für eine Museumkunde. Berlin, Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung.

BÁTKY Zsigmond

- 1902 † Virchow Rudolf. Néprajzi Értesítő, 3. évf. 7. sz. 122–123.
- 1903 Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a bécsi, prágai és brünni néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 157–171.
- 1904a Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a gráczi, innsbrucki, müncheni, salzburgi és linzi néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1903. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 224–241.
- 1904b † Ratzel Frigyes. Néprajzi Értesítő, 5. évf. 248–250.
- 1904c A néprajzi analógiák megítélésének és értékelésének kérdéséhez. Földrajzi Közlemények, 32. évf. 1. sz. 162–164.

- 1905a Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a lemerbergi, krakói, olmtützi és prágai néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 189–200.
- 1905b † Bastian Adolf. Néprajzi Értesítő, 6. évf. 145–149.
- 1905c Bastian Adolf. Földrajzi Közlemények, 33. évf. 10. sz. 407–408.
- 1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, Hornyánszky.
- 1909 Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a nürnbergi múzeum tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 198–213.
- 1910 Dr. Bátky Zsigmond ör jelentése a berlini és drezdai néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 220–232.
- 1912 Dr. Bátky Zsigmond ör jelentése a lipcsei és nürnbergi múzeum tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 142–145.
- 1937 † Wlassics Gyula br. dr. Néprajzi Értesítő, 29. évf. 242–243.

BELULESZKÓ Sándor

- 1904 Ratzel Frigyes. Földrajzi Közlemények, 32. évf. 10. sz. 485–486.
- 1907 Dr. Beluleszkó Sándor jelentése a morva és cseh néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 237–248.
- 1910 Dr. Beluleszkó Sándor segédőr jelentése az osztrák alpesi tartományokban lévő néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 233–249.
- 1911 Dr. Beluleszkó Sándor segédőr jelentése az osztrák–lengyel néprajzi múzeumok tanulmányozásáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 300–308.
- 1912 † Dr. Andree Richard. Néprajzi Értesítő, 13. évf. 2. sz. 140–141.

BERG, Gösta

1977 Artur Hazelius Budapest. Ethnographia, 88. évf. 2–3. sz. 478–482.

BINCSIK Mónika

2005 A Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény keleti tárgyai. In SZENTESI Edit – SZILÁGYI János György (szerk.): *Antiquitas Hungarica. Tanulmányok a Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény történetéről*. Budapest, Collegium Budapest Institute for Advanced Studies, 251–272.

BLANCKAERT, Claude

1990 A Jamaican Emigré as „The Father of Ethnology in France”. William Edwards and the Doctrine of Race. In STOCKING, George W. (ed.): *Bones, Bodies and Behavior: Essays in Behavioral Anthropology*. Madison, University of Wisconsin Press, 18–55. (History of Anthropology, 5.)

BOLZ, Peter

2007 From Ethnographic Curiosities to the Royal Museum of Ethnology. In FISCHER, Manuela – BOLZ, Peter – KAMEL, Susan (eds.): *Adolf Bastian and his Universal Archive of Humanity The Origins of German Anthropology*. Hildesheim–Zürich – New York, Georg Olmos, 173–190.

BRESC-BAUTIER, Geneviève

1999 Les musées du Louvre au XIXe siècle: les collections archéologiques et ethnologiques dans le conservatoire de l'art classique. In GOETZ, Adrien – HEILLE, Frédéric (ed.): *Les musées et les cultures du monde*. Paris, École nationale du patrimoine, 53–70. (Les Cahiers de l'École nationale du patrimoine, 5.)

CAROLINO-AUGUSTEUM

1908 Das Museum Carolino-Augustium in Salzburg 1883–1908. Salzburg, Druck von J. Huttegger.

ČERNÝ, Adolf (red.)

é. n. Führer durch das Čechoslawische Ethnographische Museum in Kinský-Garten in Prag-Smichov. Prag, Verlag des Kuratoriums des B. E. Museums.

CHAIGNEAU, Marcel

1982 Christophe-Augustin Lamare-Picquot, pharmacien, naturaliste, explorateur. *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, vol. 29. no. 252. 5–26.

CHISTOV, Yuri K. – REZVAN, Efim A. – KUPINA, Julia A. – MIKHAILOVA, Elena A.

2009 The Kunstkamera. 295th anniversary. Peter the Great Museum of Anthropology and Ethnography. History, Collections, Research. St. Petersburg, MAE.

CONCHA Győző

1903 Pulszky Ferencz élet és jellemrajz. A Magyar Tudományos Akadémia 1903. évi május hó 10-iki díszgyűlésén olvasta Concha Győző. Budapest, Hornyánszky. (Olcso könyvtár, 1541–1543.)

CVETKOVSKI, Roland

2014 Empire Complex: Arrangements in the Russian Ethnographic Museum, 1910. In CVETKOVSKI, Roland – HOFMEISTER, Alexis (eds.): *An empire of others: creating ethnographic knowledge in imperial Russia and the USSR*. Budapest – New York, CEU Press, 211–251.

CZAKÓ Elemér

- 1909 Az Északi Múzeum kulturális értéke. Magyar Iparművészet, 12. évf. 10. sz. 335–358.
- 1918a Népismertető múzeumok. Budapest, Hornyánszky. (Különlenyomat: Uránia, XIX. évf. 2. sz. 33–36.; 3. sz. 65–67.; 4. sz. 100–102.)
- 1918b Múzeumi séták. Budapest, [Stephaneum ny.]. (Különlenyomat: Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1. sz. 1–21.)
- 1919 Közgyűjtemények a népművelés szolgálatában. Uránia, 20. évf. 1. sz. 1–3.
- 1920 A tanító múzeum. Magyar Pedagógia, 29. évf. 1–5. sz. 9–13.

DEGROFF, Daniel

- 2001 Window on the East: National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia. Ithaca, Cornell University Press.
- 2012 Ethnographic Display and Political Narrative. The Salle de France of the Musée d'ethnographie du Trocadéro. In BAYCROFT, Timothy – HOPKIN, David (eds.): *Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century*. Leiden–Boston, Brill, 113–135.

DENEKE, Bernward

1978 Die volkskundlichen Sammlungen. In DENEKE, Bernward – KAHSNITZ, Reinhardt (Hrsg.): *Das Germanische Nationalmuseum Nürnberg 1852–1977. Beiträge zu seiner Geschichte*. München, Deutscher Kunstverlag, 885–947.

DIAS, Nélia

1991 Le Musée d'ethnographie du Trocadéro (1878–1901). *Anthropologie et muséologie en France*. Paris, Editions du CNRS.

DORSEY, George A.

1899 Notes on the anthropological museums of Central Europe. *American Anthropologist*, vol. 1. no. 3. 462–474.

- DUBUC, Élise
1998 Le future antérieur du Musée de l'Homme. *Gradhiva*, no. 24. 71–92.
- EFFERT, Rudolf
2008 Royal Cabinets and Auxiliary Branches. Origins of the National Museum of Ethnology 1816–1883. Leiden, CNWS Publications. (Medelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, 37.)
- ERDÉLYI Zoltán
1897 A stockholmi kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 44. évf. 30. sz. 481–483.
- ERDŐDY Gábor
1978 A tudományos intézmények szerepe Herman Ottó tudománypolitikai és közművelődési programjában. *Néprajzi Értesítő*, 60. évf. 103–110.
- ERNYEY József
– 1905 Richard Andree: Votive und Weihgaben des katholischen Volkes in Süddeutschland. Braunschweig, Friedrich Verlag 1904. *Néprajzi Értesítő*, 6. évf. 1. sz. 74–76.
– 1913 Ernyey József fiztl. segédőr jelentése a drezdai nemzetközi hygiene kiállításról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról*. Budapest, Stephaneum, 341–346.
- ETHNOGRAPHIA
– 1890a Magyarországi néprajzi múzeum. *Ethnographia*, 1. évf. 2. sz. 93–98.
– 1890b Az ethnographiai muzeum ügye. *Ethnographia*, 1. évf. 2. sz. 114.
– 1898 A Néprajzi Múzeum megnyitása. *Ethnographia*, 9. évf. 4. sz. 253–259.
- FARAGÓ József
1981 Mailand Oszkár és a román folklór. *Ethnographia*, 92. évf. 2–3. sz. 487–498.
- FEEST, Christian F.
1995 The Origin of Professional Anthropology in Vienna. In RUPP-EISENREICH, Britta – STAGL, Justin (Hrsg.): *Kulturwissenschaften im Vielvölkerstaat: Zur geschichte der Ethnologie und verwandter Begiete in Österreich, ca 1780–1918*. Wien, Böhlau, 113–131.
- FEJŐS Zoltán
– 2003a Tárgyfordítások. *Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
– 2003b Szalay Imre és a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. In VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andrea – CS. SCHWALM Edit (szerk.): *Vándorutak – múzeumi örökség. Tanulmánykötet Bodó Sándor tiszteletére*, 60. születésnapja alkalmából. Budapest, Archeolingua, 565–570.
- 2012 A hazai néprajzi múzeum alapítása és a Herman Ottó-Xántus János vita 1885-ben. In TÓTH Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc, Borsod-Abaúj Megyei Múzeumok Igazgatósága – Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 23–33.
– 2018a Mailand Oszkár a párizsi népismertető múzeumokról. Példa a transznacionális múzeum-történetre. *Erdélyi Múzeum*, 90. évf. 2. 14–35.
– 2018b Indiai pantheon. Etnográfiai kiállítás Bécsben és Pozsonyban, 1839–1840. *Ethnographia*, 129. évf. 4. sz. (Megjelenés alatt.)
- FEJŐS Zoltán (főszerk.)
2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- FINÁLY Henrik
1878 Az archaeologia az 1878-ki párisi közkiállításon, IV. *Erdélyi Múzeum*, 5. évf. 10. sz. 248–257.
- FÖLDESSY Edina
2000 Afrika-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 479–509.
- FŐZY Vilma – GYARMATI János
2000 Amerika-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 595–609.
- FRAKNÓI Vilmos
1907 Visszatekintés egy évtized munkásságára. (1898–1907.) *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1. évf. 3–4. sz. 121–137.
- GERACI, Robert
2001 *Window on the East. National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*. Ithaca, Cornell University Press.
- GOROVE István
1844 *Nyugot. Utazás külföldön*. I–II. Pest, Heckenast Gusztáv.
- GRÁFIK Imre
1997 A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. *Néprajzi Értesítő*, 79. évf. 19–45.
- GULYÁS Pál
1942 *Magyar írók élete és munkái*. IV. Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.
- GY. A.
1897 Az osztrák néprajzi múzeum megnyitása. *Ethnographia*, 8. évf. 2. sz. 140.

GYARMATI János

- 2005 A gyűjtemény két amerikai tárgya. In SZENTESI Edit – SZILÁGYI János György (szerk.): *Antiquitas Hungarica. Tanulmányok a Fejérváry-Pulcsky-gyűjtemény történetéről.* Budapest, Collegium Budapest Institute for Advanced Studies, 241–249.
- 2016 Pengeélen. A Néprajzi Múzeum első két évtizede. *Ethnographia*, 127. évf. 2. sz. 226–243.

GYÖRFFY János

1896 *Classics Gyula élet- és jellemrajza.* Nagykiszta, Wajdits Ny.

GYÖRGY Aladár

- 1885a *Aesthetikai muzeumok.* Koszorú, 7. évf. 1. sz. 4–7.
- 1885b *Jelentése a Keleti Múzeum létesítéséről.* *Földrajzi Közlemények*, 13. évf. 3. sz. 138–143.
- 1894 Xantus János. *Földrajzi Közlemények*, 22. évf. 9. sz. 377–381.

GYÖRGY Endre

1892 *Emlékezés Gorove István t. tagról.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezések, VII/2.)

HÁLA József – KODOLÁNYI János, ifj. (közread.)

2001 *Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei.* Budapest, L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet. (*Documentatio Ethnographica*, 16.)

HAMPEL József

- 1889 A N. Múzeumi Régiségosztály az 1889. április-szeptemberi időszakban. *Archaeologiai Értesítő*, IX. évf. 4. sz. 375–378.
- 1900 Hampel József igazgatóőr jelentése zürichi útjáról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról.* Budapest, Athenaeum, 88–102.
- 1901a Dr. Hampel József igazgató-őr jelentése a Párisban tartott 1900-ki vallástörténeti és néphagyományi kongresszusról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról.* Budapest, Athenaeum, 129–143.
- 1901b Dr. Hampel József igazgató-őr jelentése kölni kiküldetéséről. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról.* Budapest, Athenaeum, 143–160.

HAMY, Ernest-Théodore

1890 *Les origines du Musée d'Ethnographie. Histoire et documents.* Paris, Ernest Leroux.

HATSCHKE, Christoph

2001 *Sechnsucht nach fernen Ländern. Die Entdeckungreisen der k. (u.) k. Kriegsmarine.* In SEIPEL, Wilfried (Hrsg.): *Die Entdeckung der Welt. Die Welt der Entdeckungen.* Österreichische Forscher, Sammler, Abenteurer. Wien–Milano, Kunsthistorisches Museum–Skira, 85–137.

HEGER, Franz

- 1887 *Die Einweihung des neues Museums für Völkerkunde in Berlin.* *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien*, Bd. XVII. no. 2. 15–20.
- 1896 *Die Zukunft der ethnographischen Museen.* In *Festschrift für Adolf Bastian zum 70. Geburtstage* 26. Juni 1896. Berlin, Dietrich Reimer. 585–593.

HENSZLMANN Imre

1868 *Az 1867-iki párisi világiállítás művészeti tárgyai.* A Magyar Mérnök-Egyesület közlönye, 2. köt. 383–390.

HERCOG Ödön

1868 *Munkáslakások. Vázlatok az 1867. évi világtárlatból.* A Magyar Mérnök-Egyesület közlönye, 2. köt. 119–125., IX. tábla.

HERMAN Ottó

- 1877 *Az iparmúzeum.* *Vasárnapi Ujság*, 24. évf. 44. sz. 698–699.
- 1885a *Néprajzi museum.* *Egyetértés*, 19. évf. 318. sz. 1–2.
- 1885b *Még egyszer „Néprajzi Museum”.* *Egyetértés*, 19. évf. 332. sz. 1.
- 1889 *Úti rajzok.* Összegejtötte Révy Ferenc. Budapest, Méhner Vilmos.
- 1893a *Az északi madárhegyek tájáról.* Budapest, K. M. Természettudományi Társulat.
- 1893b *A miskolczi paleolith lelet.* *Archaeologiai Értesítő*, 13. évf. 1. sz. 1–25.
- 1983 *A pokol cséplője.* Vál., sajtó alá rend. Erdődy Gábor. Budapest, Magvető.

HERRMANN Antal

- 1890a *Hazai néprajzi muzeum alapításáról.* *Ethnographia*, 1. évf. 1. sz. 19–24.
- 1890b *A hazai ethnographiai muzeum.* *Ethnographia*, 1. évf. 2. sz. 55–56.
- 1890c *Jelentés az 1889. évi bécsi anthrop. congressusról.* *Ethnographia*, 1. évf. 3. sz. 157–160.
- 1891 *A néprajzi muzeum elhelyezéséről.* *Ethnographia*, 2. évf. 1. sz. 21–23.
- 1895 *Ungarisches Museum für Völkerkunde.* *Ethno-logische Mitteilungen aus Ungarn*, 73–74.

- 1898 Két német tudós ezredévi kiállításunkról. I. Virchow Rudolf előadása a berlini anthropológiai társaságnak 1896. október 17-ikén tartott ülésén. II. Bartels Miksa előadása a berlini anthropológiai társaságnak 1896. november 21-én tartott ülésén. Természettudományi Közlöny, XXX. évf. 342. sz. 68–74.
 - 1901 Dr. Torma Zsófiáról. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, 29–32.
- HOERNES
- 1888 A praehistoria Ausztriában (Második közlemény.). Archaeologiai Értesítő, VIII. évf. 4. sz. 303–310.
- HOFER Tamás
- 1973 A Néprajzi Múzeum tudományos és múzeológiai kapcsolatai. Néprajzi Értesítő, 55. évf. 73–79.
 - 1977 Német néprajzi kiállítás Berlinben. Ethnographia, 88. évf. 1. sz. 159–163.
- HUNFALVY Pál
- 1871 Utazás a Balti-tenger vidékein. I–II. Pest, Ráth.
- ILOSVAY Lajos
- 1886 A külföldi múzeumokról és kiállításokról. Természettudományi Közlöny, 18. évf. 198. sz. 65–78; 199. sz. 116–128.
- JACKNIS, Ira
- 1996 The Ethnographic Object and the Object of Ethnography in the Early Career of Franz Boas. In STOCKING, George W. (ed.): Volksgeist as Method and Ethic. Essays on Boasian Ethnography and German Anthropological Tradition. Madison, University of Wisconsin Press, 185–214. (History of Anthropology, 8.)
- JANKÓ János
- 1891 A gróf Benyovszky-irodalom anyagából I. Századok, 25. évf. 718–785.
 - 1892 A. R. Hein: Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo (Wien, Hölder, 1890). (Ismeretetés.) Ethnographia, 3. évf. 7–10 sz. 367–371.
 - 1894 Jelentések a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának állapotáról. Ethnographia, 5. évf. 5. sz. 371–372.
 - 1895 A cseh-szláv néprajzi kiállítás Prágában. Vasárnapi Ujság, 42. évf. 47. sz. 775–777.
 - 1900a A magyar halászat eredete I–II. Budapest, Hornyánszky.
 - 1900b Dr. Jankó János őr jelentése, a XI. orosz archeológiai kongresszus Kiebben, 1899. aug. 13-tól aug. 31-ig. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 127–182. [= Archeologiai Értesítő, 1900. 1. sz. 1–16., 2. sz. 125–146., 3. sz. 241–252.]
 - 1900c A néprajz Finnországnak. Néprajzi Értesítő, 1. évf. 1. sz. 1–13.
 - 1901a Jelentés az 1900-ban Párisban tartott XII. anthropológiai és archeológiai és III. ethnographiai nemzetközi kongresszusokról. Néprajzi Értesítő, 2. évf. 4. sz. 53–64.
 - 1901b A magyarok eredetéről. II. Uránia, 2. évf. 9. sz. 230–235.
 - 1902a A Virchow-ünnepély Berlinben. Néprajzi Értesítő, 3. évf. 2. sz. 17–29. [= Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 1902, 153–166.]
 - 1902b A Néprajzi Osztály története. In SZALAY Imre (szerk.): A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Budapest, Hornyánszky, 337–348.
 - 1993 Finnországi jegyzetek. Szerk. és közzét. ifj. KODOLÁNYI János. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Series Historica Ethnographiae, 7.)
 - 2000 Utazás Osztrákföldre 1898. Bevezetővel ellátta és a szöveget gondozta ifj. KODOLÁNYI János. Szerk. SZEMKEŐ Endre. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Series Historica Ethnographiae, 11.)
 - 2002 Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898. Szerk. SZEMKEŐ Endre – GRÁFIK Imre. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- JELENTÉS
- 1880 Jelentés az Orsz. Rég. és Embertani Társulat szeptember 29-én tartott üléséről. Archaeologiai Értesítő, XIV. évf. 8–10. sz. XXXVII–XLVII.
 - 1901 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum.
 - 1905 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum.
 - 1910 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum.
 - 1911 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum.
 - 1912 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum.
 - 1913 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum.
- JEZERNIK, Božidar
- 2011 The priest Matija Majar and the Moscow ethnographic exhibition of 1867. Traditiones, vol. 40. no. 2. 45–76.
- KENYÉRI Kornélia
- 2005 Habent sua historia libelli. A Néprajzi Múzeum Könyvtárának történeti rétegei. Néprajzi Értesítő, 87. évf. 77–129.
- KEREZSI Ágnes
- 2006 A Kuznecov-gyűjtemény. A Néprajzi Múzeum legrégebbi mari tárgyai. Néprajzi Értesítő, 88. évf. 99–119.

KISSNÉ RUSVAI Julianna

- 2010 Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka. Nyíregyháza, Élmény '94 Bt. (Tudásbázis és pedagógusképzés.)
- 2013 Zichy Jenő, a tudományos kutatások támogatója. In BÁNYAI Balázs – KOVÁCS Eleonóra (szerk.): A „Zichy-expedíció”. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 167–185. (Szent István Király Múzeum közleményei A sorozat, 48.)

KODOLÁNYI János, ifj.

- 1968 Jankó János a néprajztudós. Néprajzi Értesítő, 50. évf. 7–15.
- 1993 Jankó János Finnországban. Ethnographia, 104. évf. 2. sz. 345–358.

KOROMPAY Bertalan

1954 Jankó János, a finnugor néprajzi kutatások úttörője. Nyelvtudományi Közlemények, 55. évf. 228–246.

KÓSA László

1989 A Magyar Néprajzi Társaság százéves története (1889–1989). Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

KRAMER, Jules Henri

1879 Le musée d'ethnographie scandinave à Stockholm, fondé et dirigé par le Dr Arthur Hazelius. Notice historique et descriptive. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner.

KOTILAINEN, Eija-Maija (toim.)

2006 Kaukaa haettua: Kulttuurien museon kokeelmia. Helsinki, Museovirasto.

KOVÁCS Zoltán

é. n. A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1871–1889. Budapest. (Kézirat.) MTA Néprajzi Kutatóintézet Adattára.

KUNST

1898 Die Kunst- und Kulturgeschichtlichen Sammlungen des Germanischen Museums. Wegweiser für die Besucher. Nürnberg, Verlag des Germanischen Museums.

LAMBRECHT Kálmán

1916 Herman Ottó, az ethnographus. Ethnographia, 27. évf. 1. sz. 16–36.

LEHOCZKY Tivadar

1889 Munkáctól Párisig és Londonig. Úti rajzok. Munkács, 6. évf. 34–46. sz.

LÓCZY Lajos

1908 Az amerikanisták látogatása Budapesten és a Balatonon. Földrajzi Közlemények, 36. évf. 9. sz. 349–253., XXIII. tábla.

LUSCHAN, Felix von

1899 Anleitung für ethnographisches Beobachtungen und Sammlungen. Berlin, Museum für Völkerkunde Berlin.

MAILAND Oszkár

- 1887a Séta Páris népismei muzeumaiban I. Kolozsvár, 1. évf. 130. sz. 1.
- 1887b Séta Páris népismei muzeumaiban II. Kolozsvár, 1. évf. 131. sz. 1.
- 1887c Séta Páris népismei muzeumaiban. (Vége.) Kolozsvár, 1. évf. 133. sz. 1.

MAR CZALI Henrik

1915 Pulszky Ferenc a tudományban és a közéletben. In BERZEVICZY Albert – MAR CZALI Henrik – NAGY Géza: Pulszky Ferenc százados emlékünnepe. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 447–500. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XVI/14.)

MAROSI Ernő

2016 Magyar Nemzeti Múzeum, nemzeti múzeumok. Eszmék, küldetések, alapítók és alapítások Európában. Hogyan emelkedhet Magyarország „a nagy nemzetek sorába”? Múzeumcafé 52., 10. évf. 2. sz. 72–87.

MAROSI Ernő et al. (szerk.)

1997 Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére / Ferenc Pulszky (1814–1897) Memorial Exhibition. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény.

MARÓT Károly

- 1939 Felsőbátikai Bátky Zsigmond dr. 1874–1939. Néprajzi Értesítő, 31. évf. 2–4. sz. 355–363.
- 1940 A magyar néprajzkutatás feladatai. Ethnographia, 51. évf. 3. sz. 273–308.

MEHOS, Donna C.

2008 Colonial Commerce and Anthropological Knowledge. Dutch Ethnographic Museum in the European Context. In KUKLICK, Henrietta (ed.): A New History of Anthropology. Malden, Blackwell, 173–190.

MERZA Gyula

- 1897 A bécsi néprajzi muzeum. Erdély, 6. évf. 8–10. sz. 136–137.
- 1899 A külföldi néprajzi múzeumokról. Erdély Népei, 2. évf. 3. sz. 49–53.

- 1901 A népviseleti muzeum Bozenben. Erdély Népei, 4. évf. 2. sz. 17.
- MEYER, Andrea – SAVOY, Bénédicte
- 2013 Towards a Transnational History of Museums. An Introduction. In MEYER, Andrea – SAVOY, Bénédicte (eds.): The Museum is Open: Towards a Transnational History of Museums 1750–1940. Berlin–Boston, De Gruyter, 1–16.
- MUNKÁCSI Bernát
- 1892 A votjások közt. Dr. Munkácsi Bernát napló-jegyzeteiből összeállította dr. Jankó János. Ethnographia, 3. évf. 2. sz. 93–108.
- MÜLLER, Heidi
- 1992 Die Sammlungskonzeption des Museums für Deutsche Volkskunde von der Gründung 1889 bis zum ersten Weltkrieg. Jahrbuch der Berliner Museen, Bd. 34. 186–194.
- NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ
- 1907 Osztályunk szemléltető gyűjteményének megnyitása. Néprajzi Értesítő, 8. évf. 1–2. sz. 189–190.
- NÉPRAJZI OSZTÁLY
- 1898 Újabb munkálatok a M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában. Ethnographia, 9. évf. 2. sz. 171–173.
- P[ÁPAI] K[ároly]
- 1890 Finn néprajzi tárgyak. Ethnographia, 1. évf. 1. sz. 56–57.
 - 1891a A néprajz a prágai kiállításon. Ethnographia, 2. évf. 7–8. sz. 303–306.
 - 1891b Délafrikai kiállítás. Földrajzi Közlemények, 19. évf. 7–8. sz. 393–399.
- PÁPAI Károly
- 1890 A vogulok és osztjákoknál. Ethnographia, 1. évf. 3. sz. 117–130.
- PÁPÁY József
- 1905a Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földjén. Budapesti Szemle, 123. évf. 345. sz. 354–394.
 - 1905b Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földjén. Akadémiai Értesítő, 16. köt. 10. sz. 455–472.
- PARPOLA, Marjatta
- 2003 The Early Collections from South and South-East Asia in the National Museum of Finland. Studia Orientalia, vol. 97. 221–231.
- PENNY, H. Glenn
- 1998 Municipal Displays. Civic self-promotion and the development of German ethnographic museums, 1870–1914. Social Anthropology, vol. 6. no. 2. 157–168.
 - 2002 Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany. Chapel Hill, University of North Carolina Press.
 - 2003 The Politics of Anthropology in the Age of Empire: German Colonists, Brazilian Indian, and the Case of Alberto Vojtěch Frič. Comparative Studies in Society and History, vol. 45. no. 2. 249–280.
 - 2007 Transnational History in Historical Perspective: Bastian's Museum Project. In FISCHER, Manuela – BOLZ, Peter – KAMEL, Susan (eds.): Adolf Bastian and his Universal Archive of Humanity The Origins of German Anthropology. Hildesheim–Zürich – New York, Georg Olmos, 50–54.
- PETENDI Géza
- 1868 Az új népismeji múzeum. (Müncheni tárca.) Fővárosi Lapok, 9. évf. 76. sz. 303–304.; 77. sz. 306–307.
- PÓSTA Béla
- 1898a Archaeologiai tanulmányok oroszországi gyűjteményekben. Archaeologiai Értesítő, XVIII. évf. 1. sz. 69–74.
 - 1898b Oroszországi tanulmányairól. Archaeologiai Értesítő, XVIII. évf. 3. sz. 334–345.
- PULSZKY Ferenc
- 1839 Uti vázlatok 1836-ból. In B. EÖTVÖS József (szerk.): Budapesti árvízkönyv. Pest, Heckenast Gusztav, 67–169.
 - 1852 On the Progress and Decay of Art; and on the Arrangement of a National Museum. A Lecture Delivered at University Hall, London. Museum of Classical Antiquities, vol. 2. no. 5. 1–15.
 - 1857 Iconographic Researches on Human Races and Their Art. In NOTT, Josiah Clark – GLIDDON, George R. (eds.): Indigenous Races of the World. Philadelphia, J. B. Lippincott & Co., 87–202.
 - 1875 A muzeumokról. Budapesti Szemle, 8. köt. 242–257.
 - 1884 Életem és korom. I–II. Második kiadás. Budapest, Franklin-Társulat.
 - 1902 A muzeumokról. In uő: Úti-vázlatok. Visszaemlékezések. Budapest, Aigner, 149–174.
 - 1996 Haladás és hanyatlás a művészetben; és egy nemzeti múzeum berendezése. Magyar Múzeumok, 2. évf. 1. sz. 26–28.
- QUANDT, J. G. v.
- 1834 Das historische Museum in Dresden. Dresden, Verlage der Walther'schen Hofbuchhandlung.

RADISICS Jenő

1897 A stockholmi kiállításról. Magyar Iparművészet, 1. évf. 3. sz. 91–101.

RÁTH Arnold L.

1889 A galvanoplasztika feltalálása. Természettudományi Közlöny, 21. évf. 243. sz. 535–540.

RICHTSFELD, Bruno J.

- 2005 Museum of Ethnology, Munich. In KREINER, Josef (ed.): Japanese Collections in European Museums. Vol. II. Regional Studies. Bonn, Bier'sche Verlagsanstalt, 701–706.
- 2007 Onorato Martucci (1774–1846) un sein „chinesische museum”. In MÜLLER, Claudius – STEIN, Wolfgang (Hrsg.): Exotische Welten: aus den völkerkundlichen Sammlungen der Wittelsbacher 1806–1848. München, J. H. Röll, 157–260.

R. J.

1867 Az ethnographiai kiállítás Moszkvában. Pesti Napló, 18. június 14. (5445. sz.) 137.

ROLLAND, Anne-Solène

2008 Technique et culture: histoire croasée des musées d'ethnologie et d'arts décoratifs de Vienne et Hambourg, 1860–1900. Histoire de l'art, No. 62. 117–125.

RÓMER Flóris

- 1867 Párisi levelek. Pesti Napló, 186., 196., 240., 245., 251. sz.
- 1870 Egyveleg. Archaeologiai Értesítő, IV. évf. 4. sz. 105–107.
- 1871 Egyveleg. Archaeologiai Értesítő, V. évf. 7. sz. 191–196.
- 1875 Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról. Archaeologiai Értesítő, IX. évf. 1. sz. 9–17.; 2. sz. 39–48.; 3. sz. 78–81.

RUTH, Manfred

2007 Ein Leben mit Katastrophen. Der Naturwissenschaftler, Reisende, Sammler und Philantrop Christophe-Augustin Lamarepicquot. In MÜLLER, Claudius – STEIN, Wolfgang (Hrsg.): Exotische Welten: aus den völkerkundlichen Sammlungen der Wittelsbacher 1806–1848. München, J. H. Röll, 95–104.

SAHERWALA, Geraldine et. al. (Hrsg.)

2002 Zwischen Charité und Reichstag. Rudolf Virchow: Mediziner, Sammler, Politiker. Begleitbuch zur Ausstellung „Virchow Zellen. Zeugnisse eine engagierten Gelehrtenlebens in Berlin”. Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité. Berlin, Museumspädagogischer Diens Berlin. (Gegenwart museum.)

SÁNDOR István

- 1951 Első néprajzi kiállításunk és Xántus János. Ethnographia, 62. évf. 1–2. sz. 185–204.
- 1970 Xántus János. Budapest, Magvető.

SCHMELTZ, J. D. E.

1896 Ethnographische Museu in Midden-Europa. Verslag eener studieres 19 Mei–31 Juli 1895. Leiden, Brill.

SEBESTYÉN Gyula

- 1901a Dr. Sebestyén Gyula segédőr jelentése a Párisban tartott 1900-ki vallástörténeti és néphagyományi kongresszusról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 88–107.
- 1901b A párisi vallástörténeti kongresszus. Ethnographia, 12. évf. 5. sz. 193–201.
- 1901c A párisi folklorista kongresszus. Ethnographia, 12. évf. 6. sz. 249–258.
- 1910 Dr. Sebestyén Gyula igazgatóőr jelentése lipcsei, berlini, prágai és bécsi útjáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Budapest, Stephaneum, 208–216.
- 1915 Északi tanulmányút. Ethnographia, 26. évf. 2–3. sz. 65–78.
- 1917 Tylor Magyarországon. Ethnographia, 28. évf. 1–3. sz. 143–144.

SELER, Eduard

1901–1902 Codex Fejérváry-Mayer. An Old Mexican Picture Manuscript in the Liverpool Free Public Museums. Berlin-London, Edinburgh University Press.

SELMECZI KOVÁCS Attila

1989 A Néprajzi Múzeum története. In SELMECZI KOVÁCS Attila – SZABÓ László (szerk.): Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest–Szolnok, Néprajzi Múzeum – Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság, 7–27.

SEMAYER Vilibáld

- 1897 Hírek a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályából. Ethnographia, 8. évf. 5. sz. 410–414.
- 1898a Néprajz a németföldi múzeumokban I. Ethnographia, 9. évf. 379–393.
- 1898b Néprajz a németföldi múzeumokban II. Ethnographia, 9. évf. 452–461.
- 1899 Néprajz a németföldi múzeumokban III. Ethnographia, 10. évf. 1. sz. 47–57.
- 1900 Dr. Semayer Vilibáld segédőr jelentése, Németországban és Skandináviában tett tanulmányútjáról. In Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Budapest, Athenaeum, 182–187.

- 1901a A M. N. Múzeum néprajzi osztályának szerzeményei az 1900. évi párizsi világkiállításon. *Néprajzi Értesítő*, 2. évf. 2. sz. 25–29.
 - 1901b Dr. Hazelius Arthur (1843. nov. 30.–1901. máj. 27). *Néprajzi Értesítő*, 2. évf. 6. sz. 99–100.
 - 1902 Jankó János Dr. életrajza. *Néprajzi Értesítő*, 3. évf. 7. sz. 116–122.
 - 1904a Dr. Semayer Vilibáld osztályvezető őr jelentése a prágai, danzingi, köningsbergi, rigai, revali, helsingforsai, szentpétervári, moszkvai, nizzsijnovgorodi, varsói, krakói és lemergi néprajzi múzeumok és a nizzsijnovgorodi világvásár tanulmányozásáról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1903. évi állapotáról*. Budapest, Athenaeum, 204–223.
 - 1904b Magyar néprajzi múzeumok. *Néprajzi Értesítő*, 5. évf. 10. sz. 323–337. (8 ábrával).
 - 1905 Dr. Semayer Vilibáld őr jelentése az 1904. évi stuttgarti amerikanista kongresszusról, továbbá a stuttgarti és leideni néprajzi múzeumokról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról*. Budapest, Athenaeum, 177–188.
 - 1906a A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának jelene és jövője. *Néprajzi Értesítő*, 7. évf. 81–85.
 - 1906b Dr. Semayer Vilibáld igazgató-őr és Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a Nagyszombaton tartott néprajzi kiállítások tanulmányozásáról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról*. Budapest, Athenaeum, 202–205.
 - 1907a Dr. Semayer Vilibáld igazgató-őr jelentése koppenhágai és altonai tanulmányútjáról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról*. Budapest, Athenaeum, 233–237.
 - 1907b Dr. Semayer Vilibáld igazgató-őr és Dr. Bátky Zsigmond segédőr jelentése a bukaresti kiállítás tanulmányozásáról. In *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról*. Budapest, Athenaeum, 230–233.
 - 1911 Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztály állapotáról az 1911. év második negyedében. *Néprajzi Értesítő*, 12. évf. 4. sz. 305–307.
 - 1912 Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztály állapotáról az 1912. év első negyedében. *Néprajzi Értesítő*, 13. évf. 2. sz. 155–156.
 - 1913 A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapota az 1902-től 1913-ig terjedő években. *Jövője*. *Néprajzi Értesítő*, 14. évf. 3–4. sz. 185–192.
 - 1915 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1915. év negyedik negyedében. *Néprajzi Értesítő*, 16. évf. 1–4. sz. 160.
 - 1916 Országos Ember-Néptani Intézet. (Tervezet.) *Néprajzi Értesítő*, 17. évf. 1–4. sz. 5–14.
- SINKÓ Katalin
- 2009 A népművészet-szemlélet változásai és a Nemzeti Múzeum 1852–1898. *Néprajzi Értesítő*, 91. évf. 35–80.
- STEIN, Wolfgang
- 2007 „Götzenbilder” und „indianische Gerätschaften. Kunst und Kuriositäten aus Indien, Birma und Ceylon. In MÜLLER, Claudius – STEIN, Wolfgang (Hrsg.): *Exotische Welten: aus den völkerkundlichen Sammlungen der Wittelsbacher 1806–1848*. München, J. H. Röhl, 117–156.
- STEINMANN, Ulrich
- 1963 Die Volkskundemuseen in Wien und Berlin. Gegenseitige Einflüsse und Beziehungen von ihrer Gründung bis 1945. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 66. Nr. 1. 1–16.
- SZABADFALVI József
- 1996 Herman Ottó, a parlamenti képviselő 1879–1897. Miskolc, [Herman Ottó Múzeum]. (Officina Musei, 5.)
- SZALAY Imre
- 1907 A Német Múzeum Münchenben. *Múzeumok és Könyvtárak Értesítője*, 1. évf. 1. sz. 69–72.
- SZILÁGYI János György
- 1995 Pulszky Ferenc és a múzeum helyzete a 19–20. századi európai kultúrában. *Magyar Tudomány*, XL. évf. III. sor. 8. sz. 913–918.
 - 1997 Ismerem helyemet. (A másik Pulszky-életrajz.) In MAROSI Ernő et. al. (szerk.): *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékezete*. Budapest, MTA Művészeti Gyűjtemény – MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 24–36.
- SZILÁGYI Miklós
- 1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia*, 95. évf. 4. sz. 577–593.
- SZINNYEY József
- é. n. Magyar írók élete és munkái. Budapest, Arcanum Kézikönyvtár. Online.
- TÉGLÁS Gábor
- 1901 Dr. Torma Zsófia emlékezete. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, 7–28.
- THALLÓCZY Lajos
- 1882 Moszkvából. *Ellenőr*, 14. évf. 341. sz. 5.
 - 1883 Oroszország és hazánk. Budapest, Athenaeum.
- TÓTH Lőrincz
- 1844 Utí tárcza. I–VI. Pest, Landerer és Heckenast.

- TÖRÖK Aurél
1882 A Budapesti felállítandó anthropológiai múzeum. Természettudományi Közlöny, 14. évf. 155. sz. 292–295.
- UDVARI István – VIGA Gyula
2001 A 20. század elejének magyar múzeumfelfogásához. Sztripszky Hiador múzeumai. In HÁLA József – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.): Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 563–573.
- VAILLANT, Emilia
1999 Chronologie. In GOETZ, Adrien – HEILLE, Frédéric (ed.): Les musées et les cultures du monde. Paris, École nationale du patrimoine, 147–154. (Les Cahiers de l'École nationale du patrimoine, 5.)
- VARGYAS Gábor
2000 Óceánia-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 533–591.
- VERMEULEN, Han F.
2015 Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment. Lincoln–London, University of Nebraska Press.
- VÉCSEY Tamás
1903 Tóth Lőrincz emlékezete. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéddek, XI/12.)
- VIKÁR Béla
– 1890 Finnországi tanulmányutam. Ethnographia, 1. évf. 5. sz. 231–245.
– 1893 A Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményeinek új gyarapodása. Ethnographia, 4. évf. 10–12. sz. 328–330.
- VU
1867 A nemzetiségek a párisi kiállításon, 1–III. Vasárnapi Ujság, 14. évf. 16. sz. (április 21.) 189. (kép); 20. sz. (május 19.) 240. (kép), 243.; 30. sz. (július 28.) 373. (kép), 374.
- WENGEN, Ger van
2002 Indonesian Collections at the National Museum of Ethnology in Leiden. In SCHEFOLD, Reimar – VERMEULEN, Han F. (eds.): Treasure Hunting? Collectors and Collections of Indonesian Artefacts. Leiden, Leiden University – Research School of Asian, African, and Amerindian Studies, 81–108. (Medelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, 30.)
- WESTPHAL-HELLBUSCH, Sigrid
1973 Hundert Jahre Museum für Völkerkunde. Zur Geschichte des Museums. Baessler-Archiv NF., Bd. 18. 1–99.
- WEULE, Karl
1913–1914 Das Museum für Völkerkunde zu Leipzig. Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig, Jg. 6. 23–28.
- WILLIAMS, Elizabeth A.
1985 Art and Artifact at the Trocadero. Ars Americana and the Primitive Revolution. In Stocking, George W. Jr. (ed.): Objects and Others. Essays on Museum and Material Culture. Madison, University of Wisconsin Press, 146–166
- WILSON, David M.
2010 A Hungarian in London: Pulszky's 1851 lecture. Journal of the History of Collection, vol. XXII. no. 2. 271–278.
- WULFF, Inger
2002 Early Indonesian Collections in Copenhagen. In SCHEFOLD, Reimar – VERMEULEN, Han F. (eds.): Treasure Hunting? Collectors and Collections of Indonesian Artefacts. Leiden, Leiden University – Research School of Asian, African, and Amerindian Studies, 109–128. (Medelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, 30.)
- XÁNTUS János
– 1864a Amszterdam, Holland. Győri Közlöny, 8. évf. 53. sz. 213.; 54. sz. 217.
– 1864b Leyden, Holland. Győri Közlöny, 8. évf. 55. sz. 221.; 56. sz. 225.
– 1864c Rotterdam, Holland. Győri Közlöny, 8. évf. 57. sz. 229.; 58. sz. 233.
– 1864d Antwerpen, Belgium. Győri Közlöny, 8. évf. 59. sz. 237–238.; 60. sz. 241.; 61. sz. 245.
– 1885 Herman Ottó úr és a néprajzi múzeum. Egyetértés, 19. évf. 333. sz. 1.
– 1888 A M. N. Múzeum ethnográfiai osztályából. Magyar Salon, 8. sz. 496–498.
– 1892 A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethnographia, 3. évf. 7–10. sz. 298–310.
- ZICHY Jenő
1899 Ázsiai expeditiom néprajzi eredményei. Ethnographia, 10. évf. 2. sz. 135–143.
- ZIMMERMAN, Andrew
2001 Anthropology an Antihumanism in Imperial Germany. Chicago, University of Chicago Press.

The Museum Professionalization of Hungarian Ethnology

News and reports on foreign ethnographical museums and collections before 1918

The institutionalization and professionalization of ethnology is an international process that took place on the level of personal and inter-institutional connections as well as through the gradual spread and exchange of scientific results. The study examines the gathering of international information on the basis of personal connections and experiences that helped representatives of Hungarian ethnology to become acquainted with foreign ethnographic museums. More specifically, it looks at how, after long preliminaries in the period from the late 1880s to the First World War, the activity of the Ethnographical Department of the Hungarian National Museum fitted into the order of European museums of the time, and how this led to laying the foundations and strengthening the range of tasks set by contemporaries for the museum and more generally for ethnology in Hungary. This question touches on the position of the department within the National Museum, its role and how it was seen, and is linked to the role played in Hungarian culture by this discipline and its way of looking at things.

The primary source for the research on which this study is accounts by travellers – not exclusively working within the discipline – of foreign ethnographical museums, then from the 1890s the reports written by museum officials on their travels abroad and study trips.

Before the First World War Hungarian museum curators and ethnologists were in the mainstream of European museum and professional public life. They did not play a key role, on the whole they followed foreign patterns, although to a certain extent János Jankó set an example in the area of museum typology for Finnish and Russian researchers and museum curators. The network of professional connections with foreign museums, especially those who could be reached in German was never again as complex as in that period. This was due to the fact that the museum specialists were drawn from a relatively small circle, the main actors knew each other through foreign travel and publications and were aware of each other's ideas. This can also be seen from the travel reports.

Professionalization of the museum of ethnography is inconceivable without integration in the international professional environment. Like the whole of museum life, this too took place within thoroughly transnational frames and cannot be restricted to the horizon of the national narrative history. There were sporadic precedents for all this reaching back many decades. Such beginnings, reports on foreign museums and collections and a variety of information on the ethnographic displays at special and world expositions in the years between the 1840s and 1870s, led to the accumulation of information on the emergence of a new discipline, but it was not integrally connected like the building blocks of a cumulative process lasting up to the present. The sporadic, scattered early reports were later forgotten. The representatives of new generations after the 1890s had to “discover” again and again the influential European “places” and main ethnographic trends.

Kalotaszegi kelengyék a Néprajzi Múzeumban

A kalotaszentkirályi és az inaktelki példa:
kísérlet két tárgyi világ megszólaltatására

A tanulmány a Néprajzi Múzeum gyűjteményében őrzött két nagyméretű tárgycsoportról, két kelengyéről szól, amelyek nagyjából negyven év különbséggel kerültek az intézmény gyűjteményébe. Mindkét kelengye Kalotaszegről származik. A kalotaszentkirályi kelengye 1969-ben vált teljesé, és 1969-ben született róla Fél Edit és Hofer Tamás tanulmánya (FÉL-HOFER 1969a), az inaktelki kelengyét pedig 2006-ban vásárolta meg a múzeum. Erről az anyagról azóta nem készült elemzés.

Mi indokolja, hogy most „párba állítva” jelenjen meg ez a két tárgycsoport? Milyen kutatómunka, milyen előzetes szakmai tapasztalatok vezettek éppen a kelengye mint múzeumi reprezentációra alkalmas tárgye gyűjtemény megvásárlásához az egyik és a másik esetben? Szintén fontos kérdés, hogy a két különböző korú kelengye milyen értelmezésre ad lehetőséget? Dokumentálhatja-e ez a két anyag a készítésük között eltelt időszak kulturális változásait, és ha igen, hogyan?

A kalotaszentkirályi kelengye a 20. század elejének tárgyi világát képviseli, egy faluközösség elvárásainak megfelelően a múzeumban összeállított tárgye gyűjtemény. Az inaktelki kelengye 1994-ben készült, és tíz év múlva eladásra kínálták a múzeumnak. Feltételezzük, hogy a kelengye összetételének változása – bár látszólag az állandóságot jelzi – a közel száz év során a helyi társadalomban és gazdaságban végbement változásokat dokumentálja. Megkísérljük feltérképezni, hogy milyen tárgy-tárgy, ember-tárgy és ember-ember kapcsolatok, milyen folyamatok rekonstruálhatók a tárgycsoport alapján. A 20. század gazdasági, kulturális változásai hogyan alakították át ezt a magas presztízsértékű tárgye gyűjteményt, amelyet a 2000-es évek elejétől – kimondva vagy kimondatlanul, de egyre nyilvánvalóbban – fölöslegesnek tekintenek a kalotaszegiek. Az elemzést végezhetjük az egész tárgycsoport összetételét figyelembe véve, tárgytípusonként és tárgyanként mind minőségi, mind pedig mennyiségi szempontból, a kelengyét összeállító személyek, családok munkáját, egymás közötti kapcsolatát tekintve. A többféle szempont egymás mellett, egymást kiegészítő érvényesítése közelebb visz úgy a tárgycsoportok, mint a közösségek életének megértéséhez is, amelyekben ezek létrejöttek. Ennek ismeretében a kelengyék múzeumi utóélete is teljesebbé válhat.

Úgy tűnik, jogosan vetődhet fel az a kérdés, hogy érdemes-e Kalotaszeg két különböző kistájáról, két különböző időszakból származó kelengyét összehasonlítani. Véleményem szerint a válasz egyértelműen igen, mert a két falu ugyanazon régió két különböző pontján található, és a közösségi identitást meghatározó elemek mindkét kistájon nagyon hasonlóak. A Felszegen található Kalotaszentkirály és a Nádasmentén fekvő Inaktelke lakóinak élete a 20. század közepétől nem a hétköznapi életvitel, hanem éppen a presztízs tárgyak, a hagyományosnak tekinthető ünnepi szokásvilág tekintetében eltérően alakult: Felszegen a presztízs javak egyszerűbb formája maradt fenn, és akkortájt már kevésbé ragaszkodtak az ünnepi rítusok hagyományos formáihoz. A Nádasmente falvaiban, így Inaktelkén is ellenkező irányú folyamat zajlott le: egyre gazdagabban jelenítették meg ugyanezeket az ünnepi szokásokat, egyre drágább, egyre díszesebb és egyre több presztízs tárggyal vették körül magukat. Az 1940-es évek elején Nyárszón kutató Kresz Mária azt írta, hogy a kalotaszegi ünnepi viselet a századfordulón elérte díszítettségének csúcsát (KRESZ 1944. 166).¹ A Nádasmentén a 20. század közepétől a fejlődés (?) egy lehetséges további formájának, az ünnepi tárgyi világ további gaz-

¹ Felszegen megőrizték az ünnepi viselet és általában a presztízs tárgyak 1940–1950-es évekbeli formáit és díszítettségét, bár ez a megőrzés igen korlátozottan tekinthető, és nem általános.

dagodásának lehettünk szemtanúi folyamatosan a 21. század elejéig (VASAS-SALAMON 1986. 32; TÖTSZEGI 2009).

A hozomány és a kelengye a Kárpát-medencében helyenként hasonló tartalmú fogalmak: a menyasszony tulajdona, aki a házasságba viszi magával a családjától kapott ingóságot. A hozomány tartalmazhatja a családi osztozás eredményeként a menyasszonynak járó ingatlanrészeket és egyéb javakat is. A kelengyének számos más megnevezése ismert, ugyanúgy, ahogyan a fogalom pontos jelentése, a tárgycsoport összetétele is különböző lehet vidékenként, de akár helységeként is (ORTUTAY, főszerk. 1977–1982. 2/590; ORTUTAY, főszerk. 1977–1982. 3/122).

Fél Edit és Hofer Tamás – az átnyi kutatás tapasztalatainak birtokában – az 1960-as évek közepén kezdte meg a kalotaszentkirályi tárgykutatást.² Azért választották a kelengyét, mert pontosan körülhatárolt, jól áttekinthető, az ideális felszerelés standardizált modellje a hétköznapi tárgyak esetleges rendszerével szemben. Míg a hétköznapi tárgyak kevésbé értékesek vagy egyenesen értéktelenek, illetve a használatban értéküket, rangjukat veszítették, a kelengyében „szinte kristályos rendben állnak [...] az asszony tevékenységi köréhez tartozó fontos tárgyak, számbeli

arányaikban megvalósítva a teljesség helyi normáit” (FÉL-HOFER 1969a. 15). A kelengye tárgyai hosszú évekig készülnek, hogy esküvő után évtizedekig használatban legyenek az új házaspár otthonában. A készítés és a használat között néhány napig, az esküvő és a lakodalom kitüntetett időszakában a faluközösség nyilvánossága előtt, mintegy „színpadon” megtestesítik az ideális életúthoz szükséges kellékek ideális rendjét. A kelengye tárgyai az egyéni és családi élet jeles eseményeinek, a jövő idejű életút állomásainak, életszakaszainak tárgyi kellékei.³

Tárgyakban felhalmozott „előtakarékossággént” is tekinthetünk erre a tárgycsoportra.

Fél Edit és Hofer Tamás tanulmányukban a menyasszony számára készített, neki ajándékozott textíliákat vizsgálták részletesen, a kelengye kerámiatárgyait és a bútorkat csak megemlítették. „Kalotaszentkirályi kelengye” megnevezéssel számon tartott tárgycsoport csak a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében van, a háztartásgyűjteményben nincsenek a kelengyéhez tartozó elkülönített tárgyak. Kalotaszegen használatban lévő kerámiatárgyakat a 19. század végétől több kereskedőtől is vásárolt a múzeum. Bútorok gyűjtésére valószínűleg nem is gondolhattak az 1960-as években.

A kelengyéről 1969-ben a *Néprajzi Értesítő*-ben jelent meg tanulmány, amely címe szerint egy terjedelmesebb írás első része.⁴ A szöveg a kutatás anyagát dolgozza fel, az illusztrációként megjelent fényképeken nem a múzeumi kelengyét vagy annak elemeit látjuk.⁵ Fél Edit a textilgyűjtemény gyarapítása szempontjából fontosnak gondolta, hogy a 20. század közepén a hagyományosnak tekinthető népviseletet és textilkultúrát őrző régiókból minél teljesebb anyagot gyűjtsön. A múzeum textilgyűjteményében a kalotaszentkirályi kelengye kiemelkedő jelentőségű, ugyanis ez az első tárggyarapítás, amely a 20. század elején (például Mezőkövesdhez hasonlóan) általánosan ismertté vált egyik népviseletes „csomópont”, Kalotaszeg egy kiválasztott faluközösségében az életút tárgyi kellékeit a maguk teljességében kívánta dokumentálni. A 322 tárgyból álló kollekció az 1920-as évek kelengyéjét jeleníti meg, egy ideáltípust, utólag készített konstrukció, nem tényleges kelengye.⁶

2 Fél Edit 1966–1967-et említi több tárgyleíró kartonon mint a kelengye gyűjtésének időszakát.

3 FÉL-HOFER 1969a. 16. A kelengye tárgyait listája a 18–20. oldalon.

4 A második rész sorsáról nem tudunk. Ugyanabban az évben jelent meg egy német nyelvű tanulmány is, lásd Fél-Hofer 1969b. 16. A tanulmány jegyzeteiből tudjuk, hogy a második rész a kelengye „közgazdasági” vonatkozásairól szolt volna úgy az egyén, a család, mint a közösség szempontjából vizsgálva a kelengye elkészítését (FÉL-HOFER 1969b. 16).

5 Fél Edit és Hofer Tamás tanulmányának illusztrációi csak részben adatoltak. A hely és az idő szerepel a fényképek feliratában (Bánffyhungary, 1895, illetve Kalotaszentkirály, 1949-ben, 1950-ben, 1946-ban férjhez ment asszonyok kelengyéje). Az 1895-ös felvételeket Gyarmathy Zsigáné könyvéből ismerjük (GYARMATHY 2000. 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85). Gyarmathyné a korszak híres fényképészeit, a Dunky fivéreket kérte fel az esküvő és a lakodalom fényképezésére. Ő választotta ki, melyik lakodalmat fotózzák: a vőlegény a falu leggazdagabb családjának nagyobbik fia volt, a menyasszony vagyoni szempontból hozzá illő. Nyolc felvételt jelent meg Gyarmathyné könyvében, ezek közül négy a Néprajzi Múzeum adattárában megtalálható (ltsz.: F 1766, F 1769, F 1770 és F 1771). Hofer Tamás kelengyefelvételei (ltsz.: F 221503, F 221505, F 221510, F 21512, F 221583, F 221587) a tanulmány megjelenése után, 1978-ban kerültek a múzeum archívumába a *Régi falusi társadalmak* című, Fél Edit válogatott tanulmányait 2001-ben közreadó kötet képmelléklete szerint.

6 KATONA 2000. 229, 230. A másik Fél Edit által gyűjtött kelengye az 1960-as évek végéről a viseletét folyamatosan megújító Kalocsa környékéről, Szakmárról származik: a 20. század közepén is tovább fejlődő, a modern hatásokat szervesen magába fogadó kelengye „mutatványdarabjaiból” állt össze (KATONA 2000. 230; ltsz.: MTA Ms 2007/57-61).

A kalotaszentkirályi kelengye több tárgya a Néprajzi Múzeum állandó kiállításában⁷ kapott helyet az életfordulókhoz kötődő tárgyakat bemutató termék egyikében. A terem egyik részében a templomi enteriőrben a fiatal párt és a református lelkészt megjelenítő bábukat láthattuk, a másik oldalon a látvány azt a 20. század eleji szokást idézte, amikor a menyasszony kelengyét kihelyezték az udvarra, hogy a meghívottak és a falubeliek megszemléljék (SELMECZI KOVÁCS – SZACSVAY 2003. 55). Itt sorakoztak a különböző méretű nyitott tetejű festett ládák, egy pad és a vetett ágy, valamint kosarakban a kerámiatárgyak.⁸ A vetett ágy tárgyait és a ládákban elhelyezett textíliákat a kalotaszentkirályi kelengye anyagából válogatták, a kerámiatárgyak többségét pedig a 19–20. század fordulóján Kalotaszegen használt és a múzeumnak eladott anyagból; a bútorok 19. század végi múzeumi gyűjtésekből származtak.⁹ A múzeumi gyakorlatnak és a kiállítási szempontoknak megfelelően a kalotaszentkirályi kelengye anyagának töredéke kerül(het) a látogató elé, de a többi tárggyal kiegészítve megfelelően szemléltette a kelengye bemutatásának, „színpadra állításának” szokását.

A kalotaszentkirályi kelengye története

A tárgyak származási helye Kalotaszentkirály. Sem a tanulmányban, sem más fellelhető irat-anyagban nem találtam arra vonatkozó feljegyzést vagy utalást, hogy miért éppen erre a kalotaszegi falura esett a választás. A kalotaszentkirályi kelengye megnevezéssel ismertté vált múzeumi tárgycsoport gyűjtésének, konstruálásának történetéhez az 1969-ben publikált tanulmányon kívül néhány múzeumi forrás segítségével közelíthetünk: legfontosabb forrásunk egy kézirat, amely az MTA kéziratárában és a Néprajzi Múzeum adattárában is fellelhető (Itsz.: MTA Ms 2020/24–28 és NM EA 8881), valamint a nyilvántartási törzskönyvek és a tárgyak leírókartonjai, amelyek az egyes tárgyak kutatásához nyújtanak segítséget.¹⁰

A kalotaszentkirályi kelengyébe besorolt első tárgy 1942-ben került a múzeumba (Itsz.: 138903), nyárszói tárgy, utólag, valószínűleg hiánypótlásként került a kelengye tárgyai közé. A többi tárgy 1959 és 1969 között, évente kisebb-nagyobb egységekben érkezett a múzeumba. Az első két évből olyan tárgyakat találunk, amelyek származási helyeként csak a tájegység, Kalotaszeg van megjelölve, ezek is utólag, kiegészítésként kerültek a kelengyébe. A teljes kelengye gyűjtésének szándéka valószínűleg 1963-ban kezdett körvonalazódni, amikor az 1910–1920-as évek dokumentálása céljából a hétköznapi használatra szánt lakástextíliák, ruhadarabok gyűjtése elkezdődött, és a használatra vonatkozó adatokat is feljegyezték. Ekkor kezdődött a vetett ágy tárgyainak és az életfordulókhoz kötődő ünnepi ruhadaraboknak a gyűjtése is. A következő évben, 1964-ben folytatódott a fenti szempont szerinti gyarapítás: olyan asszonyok kelen-gyéből származó darabok kerültek a múzeumba, akik a dokumentálni kívánt korszakban kötöttek házasságot, és örökös nélkül maradtak, a kelengyájuk eladó volt.¹¹ Ekkor már a használati adatok a helyi elvárások szerinti tárgydarabszámot is tartalmazzák, valamint azt, hogy miért vált lehetségessé adott tárgyak eladása.¹²

A következő években még inkább érvényesült a Kalotaszentkirályon is teljesnek tekinthető múzeumi kelengye összeállításának célja: elsősorban a vetett ágyba való textíliák, abroszok, törülközők gyűlte-
 ebben az időszakban. A leírókartonokon továbbra is szerepelt az ideális darabszám adott tárgytípusból, ha a múzeumnak nem sikerült mindenből a megfelelő mennyiséget megvásárolnia (mert például az adatközlő-eladónak nem sikerült beszereznie). 1967-ben és 1968-ban a lakástextíliák száma gyarapodott tovább, majd a kelengyébe illesztendő női és férfiruhaneműk az elvárt mennyiségben, a viselés alkalmi szerint. A következő évben a teljes kelengye összeállításának célja mellett és azonfelül az a szándék is érvényesült, hogy a dokumentálni kívánt időszak előtti, a 19. század utolsó harmadában készült tárgyak is múzeumba kerüljenek. Ezt

7 A magyar nép hagyományos kultúrája, 1991–2017.

8 A tárgyak kiállítási elhelyezése az F 1771-es leltári számú Dunky-felvételt idézte.

9 A háztartásgyűjteményből összesen 55 bútor és kerámiatárgy szerepelt a kiállításban.

10 A múzeum fényképgyűjteményében kevés kalotaszentkirályi felvétel található a 20. század első feléből, a diatárban Gönyey Sándor anyagát találjuk, amely egy 1942-es lakodalom alkalmával készült. Hofer Tamás kalotaszentkirályi felvételeinek többsége valószínűleg a hagyatékában található, feldolgozásra vár.

11 Ekkor kerültek a textilgyűjteménybe az első tárgyak abból a családból is, amelynek egyik tagja később a teljes kelengyeről készített interjú alanya volt.

12 Például a gazdálkodás munkafolyamataihoz szükséges textíliák örökösök hiányában, illetve a termelőszövetkezet megalakulása miatt is eladhatóvá váltak.

Fél Edit egyik 1968-as megjegyzéséből is tudjuk: „Meglevő anyagunk egységesítéséért vásároltuk a négynyüstös abroszokat, mint régebbi stílusúakat, az újabb divatú kétnyüstös helyett. T. D. Hozzá tartozik a Kalotaszentkirályi kelengyéhez, mit 1966–67-ben gyűjtöttünk.”¹³

A kelengye tárgyainak közvetítői

A kelengyére vonatkozó információk legnagyobb része a kalotaszentkirályi Vincze Kulcsár („Kolcsár”) István feleségétől származik. A tárgyak leírókartonján a férje nevén szerepel, mint Vincze Kulcsár Istvánné. Az MTA kézirattárában és a Néprajzi Múzeum kézirattárában fellelhető, 1968-ban készített és lejegyzett interjúk szövegének elején a kalotaszentkirályi Madár Anna neve jelenik meg. A tárgyak leírókartonján nem rögzítették az eladó lakcímét, születési idejét, az interjúszöveg nélkül pedig nincs feljegyezve az adatközlő teljes neve, valamint egyéb adatai. A szövegben Madár Anna több helyen utal születési idejére, házasságára, rokonságára, de az adatok kissé ellentmondásosak. Ezek alapján viszont a helyi lelkész segítségével sikerült kideríteni, hogy Vincze Kulcsár Istvánné azonos Madár Annával, akinek leánykori ragadványneve a Madár.¹⁴

Kiss Madár Anna 1897-ben született Kalotaszentkirályon, 1919-ben kötött házasságot Vincze Kulcsár Istvánnal. Négy gyermekük született, akik közül ketten érték meg a felnőttkort: István (sz. 1922-ben) és Anna (sz. 1925-ben). István a szülőfalujában élt, felesége Csáki Margit volt, két leányuk született, akik házasságkötésük után Zilahra, illetve Dévára kerültek. Anna Bánffy-hunyadon élt, egy fia született. Madár Anna 1982-ben halt meg, István fia 1996-ban.¹⁵

Az első kalotaszentkirályi tárgy, amely a Vincze család révén került a Néprajzi Múzeumba, egy cseréptál (ltsz.: 61.6.44), amelyet Kresz Mária vett át, és a leírókartonon megjegyezte: „Vincze Kolcsár István kalotaszentkirályi parasztember és régiségkereskedő vásárolta, valószínűleg helybeli vétel, de Torockón és Erdély más vidékein is gyűjtött.” A textilgyűjteménybe is került ekkor egy tárgy. 1964-ben érkeztek az első tárgyak a Vincze család tulajdonából. Más eladók, akik ezzel az anyaggal és a Vincze családdal kapcsolatba hozhatók a kelengye gyűjtése folyamán, és vélhetően Fél Edit megrendelésére különböző tárgyakat hoztak a múzeum textilgyűjteményébe: Horváth Dénesné (aki a tárgyakra vonatkozó információk alapján Madár Anna leánya lehetett), Benő Péterné (18. kerületi lakcímmel szerepel, valószínűleg a Vincze családtagok budapesti szállásadója), illetve Demény József és felesége, valamint Bíró Sándorné, akik szintén szentkirályiak lehettek, de a múzeumi adatok hiányosságai miatt nem tudjuk, hogy rokonságban álltak-e a Vincze családdal.

A tárgyak legnagyobb számban 1967-ben érkeztek a múzeumba. Eladóként Horváth Dénesné, Demény József (67.42-es tétel, 102 tárgy), és Bíró Sándorné (67.166-os tétel, 41 tárgy) szerepel a leírókartonokon. Az 1968-as kelengyegyűjtés Benő Péternének és Demény Józsefnek köszönhető (68.152-es tétel, 30 tárgy), a két név váltakozva szerepel eladóként. Elképzelhető, hogy Fél Edit, amikor 1968 májusában Szentkirályon tartózkodott, tárgyakat válogatott a kelengyéhez, amelyeket a két utóbbi eladó szállított Budapestre.¹⁶

A kelengye anyagának gyűjtése 1968-ban majdnem teljesen lezárult, amikor Vincze Kulcsár Istvánné Kiss Madár Annával több részletben hosszú interjú készült a témáról. Az interjú lejegyzett szövegéből, különösen a második feléből arra következtethetünk, hogy a hangfelvétel ideje alatt a kelengye tárgyainak egy része a muzeológusok és az interjúalany előtt volt: Fél Edit konkrét részletekre kérdezett rá, és Madár Anna a tárgyra mutatva válaszolt. A kelengye egyes tárgyainak elkészítésére vagy beszerzésére vonatkozó ismeretek rögzítéséhez, a tárgyak értelmezéséhez, a kelengye szerkezetének és az egyéni, valamint családi döntések hátterének megértéséhez felbecsülhetetlen segítséget jelentett Madár Anna, aki valószínűleg nemcsaktechnikai tudásával és gyakorlatias szemléletével, rátermettségével emelkedett ki a faluközösségből – varrónő volt, maga szötte-varrta a család vászonneműit, és kereske-

13 A 68.114.1-os leírókarton adata.

14 Kalotaszegen az asszonyok a születési ragadványneveket „viszik” a házasságba, a faluban ezen a néven emlegetik őket.

15 Az anya- és családkönyvi adatokért köszönet Lukács Endre kalotaszentkirályi református lelkésznek.

16 Nem tudjuk, hogy Fél Edit hányszor volt terepen Kalotaszentkirályon. Két leírókartonon szerepel az a megjegyzés, hogy a tárgyvásárlás „helyszíni gyűjtés”, az egyik 1962-ből, a másik 1968-ból származik, és a két tárgy, amelyet Fél Edit gyűjtött, nem textília. Hofer Tamás nagyon sokszor járt Kalotaszentkirályon, de ezeknek a kutatásoknak nincs a múzeumban fellelhető nyomuk, ugyanis többször végzett terepmunkát szabadidejében, mint múzeumi kiküldetésben. (Flórián Mária közlése.)

dett –, de értette is azt a világot, amelyben élt, és tudását jó előadói képességekkel közvetítette.¹⁷ Az interjú szövegéből kiderül, hogy ha a kelengyéhez szükséges tárgyakat Szentkirályon már nem sikerült beszereznie, más kalotaszegi falvakban is keresgélt. Igyekezett a környéken vásárolni, de ha a szükség úgy hozta, a Nádamentére is elment egy-egy lepedőért, abroszért. Így a kalotaszentkirályi kelengye – ha a tárgyak származási helyét követjük – valójában Kalotaszeg több pontjáról gyűjtött tárgyak együttese, amelyet a szentkirályi asszonyok „hitelesítettek” szentkirályiként. A tárgyak valós származási helye és útja több évtizeddel a gyűjtés után követhetetlen, csak az utolsó „lépés” dokumentált: tudjuk, hogy ki hozta a múzeumba, és mit mondott róla.

A múzeumi kelengye valójában nagyobb, mint a korszak valódi kalotaszentkirályi kelengyéi. A 19. század utolsó harmadában készített régies vászonnemű dokumentálásának szándéka miatt a kelengye nagy számban tartalmazza az egy-két generáció életideje alatt bekövetkező változások tárgyi dokumentumait is.¹⁸ A gyűjtés lehetősége adott volt, mert az 1960-as években a kalotaszegiek már pontosan érzékelték a gazdasági élet változásának tendenciáját: a vidék iparosítása, a mezőgazdaságtól független munkalehetőségek hatására felgyorsult a tárgyi világ átalakulása, a kivetkőzés/kiöltözés folyamata, vagyis a hagyományos paraszti öltözet elhagyása is. A faluból sokan költöztek városba, távolabbi vidékekre, és nem vitték magukkal a kelengyéjüket. Otthon is egyre ritkábban öltözték magukra a hagyományos ünnepi ruhadarabokat, egyre többen eladták, ha volt rá kereslet, az pedig egyre inkább volt. A modernizálódás folyamatához hozzáadódott a turizmus lassú fellendülésének hatása, valamint a népművészet, a folklór iránt az 1970-es évek elején újból megélénkülő érdeklődés, a kibontakozó táncházmozgalom, amely évtizedekig biztosította a használatból kikerülő régi tárgyak piacát.

Az inaktelki kelengye története

A Néprajzi Múzeum 2006-ban vásárolta meg az eladásra felajánlott kelengyét, vagyis egy helyi tisztaszoba (*falusi szoba*) bútorzatát a benne tárolt tárgyakkal.¹⁹ A kelengye tulajdonosa 2003-ban Kolozsvárra ment férjhez, és új lakásának méretei nem tették lehetővé, hogy magával vigye a tisztaszoba berendezését. A faluban maradó szülők a – saját kifejezésüket idézve – „múzeumként” funkcionáló helyiséget szerették volna használni, illetve a tisztaszoba berendezéséért kapott pénzzel kívánták segíteni leányuk városi lakásának felújítását. 2005 nyarán a fiatalasszony édesapja a faluban elsőként fogalmazta meg a felajánlást, hogy a szoba berendezése eladó.²⁰ Korábban már többen, elsősorban a fiatalasszonyok, az 1970-es évek szülöttei tették fel a kérdést hangosan, önmaguknak: „vajon még meddig fogjuk ezt csinálni?” Az ünnepi ruhadarabok varrására, az újabb és újabb fejkendők beszerzésére stb., vagyis a hagyományos presztízstárgyak készítésére és halmozására gondoltak. Ennek ellenére senki nem mondott le

¹⁷ „[...] én egy varrógépet kaptam. Az már leánykoromban megvolt, és azt vittem el. De többet ért a kezem s az eszem, mint másnak a vagyona.” (Ltsz.: MTA Ms 2020/24–28. 90.) Az első varrógépek a 19. század utolsó éveiben jelentek meg Kalotaszegen (FARAGÓ-NAGY-VÁMSZER 1977. 179).

¹⁸ Érdeemes kitekinténünk a paraszti kelengye világából a városi kelengyékre, és egyetlen példa segítségével rámutatni néhány jellegzetességre. (A példaként felhasznált polgári kelengye összetételét lásd a mellékletben.) Ami közös az egyszerű városi kelengye és a paraszti kelengye esetében: a tárgyak száma, a páros szám, különösen a hatos és ennek többszöröse. Ennek oka elsősorban a női munka heti, havi rendjével összefüggésben válik érthetővé, a fehér vászonnemű mosásának, vasalásának nehézsége indokolja, és a ruhadarabok váltására vonatkozó normákkal függ össze – ugyanúgy, ahogyan a kalotaszegi kelengye esetében is. A kelengye hasonló szerkezete tágabb körben is jellemző volt, például Sziciliában a 19. század második felében (SCHNEIDER 1985. 92–101). A paraszti és polgári kelengye tárgyainak összehasonlításakor feltűnő egyes tárgytípusok hiánya egyik és másik kelengyében. A különbség az életmódbeli különbségekről, a különböző társadalmi rétegekben született nők életfeladatainak különbségeiről beszél. A polgári kelengye az első világháborús anyagihiány, az általános elszegényedés miatt egyre szerényebb lett, majd a divat gyors változásának hatására sokan le is mondtak róla (F. DÓZSA 1975. 104). A paraszti kelengyék készítésére a kereskedelmi anyagihiánynak nem volt komolyabb hatása, az önellátásra törekvő gazdaságokban ez nem jelentett akkora gondot, mint városban. A divat változása sem olyan értelemben volt hatással a kelengye összeállítására, mint a polgárság körében. A divatváltozás paraszti közegben más értelmet nyer: helyi vagy kisebb régiók sajátos divatjaként érdemes meghatározni, és folyamatosan újradefiniálni. A polgári divat változása a paraszti kelengyében nem vezetett gyors és látványos változáshoz, Kalotaszegen csak a 20. század közepén látjuk ennek jeleit az életmódban bekövetkező változásokkal párhuzamosan.

¹⁹ A család nem vált meg azoktól a tárgyaktól, amelyeket még használni kívánt, ezek dokumentálása megtörtént.

²⁰ Egy évvel később, a tárgyak elszállítását követő napon még három család jelentkezett, hogy az övék is eladó lenne.

a tisztaszobáról. A szándék és annak megfogalmazása évtizedekig érlelődött, de senki nem vállalta a döntést, amely változáshoz vezetett volna.²¹

Tímár Ferenc (sz. 1948),²² a kelengye tulajdonosának édesapja a kollektivizálás előtt öt és fél hektáron gazdálkodó családból származik, édesapja a vasútnál volt váltókezelő, ő tartotta el a családot mint egyetlen kereső. Az apa arra ösztönözte a fiait, hogy mesterséget tanuljanak: a nagyobbik fiú autószerelő lett, a kisebbik, Ferenc kőműves. Tizennyolc éven át naponta ingázott Kolozsvárra,²³ ahol két nagy lakótelep épült, folyamatosan volt munkája. A falubeli szokásnak megfelelően a kötelező sorkatonai szolgálat után 1971-ben megnősült, hasonló vagyoni helyzetű leányt vett el. Mivel a családi ház túl kicsi volt három generáció tagjainak, és úgy érezte, elég szakmai tapasztalat birtokában van már ahhoz, hogy saját házat építsen, első leánya születése után, 1973-ban építkezni kezdett. A lakodalomból és az első leány keresztelőjéből maradt annyi (ajándék) pénz, hogy a családnak az építkezés kezdeti időszakában nem kellett takarékoskodnia. A rokonság kalákában segített, egy év alatt elkészült a ház.²⁴ 1977-ben fürdőszobát is épített, elsőként a faluban, majd autót vett.²⁵ 1978-ban megszületett a második leánya. Az ingázásba belefáradva 1984-ben a faluhoz közelebb keresett munkát. A politikai változás után kolozsvári barátai, régi munkatársai hívták külföldi építkezésekhez. Mindenütt elégedettek voltak a munkájával, értékelték fegyelmezettségét, megbízhatóságát. Szakmai tudása mellett ezeknek a tulajdonságainak köszönhető, hogy az 1990-es években ő volt az egyetlen falubeli férfi, aki nemcsak Magyarországon dolgozott, de évekig Münchenben is.

Az életút elbeszélésében fontos momentumként jelenik meg minden nagyobb anyagi gyarapodás: a házépítés, a berendezkedés, kerítés építése, az autó megvásárlása, a két leány konfirmálásához szükséges anyagi javak, elsősorban a kelengye előállítás, a ház és a leányok lakásának korszerűsítése. Az apára jellemző az a törekvés, hogy az adott időszakban ismert legmodernebb megoldásokat alkalmazza a család lakáskörülményeinek javításában. A folyamatban fontos szerep jutott a hagyományosan nagy lakodalom alkalmával és keresztelőkön kapott pénzből megmaradó és a család céljaira felhasználható összegeknek. Minden nagyobb lépésnél, amely anyagi terhet rótt a családra, ezeket az összegeket is bevonták a beszerzésbe, illetve a nagyszülők anyagi támogatására is számíthattak.²⁶ Tímárék tiszteletré méltó, jó családként foglalták el helyüket a falubeli közösségi hierarchiában, bármely más helyi család szívesen rokonságba került volna velük. Ezt a pozíciót nem a hajdani családi földbirtok nagyságának, a rangnak és a presztízsnak köszönhették (amellyel nem is rendelkeztek, mert két nemzedékkel korábban a szegényebbek közé tartoztak), hanem az immár középkorú Tímár fiú szorgalmának és emberi kvalitásainak.

A józan mértéktartás, az óvatosság jellemezte a családot. A falubeli elvárásoknak éppen csak annyira igyekeztek megfelelni, hogy elkerüljék a szóbeszédet. Jellemző, hogy amikor a családfőt arról kérdezték, a faluban kik a barátai, azt válaszolta, hogy mindenkivel jó viszonyban van. Valóban: gondosan ügyelt arra, hogy senkivel ne keveredjen konfliktusba, a kevésbé rokonszenves embereket elkerülte. A faluközösséget érintő vitás kérdésekben meghallgatták a véleményét, ennek ellenére nem igyekezett vezető szerepet vállalni.²⁷ A családfő elismertsége, rangja növelte leányainak előnyös házasságkötési esélyeit. Nagyobbik leánya egy helybéli fiúhoz ment férjhez, és a fiú nagypjájának házába költözött, önállóan vezeti háztartását.²⁸

21 A faluban majdnem minden háznál volt/van hagyományos tisztaszoba. Azokban a családokban nem készült el, ahol az anya távoli vidékről házasság révén került a faluba, és csak fiai születtek, illetve egyik család mindkét leányát tudatosan arra nevelte, hogy a falun kívül keresessen megélhetést, ez is elsősorban a beházasodó anya döntése volt.

22 A tanulmányban szereplő élő személyek nevét megváltoztattam.

23 Az 1960–1970-es években az ingázók gyalog mentek a legközelebbi vasútállomásra, amely négy kilométerre van a falutól, visszafelé szintén, tehát reggel nagyon korán elindultak, és csak este érkeztek haza.

24 Nagyobb építkezések – a házak átalakulása, növekedése – az 1970-es években kezdődtek. Mindez összefüggött a férfiak ipari munkájából származó rendszeres jövedelem felhasználásával, a helybeli elvárásokkal, hogy új házat kell építeni, és a környező falvak példájával (Nádasdarc, Mákó-falva, Vista, Méra). A házépítés ekkor már nemcsak szükséglet volt, hanem életcél is: a helybeliek úgy tartják, hogy aki nem épít házat, az egész életében nem csinál semmit. Tehát házat építeni kötelesség. Ennek a célnak rendelte alá minden munkáját, erejét az 1940–1950-es években született nemzedék.

25 Ő volt a negyedik férfi, akinek autója volt a faluban.

26 „Ki kell állítani a leányt”, „mind méregdrága pénzbe került” – mondta az apa, akinek apósa és feleségének nagypapja is segített, mert ha nem, „nem ütötte volna a széle a hosszát”.

27 A faluközösség vezető pozíciói hagyományosan inkább a régi nagygazdacsaládok férfitagjainak, illetve a hatalomra törő, és a községi tanácsban jó kapcsolatokkal rendelkező néhány tanult férfinak voltak fenntartva.

28 Az új kiscsalád általában a fiú szüleivel egy háztartásban él, és az anyós vezet a háztartást.

A kisebbik érettségi után tanulni akart, és némi családi vitát követően sikerült elnyernie a szükséges apai támogatást.²⁹

Az inaktelki kelengye helye a házban

Tímárék földszintes házában a tisztaszoba az utcára néző szobák egyike volt. A bútorok elrendezése követte a hagyományos elrendezést: az ajtó mellett balról volt a vászonneműt tartalmazó láda, fölötte a falon tálas, a bal oldali fal mellett a *hálóágy* és a *vetett ágy*, előtte pad, az ablak alatt, a fal mellett a másik pad, előtte az asztal, két szék a hálóágy előtt, a hármasszobátú ablak mellett a jobb sarokban a tükör, mellette a jobb falnál a két szekrény (*sifon és kaszten*), egyikben a ruhanemű, a másik üveges felső részében apróbb ruhadarabok, kiegészítők, teás- és kávéscsésze, süteményeskészlet, tetejükön fehér alapon színes virágokkal díszített konyhai edények (amelyek soha nem kerülnek használatba, csak a szobát díszítik), az alsó fiókos részben további ruhadarabok. A padlón vastag pamutszőnyeg a bánffyhungyadi piacról, gyakran nagy nejlondarabokkal leterítve, hogy megvédjék a portól, sártól, kopástól. Az ablakon műanyag függöny és sötétítő, amelyet többnyire behúznak, hogy a napfény ne fakítsa a vetett ágy párnáit, lepedőit.

Ilyen volt a tisztaszoba berendezésével a múzeumi vásárlás előtt. A többi falubeli tisztaszobával összehasonlítva ez a szoba közepes méretű, a bútorok mérete illeszkedik a térhez.³⁰ A szomszéd szoba, amely szintén az utcára néz, boltban vásárolt *úri bútorokkal* volt berendezve: egy kétszemélyes ágygal, középre helyezett asztallal, négy székkal, két szekrénnel, kisasztallal az 1980-as évek divatja szerint. Konfirmáláskor ezt a szobát is megnézték a vendégek, a nyitott szekrények tartalma is látható volt: ott sorakoztak a nagyszülőktől, szülőktől, a nővértől és a keresztszülőktől kapott ruhaajándékok (ünnepi alkalomhoz illő készruháik és cipők Kolozsvárról). A szekrény polcain frottirtörülközők, viselőnek szánt bolti ágyneműk. Az ágy selyempap-lannal, hímzett huzatokkal, nagypárnákkal megvetve.

A múzeumba szállított kelengye a család két felnőtt leányának osztozása eredményeként kialakult tárgycsoport.³¹ A tulajdonos nővére 1991-ben ment férjhez, elvitte a kelengye neki járó részét, illetve később szülői segítséggel kiegészítette a hiányzó bútordarabokkal.³² Az 1978-ban született fiatalabb leány kelengyéje 1994-ben készült el, ennek egyik része került a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe.

A tisztaszoba tárgyainak összessége a leány tizenhat éves korára, a konfirmálás alkalmára készített hozomány egyik, hagyományos, a paraszti presztízst megtestesítő része, ugyanis a teljes életútra való kelengye az 1960–1970-es évek óta megkettőződött: kiegészült egy, akár városi lakásba is használható, a kor divatjának megfelelő szobabútorral és minden alkalomnak megfelelően használható bolti textíliákkal. A leendő menyasszony úgy lehet(ett) ellőképpen felkészült a házasságra, ha ezt a kétszobányi tárgyat a család előkészítette, és konfirmáláskor bemutatta a vendégeknek. Az esküvőt megelőzően ez az önmagában is teljes kelengye tovább gyarapodott a helyi szokásoknak megfelelően különböző ajándékokkal.

A két kelengyerész nem az ünnepi és hétköznapi tárgyak szétválasztását jelenti (megnevezésével is jelzi: falusi szoba és úri bútor, vagy cifra bútor és úri bútor), hanem a hagyományos paraszti és a modern tárgyak egymás melletti érvényességét. A kétféle tárgyi felszerelés/berendezés együtt alkotta a teljes kelengyét. Helyi viszonylatban egyik sem lehetett elégséges a másik nélkül. Az úri bútor a konfirmációt követően valóban használatba került a konfirmált nagyleány, vagyis eladó leány szobájában.³³ 2003-tól, miután családot alapított, a fiatalasszony alkalmanként abba a szobába ment haza a férjével, később a gyermekeivel, egyébként ez a szoba

29 A tanulás jelentette az egyetlen menekülési lehetőséget a tervezett helybeli házasság előtt.

30 Az utóbbi két-három évtizedben előfordult, hogy a festett bútorok alig érték be az új házak szobáiba, mert egyre nagyobbak lettek, a szobák mérete pedig közelít a lakótelepi lakások szobáinak méretéhez. Megváltozott a helyiségek hosszának és szélességének aránya, a bejárat nem középen van, mint korábban, két kisebb ablak helyett egy nagyobb építenek be. Ezek az adottságok mind hatással vannak a bútorok elrendezésére, a tisztaszobák egyre zsúfoltabb képet mutatnak.

31 Osztozás előtti leltár 1996-ból a melékletben.

32 Két leánya született, folytatnia kellett a kelengyekészítést, hogy az első leány konfirmálásakor, 2011-ben már az újabb divatnak megfelelő tárgyakkal bővített tisztaszobát mutassa be a meghívottaknak.

33 Konfirmálást követően jellemző a fiatalok külön bejárási lehetőségének, ezáltal nagyobb egyéni függetlenségének biztosítása, ami a párkapcsolatok kialakítását is lehetővé tette némi kontrollal vagy annak látszatával.

a vendégszoba. Házasságkötéskor a berendezést magával vitte, a szülőknek újabb bútort kellett vásárolniuk a szobába. A fiatalasszony természetesen magával vitte a ruhatárát, kivéve a hagyományos ünnepi viselet darabjait, amelyeket Kolozsváron nem viselhetett. Nincs olyan alkalom, amelyen indokoltnak érezné, hogy városon magára öltse a *falusi ruhát*.³⁴

Tekintetbe véve a fentieket, a múzeumban őrzött inaktelki kelengye az új család életében használatba kerülő felszerelésnek csak egy része, a paraszti hagyomány magas presztízsértékű ünnepi tárgyainak összetartozó együttese. A másik rész, amelyet a fiatalasszony kapott, mindennapi városi életének tárgyi világát alkotja. Az egyszerűség kedvéért azonban a múzeumban őrzött tárgycsoportot inaktelki kelengyeként emlegetjük a jövőben is.

Ezen a ponton kicsit részletezném a *tárgyvásárlás előzményeit*.

A terepen történő tárggyűjtés nagyon sok tényező által meghatározott munka. Ebben az esetben érdemes kiemelni azt a körülményt, hogy ismeretségem a kelengyét eladó családdal 1991-ben kezdődött a nagyobbik leány házasságkötésekor (akkor a Zenetudományi Intézet munkatársaival a lakodalmi rítussorozat zenei és táncanyagát vettük fel). Később egyéves terepmunkát végeztem a faluban az 1990-es politikai változás következményeit kutatva. A család kisebbik leányának konfirmálása után készült az első tárgylista a kelengyéről azzal a szándékkal, hogy valamikor a háztartás tárgyait is feldolgozom. Két év múlva újabb tárgylistát készítettem, amikor a nagyobbik leány elvitte az osztózás után neki járó részt. 2000-ben a nők közötti családi kapcsolatokról írtam egyetlen tárgytípus, a fejkendők ajándékozási rendszerét elemezve. Ezek a lépések egyre közelebb vittek a kelengye témájához annak legcsekélyebb reménye nélkül, hogy a tárgyak megvásárlására valaha sor kerülhet. A téma iránti érdeklődésem és a kelengye eladásának szándéka 2005-ben találkozott, majd a következő évben a vásárláshoz szükséges anyagi támogatást is biztosíthatta a múzeum.

Nemcsak ebben a faluban jellemző a fenti, megkettőzött kelengye készítése. A 20. század közepétől a családok minden eszközzel igyekeztek a faluban, saját közösségben megtartani a fiatalokat, látványos gesztusokkal biztosították anyagi jólétüket. Ezért (is) alakult ki a falusi-városi kettős felszerelés. A városi bútor mellett konyhai kisgépek is megjelentek a kelengyében, de például mosógép, gáz- vagy villanytűzhely, amelyek egyébként alapfelszerelésnek tekinthetők egy (városi) lakásban, nem, mert a többgenerációs háztartásban a közös konyha vezetése a 20. század folyamán mindvégig megmaradt. A *falusi* és *úri* ellentétpár a tárgyak megkülönböztetésében általános volt az utóbbi évtizedekig. Magukat parasztnak nevezték, mondván: falun élnek, és földet művelnek, bár az 1960-as évek óta elsősorban ipari munkából éltek. Mindent, ami a vágyott, idealizált városi élettel kapcsolatos volt, értéktelenebbnek, léhának tekintettek (általában mindent, ami nem fizikai munka vagy nem fizikai munkával érhető el, miközben egyiküknek sem volt tapasztalata a hétköznapi városi [értelmiségi] életéről), másrészt bebizonyították, hogy sok munkával, szorgalommal a városi élet körülményeit, a lakberendezési eszközöket is képesek előteremteni. Ha a fiatalok a környéken, nagyjából 10-15 kilométeres körzetben találtak megfelelő munkát, a szülők és a közösség anyagi támogatása valóban megtartó tényező lehetett. Az utóbbi néhány évben már ez sem elegendő az otthonmaradáshoz és a faluközösség fennmaradásához (FÜLÖP 2016).

Mit reprezentál a múzeumi tulajdonba került kelengye a többi, ugyanazon időszakban készített falubeli kelengyével összehasonlítva? A megvásárolt kelengyét készítő anya és nagyanya nem tartozott a helyi ambiciózus nők csoportjába, akik folyamatosan versengenek egymással a gazdag és még gazdagabb kelengyék összeállításában. Ez a kelengye a közösségi elvárásoknak megfelelt, de nem volt kiemelkedően drága vagy jelentős, az 1994-ben elegendő, megfelelő mennyiséget és minőséget képviselte.

34 Évekig megtartotta az otthonról hozott öltözködési szokásokat, elsősorban azt, hogy ruházatával jelezze: elkülöníti a hétköznapiakat és a kisebb-nagyobb ünnepi alkalmakat, de sokáig rácsodálkozott arra, hogy a kolozsváriak ezt alig vagy egyáltalán nem teszik.

A kelengye tartalma: kapcsolatok története

A kelengye nagyjából három fő anyagtípusból tevődik össze: fa, kerámia és textil. Ezek számbeli aránya megközelítőleg hasonló a falubeli kelengyék esetében.

Bútorok

A berendezés teljesen egységes, színes, az avatatlan tekintet számára minden újnak tűnik. Az egyes bútordarabok származásának története viszont teljesen más megvilágításba helyezi ezt az egységes képet. A helyiek a látszólagos egyformaság ellenére pontosan látják a különböző mesterek keze nyoma közötti különbséget.

Az ajtó mellett a falon található *edénytartó* az első leány kereszttelőjére készült el 1972-ben, az anya kelengyéjének korábban hiányzó darabja. Az anya szüleinek közeli szomszédai, Simonék készítették: Simon János végezte az asztalosmunkát, felesége festette a bútordarabot. Az edénytartó alatt elhelyezett ládát is Simon János készítette, Fábíán János festette. A székeket, amelyek a nagyobbik leány konfirmálásakor készültek 1988-ban, szintén Simonék készítették.

A *fogast*³⁵ 1972-ben rendelték, ez is az anya kelengyéjének pótlására szolgált, de a másik falubeli mester, Fábíán János készítette, aki nem volt asztalos, de ügyes mesterember. A *hálóágy* az anyai nagyszülőktől került a kelengyébe, használatban lévő ágy volt, a nagyszülők lakókonyhájának berendezéséhez igazodva zöldre festett bútordarab, hátlapján fehér betéttel. Helybeli asztalos munkája, Kalló Rebi Jánosé, a családból senki nem emlékezett, mikor készült. Ahhoz, hogy az unoka tisztaszobájába kerüljön, a zöld festéket lemosták róla, az asztalos – ezúttal Tyukodi Ferenc – felújította, a születte léceket kicserélte, kiegészítette. Az asztalos húga, Kati megfestette. A festéket a megrendelő család szerezte be. A *vetett ágy*, az asztal és a két pad az anya konfirmálására készült 1966-ban, Kalló Rebi János készítette, a felesége festette meg. Az asztal lapja kettős, kinyitható. Nagyobb vendégség esetén ezt az asztalt terítik meg a lakókonyhában. A *sifon* és a *kaszten* szintén Rebi János munkája, előbbi felirata („D 1966 K”) szerint az anya konfirmálására készült. Mindkettő tükrös, üveges fiókos szekrény. A tükröt és a mellette lévő *kendőtartót* Rebi János halála miatt Fábíán Jánossal csináltatták 1972-ben, a nagyobbik leány kereszttelőjekor. A tükrő üvegét 1994-ben a kisebbik leány konfirmálásakor ki kellett cserélni, a korábbi tükrőlap megkopott.

A festett bútorok nagyobb része az anya kelengyéjéhez készült. A tárgyak készítésének ideje nagyjából az 1950-es évektől 1988-ig terjed. Míg az anyai nagyanya az 1940-es évek végén egy ládával és egy tükörrel érkezett a házasságba, addig leányának 1966-ban ládát, asztalt, padokat, vetett ágyat és két szekrényt csináltatott – és ez a berendezés később, az első leányunoka kereszttelőjének idején vált teljessé edénytartóval, fogassal, tükörrel és kendőtartóval. A bútorok elkészítésében a falubeli asztalosok mindegyike részt vett, aki a 20. század közepén, majd az 1990-es években működött. Jellemző, hogy a férfiak végezték az asztalosmunkát, és a nő családtag (feleség, leánytestvér) festette a virágmintát. Simonék az anyai nagyszülők „komái”,³⁶ a szomszédsághoz tartoznak, a feleség nemcsak bútort festett, de a két leánynak ujjasokat varrt, egyike volt a falu tehetséges varrónőinek.³⁷ A fentiekből is látszik, hogy a kisebb leány konfirmálására készen állt a festett bútor, csupán a hálóágyat kellett korszerűsíteni.³⁸ A bútorok készítése miatt a szülőknek tulajdonképpen a falu határát sem kellett átlépniük, de a bútorfesték beszerzése az 1980-as évek körülményei között nem volt egyszerű.³⁹

Kerámiatárgyak, edények, étkészletek

A 20. század közepén vagy korábban készült fényképfelvételeken a kalotaszegi tisztaszobák falain sok a festett kerámiatányér, helyenként szinte beborítja a falat. Természetesen volt, aki nem kedvelte annyira a cseréptárgyakat, inkább a textíliák cserélgetésével, halmozásával érte el a gazdag berendezés hatását.

Az inaktelki kelengyéhez csak nyolc darab régi festett cseréptányér tartozott (*cifratál*), mind az anyai dédszülőktől származik, ezek lehetnek a kelengye legrégebbi tárgyai (talán a dédanya is örökölte). Festett cseréptányérokat az örökös nélkül maradt családoktól is

35 Tányérok és csészék tárolására alkalmas, falra akasztható kisebb bútordarab.

36 A két felkért keresztkomán kívül mindenkit komának szólítanak, akit a gyermek kereszttelőjébe meghívtak.

37 Két varrónő volt a faluban a 20. század második felében: Simon Jánosné Gál Ilona és Tárkányi Bácsó Ferencné Fazakas Kudor Erzsi. Mindketten a családban tanultak varrni.

38 A nagyobbik leány fél berendezéssel ment férjhez, később szülői segítséggel és önrőből kiegészítette. Ő újat szeretett volna, a húga elfogadta az anyától örökölt darabokat.

39 Egyes alapanyagokat, például a rancos csizmához való bőrt vagy a bútorfestéket általában Budapesten vásárolták meg. A kétféle egy külföldi utazás lehetősége megnehezítette a beszerzéseket.

megvásároltak a faluban vagy a szomszédos falvakban.⁴⁰ A tányérok egyike, a *piros szélű* lakodalomban és keresztelőn fontos szerepet kapott: a násznagy ebbe a tányérba gyűjtötte ajándékozáskor, *szóláskor* a pénzt („Ki mit szánt, tegye a piros szélű tányérba!”). A családra nem jellemző a régi tárgyak gyűjtésének szenvedélye, ezért sincs több dísztányér a falon, de azért sem, mert elég kevés a szabad falfelület: a két szekrény, az edénytartó, a vetett ágy majdnem a plafonig ér.⁴¹ A konyhában használatos cserépedényeket teljesen felváltották a boltban vásárolt edények: a tisztaszobában elsősorban azok kerültek, amelyeket ritkán, csak vendéglátáskor, illetve kizárólag dísz tárgyként használtak. A boltban megvásárolt fehér és piros csuprokra, fazekakra, lábosokra, ételhordókra, vedrekre stb. a szomszédos Mákófalván festették a virágmintákat.⁴² Az anya az összes edény beszerzésének körülményeire nem emlékszik, mert elég gyakran vásárolt házaló kereskedőtől. Néhányról tudja, hogy az édesanyjától vagy az anyai nagyanyjától kapta, saját kelengyéjéhez tartozott, azután örökölt hagyta a leányainak. A cseréptányérok és -csészek szerepét a porcelántányérok vették át. Konfirmáláskor süteményes- és kávéskészletet is kapott a kisebbik leány.

Textíliák

A textíliák nagy száma a kelengyében általánosan jellemző.⁴³ A ládában tárolták a háztartási és a gazdálkodáshoz szükséges vászonneműt, és az ünnepi díszítőtextíliák egy részét. Az egyes textíliák története elsősorban családi kapcsolatok története is, minden tárgy egy-egy nőrokonhoz vezet, illetve a kész tárgyak beszerzése többnyire falun kívül történt. Legtöbb tárgy az anya kelengyéjéhez készült, tehát az anyai nagyanya szötte, varrta vagy varratta a faluban. Nagyjából hasonló mennyiség származik a két nagyanyától (egyikük 1991-ben meghalt, az osztózás eredményeként a kisebb leány a hagyatékból a vászonnemű körülbelül negyedét örökölte), de az anya keresztanyjától is átörökítődött több vászonkendő. Az újabb tárgyakat az anya szerezte be: az 1980-as években divattá vált nagy virágmintás szőtt párnavégek, abroszok, díszkendők házaló román asszonyok közvetítésével kerültek a faluba (ezek a *bologai* textíliák),⁴⁴ ez a típus abban az évtizedben minden kelengyébe bekerült. Ugyanakkor volt népszerű a Türebén, Léta Kati által szőtt párnavég és abrosz is, amely szintén minden 1980-as évekbeli kelengyében megjelent. A nagyanyai örökséget jól kiegészítette a kétféle új *rend* (készlet: párnavég, lepedő és abrosz). A vászonnemű három nemzedék asszonyainak örökségéből adódott össze.

Az anya kevés tárgyat készített a kelengyébe, inkább az ünnepi ruhadarabok díszítését végezte a leányaival együtt (*gyöngyözés*). A kelengyekészítés éveiben egyre intenzívebb kézimunkázással, varrással és a termékek eladásával teremtette elő a kelengye különböző divatos darabjainak megvásárlásához szükséges összeget, míg az apa a németországi keresetét fordította festett bútorra, gyöngyös ünnepi öltözetekre. A konfirmáló leány részvétele a kelengyekészítésben szintén inkább az eladásra szánt gyöngyörök fűzését és az egyes ruhadarabok díszítését jelentette.

A konfirmáló leánynak legkevesebb négy ünnepi öltözetet készítenek: egy rend fehér, egy piros, egy sárga és egy rózsaszín öltözetet, ezekhez illő kasmír fejkendőkkal, amelyek száma jóval meghaladja a szükséges mennyiséget.⁴⁵ Előfordul, hogy a nagypénteki gyászos öltözetet is ebbe a sorba illesztik. Ezeket az öltözeteket a tisztaszobában terítik vagy akasztják ki a konfirmálást megelőző napokban. Az ünnepi öltözetdarabok között azonban legnagyobb jelentősége két olyan kiegészítőnek van, amelyet a tizenhat éves leány a konfirmálás napján a templomban visel először: a gyöngyös pártá és a piros, ráncos, hímzett csizma kifejezetten erre az alkalomra készül. A ruhadarabok, elsősorban a szoknyák egy része az anyától örökölt, a konfirmálásra új hímzett szalagokkal házilag felújított példány, az ujjasokat a varrónővel varratták, a kötényeket házilag készítették, és a varrónő által kiszabott mellényeket is az anya varrta meg. Az összes öltözetet a szűk család nőtagjai és a szomszédasszonyok díszítették gyönggyel, flitterrel, hímzett szalagokkal. A pártát egyik falubeli asszony készítette.⁴⁶

40 A régi tányérok gyakran kerültek a házaló kereskedők birtokába mint cseretárgyak új edényért, ruhaneműért, fizetségképpen.

41 Korábban fehérre vagy kékre meszelték a falakat, az 1970-es évektől elterjedt a színes mintás falfestés divatja, ez önmagában is elég „cifra” volt, dísztányérokra már nem volt szükség.

42 Az edényfestő Kovács Pali Feri volt, aki egy játékkészítő háziipari szövetkezetben dolgozott Kolozsváron, és az ottani munkájához használt festékekkel festette az edényeket is. A festék hő hatására leolvad az edényekről. A család 1987-ben mindkét leány kelengyéjéhez megvásárolta és megfestette a szükséges edényeket.

43 A Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került 129, tárgylista a mellékletben.

44 Bologa (Sebesvár), Kolozs megye.

45 A témáról bővebben: FÜLÖP 2000.

46 Nem specialista, de jobban ért hozzá, mint a többi asszony. A csizmát szintén a falubeli csizmadiánál rendelték.

Változások a kelengyében a 20. század folyamán

A kelengye készítése hosszú, évekig tartó folyamat volt a 20. század elején és a végén is, összetételének megtervezése mindig női, anyai feladat volt, az is maradt. Míg a bútorok, edények, étkészletek változatlanul mesterektől vagy a kereskedelemből származnak, a textíliák előállításáa mint női munka fokozatosan kikerült a család nőtagjainak köréből: a század elején a családban készült a textiltárgyak nagyon nagy része, hetven-nyolcvan évvel később ezek is inkább megrendelésre, specialistáknál készültek. Azok a munkafázisok maradtak a családban, amelyekhez még mindenki ért, amelyeket minden nő gyakorol, akár a kislányok is nyolc-tíz éves kortól. Mindez nem jelenti a kelengyekészítésbe fektetett női munka mennyiségének csökkenését, mert a nők a piacra termelő munkájuk jövedelmét fordították a kelengye tárgyainak beszerzésére.⁴⁷ Így a textiltárgyak egy része anyai, nagymamái örökség, más része áruként kerül a kelengyébe, vagyis teljesen más jellegű a kapcsolat az egyén (legyen az anya vagy leánya) és a saját készítésű tárgy (vagyis saját alkotás), mint az egyén és a megvásárolt tárgy, az árucikk között.

A kelengye készítése az anyák egyik legfontosabb feladata, kötelességteljesítés, megfelelőes a helyi elvárásoknak, évekig tartó tervezés, munka, utazás, takarékoskodás, beosztás, döntések sorozata, feszült figyelem. Mindennek eredménye egy (családi) alkotás, egy mű, amely alkalmas az önbecsülés növelésére, a társadalmi pozíció megerősítésére vagy státuszteremtésre, ezáltal az egyéni és családi identitás megerősítésére. Ugyanakkor a munka folyamán az anyák teljes jogú/értékű tagjaivá válnak a közösségben zajló presztízsversenynak. A munkához szükséges ambíció szintén a közösségi elvárásokhoz tartozik.

A szülői, nagyszülői szeretet a kelengyekészítés folyamatában fejeződik ki, a tárgyak beszerzése, egymás mellé illesztése a leányért történik, de legalább annyira önmagukért is, a családját és a közösségért. Az egyes összetevők hangsúlyosságának arányát ebben a folyamatban nehéz pontosan felbecsülni; olykor úgy tűnik, mintha a gyermek jó/boldog jövőjének megalapozása céljából végzett készülődésben éppen a gyermek veszne el, ő eszköze, ürügye csupán annak, hogy a család megmutassa önmagát, tehetségét abban a reményben, hogy előnyösebb pozíciót foglaljon el a közösségben. A kelengyekészítés a szülők megmérettetése a közösség tagjai előtt, a kelengye a leány értékének (egyik) kifejezője, ugyanakkor a közös identitás olyan eleme, amely családi tulajdonban van, de mivel minden lányos háznál elkészül, egyben a családokat összekötő kapocs is.

A 20. század elején a leány saját kelengyéjének készítése során beletanult a fonalfeldolgozás munkafázisaiba, elsajátította a különböző kézimunka-technikákat. Munka közben tudatosodott benne az anyától elvárt hosszú távú feladat, hogy gyermekeit tárgyakkal (is) fel kell készítenie a családi életre, egyéni képességei és anyagi lehetőségei szerint az aktuális elvárásoknak megfelelően. Ez a tevékenység addig tartott, míg férjhez nem adta a leányait, azután fokozatosan vonulhatott ki ebből a munkakörből, majd az unokák kiházasításakor ismét nagy feladatok vártak rá, nemcsak a kelengye elkészítésében, hanem a leendő férj kiválasztásában, megnyerésében is. A 20. század végén a családi körben, közös munkában/munkával történő tanulás élménye egyre ritkább.⁴⁸ Mindez akkor kezdett megváltozni, amikor az iparosítással a földművelés mellett, de még inkább helyett más életpálya-lehetőségek is feltűntek, ezért a gyermekek közül egyre többen tanultak tovább a kötelező általános iskola elvégzését követően, eleinte inkább a fiúk, majd a leányok is szakképesítést szereztek. Nem a tudás becsülete nőtt meg, hanem a nehézipari szakképzettséggel járó biztos munkahely és rendszeres, magas havi jövedelem jelentett értéket. Ebben az időszakban a gyermekek felé irányuló elvárások egyre nőttek, egyaránt helyt kellett állniuk az iskolában, és kézimunkájukkal a kiegészítő jövedelemhez is hozzá kellett járulniuk (VASAS 1993). A kislányok az 1980–1990-es években nem azt látták, hogy az édesanyjuk a kelengyéjüket készíti, hanem azt, hogy éjjel-nappal eladásra varr, és sokszor hiányzik otthonról, mert beszeres, varrat, vagy utazik az áruval (FÜLÖP 1998).⁴⁹

47 A tradicionális kelengye készítése, fenntartása a háztartás keretei között, de modernebb módszerrel, önálló kereset hozzáadásával. Hasonló jelenséget például Görögországból írtak le (LAMBIRI-DIMAKI 1985).

48 Hasonlóan a földműveléshez, amely a kollektivizálás idején mint közös családi munka visszaszorult, illetve az 1990-es évek óta – hiába a visszakapott földterületek – kevesek számára folytatódott ott, ahol az 1960-as évek elején abbamaradt. A gyermekeket ritkán, inkább alkalmanként vonták be a földművelésbe.

49 A 2010-es években az anyák többsége a falun kívül dolgozik napi nyolc-tíz órában, ingázó munkás, mint az apa. Az inaktív leányok élete hasonló a városi gyermekekéhez, azzal a különbséggel, hogy a nagyszülők elérhető közelségben vannak. A felnőtt családtagokhoz hasonlóan tízéves koruktól ők is ingáznak az iskolába, vagy csak hétvégeken látogatnak haza a kollégiumból.

Külön érdemes szólnunk a férfiak munkájáról: míg a század elején a férfiak a gazdálkodás köréhez tartozó javak eladásából származó jövedelemmel járultak hozzá a kelengye összeállításához,⁵⁰ addig a század végén a hazainál magasabb bevételt ígérő ideiglenes külföldi vendégmunka jövedelmével tették ugyanezt. Az 1990-es években a konfirmálást megelőzően a lányos apák gyakran a szabadságukat, „betegszabadságukat” Magyarországon végzett munkával töltötték, de egyesek ideiglenesen a munkahelyüket is feladták, hogy nagyobb kereset reményében külföldön dolgozzanak, míg a kelengyéhez szükséges pénzt összegyűjtötték. Hozzájárulásuk a kelengyekészítéshez a háttérben történt, csak jelenlétük hiánya utalt rá. Ez a munka nem látványos, de elengedhetetlenül szükséges volt. A férfiak munkájának jövedelme évekig úgy „vándorolt” a kelengyébe, hogy ők maguk nem is tudták pontosan, milyen tranzakciók részesei.⁵¹ A konfirmálás előtti hetekben hazatértek, mert a felkészüléshez hozzátartozott a ház és a telek felújítása, és ez a feladat rájuk hárult.

A kelengye összeállításának időszakában – a falubeli és rokoni kapcsolatok aktivizálásán túl – a beszerzések olyan ideiglenesen közvetlen, gyakran bizalmas kapcsolatokat generálnak, amelyek egyébként nem alakulnának ki. Szívességek kérése, viszonzási kötelezettségek egész sora jön létre olyan emberekkel, akikkel egyébként nincs napi kapcsolatban a család, ilyenek például a környékbeli falvakban (Bogártelke, Méra, Vista, Mákófalva, Türe, Körösfő vagy a távolabbi, románok lakta Sebesvár) működő specialistákkal kötött üzleti kapcsolatok. Gyakoribbá válnak az utazások Bánffyhunyadra, Kolozsvárra. De ebben az időszakban keresik a kapcsolatot az Inaktelkéről elszármazott emberekkel is, akiknek segítségével olcsóbban juthatnak hozzá egyes tárgyakhoz. Ilyen kapcsolatnak tekinthető például a medgyesi edénygyárban dolgozó inaktelki asszony.

A drágább, ritkább alapanyagok és kész tárgyak beszerzése korábban nem ismert helyekkel, piacokkal kötötte össze a kalotaszegieket, különösen az 1990-es évek elejétől. Újból elérhetővé váltak régi beszerzési központok, ahová a politikai változás előtt csak két évente lehetett utazni, például a csehországi textilgyárak. Később ezek az utazások feleslegessé váltak, mert egy szomszéd falusi család a környék kasmírszövet- és -fejkendő-igényére építette vállalkozását, Csehországból házhoz szállította a megrendelt mennyiséget minden anyagból. Egyre inkább jellemző a többszörösen összetett, közvetett kereskedelmi kapcsolatokból épülő lánc, amelynek végén az egyes falusi asszonyok vannak.⁵²

A kelengye kialakulásában korábban fontos szerepet játszott sok ajándék, elsősorban női ajándékok: a rokonság nőtagjain kívül a menyasszony kortársainak, barátnőinek ajándékai, asszonyok ajándékai. Így a kelengyét ezeknek a női kapcsolatoknak a dokumentumaként is vizsgálhatjuk, olyan dokumentumként, amelyben a tárgyak hierarchiája, száma és minősége a kapcsolatok jellegére is utal: a legtöbb és legértékesebb tárgy a női felmenőktől származik, a legkevesebb a kortárs leánycsoport tagjaitól, a szomszédoktól.⁵³ A női ajándék korábban elsősorban textília volt, napjainkban ennek szerepét részben átvette a porcelán étkészlet, kávé-, tea- és süteményeskészlet.

Használatuk a kisebb családi ünnepekhez, külföldi vendégek fogadásához kapcsolódik. A 20. század végén a kortársak ajándéka lakodalmi ajándékként, pénz formájában jelent meg, ugyanúgy, ahogyan az első és másodfokú unokatestvérek, a keresztszülők, a szomszédok korábbi tárgyi ajándékai is pénzzé „alakultak”.⁵⁴ Lakodalmi szó-láskor a fiatal párnak ajándékozott pénzösszegek nagysága utal a rokonság fokára. Míg korábban az odaajándékozott tárgyak a kelengyét, a fiatalasszony tulajdonát gyarapították, a szóláskor kapott összegek a fiatal pár közös tulajdonába kerülnek, ezekről feljegyzés készül egy füzetbe.⁵⁵ Az életfordulókhoz kötődő események alkalmával az 1960–1970-es évek óta a pénz fokozatosan egyre nagyobb arányban vette át az ajándék szerepét. Korábban az ajándékozó és a megajándékozott személy kapcsolatát is jelölte a tárgy, amely így emlékké válhatott, a pénz használata ezt a lehetőséget megszüntette, az elköltött pénzösszeg nem lehet mindig jelen lévő emlék.

Ha az anyagokat tekintjük, a kelengye összetételében a leglátványosabb változást a díszcserépedények

50 Elsősorban állatok vagy földek eladásával (FÉL-HOFER 1969a).

51 Az 1980-as évek Görögországában hasonló volt a helyzet (LAMBIRI-DIMAKI 1985).

52 Például törökországi gyöngyök, flitterek, amelyeket egy mérai vállalkozó forgalmazott.

53 A Fél-Hofer-tanulmányban egy mondatnyi utalást olvashatunk ezzel kapcsolatban (34. p.), de nem történik meg a kapcsolatok felvázolása.

54 Hasonló jelenségről a konfirmálás kapcsán lásd TURAI 2005. Kivételt jelentenek a kasmír fejkendők, amelyek ajándékozási rendje önmagában alkalmas a rokonság fogalmának körülírására (FÜLÖP 2000).

55 Erre az ajándékozási rendszer hosszú távú működése miatt van szükség: a kölcsönösség tartja életben a rendszert.

számának csökkenésében, illetve a porcelánkészletek megsokszorozódásában látjuk. Az 1990-es évektől a Magyarországon vásárolt inox edénykészletek is megjelentek a kelengyében a konyhai kisgépek mellett. A festett bútor divatja sokat változott: a század elején sötétkék alapon színes virágmotívumok díszítették a bútorokat, az 1930–1950-es években boltban vásárolt polgári bútorkkal mentek férjhez a leányok,⁵⁶ majd zöld-sárga alapon színes virágos bútorok voltak divatosak, hogy az 1960-as évektől áttérjenek a fehér alapon színes (piros, sárga, zöld) mintázásra. Az egyes bútordarabok azóta egyre nagyobb méretűek, jelezve a család tehetőségét. Látványos a bútordarabok típusának és számának változása, ami nagyjából egy nemzedéknyi idő alatt sokszorozódott meg: az 1930–1940-es években alig néhány bútordarabot vitt magával legtöbb új menyecske, az 1980-as évek óta teljes szobaberendezést. A textíliák alapanyagában is jelentős változás következett be: egyre kevesebb a kendervászon, egyre több a pamutvászon, amelyet készen vásároltak, az 1970-es évektől egyre több a műanyag fonalas hímzés, szedetttes szőttés, műszálból szőtt bolti kelmék jelentek meg (elsősorban a lakástextíliák között, egyre nagyobb mennyiségben), illetve az ünnepi ruhadarabokat is gyakran műanyag gyöngyökkel és flitterekkel díszítik. Az örökölt kender és pamut háztartási textíliák, díszágynevek nagy száma azonban nem változott, nem cserélődtek le, nem kerültek használatba, továbböröklődtek. Új tárgyként nagyjából a század közepén elterjedt a gyapjúval töltött paplan; helyenként többet is tesznek az ágyba. A paplanok két oldala különböző színű, hogy minden alkalomhoz illőek legyenek (például piros-kék, rózsaszín-zöld: a piros és a rózsaszín keresztelők, lakodalmok idején vagy a hét-köznapi napokban látszik, amikor pedig családtagot ravataloznak fel a szobában, akkor a kék és a zöld oldal látszik). Az utóbbi években a gyapjúpaplanokat pehellyel töltött változatra cserélték, hasonlóan a párnákhoz, amelyeket korábban tollal töltöttek.

A textíliák esetében látványos a különböző vászondíszítő *technikák* divatjának változása. Míg a század elején elsősorban a piros vagy fekete pamuttal szőtt vagy hímzett, tömör csíkozás volt jellemző például a párnavégeken, vagdalásos hímzés és horgolt csipke a lepedőkön, néhány évtizeddel később a keresztöltéssel hímzett, horgolt vagy *neccelt* párnavégek jelentettek újdonságot (például az inaktelki kelengye készítőjének, az anyának leánykorában, az 1960-as években a *neccelés*, vagyis a recetechnika volt a legújabb divat). A későbbi textíliákon (elsősorban párnavégeken, díszkendőkön, lepedőhajtásokon) piros vagy zöld pamutos, szedetttes technikával szőtt díszítmények jellemző. A Fél-Hofer szerzőpáros tanulmánya végén a piros és fekete színek használatára hívja fel a figyelmet (FÉL-HOFER 1969a. 36), amely a korábbi piros és kék színű díszítéseket váltotta föl a 19. század végén. Száz évvel később megjelent a zöld és a világoskék, ami lehetett akár gyászra utaló szín a fekete mellett. A lakástextilekre is jellemző ugyanaz a tendencia, amely az ünnepi ruházatra: a díszítmények mennyiségének növekedése, a sima vászon és a díszítmény mennyiségi arányának változása a díszítmény javára (egyre szélesebb sávokban egyre nagyobb léptékű motívumok uralják egy-egy kendő vagy abrosz felületét).

Mint már említettem, és nagyon sok vidéken évtizedek óta hasonlóképpen történik: a tisztaszoba berendezésében a gazdagság látszatát/hatását a különböző tárgyak, főleg textíliák váltogatásával érik el. Legkönnyebben a vetett ágy textiljeinek, illetve az abrosznak a váltásával érhető el ez a hatás. Hétköznapiakon általában a legegyszerűbb régi szőtt párnahéjak, egyszerűbb lepedők vannak felterítve. A párnahéjak, a lepedőhajtások, az abrosz cseréjével, a paplanok megfordításával a szoba berendezése más képet mutat. Minél többféle technikával díszített párnahéj, lepedőhajtás van a kelengyében, annál több variációs lehetőséggel élhetnek. Gyakori, hogy a vetett ágyon „összetalálkoznak” három-négy női nemzedék tárgyai, ezek megfelelő elrendezéséhez kevesen értenek. A kelengye textiljei az utóbbi száz év technikáinak, a szövés és kézimunka-technika változó divatjának dokumentumai: több nemzedék fiatalkori kézimunka-divatjának nyomaint őrzik, egymás mellett élnek, női munkáról, női kapcsolatokról, családi történetekről „beszélnek”.

A tisztaszoba ünnepi berendezéséhez, felterítéséhez a fiatalabb asszonyok az idősebbek segítségét kérik. Ilyenkor együtt takarít, rendezget leány az anyjával, nagynanyjával, nagynénjével, meny az anyósával, megjelennek a keresztanyák – vagyis a női rokonság tagjai, akiknek amúgy is közük van a tárgyak összegyűjtéséhez –, munka közben az összes betérő szomszédasszony elmondja véleményét: ez a közösségi kontroll gyakorlati megnyilvánulása.

A *tárgyak hierarchiája* nem sokat változott száz év alatt, és önmagukban a tárgyak aligha értelmezhetők. Például hiába új, nagy és tetszetős egy sifon vagy egy ágy, ha üres. (Üresen nem is látja más, csak a szűk csa-

56 Ezek később zöldre festve a lakókonyhába kerültek, azután a csűrben álltak, míg a 2000-es évek elején házaló régiségkereskedők szállították el őket.

lád.) Az ágynak felvetve van jelentése, a sifonnak textíliákkal telepakolva. Leginkább az egész berendezésnek együtt van jelentése. A vetett ágyszőnyegek között a díszlepedő a legértékesebb darab, de az ágyszőnyeget növeli a benne lévő paplanok, párnák száma és minősége is. Ha hierarchia szerinti sorba illeszteni a tisztaszoba szőnyezeit, a díszlepedő és a díszkendők, a párnahéjak foglalják el az első helyet, a szalmazsák, a zsákok, átalvetők lennének a sor végén. Az ünnepi öltözetek külön hierarchikus rendbe állíthatók.⁵⁷

A kelengye bemutatása és életciklusa. Presztízsverseny és identitás

A kalotaszéki királyi kelengye „életének” csúcspontja a lakodalmi bemutatás volt: az esküvő ideje alatt a tárgyakat kivetették az udvarra vagy az utcára, majd a fiatal párral együtt átszállították a falu nyilvánossága előtt a vőlegényes házba, ahol néhány nappal később elkezdődött a kelengye életének második szakasza.⁵⁸

A 20. század végén a kelengye bemutatása nem egy, hanem több alkalommal is megtörtént, és általában nem a házasságkötés napján szállították az új házaspár lakóhelyére. Először a konfirmálás alkalmával látható a kelengye, a konfirmálást megelőző két napon, amikor a meghívott családok nőtagjai *lisztet visznek*⁵⁹ a konfirmandus házhoz. Minden érdeklődő megnézheti a kelengyét: a falusi szobában a székekre, padokra van kiterítve, a szekrények ajtajára felakasztva az összes ünnepi öltözet, a szekrényajtók nyitva állnak: látható, mi mindent kapott a leány. Ugyanez a látvány fogadja az érdeklődőket az úri bútorral berendezett szobában is. Néhány év múlva, az esküvő előtt-közben szintén bemutatják a kelengye mindkét részét, immár kiegészítve

újabb tárgyakkal. A bemutatás alkalmanként tájékoztatást is jelent, amikor az anya és a nagynyák részletesen elmondják, mit hol vásároltak, mennyiért, stb. Lakodalom után általában helyén marad a cifra bútor, mert a férj családjában egy üres szobára van szükség ahhoz, hogy a fiatalasszony *cifra bútorát* el tudják helyezni. Elsőbbséget élveznek az úri bútorok, mert azok használatba is kerülnek. Ha a fiatal férjnek még otthon lakik a húga, akinek szintén van cifra bútor, nincs hová tenni az új asszonyét. Gyakran az első gyermek keresztelője az az ünnepi alkalom, amely a tisztaszoba berendezésének átszállítását indokolja: a keresztelő rituális cselekményeihez szükséges díszletként a megfelelő helyen kell hogy legyen.⁶⁰ Az egész életre, minden alkalomhoz szükséges ünnepi textíliák, elsősorban öltözetek folyamatosan, éveken át vándorolnak át a szülői házból a fiatalasszony háztartásába annak megfelelően, hogy mikor örökölt tárgyakat az elhunyt nőrokonoktól és az anyától, aki életkora miatt vált egyre sötétebb színű ünnepi öltözetre (FÜLÖP 2000. 380, 381).

A kelengye tárgyai közül a 20. század elején a régi, örökölt tárgyakat vették először használatba. A század végén ezek a régi tárgyak megmaradnak, az úri bútorban tárolt új tárgyakat veszik elő a házasság elején. A régi tárgyak felhalmozódnak, három-négy nemzedék emléke érintetlenül áll a ládában, a szekrények mélyén. Az ünnepi és hétköznapi tárgyak mennyiségének aránya nagyon hangsúlyosan az előbbiek felé tolódott, de ez nem új jelenség, száz évvel ezelőtt is ez jellemezte a kalotaszéki kelengyét.⁶¹ A kivetkőzés, különösen a nők kivetkőzésének lassú folyamata elérte a nagy egyházi ünnepek alkalmait is, egyre ritkábban öltik fel a tisztaszobában tárolt ruhadarabokat, ennek következtében a hagyományos ünnepi öltözetek *életciklusa* sokkal hosszabb, mint egykori tulajdonosaik élettartama.

57 A pénzben kifejezhető értékük alapján természetesen lehetne egy közös, vegyes hierarchikus sort felállítani.

58 FÉL-HOFER 1969a. 30–33. Figyelemre méltó azonban az a szokás, amely az esküvő időszakában a társadalom két szélső, egymástól távoli rétegében hozzátartozott a szertartások rendjéhez. A kelengye bemutatása a nyilvánosság előtt az arisztokrácia körében volt általános. Erős versengés folyt a főúri családok között a kelengyék összeállításában, egymást túllícitálva csináltatták a legfinomabb anyagokból a legdivatosabb textíliákat, és a dívalapok beszámoltak a főúri menyasszonyok kelengyéjének tartalmáról (F. DÓZSA 1975. 103). Ugyanez a szokás – a gazdag és még gazdagabb kelengyék kiállítása és versenye – jellemző a hagyományos ünnepi viseletet fejlesztő falusi közösségekre, így a kalotaszegiekre is. A saját kevés parasztlakodalomról számolt be a 19–20. század fordulóján, de néhányról maradtak fenn képekkel illusztrált híradások. A falusiaknak be kellett érniük a szűkebb, helyi, esetleg környéki falvak nyilvánosságával, sajátbeszámoló helyett a szöbeszédrel és az emlékezettel.

59 Egy tányér liszt díszkendőbe kötve: jelképes hozzájárulás a kalácshoz. A *lisztvivés* a keresztelőt, a lakodalmat és a temetést megelőző napon is szokás.

60 Lásd még TÓTSZEGI 2009.

61 KRESZ 1944 (lásd mellékletben a konfirmáló leány ruhatáráról készített leltárt), FÉL-HOFER 1969a. 27; FÜLÖP 2001. 20; TÓTSZEGI 2009. A rendelkezésre álló többi feljegyzés alapos összehasonlításra nem alkalmas (GÖNYEY 1942; VASAS 1993. 45).

A lakástextíliákról is elmondható ugyanez: azért maradhatott meg a dédanya, a nagyanya törülközője, abrosza, mert senki nem használta, emléktárggyá válnak, már régen nem „letevő-”, tartaléktárgyak. Minden más, a hétköznapi szükségleteit szolgáló tárgy viszont előbb-utóbb elhasználdódik, eltűnik, pótolni kell. A 20. század végén mást jelent az, hogy „a család és a felszerelés életciklusa szorosan összefügg”.⁶² Az életre szóló felszerelésnek csak a magas presztízserértékű része szól egész életre, ennek életciklusa viszont három-négy nemzedéknyi időtartam. Minden születés, konfirmálás, esküvő és elhalálozás alkalmával módosul a kelengye összetétele, a tárgyak átrendeződése – az utóbbi évtizedekben elsősorban a gyarapodása – követi az adott család életének eseményeit. Addig marad együtt ez a tárgycsoport, míg apránként, darabonként vagy éppen teljességében el nem adják. A használatba kerülő tárgyak életciklusa sokkal rövidebb, mint évtizedekkel korábban volt, számuk az olcsó áruk terjedésével látványosan megnőtt, és a korábbi mindent megtartó, felhasználó, takarékoskodó magatartás megváltozott, a fogyasztói minták érvényesülnek.⁶³

Ha több, korban egymáshoz közeli kelengyét vizsgálunk, megközelítőleg pontos képet kapunk a családok közötti *presztízsverseny* tárgyakban megfogalmazott „állásáról”. A családok – elsősorban az asszonyok – közötti versengés az a hajtóerő, amely az egyre nagyobb, egyre drágább kelengyék készítéséhez vezetett. Az 1990-es politikai változás óta nem a birtok méretével kifejezhető gazdagság jelenti a rangot, hanem a jól jövedelmező (ipari) munka, a rátermettségi és a szorgalom. A presztízsverseny, a cifrázkodás az elfogyó közösség védekező reakciójaként is értelmezhető, egy olyan közösség megnyilvánulásaként, amely nem mer szembesülni a ténnyel, hogy mint közösség nemsokára elmúlik, megszűnik létezni. Tárgyakkal és az életfordulókhoz kötődő egyre költségesebb mulatságokkal fejezik ki a gyermekeik iránti szeretetüket, ragaszkodásukat, a folytonosság iránti vágyukat.

Amit Fél Edit és Hofer Tamás is megfogalmazott a kelengyével kapcsolatban, hogy ez a tárgycsoport kerete, színtere a helyben elképzelt ideális életútnak, az most is érvényes, bár az ideális életút helyi modelljétől éppen az utóbbi évtizedben sokan eltávolodtak (FÜLÖP 2016). A kelengyének az a része, amelyet úri bútor megnevezéssel illetnek, minden bizonnyal megfelel a fiatal házasok közös életének kezdetén, de nem élethosszig használható felszerelés. A falusi szoba berendezése és felszerelése viszont egyre kevésbé része a fiatalok életének, kizárólag az életút fontos állomásain használják „díszletként”, egyre ritkábban öltik fel az ott tárolt hagyományos ünnepi öltözeteket, egyre ritkábban rendezik át a tárgyakat, stb. A *falusi szoba* az alkalmi reprezentációról, a (meg)szokásról, az identitásról beszél, de egyre inkább a változás elnyomott igényéről is.

A kelengye a fentiekén túl a regionális identitás hagyományos megfogalmazására alkalmas tárgyak gyűjteménye, amely a 19. század vége óta az idegenek érdeklődését is felkeltette. A falusi romantikát kereső városiak és az erdélyi népi kultúra iránt érdeklődő külföldiek a tisztaszobában mindent együtt találtak és találnak, ami számukra a „kalotaszegiséget” jelenti. A vendégek érdeklődése és elismerése folyamatosan igazolja a tárgye gyűjtes különlegességét, az adott családnak szóló elismerés mellett erősíti a regionális identitástudatot, és kitágítja a kelengye ismertségi és értelmezési kereteit, valamint eszmei értékének növeléséhez is hozzájárul. A 140 éve folyamatos visszaigazolás pozitívan hatott a mindenkori kelengyekészítőkre és -tulajdonosokra.

A kelengye eladása: kilépés a hagyományból

A kalotaszentkirályi kelengye tárgyainak gyűjtése abban az időszakban történt, amikor a tárgyak eladása még nem okozott látható hiányt a családi tisztaszobákban, illetve amikor a tárgyak azért válhattak árucikké, mert kihalt egy-egy család. A használt és/vagy fölöslegessé vált ruhadarabok eladásának szokása már régen általános volt Kalotaszegen: a keddi vásáros napokon Bánffyhunyon rendszeresen árusítottak ruhaneműt, fejkendőket, házivásznat is.⁶⁴ A gyenge minőségű szántóföldek miatt a lakosság arra kényszerült, hogy inkább állattartásból, háziipari termékek eladásából éljen, korán kialakult a kereskedői mentalitás. Ennek ellenére minden családban voltak és vannak olyan tárgyak, ame-

62 Jack Goodyra hivatkozva FÉL-HOFER 1969a. 34.

63 Ezzel párhuzamosan sok háztartásban megfigyelhető a tárgyak kaotikus „uralkodása”, a korábbi, tisztasággal és renddel kapcsolatos szabályok lazultak.

64 Ezzel magyarázható például az is, hogy nagyon sok kalotaszegi román a magyarok használt ruháit vásárolta meg. Román családoknál fennmaradt, a 20. század elején készült fényképeken – a magyarokhoz hasonlóan – *bujkában*, *pántlikás* kötényben láthatók a fiatal párok (terepen gyűjtött adat).

lyeket nem adnak el, vagy nagyon súlyos anyagi helyzet esetén is csak titokban, távoli helyekre küldik el (például Budapestre), hogy pénzzé tegyék.

Napiainkban a konfirmandusok egyre kevesebbet tudnak a kelengye egészéről és az egyes tárgyakról, egyre kevésbé értik, hogy mi miért kerül a *falusi szobába*, kitől származik, és miért fontos a családnak. Alig vesznek részt egyes tárgyak elkészítésében, ajándékba kapnak mindent. Miközben a szülők terveznek, dolgoznak, beszereznek, készülődnek, gyermekeik érdeklődése nem a falu élete felé irányul, hanem a nagyvilág felé.⁶⁵ Azt érzékelik, hogy a szülőknek, nagyszülőknek sok pénzébe, fáradságába kerül a tisztaszoba berendezése, és ezért valamilyen viszonzást várnak. A szülők a szeretetüket a gyermeknevelés időszakában (de később is) gyakran tárgyakkal, ajándékokkal fejezik ki. Cserébe ragaszkodást és szeretetet várnak („kell szeresse, mert mennyit adott/vett neki”).

A tulajdonviszonyok egyik helyi jellegzetessége, hogy az ajándékozó rendelkezik az odaajándékozott tárgy fölött, a megajándékozott nem dönthet önállóan a tárgy sorsáról, csak az ajándékozó beleegyezésével. Az ajándékok viszonzási kötelezettsége sok (felnőtt) gyermekben nagyon erősen él. A tárgyakban is megfogalmazott szülő-gyermek, nagyszülő-unoka kapcsolatnak számos változata alakul ki. A szülői akarat és hatalom hosszú távú érvényesülése jellemző ebben a közösségben, amely olyan mélyen van jelen a tudatban, hogy hatása, jelenléte csak kivételes szituációkban érhető tetten. Ilyen a presztízstárgyak eladásának szituációja, amikor a józan gyakorlati érvek (nincs örökös, akinek tovább lehetne adni, az asszony többé nem használhatja életkora és státusa miatt sem, stb.) és az egyénben élő kötelességtudat, a szülői parancs kerülnek konfliktusba, és ez fájdalmat okoz.⁶⁶ Az erős érzelmi kötődés csak növeli a kelengye tárgyainak specifikus jelentőségét, a tárgyak érzelmi értéke sokszorosa bármilyen pénzben kifejezhető értéknek. A tulajdonos úgy érzi, hogy méltatlan aprópénzre váltja az eladhatatlan örökséget. Az eladásra szánt tárgyban jelenik meg az anya, az apa, a nagyszülők személye és a sok munka, a tárgyakkal kifejezett szeretet, amelyért viszonzást és engedelmséget várnak a felmenők. Az íratlan törvény, hogy a kelengye értékes tárgyai nem eladhatók, valamint a szükség szembenállásának feszültsége időről időre felbukkan szinte minden család életében.⁶⁷ A tárgyak tulajdonlásának története a családi kapcsolatok történeteként jelenik meg a kelengye tárgyaiban, és nemcsak a „kiterjesztett én” sérül, ha ezek a tárgyak eladásra kerülnek, hanem a családi identitás, a leszármazási rend is.⁶⁸ A tárgyakkal együtt eltűnik a családból az emlékezés egyik lehetséges, fontos aktsa: amikor a tárgyakat ismét kézbe veszik, és felelevenítik az ajándékozóhoz fűződő élményeiket, amelyek a tárgy értékét is jelzik.⁶⁹

Egy fiatalasszony hiába tulajdonosa a kelengyéjének, a szülei (akiktől a tárgyak többségét kapta) akár az ő akaratától függetlenül is dönthetnek a kelengye sorsáról. A múzeumnak 2006-ban eladott kelengyét a fiatalasszony édesapja ajánlotta vételre leánya tudta nélkül.

A kelengyét áruba bocsátó család két leánya két különböző viszonyulás példája. A nagyobbik leánya a faluban él, egyike a helyi státuszteremtő presztízsversenyt legaktívabb résztvevőinek, folytatta a kelengye és a hagyományos ünnepi ruhadarabok készítését. A múzeumnak eladott kelengye tulajdonosa, a kisebbik leány érettségi után óvónőnek tanult. Ezzel a döntésével tudatosan törekedett a falu elhagyására, amelynek tradicionális normarendszerét terhesnek, bénítónak érezte. Távozását megkönnyítette, hogy férje egy erdélyi bányavárosból származik, aki nem ismeri a falubeli szokásokat, felesége családjánál alkalmi vendég. A fiatalasszony az életfordulók ünnepi rítusaihoz tartozó, viszonzási kötelezettséggel járó ajándékozási csereláncból fokozatosan lépett ki. A kelengye eladásával megszakadt az átörökítés folyamata, és ezzel a családi identitás szférája sérült.

Az inaktelki kelengye eladása az első olyan lépés, amely a közösségben bekövetkező presztízsfogyasztás változását jelzi. A magyar nyelvterületen lezajlott hasonló jelenségeket tekintve Kalotaszegen nagyon későn következett be ez a folyamat. Viszonylag közeli régiókban – Avasban, Máramarosban – a román lakos-

65 A születések számának csökkenése következtében a 20. század közepétől a gyermekek egyre inkább a családi presztízsz tárgya. Az utóbbi két évtizedben a gyermekek akaratuk egyre inkább érvényesül a szülői szabályozás szándékával szemben. Korábbi és jelenkori példáit lásd VASAS 1979; KESZI HARMAT 1979; JÁVOR 1981; 1999; 2007.

66 Egyén és kultúra konfliktusa a tárgyak eladásánál (KOPYTOFF 2008. 117) komoly érzelmi konfliktus, amelyet hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni. „Lefelé” irányuló konverzió (KOPYTOFF 2008. 119) a kelengye eladása, ez nézeteltérések és konfliktusok forrása nemcsak a csoport és az egyén között, de az egyénen belül is. A tárgyi világban (is) bizonyos változások kezdetének feltétele az ősök halála.

67 Lásd még SCHNEIDER 1985; BAUSINGER 2005. 13.

68 A „kiterjesztett én” fogalmának használata segít értelmezni ezt a jelenséget: a tulajdonunkat képező tárgyakat önmagunk részének tekintjük (BELK 1988. 145).

69 BERTA 2012. 86

ság körében napjainkban virágkorát éli a hagyományos ünnepi viselet legújabb változata és a gazdag kelengye, amelyhez az alapanyag egy részét éppen a kalotaszegi falvakból szerzik be.

Évszázadokkal korábban a menyasszonynak azért adtak kelengyét, mert a férj családjában eltartott volt. A huszadik század közepétől az asszonyok egyre kevésbé eltartottak, a kelengyeadás kötelezettsége mégis fennmaradt. A presztízsversenyt, mint egy – a változó feltételektől szinte függetlenül mozgó – „kerék” tovább forog egy-egy közösségben, akár két-három nemzedék életének is célokat és vélt vagy valós értelmet adva. Ebben a helyzetben modern eszközökkel tartanak fenn egy tradicionális formát.

A kelengye presztízstárgyainak összessége állótökének is tekinthető. Amikor elkészül, pénzben kifejezett értéke nagyobb, mint amikor (esetleg) eladásra kerül. A kelengye mint eladható „áru” a legújabb időszak fejleménye: soha nem azért készült, hogy valamikor forgótökévé, áruvá váljon.

A kelengye eladása: az átruházott felelősség

A kelengye (korábban) nem (volt) eladható, vagyis olyan értékszférához tartozik, amelyben kizárólag presztízstárgyak vannak, amelyeknek érzelmi-kapcsolati értéke pénzben nehezen vagy egyáltalán nem fejezhető ki. A múzeumnak eladott kelengye árát ugyanabban a szférában használták fel, mert a fiatal pár lakásának felújítására fordították.⁷⁰ A kelengye egyedi érték volt, amikor elkészítették, majd pénzre cserélték, és a múzeumban újból egyedi értékévé válik, más értelemben. Az eladó család elképzelése szerint a kelengye megfelelő, méltó helyre került, amikor egy kulturális értékek őrzésére szakosodott intézmény befogadta. Egyúttal az őrzésével és megfelelő bemutatásával járó felelősséget is az intézménynek „adományozták”.

Az eladott kelengye – eredeti helyétől különböző – egyetlen másik ideális helye a múzeum, ahol értékéhez méltó figyelemben részesül(het).⁷¹ A tárgyegyüttes muzealizálása további hozzáadott értéket jelent. A gesztus, hogy ezeket a tárgyakat nem egy régiségkereskedőnek, hanem múzeumnak adták el, a felmentettség érzésével jár egy olyan tett után, amely miatt büntudatuk lehetne, mert megváltoztattak egy évtizedek, évszázadok óta fennálló rendet, a családi öröklés rendjét. Ugyanakkor a családot körülvevő tárgyi világnak csak attól a részétől váltak meg, és tárták a nagyközönség elé, amelyet amúgy is, a maga természetesen helyén a közösség és a közönség (a faluba látogató idegenek) elé tártak: az ünnepi díszletet. Nem a hétköznapiakat, életük problémáit, a maguk hétköznapi valóságát, hanem a maguk ideális képének egy szeletét.

A tárgyak jelentőségének megértése a történetükben rejlik (BAUSINGER 2005. 11). A történetek a tulajdonos édesanyjának segítségével tártak fel több részletben a tárgylisták készítésekor. Az anya elvégezte az emlékezőmunkát (BAUSINGER 2005. 12), amelyet a kutatói kérdések segítettek, egyúttal el is búcsúzott minden egyes tárgytól.

A múzeum számára az a szimbolikus érték, amelyet a tárgyak, a tárgycsoport története képvisel, teljes mértékben megőrzendő, a tárgyak sokrétű jelentésének dokumentálásáról nem mondhatunk le. Érdemes kiegészíteni ezeket a történeteket a családon és a közösségen túlmutató összefüggések kutatásával, tágabb kulturális-történeti keretbe helyezve az anyagot.

A kalotaszentkirályi kelengye mint ideális modell a különböző rendeltetésű tárgyak számával jelzi, hogy a faluközösségben az ünnepeknek kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak, szemben a hétköznappal. Ez a szemlélet a 20. század végén sem változott, a kelengye presztízstárgyainak újabb és egyre drágább változatai viszont megterhelték és ellehetetlenítették a kelengye egészének azt a gyakorlati szerepét, hogy az új asszony tulajdonaként a fiatal pár életéhez szükséges felszereléssé váljanak. Az ideális életúttal kapcsolatos elképzelések nem egységesek: a szülők a faluban tartanak a fiatalokat, a fiatalok egyre többen a falun kívül találják meg a céljaikat. A hagyományos kelengye viszont a falun kívül nem értelmezhető, elveszíti eredeti, közösségen belül érvényes jelentését.

A két kelengye alapvetően kétféle muzeológiai szemléletet tükröz. A kalotaszentkirályi egy konstruált ideáltípus, a tárgyakat nem tudjuk egyetlen családhoz, de egyetlen faluhoz sem kötni, modell, amely egy régióban általában jellemzőnek tekinthető. A kelengye depersonalizálása megtörtént (BERTA 2012. 87), első lépésben már az egyes tárgyak gyűjtésekor. A folyamat következő fázisaként a használatra és a – többnyire sokrétű – jelentésre vonatkozó szószavú vagy hiányos

70 Ezzel a döntéssel az eladással kapcsolatos kételyeiket és lelkiismeret-furdalásukat is igyekeztek csillapítani.

71 A múzeumhoz hasonló „méltó helyet” jelent a színpad: szívesebben adnak el ünnepi ruhadarabokat néptáncgyűttesnek, mint az avasi román asszonyoknak.

adatokhoz csak a muzeológus fér hozzá. Végül az egyetlen adatközlővel felvett interjú szövegét mint a kelengyére vonatkozó általános érvényű normákról szerzett ismeretet dolgozták fel. A tárgycsoport így nem is lehet más, mint adott korszakot, vagyis nagyjából ötven-hatvan évet reprezentáló idealizált modell, amely adott régióban „érvényes”. A kelengye mögött nem látszanak a tárgyak készítői, beszerzői, tulajdonosai, és csak kevéssé látszik a falubeliek élete. A kutatás egy általános és elvont kép kialakítására törekedett. Az inaktelki (fél) kelengye tárgyai a hagyomány megszakításáról, a hagyományból kilépő fiatalasszonyról, családjáról és a családtagok közötti kapcsolatról, a faluközösséghez való viszonyulásról beszélnek; a tárgyak segítségével láthatóvá válik az egyes emberek élete és döntése.

MELLÉKLET

Polgári kelengye

(F. DÓZSA 1975. 99)

1878, Engel Berta, egy posztókereskedő leánya és Spitzer Samu bádogosmester házassági szerződéséből: 800 K, 15 fehér alsósoknya, 30 női ing, 12 hálóing, 2 ágyhuzat, 24 zsebkendő, 12 törülköző, 15 egyszerű törülköző, 9 hímzett törülköző, 12 asztalkendő, 24 harisnya, 12 „akasztó ruha,” 12 lepedő. 12 abrosz, 12 kisebb szalvéta, női felsőnemű 200 K értékben, 6 nagykendő, 3 ernyő, 3 ágyterítő, arany- és ezüstnemű 70 K értékben, 3 dunna, 9 vánkoshé, 3 párna, 1 varrógép, összesen 1870 K érték.

Gönyey Sándor: Vegyes néprajzi gyűjtés, 1942

(Ltsz.: NM EA 4697.11)

A kalotaszentkirályi kelengye leírása a lakodalom folyamatának megörökítése közben.

„A kelengye áll:

ágyból: szalmazsák, derékalj, lepedő, paplan, három sor párna. Felül a rúdon felvevő ruhák: 3 muszuj, 3 pántlikás kötő, 8 szoknya (7 szőrös), 7 szövet, 2 selyem, 3 delin ruha (kötény) (betétes, tűzőléses és darázsos), 6 darab gyapotlepedő, fehérés, 19 vőfélykendő, 12 fejtő és kötött vánkoshéj (ebből 8 cakkos), 26 db. vőlegény ing, 2 rojtos kendő, 20 db. fejkendő. Azon kívül a ládában 12 db. asztalabrosz, 12 db. törülköző, 12 lepedő, 12 derékalj, 12 konyharuha, 6 db. díszabrosz, 16 db. lábravaló, 10 db. bő gatya, 4 db. széles kendő. A falra cca. 80 db. tányér van felrakva.”

„Régebbi időbe ágyat vetettek és ládát nyitottak, vagyis a menyasszony ruháját kitétték az udvarra, hogy lássák, mi van benne. Ezt őrizni kellett. A vetett ágyat a menyasszony szüleje készíti a közeli rokonokkal és szomszédokkal, s mikor kész van, a násznagyasszonyok őrzik, mert a vőlegény násznagyasszonya meg szokta lopni. Valamivel azután visszaváltják, leginkább italfélével.” (13–14.)

Kresz Mária feljegyzése a nyárszói eladó leány ruhatáráról

az 1940-es évek elején

(Ltsz.: NM EA 2520)

Pártás lány ünnepi ruhatára:

párta, 2-3 pántlika, selyembojt

2 pár nyakba való gyöngy, gyűrű

10-12 kasmír fejkendő („szőrkeszkenő”)

3-5 kézbe való kendő

3-5 csipkés zsebkendő

4-5 ing (paraszting és vállfűs együtt; korábban 10-12, párosával piros és fekete hímes)

5-7 rékli (a szoknyákhoz hasonló anyagból)

2 váll (piros és zöld vagy fekete)

„hárászos mejrevaló”, korábban rendszerint kettő, hétköznapra és ünnepre (egyeseknek egy csipkés is) gyöngyös vagy rózsás bujka

3-5 muszuj (az első világháború előtt 8-10-15 muszuja volt egy leánynak a divatos szoknyákon kívül)

1 gylcsfersing

3 szőrszoknya (bordó, piros és kék)

6-8 egyéb ünneplőszoknya olcsóbb anyagokból, például kartonból, piros, bordó, zöld, kék

2-5 pántlikás kötő

8-10 nagykötéses kötő

3-5 redős kötő

3-5 alsóing (katonaing-szabású)

4-6 muszuj alá való vászonpendely („vászonpengyel”)

2-3 párkányos vagy korcos szoknya

1-2 pár ünneplőcsizma (fekete félcipőben nem illik templomba menni)

Viselő ruhadarabok (kevesebb, mint az ünnepi):

4 fejkendő

1 szalmakalap

3-4 rékli

bujka

szvetter

nagykendő (néha)

3-4 szoknya

3-4 kötő

vászonsurc

csizma

szandál

Vasas Samu feljegyzése a türei kelengyéről

(valószínűleg 1970–1980-as évek, nem pontosan adatolt)

(VASAS 1993. 45)

Türei kelengye:

20 db törülköző (2 nyüstös, csíkos)

10-20 db fekete, piros, kék abrosz

4 piros négynyüstös abrosz

2 ágyterítő

3 falvédő

3 díványpárna

10 négynyüstös zsák

10 lepedő

10 átalvető

2 tiszta fehér halotti lepedő

1 rend nyújtóztató, ágyfűtől való lepedő

3 rendbeli csúpos párnahaj (nem lehet tudni, hány darab)

20 db kétnyüstös törölköző

Az inaktelki kelengye 1994-ben, a kisebbik leány konfirmálásakor, a két leány osztózása előtt

Ajándékok:

Férjezett leánytestvértől: 12 személyes teáskészlet

Anyai nagyanyától: aranylánc

Apai nagyapától: ráncos piros csizma munkadíja

Anyai dédapától: bordó kosztüm, harisnya, cipő megvásárlásához szükséges pénzüsszeg

Szüelőktől: „falusi bútor” (valójában egy ágyat csináltattak, a többi anyai örökség) és „úri bútor”,

6 személyes étkészlet, 6 paplan, kristály borospohárkészlet, 2 porcelán díztárgy, 6 személyes

kávékészlet, festett edények: 2 veder, 3 fazék, 3 db-os ételhordó, 2 levestál, 2 csésze, 2 virágos

fazék, 1 virágos lábos, 1 virágos csőrös fazék

Anyai dédanyától maradt 5 pálinkáspohár

Első keresztyántól: 1 kasmír fejkendő (*sárga sallós keszkenő*), 50 ezer lej, 16 szál virág (15 piros, 1 fehér)

Második keresztyántól: váza

Apa barátjától: 2, egyenként 6 személyes bordó kristály pálinkáskészlet Kolozsvárról

A falusi szoba bútorainak tartalma:

Szekrény (*sífon*, tetején 2 lábos, gyümölcsprés, papír, nejlondarab asztal leterítésére, műanyag poharak)

28 sötét színű fejkendő (az anya használatában)

4 kasmír *kézbe való kendő*

23 kasmír fejkendő, *szőrkészkenő*, világos színű

konfirmálásra készített nagyünnepi viseletkiegészítők: *gallér, betét, gyöngy, vállszalag*, egy *fődelt lájbi*,

egy *fehér gyöngyös lájbi*, *piros-fekete lájbi* (nagyanyától örökölt), korábbi vállszalag, fekete gyöngyös

gallér, betét, fekete lájbi, gyermekbetét, 2 kislánykori mellény

A szekrény középső részén fiókokban:

1. fiók: zöld, rózsaszín, fehér, piros és sárga *lékri* konfirmálásra, zöld, bordó, fekete *lékri* (utóbbi három az anya használatában)

2. fiók: kék *lékri*, fekete kötött szvetter, 4 fekete selyem- és dzsörzél*lékri*

3. fiók: „kacatfiók” (maradék anyagok, vasalópokróc)

Bal oldali szekrényrész:

vállfűs ing

„leeresztő”

selyemruha és -fersing (anyáé)

dzsörzéruha és -fersing (anyáé)

szőrfersing fekete, virágos

régi leeresztő (kisebbik leányé)

vizsgaruha (kisebbik leányé)

gyászos ruhadarabok (anyáé és a kisebbik leányé)

bujka

fekete és barnás *mejjrevaló*

bordó szőr *hosszúlájbí*

bársony *hosszúlájbí*

11 abrosz (kendervászon, piros pamuttal szőve)

Bal oldali rekesz alatti fiók:

fehér és sárga *szőrruhák*, piros szvetter, rózsaszín kötött *lájbi*: kinőtt gyermekruhák

Jobb oldali rekesz:

piros, fehér, sárga és rózsaszín *ruha* konfirmálásra

piros *fersing* konfirmálásra

sárga *fersing* (régí), nejlonruha (anyáé)

fekete *szőrfersing*, fekete *selyemruha* és *-fersing*

zöld *fersing*

fekete nejlon*fersing*

fehér *vizsgaruha* (kisebbik leányé)

szoknya (anyáé)

zöld kabát (anyáé)

lepedőhajítás

kabátbélés

szővetszoknya

Alsó fiók:

lisztvivő kendő

hosszúlájbí

Szekrény, „*kaszten*” (tetején három nagy fazék):

5 sötét színű fejkendő

3 horgolt *pármacsűp*

2 abrosz konfirmálásra

23 *pármacsűp* konfirmálásra

piros bársonydarab

sárga és piros kasmír alapanyag szoknyához, ujjashoz

1. fiók: díszmaradékok (bolti flitteres díszítószalagok, hímzett szalagok)

2. fiók: iratok, levelek

alsó fiókok: 2 alsószoknya, 1 *pengyel*, 2 fehér *fersing* (konfirmálás és vizsgára való), 2 piros *fersing*,

2 sárga *fersing*

középső fiók: párta

alsó fiók: kinőtt gyermekkori alsószoknyák, pendelyek

Láda: vászonnemű

4 lepedő

21 zsák

10 átalvető („iszák”)

13 tarisznya

29 hosszúkendő

20 kiskendő

12 abrosz

23 pámahéj

Edénytartó, kefe- és fésűtartó, *fogas* tányérok, csészékkel

Ágy *hálólágy*:

szalmazsák, derékalj, ágy elé leeresztett lepedő (zöld damaszt), 2 paplan, 3 párna. Az ágy alatt,

a lepedő mögött raktározásra használt tér: táskák, mérleg, kosarak, porszívó, kinőtt ruhák, dobozok

A két ágy között a piros ráncos csizma

Ágy

vetett ágy: szalmazsák, lepedő (*cérnalepedő*), 2 paplan, 11 párna (9 *szóttos párnacsúp*, 2 *neccelt*), az ágy sarkán egy zöld *fersing* felakasztva. A vetett ágy előtt pad, a sarokban a padon *vőfipálca*, még egy pad az ablak alatt, tükör a belső sarokban a szekrény melletti falrészén, *kendőtartó*, 2 szék, asztal

Úri bútor:

2 szekrény, üveges szekrény, ágy, 2 fotel, kisasztal, nagyasztal, 4 szék, ágyneműtartó, tv-asztal
Az ágyneműtartóban: 2 rend ágyneműhuzat (mindkettő hímzett, egyiket boltban vásárolták, a másikat Jegenyében hímezték, fehér és csipkés), 4 damasztabrosz
2 *rend perzsa* ágyterítő, fotelterítő, abrosz a bánffyhungyadi piacról
2 *rend szőnyeg*
2 *rend függöny*
2 lepedő a vetett ágy elé (*díszlepedő*)
Szekrény tartalma: 2 *rendes* abrosz, vetett ágy elé való lepedő, kis perzsa-szőnyeg, falvédő, a felső polcon: 7 díszkendő (szedettes szövésű, csipkés), 1 abrosz

Az inaktelki kelengye 2006-ban

Bútorok:

láda
2 szekrény (*sifon és kaszten*)
2 pad
függőnytartó
asztal
2 szék
tükör
kendőtartó
2 ágy (*hálóágy és vetett ágy*)
edénytartó
tálasfogas

Textíliák:

5 átalvető (*iszák*), egy ezek között *perechordó* átalvető
9 tarisznya (régiek és újak együtt)
14 zsák
1 szalmazsák
3 vászonzacskó: sodrófatartó (*laskanyújtó tartó*), fésűtartó és kefetartó
6 konyharuha, (*kendő*)
10 törülköző, (*kendő*)
7 díszkendő
10 abrosz
3 díszlepedő
37 párnahéj
1 derékaljvég (*ágyfűtől való*)
7 *lepedőhajítás*
1 paplanhuzat
3 paplan
függöny
4 falvédő
1 szőnyeg

Edények:

8 keménycserép tányér
6 porcelánbögre
porcelántál
4 porcelántányér
3 levestál
2 csésze
7 fazék
lábas
kanna
tál
veder
3 részes ételhordó edény

BAUSINGER, Hermann

2005 A tárgy és jelentése. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Jelentésteli tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–17. (MaDok-füzetek, 3.)

BELK, Russel W.

1988 Possessions and the Extended Self. Journal of Consumer Research, vol. 15. no. 2. 139–168.

BERTA Péter

2012 Presztízfogyasztás és házasságpolitika – egy gábor roma használtcikk társadalmi karrierjének tükrében (2000–2012). In BERTA Péter (szerk.): Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmező közösségek. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 85–138.

F. DÓZSA Katalin

1975 A menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867–1914 között. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 89–106. (Folia Historica, 3.)

FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza

1977 Kalotaszegi magyar népviselet. Bukarest, Kriterion Kiadó

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1969a A kalotaszentkirályi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. Néprajzi Értesítő, LI. évf. 15–36.
- 1969b Das Ordnungsgefüge bäuerlicher Gegenstände am Beispiel der Aussteuer in Kalotaszentkirály (Siebenbürgen). In , Arnold – , Gerhard et al.: Kontakte und Grenzen. Probleme der Volkskultur- und Sozialforschung. Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag. Göttingen, Schwartz O., 367–386.
- 2001 A kalotaszentkirályi kelengye. In HOFER Tamás (szerk.): Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Pozsony, Kalligram, 136–157.

FÜLÖP Hajnalka

- 1998 A varró falu. Tabula, 1. évf. 1–2. sz. 3–24.
- 2000 Keszkenők és asszonyok a 20. század végén. Egy tárgycsoport idővonatkozásai. In FEJŐS Zoltán (szerk.): A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum, 372–390. (Tabula könyvek, 2.)
- 2001 Kisó kendői. Kendők és asszonyok a huszadik század végén. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Kamarakiállítások, 2.)

- 2016 „Idén nem született gyermek.” Családi élet és helyi közösség egy kalotaszegi faluban. In MOHAY Tamás (szerk.): Nemzedék, szerep, érték. Családi kapcsolatok, szokásrend és értékváltások történeti alakulása a 20. században. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 41–56.

GÖNYEY Sándor

1942 Vegyes néprajzi gyűjtés. Néprajzi Múzeum; ltsz.: NM EA 4697.

GYARMATHY Zsigáné

2000 [1896] Bánffy-hunyadi lakodalom. In Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából. (Reprint.) Budapest, KÖZDOK Kft. – Pro Kalotaszeg Alapítvány, 63–69.

HOFER Tamás

1983 A tárgyak „elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűjtések néprajzi elemzése. In KÓSA László (szerk.): Népi kultúra – népi társadalom. Budapest, Akadémiai Kiadó, 39–64. (Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve, XIII.)

JÁVOR Kata

- 1981 A gyermek és a fiatal mint a szülői aspirációk tárgya. Két jelenkori példa. Ethnographia, XCII. évf. 1. sz. 89–94.
- 1993 A paraszti értékrend, életmód- és magatartás alakulása Magyarországon (1870–1970). (Kandidátusi értekezés.) Budapest, MTA.
- 1999 Mai falusi folyamatok. A paraszti kultúra felbomlásának dinamikája. In BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): Démonikus és szakrális világok. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. [Budapest], [MTA Néprajzi Kutatóintézet], 583–596.
- 2007 Változások Varsányban a fiatalok külsejének megfogalmazásában (1971–2004). In HUDI József (szerk.): A fogyasztás társadalomtörténete. Budapest–Pápa, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Pápai Református Gyűjtemények, 319–324. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 18.)
- é. n. A kalotaszentkirályi kelengye. (Kézirat.) MTA Kézirattár, ltsz.: Ms 2020/24–28; illetve Néprajzi Múzeum, ltsz.: EA 8881.

KATONA Edit

2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (szerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 191–260.

KESZI HARMAT Sándor

1979 Népesedési kérdések Kalotaszegen. In IMREH István (szerk.): Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok. Bukarest, Kriterion, 19–59.

KOPYTOFF, Igor

2008 A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. Replika, 63. sz. 107–129.

KRESZ Mária

1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. (Doktori értekezés. Kézirat.) Néprajzi Múzeum; ltsz.: EA 2520.

LAMBIRI-DIMAKI, Jean

1985 Dowry in Modern Greece: An Institution at the Crossroads Between Persistence and Decline. In KAPLAN, Marion A. (ed.): The Marriage Bargain: Women and Dowries in European History. New York – London: Harrington Park Press, 165–178.

ORTUTAY Gyula (főszerk.)

1977–1982 Magyar néprajzi lexikon. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SÁRKÁNY Mihály

- 1983 A lakodalom funkciójának megváltozása falun. Ethnographia, CXIV. évf. 2. sz. 279–285.
- 2007 Érdekek, források és státusok: jövedelmek, munkák és tekintély megoszlása a családban egy észak-magyarországi faluban. In ÖRSI Julianna (szerk.): Mikroközösségek. Túrkeve–Szolnok, MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, 207–216. (Jászkunság könyvtéka, 1.)

SCHNEIDER, Jane

1985 Trousseau as Trasure: Some Contradictions of Late Nineteenth-Century Change in Sicily. In KAPLAN, Marion A. (ed.): The Marriage Bargain. Women and Dowries in European History. New York – London, Harrington Park Press, 81–119.

SELMECZI KOVÁCS Attila – SZACSVAY Éva

2003 A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása. A magyar nép hagyományos kultúrája. Budapest, Néprajzi Múzeum.

TÖTSZEGI Tekla

2009 A mérai viselet változása a 20. században. A mérai magyar női viselet és kontextusai. Marosvásárhely, Mentor.

TURAI Tünde

2005 Rítusba zárt tárgyak – tárgyakba fogadott rítus. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Jelentésteli tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum, 98–105. (MaDok-füzetek, 3.)

VASAS Samu

- 1979 Egyre gazdagabban egyre kevesebben. In IMREH István (szerk.): Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok. Bukarest, Kriterion, 61–72.
- 1993 A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen. Kolozsvár, Kráter – Colirom Rt.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 Kalotaszegi ünnepek. Budapest, Gondolat.

EGYÉB FORRÁSOK

TEREPMUNKA

1991, 1994, 2006. Inaktelkén készült terepmunkajegyzetek. Magnófelvétel: interjú TF-fel 1995. december 8-án.

Trousseaux from Kalotaszeg in the Museum of Ethnography

The examples from Kalotaszentkirály and Inaktelke:
an attempt to bring two material worlds to life

The study examines two groups of objects in the Textile Collection of the Museum of Ethnography: the trousseau from Kalotaszentkirály assembled during the 1960s by Edit Fél and Tamás Hofer, and the furnishings of the front room in Inaktelke collected in 2006. The contents of the two trousseaux are material documents from the beginning and the end of the 20th century that played an outstanding role in the life of the two village communities in the Kalotaszeg region.

The Kalotaszentkirály trousseau a museum construction assembled from contemporary objects according to norms valid in the first decades of the 20th century. The method used to collect the objects and the role performed in collecting locally by women of Szentkirály emerged in the course of the research. The study published in 1969 presents the trousseau, as the equipment for a lifetime, in which the objects needed for work and festive events, mainly textiles, appear in a specified order.

The fieldwork that preceded the acquisition of the Inaktelke trousseau allowed us, through the history of the objects, to form an authentic picture of the history of the family, characteristics of the kinship system and order of inheritance, the life strategies pursued and the network of connections that made it possible to put together the trousseau, as a creation of the family. The prestige objects of different ages tell the story of how local fashion changed over a century and through this throw light also on the economic history of the local community and its changing values. The trousseau is a collection of objects that had belonged to several generations, more an assemblage of memorable objects than the practical equipment needed for a lifetime.

The Inaktelke trousseau was offered to the museum for sale. This decision marks the end of an era. It is an important moment in the transformation of traditional peasant culture when people are prepared to part with a group of objects of great significance in defining family and community identity. With this gesture the museum was entrusted with the fitting preservation, presentation and interpretation of the trousseau.

Ismeretszerzés és életmód-alakítás új tárgyak bevezetésével¹

Az 1989-ben kezdődött kutatás – tárgyvizsgálat és múzeumi tárgygyűjtés – a dunabogdányi lakosság tíz százalékát kitevő magyar református kisebbség kiemelkedő családjá, a Kristóf család történetét vizsgálta. Négy generáció során, a 19. század közepétől a 21. század elejéig tartó időszakban kutattuk a társadalmi helyzetükben, gazdasági és szellemi életükben bekövetkezett változásokat, a felhalmozott tudás és társadalmi felemelkedés folyamatait helyezve a vizsgálat középpontjába. Tudatosan a tárgyak világára helyeztük a hangsúlyt, ezáltal a társadalomtörténeti folyamatokban megjelenő változó képek bemutatására nyílik lehetőség, hiszen maga a tárgy hordozza azokat az alapismereteket, amelyek, ha nem is meghatározó, de megközelítő támpontot jelenthetnek az életforma, mentalitás megrajzolásakor.

Egy család történetéből kiemelt csomópontokat próbáljuk összevetni a társadalmi és politikai változásokkal. Szemügyre vesszük a hagyományos paraszti életmód és a kibontakozó kispolgári, majd értelmiségi, középpolgári élet közötti átjárást. Megvizsgáljuk, hogy a konzervatív gondolkodású paraszti élet miképpen indul el a modernizáció útján, mit jelenthet a demokratikus felemelkedés (társadalmi mobilizáció), hogy milyen erős az egyéni és családi útválasztás az életmód alakításában, és hogy van-e közvetlen kapcsolat a társadalomban megjelenő programok és az egyéni változások között.

A tanulmányban egymás mellé kerülnek az írásos, a nyomtatott és a szóbeli emlékezés anyagai,² valamint a ház 2003–2005 közötti berendezéséről az adatközlő által készített leltár adatai.³ Ebben a kutatásban az írott dokumentum, a házban eredetileg elkészült leltár párhuzamosan jelenik meg a háztartás tárgyainak múzeumba kerülése után készült múzeumi leltárakkal. A családtörténetet a család negyedik generációját képviselő Gál Mihályné Kiss Ida narratíváiból ismertük meg, a vele folytatott *beszélgetések* – tárgyakról és eseményekről – magnetofon-szalagokon és jegyzetekben maradtak fenn.

Munkamódszerem megerősítésére érdemes felidézni Fél Edit és Hofer Tamás kiemelkedő, európai szintű Átány-kutatásának útmutatását az egyik kötet előszavából: „A néprajzi szakmunkák alapján néha azt hihetnénk, hogy a »hagyomány« a parasztembereknek pontosan előírja, mi is a teendő. Ezzel szemben mintha az írói ábrázolások számára lenne fenntartva, hogy érzékeltessék a falusi életben az emberi érzelmeket, a szorongást, a gondot, reményt, örömet és kétségbeesést.” (HOFER 1997. XV.)

1 Ez a tanulmány a 2008. november 7–9-én, Sepsiszentgyörgyön, a *Tárgyak és életmódok* című néprajzi konferencián elhangzott előadás jelentősen kibővített és átdolgozott változata. Elkészítésében biztat az Átány-kutatás tapasztalata, amely segít megérteni, hogy igen, „a hipotézis nélküli terepmunka lehetséges és értelmes, hogy az előítélet nélküli kutatás csodás eredményeket hozhat” (BÖHNISCH-BREDNICH 2006. 45). Ha nem is ebben a minőségben, de szerényebb mértékben próbálom dunabogdányi kutatásaimat olvashatóvá tenni.

2 A néprajzi narratíva lehetőségei közül itt *egyetlen adatközlő* szóbeli emlékeanyaga és a kutató által megfogalmazott formái együtt, hálózatosan jelenhetnek meg, eltérően a mintának számító Átány falu esetétől, amelyben kikérdezés és megfigyelés alapján egy *teljes fa-luközösség* néprajzi képét „beszéli el” a szerzők. Lásd BÖHNISCH-BREDNICH 2006. 39 a *Narra-ting Culture – Writing Culture – Reading Culture* viszonyairól és értelmezési lehetőségeiről, a saját kultúra kutatásának problémaköréről.

3 Ezek forrásai a következők: az A/4-es spirális kék mintás borítójú, számozatlan oldalakkal teleírt füzet „Leltárak otthon – Dunabogdány” a szerző kézírásával; leltárak szobák szerint, Gál Mihályné Kiss Ida és helyenként a szerző kézírásával, rajta fekete-fehér pepita füzetborító az 1940-es évekből, „Pénztár-könyv Gál Mihályné kiskereskedő” címmel.

Gál Mihályné elbeszélései nyomán megpróbálunk betekinteni egy háromezer körüli tárgyszámot tartalmazó, négy háztartást magában foglaló parasztház berendezésébe, egy olyan tárgyi kollekcióba, amely nagyrészt mint elhasznált, divatjamúlt, már a használatból kikerülő a tárgyi feleslegességek, maradványok, hasznosítható nyersanyagok köreként értelmezhető, másrészt az élet, életvitel, családi identitás dokumentumaiként, emlékeiként megőrzött és egybehordott tárgyi korpuszként került a Néprajzi Múzeumba. A dunabogdányi Kristóf család tárgyai mindig abban a családtörténeti szakaszban kerültek múzeumi gyűjteményekbe, amikor használatukra már nem volt igény. Az 1989 és 2007 közötti vásárlások⁴ után már csak nagyobb szekrények, a fia és az unokák tulajdonában lévő, használaton kívüli, ott őrzött újabb fotelek és néhány bútor maradtak a házban, ezenkívül csak a tulajdonos szeretetotthonba bevitt tárgyai (könyvek, ruhák, kisasztal és szék, keretezett képek) maradtak gyűjteményen kívül.

Gál Mihályné Kiss Ida nagynénje, Kristóf Lászlóné Kristóf Lilla halála után, 2000-ben a mátfüredi öregek otthonába költözött. Ekkor jelentős tárgyegyüttest vásárolt meg a múzeum. Onnan azonban rövid idő múlva visszaköltözött Dunabogdányba. Újra folyamatosan látogattuk, tárgyakat vásároltunk, és 2003–2005 között sikerült az adatközlővel, Gál Mihálynéval egy házleltárt is elkészíttetni. 2007-ben költözött a leányfalusi református szeretetotthonba, ahol 2014. december 14-én halt meg.

E teljességre törekvő tárggyűjtés kapcsán is felmerül a múzeumba be nem gyűjtött tárgyak (már nem voltak a háztartásban) problémája, a hiányok kérdése,⁵ amire szintén választ kerestünk a kutatás során. A hiányokat korábbi múzeumi eladások (Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum), a folyamatos antikváriumi értékesítések és tárgyak eladása helyben, Dunabogdányban,⁶ valamint a teljes elhasználás, a megsemmisítés (például eltűzés) okozzák.⁷

E tanulmány kísérlet arra, hogy az írott és elbeszélte anyagot a tárgyi világhoz kapcsoljuk, amivel a Néprajzi Múzeumban őrzött inventáriumok és a tárggyűjtemények egymásra vonatkoztatásában fennálló hiányt próbáljuk pótolni.⁸ Kísérlet csupán, amelyben a vizsgálat kiemelt szempontjaiként szerepelnek az életmódváltások és a református mentalitás változásai.

Tárgyak világa

Leltárak

A Kristóf család dunabogdányi házának teljes tárgyi anyagát 1989-ben kezdtük megvásárolni és leltározni a (többségi) múzeumi szakmai döntést követően, hogy megkíséreljük a házban fellelhető valamennyi tárgyat gyűjteményünkbe behozni. Ennek a teljességnek voltak és vannak korlátai, mégis a kísérlet ebben a formájában egyedülálló a néprajzi muzeológia történetében. Azért egyedülálló, mert hosszú idejű, folyamatos, alkalmazkodott a használat rendjéhez, és mindig a jelen szelektálta, azaz az eladó maga, nem a muzeológiai vagy kutatási aspektus. Jelenkori házleltárak felvétele több kutatásban is felmerült és megtörtént (FÉL 1941; KÓSA 1980; JUHÁSZ 1975; SZARVAS 1986. 293–337; SZÜCS 1989. 141–166). „Egy-egy társadalom tárgvyállományának, a teljes természetes tárgypopulációnak a számbavétele és szerkezetének elemzése lenne az egyik lehetőség, hogy a tárgyakból kiindulva eljussunk a társadalom szerkezetének és alakulási tendenciáinak megismeréséhez” – írja Hofer Tamás (HOFER 2009). A műtárgyképződés sajátos esete volt annak a tárgyegyüttesnek a leltárba vétele és múzeumba való bevitele, amelyet a Pejácsevich-Mikó családtól kastélyuk államosításakor 1953-ban elvettek. E tárgyak a háztartás egészét, berendezését, eszközeit válogatás nélkül tartalmazták, a múzeumok e szerepének bemutatása rávilágít a muzealizációs folyamatok kortörténeti kontextusaira, „szégyenteljes” oldalára is.⁹ Ehhez

4 A tárgyvásárlások évei: 1989, 1990, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2007. Az adatközlő 2003–2005 között készítette a házleltárt, szeretetotthonba való elköltözése előtt.

5 Szarvas Zsuzsa megállapítja, hogy „A napjainkban hiányzó hagyományos eszközök eltűnésének oka többféle lehet. Vagy az idő pusztította ki ezeket, vagy a modernebb változó életvitel.” (SZARVAS 1986. 306.)

6 A dunabogdányi terepgyűjtés alkalmával láthattam, hogy a haláleset után a kapura kiírták, mi vált eladóvá a hagyatékából, például bútorok, textiliák, edények stb.

7 A Kristóf család dunabogdányi életéről már publikált tanulmányokban számoltunk be. (Lásd SZACSVAY 1998a. 227–234; 1998b. 105–117; 2003. 52–61; 2007. 221–232; 2008. 339–361; 2009. 349–351, 352, 353.)

8 „A leltárak tartalmi feldolgozása a kiinduló koncepció szerint összekapcsolta volna a szöveges források információit a múzeumban őrzött tárgyakkal. A kutató munka során ezen elv háttérbe szorult.” (ÁRVA–GRANASZTÓI 2000. 702.)

9 A bemutatott leltár 553 tárgyat tartalmaz, elsődleges jelentése, hogy mi mindent vesznek állami tulajdonba a grófi család kastélyából, és ez mint egy grófi család életmódját megragadó tárgyuniverzum jelenik meg (TÓTH 2009).

a sajnálatos mozzanathoz hasonló „teljességgel” azonban *parasztházból* berendezés és tárgye-
gyüttes tudomásom szerint alig került múzeumba.¹⁰ Ennek figyelembevételével vált értékes kor-
pusszá a dunabogdányi ház több generációjának fellelhető tárgye-
gyüttese. A társadalmi változó-
sokat a generációk sorában megmutatni képes, sajátos, az életmódban bekövetkező változásokat
leképező tárgyi világokat múzeumi gyűjteménybe csak kivételesen vihettek. Talán ez az első olyan
eset, amikor a már kiüresedő ház leltárának a tulajdonos által elkészített listája és a folyamatosan
múzeumba vitt tárgyak műtárgyleíró kartonjai (leltára) hálószerű vizsgálataikkal mutathatják meg
a társadalmi és életmódbeli váltásokat. E gyűjteménykomplexum létrejöttében a negyedik generá-
ciót jelentő tulajdonos, Gál Mihályné Kiss Ida családi identitása játszott a főszerepet, aki 1989 és
2014 között folyamatosan adta, kínálta fel a múzeumnak a tárgyak egyes csoportjait, beleértve az
iratokat, újságokat és könyveket, és a 2003–2005 között kézzel megírt házleltárt.

Benda Gyula és munkatársai inventáriumkutatása számos olyan kérdést vetett fel a teljes
tárgye-
gyüttesek kutatásával kapcsolatban, amelyek a történet- és a néprajztudomány párhuzamos
kutatásai számára figyelemre méltóak voltak.¹¹ A múzeumi kartonok időnként sok információt tar-
talmaznak a tárgy használatáról, ezért különböznek a hagyatéki leltárak, inventáriumok egyszerű
tárgyme-
nevezésekből álló jegyzékétől. Mégis az inventáriumkutatás tapasztalataira is építve
lehetőség nyílt egy háztartás tárgyainak több szempontú és teljes vizsgálatára.

A további lépés lehetőségét a gyűjtés során a tárgyakról is szóló *beszélgetések* (adatközlés) mint
harmadik értelmezési mező jelentették.

Tárgyváltások

A Kristóf család generációiban a *paraszti polgárosodás* fázisai jelentek meg. E folyamatot a paraszti
kultúrák bemutatásaiban a néprajzi irodalomban csak megkésve és szakaszosan találhatjuk
meg, amely olyan keretben (is) értelmeződik, mint amely a díszes és nemzeti népi kultúra befe-
jezője, a paraszti élet lezárója, átmenet a falusi, mezővárosi kultúrából a nagyvárosi kultúrák felé.
Megragadása és bemutatása nehézkes, a különféle polgári meg-
határozottságok (kispolgári, pol-
gári, középosztálybeli, felső középosztálybeli) életmód- és mentalitásbeli sokféleséget mutatnak.
Benda Gyula történész a *polgárosodás* folyamatának bemutatásában a fogalom megfoghatatlan-
ságából kiindulva olyan tényezőket állított sorba, amelyeknek közelebbi vizsgálata segít annak
beazonosításában, hogy valóban polgárosodásról beszélünk-e. Ezek a következők: iparosodás,
civil társadalom, állampolgári öntudat, individualizálódás, vállalkozói magatartás a gazdaságban,
polgári mentalitás és életmód.¹²

A fejlődés polgári irányának árnyalásához szükséges
a további pontosítás. Különösen a kispolgári életideál és
-stratégia meghatározásaikor, az iparoság és bémunka
viszonyával kapcsolatban. A falusi parasztbirtok mint
lehetősé-
ges (bér)munkaadó, a vállalkozással átalakított
paraszi birtok mint bémunkateremtő, a falusi társada-
lom munkaadóinak rendszere hogyan hozta létre a kapi-
talizálódás lehetőségeit? Milyen mértékű volt az iparo-
soknál a munkavállaló-alkalmazás? A különböző iparok-
nál más-más arányban fogadtak munkásokat, korábban
a kőművesek, kőfaragók, ácsok vagy asztalosok, ková-
csok és bognárok, újabban villanyszerelők, vízvezeték-
szerelők mind elláthatták a falu nincstelenjeit (cselédek)
munkával. A polgárosodás útjára léptek a helyi kistiszt-
viselők (vasutas, csendőr) és a helyi értelmiség. E folya-
matokat a tárgyak „fogyasztása” és a szellemi, társadal-
mi, jogi programokat és viszonyokat tükröző dokumen-
tatív (könyv-, irat-) anyag fejezi ki. A dunabogdányi
Kristóf család kultúrájának szakaszai világosan mutat-
nak a polgárosodó falusi társadalom felé, annak sajátos,
református reformjainak az iskolázásban, a munka
értékrendjében megjelenő mentalitásával, kisebbségi
magyar létéből is fakadó, társadalmilag felemelő identi-
tásával. E folyamat bemutatója az egykor használatban
lévő tárgyak rendszere.

10 A szolnoki Damjanich János Múzeumban 1974-ben egy tőrkevei tanya teljes tárgyi anyagát, több generáció eszközkészle-
tét tárták fel és mutatták be, 2800 tárgy került
a kiállításba (Kósa 2012. 222).

11 Az úgynevezett inventáriumkutatás
a Néprajzi Múzeumban Hoffmann Tamás kon-
cepciója alapján Benda Gyula vezetésével
folyt (lásd például BENDA 2006). A kutatási
irány folytatója Granasztói Péter (lásd például
ÁRVA-GRANASZTÓI 2000; GRANASZTÓI 2005).

12 BENDA 2006 341–350. Amiről ebben
a tanulmányban nem esett szó, az a *polgáro-
sodás* vagy *proletarizálódás* kérdése, lásd a tü-
bingeni iskola példáját. Utz Jeggle a falusiakat
dinamizáló faktorként beszél a „Szegénység
vagy munka: a pro-letarizáció elemeiről” a je-
len állapotokat bemutató fejezetében (JEGGLE
1977. 262–274). Dunabogdány esetében a
gyárba kerülés az 1950-es évekre tehető, és
kivételes maradt, vonzáskörzetének városa
Vác volt, amelynek napi megközelítésére (a
szobi révén át) nem-igen volt mód. A kilenc-
ven százalékban sváb falu a 19. század folya-
mán létrehozta a saját ellátására elegendő ipa-
rosságot. Egy 19. századi összeírás szerint 22
iparos működött a faluban.

Munkafolyamatok váltásai

A Kristóf család Dunabogdányban a tíz százalékot alig kitevő református magyar kisebbség vezető vagy első családja volt: kurátorok, presbiterek, vőfélék, írni-olvasni biztonságosan tudó emberek, akik már a 19. század második felében a kisoroszi egyház és lelkész helyi képviselői voltak, az ügyek intézői, és mivel egyben a magyar reformátusságnak elöljárói az előljáróság testületében (kilenc sváb és egy magyar), a világi ügyintézésben is a közösség vezetőinek számítottak.¹⁴ Nagyszámú könyv, irat, folyóirat tulajdonosai – a családi iratok legkorábbi dátuma 1867 –, oldalágon lelkész (költő)

rokonsággal (Nógrádverőce), Dunabogdányban 1880-ra zsellérből felemelkedett, negyven holdon gazdálkodó „birtokos” felmenővel. A helyi gazdaság átalakulásának idejére, az 1890-es évekre esik Szász Károly püspöksége, egyház-modernizációs törekvésekkel, az egyházak bürokratikus iratkezelésének, könyvtárának, iskolai tevékenységének kiépítésével. A gyarapodás Dunabogdányban a templom megépítését, lelkészfogatást, önálló gyülekezet megvalósítását eredményezte.

A Duna két oldalán a 19. század végére a Budapest ellátásában részt vevő falvakban új zöltség- és gyümölcspiaci konjunktúra volt érzékelhető, segítve ezzel a filoxéravész miatt bekövetkezett gazdasági összeomlásból való kilábalást. Ezt a gazdálkodásban kényszerűen bekövetkező váltást nagy hatású életmódváltás követte. Emelkedő és süllyedő társadalmi mozgások voltak megfigyelhetők.

A filoxéravész előtti időben Almásneszmély és Szentendre között a déli hegyoldalakon nagy mennyiségben termeltek szőlőt, a bort a Monarchia ausztriai piacaira is eljuttatták. A piac Vácon vette fel az árut, és ott jutottak ipari termékekhez. A termelésben bekövetkezett váltást a szőlő saját használatra történő újratelepítése mellett a gyümölcsstermesztésre való átállás jelentette, a falvak közti munkamegosztásban Dunabogdány cseresznyét termelt, kis mennyiségben málnát és epret, és vitte kofahajóval a budapesti piacra. Míg Vácre komppal vagy sokan saját ladikkal jártak, a Budapestre történő áruszállítás hajóval történt.

A szőlők elpusztulásának éveiben, 1882 körül idős Kristóf Mihály pénzkölcsönt vett fel az egyháztól, amelyet a következő években részletekben fizetett vissza. A család elsősorban boreladásból, bűzatermesztésből és kevés nagyállat- (ökör-, tehén-) tartásból jelentős gyarapodásra tehetett szert.¹⁵ A jellegzetes háromosztatú (első szoba, pitvar-konyha és hátsó szoba) és a hozzá épített gazdasági épületekkel kiegészített Petőfi utcai, hosszú sváb házát ifjú Kristóf Mihály házasságkötésekor (1890) apja, idős Kristóf Mihály vásárolhatta neki, birtokának aiai közötti elosztásakor. Idős Kristóf Mihály és többi gyermeke, leszármazottai a falu közepén, a volt Fő utcában – ma Kossuth utca – laktak.

Ez a ház volt a család lakhelye generációkon keresztül, az 1890-es évektől, így a vizsgálat színtere is.¹⁶

A házhoz tartozott egy pince, kamra, kisebb méretű istálló és ólak, később nyári konyha. A viszonylag szűkös udvar, ahol a feldolgozás folyt, korábban a borfeldolgozás, később, a szőlőtermesztés lecsökkenése

13 Az antropológiai és etnográfiai szövegekről (narrációk) kibontakozó elméleti vitáról lásd például BÖNISCH-BEDRICH 2006, az irodalmi és antropológiai narratíváról az „utazás képeinél” lásd például SÉRA 2005. 23–43.

14 A család viszonya a németiséggel kiegyensúlyozott volt, mély együttérzéssel viseltettek irántuk a kitelepítés idején. Kristóf Lilla és Gál Mihályné szoros kapcsolatban voltak sváb szomszédaikkal, „a felső szomszéd Rippel János, az alsó szomszéd ifj. Rippel János” volt. Kristóf Lilla „svábul” beszélt velük, halálakor a felső szomszéd felesége segített a halott öltöztetésében, és alsó szomszédjuk vette meg tőlük a házat, és egyeztek meg a ház eladójának haláláig tartó használatában. A sváb-magyar helyzetet a falura vonatkozóan bemutatja BINDDORFER 2001.

15 A régi gazdálkodási formák egy-egy elemének fennmaradását igazolja, hogy az 1920-ban született adatközlőnk gyerekkori emlékeként említette, hogy nagyapja gyalog hajtotta az eladásra szánt ökröt vagy a tehenet Esztergomba. Hasonló emlék a gabona cséplése az udvaron és a zsákok malomba szállítása.

16 Ifj. Kristóf Mihály és felesége, Kristóf Zsófia házában először férjezett leányuk, Kristóf Lilla lakott férjével, Kristóf Lászlóval, majd a fiatal, gyermektelen pár egy közeli házban bérelt szoba-konyhába költözött, mert a modernizációkat javasoló vő nem tudott apósával egyetértésben dolgozni. (Ennek ellenére a Kristóf család földjein is dolgozott továbbra is.) A hátsó szobában lakott a vakációra, ünnepekre hazaérkező Kiss Vidor és felesége, Kristóf Eszter gyermekükkel, Kiss Idával. 1945-re visszaköltöztek a házba Kristóf Lászlóék. Szobon az 1960-as években nyugdíjba menő Gál Mihályné Kiss Ida tanár visszaköltözött a dunabogdányi házba, hozzáépítve egy szoba-konyha-fürdőszobás kis lakást. 1945-ben az ostrom elől Kiss Vidor és családja visszaköltözött a bogdányi házba, majd 1945 után az egyedül maradó Kiss Vidorné a rákosszentmihályi bombatalálat érte házból hazaköltözött. Az 1990-es években, a múzeumi gyűjtés kezdetekor Kristóf Lászlóné és Gál Mihályné ketten laktak a házban. Gyakran látogatta őket Gál Mihályné 1945-ben született, Budapesten lakó fia, ritkábban unokái. (A családtörténetet lásd részletesen SZACSVAY 2003. 52–61.)

után a búza cséplésének színhelye volt, és innen öntötték le a pincében álló kiürült, használaton kívül maradt nagy *hordókba*. Korábban a borkészítés a hagyományos nagy *borsajtolóval* történt, később a lecsökkent mennyiség és a *darálók* bevezetése ezt fölöslegessé tette. A gabona elhelyezésének a bor egykori tárolása szerinti kialakítása az újrafelhasználás egyik korai és racionalis módja. Az elbeszélés szerint a cséplőgép beállt az udvarra, majd a búzát egy eszkábált deszkavályúval a pincében álló hordóba leeresztették, „folyatták”. Míg a *középorsós sajtó* vagy *prés* faszervezetét faanyagként felhasználták, a megmaradt, bogdányi kőből mévesen megfaragott és monogrammal, évszámmal ellátott présasztal a kert utcai kerítése mellett feküdt a földön, mintegy bemutatva az ott élők történelmi folytonosságát, egykor kiemelkedő szerepét („KR M 1865” vagyis Kristóf Mihály 1865), és reprezentálva a falu, Dunabogdány kőfaragó és iparosmunkájának magas szintjét.¹⁷

A 19. század utolsó évtizedétől számítható életmódváltást az elbeszélések és a megmaradt tárgyak tanúsága szerint a gazdaság, öltözködés, táplálkozás, közlekedés, templomozási szokások átalakítása, a műveltség megszerzése, valamint a jómód és fogyasztás fenntarthatósága jelentette. Id. Kristóf Mihály és fia is (Kristóf Mihály) *naplót* vezetett a gazdaságról és az ügyekről (vásárlások, eladások, házjavítás, mesterek stb.).

A termelés megváltozott szerkezete, a munkamegosztás, a pénzgazdálkodás új módjai (kölcsön, megtakarítások, beruházások tervezése stb.) után az áruvagyság bevezetése vagy felelősödése, átalakulása mind az egyéni megfontolások és az általánosan leírható folyamatok között történt.

Jellemző a kerti növények (krumpli, répa, káposzta, bab, borsó) nagyobb arányú termesztése, a gabonafélék csökkentése, a kukoricatermesztés növelése, a málnaültetés, eper és cseresznyefák telepítése. Míg a korábbi családi munkamegosztásban elegendő munkaerő állt rendelkezésre (négy-hat testvér), a fiatal Kristóf Mihálynak nem volt fiú utódja, csak egy vő maradt a gazdaságban, felborult a nemek és korcsoportok közötti munkaerosztás rendje, sok alkalmi munkafázis vezetődött be, és szükségessé vált külső munkaerő igénybevétele szezonmunkákra. A visszaemlékezések szerint a búzaaratásra, -behordásra mindig fogadtak (ifj. Kristóf Mihály az 1910 körüli időtől) Felvidékről segítséget, később szegény, elesett dunabogdányi családok jártak ide ny munkákra, főleg gyümölcsszüretekre. Volt egy alkalmi munkás a cseresznyeszürethez, aki a fákra nagy létrákkal felmásзва a fa tetejéről szedte a cseresznyét, a lenti ágakról pedig a család nőtagjai. Az alkalmi munkásoknak ebéd és bor járt, és fizetség, volt, aki a téli időben előleget kért a nyári munkákra, hogy megélhessen. A nők munkájává vált a kerti kapálás, ami a kapásnövények termesztésének fellendülésével egyre több munkát jelentett. A nők feladata volt az új gyümölcskultúrák művelése az ültetéstől, elvetéstől, telepítéstől a szüretig. A férfi munkaerőt a kukorica- és szőlőmunkák, valamint a búzatermesztés kötötték le, az állatok ellátása kint és a ház körül, a fogatolás és az értékesítés. Állatvágást a Duna jobb oldalán legközelebb Esztergomban tartottak, odáig hajtották el az ökröket, borjakat, teheneket. A kompért fizetni kellett. A piacozás szintén női munka volt, ez májustól folyamatosan megterhelte a nőket, a szüret, a kosarak kitalicskázása a hajóállomásra, felrakása a hajóra, az áru kivitele a hajófenékből és a kereskedőnek való átadása Budapesten. A hajó hajnali háromkor indult, reggel hat körül kipakoltak, vásároltak Pesten, és a délelőtt visszainduló hajóval érkeztek késő délután haza. A pénzgazdálkodásban a nők keresetét számított a piaci bevétel, valamint a tojás és tej eladásából származó jövedelem. Ezt növelhették a kézimunka-bevételekkel. A kézimunkázás a család 1890-ben és 1908-ban született leányai, Eszter és Lilla számára „háziipari méretűvé” vált már a két világháború között is, a termelőszövetkezet megalakulásától pedig már a fő keresetnek számított.

A gazdálkodás eszközeiben megvalósult változások nem voltak jelentősek, több kisebb ültetőkapát is használtak, eperhez speciális „eperbicskét”, az epret évente ritkították, és két-három évente palántázták, a letermett málnavesszőt évente vágták.

A zöldség- és gyümölcstermesztésnél a szedéshez, szállításhoz teljesen újfajta és nagyszámú *kosárféleség*-re¹⁸ volt szükség. A kosarakat férfiak készítették télen, a fűzavesszőket a Duna-parton szedték hozzá. A táj termelésében történő nagy átalakulás¹⁹ sajátos kosárfonó és

17 Ezt a – valójában hiányos – tárgyat a Néprajzi Múzeum mérete és ára miatt sem tudta megvásárolni.

18 A Néprajzi Múzeumba bekerült kosarak: hat darab szakajtó, két nagyobb, három kisebb, egy ovális vesszőfonatú, ebben vitték a pékhez a kenyeret. Két szakajtó szalmából. Kosár vesszőből, mintás fonással, oldalt kis füllel, háti kosár, puftony, gally-, illetve kéregszövessel. Fedeles, mintás szalmakosár, kétfedeles karra való kosár utazáshoz, négy meggykosár, fonott szalma kétfülű kézi szatyor, kenyérszakajtó, epreskosár vesszőből.

-használati kultúrát hozott létre. A kosarakat specialisták is készítették („szegényemberek”), de többségében maguk a gazdák is megtanulták a technikát. A folyamatnak voltak a szőlőgazdálkodással és a krumplitermesztéssel kapcsolatban előzményei, de az új termékek kosárigénye és az ökológiai adottság, a megfelelő fűzfa közelsége ennek a tároló, szállító eszközfejlesztésnek igen bonyolult rendszerét hozta létre. Korábban a női cipekedés „hátyija”, hátú kosara az erdőközelséget is szolgálta, állandó árucikk volt az erdei gomba, szamóca, a csipkebogyó, a som és a szeder, a földekre kijárók a „hátyiban” vitték a munkaruhát, fejkendőket (a földekre kiérve átöltöztek viseltes, foltozott, javított darabokból összeválogatott ruhába), a szerszámok egy részét és az élelmet. Nagy „kari” kosárba öntötték a kis kosarakba szedett cseresznyét, amit szedéskor vastagabb ágra akasztottak, természetes ágából kialakított kampóval, „gajmóval” húzták le az ágakat, és „szárazastul” szedték a cseresznyét a kosárba. A nagy karos kosarakból három-négy fért a talicskára, de azt is nagy kétfülű kosárba tették, azzal vitték a piacra. A környéken kialakított és használt keskeny, hosszú talicska a hajóhoz való kiszállítás céljára készült. A cseresznyeszedés eszközei között a legfontosabb a szedő- és szállítókosár, a „gajmó” (*kákó*; GYÖRFFY-VISKI 1934. 758. ábra) és a létra volt. A Dunabogdányban a 19. század végén összeírt iparosok nagy száma alapján valószínűsíthető, hogy helyben készítették el a falétrákat, de esetünkben a két egyágú létra (egy a két istálló és kamra falát végigérő és egy csak a kamra falára elérő) saját készítésű lehetett, míg a kétágú létrák (széles alapú, nagy nyitótávolságú kettős létrák) elkészítéséhez iparosmunkára volt szükség. Ez utóbbit a Kristóf családban csak a tavaszi (húsvét) és nyári végi (búcsú) meszeléskor használták, és ez egyben Kristóf László kőműves-munkaeszköze is volt. A cseresznyét a gajmóval lehúzott alsó ágakról szüretelték, a lomb magas tetejéhez a keskeny, egyágú kisebb létra segítségével jutottak fel. Leginkább a nők és esetenként napszámos férfiak szüreteltek, ez utóbbiak cseresznye és meggy szedésére specializált ügyes emberek voltak. Az epertermesztés egészében női munka volt, csak ott vált férfimunkává is, ahol monokultúrában termesztették. A Kristóf családban női munka volt.

A kosarak formáit tekintve kis karos kosárba szedték az epret, a kis kosarakat egy nagyobb, ruháskosár-méretű kosárban rácsra helyezték, és így tették fel végül a hajóra. A legtöbb figyelmet a málna szedése és eladása kívánta meg, azt aznap kellett piacra juttatni, 24 óra múlva már eladatatlanná vált.

Összegezve a fentieket, a Kristóf család a filoxeravész után, az 1890-es években vegyes gazdálkodásra tért át. A hegyen gyümölcsöt és szőlőt termesztettek, a laponos szántóföldi gabonaféléket, kukoricát és krumplit, ugyanott káposzta- és babtermesztés is folyt, a ház körül a szűkös porta miatt nem volt kert. Ezért a megújított, hegyen lévő szőlő sorai közé ültették el a női családtagok a zöldségeket, amit azonban a szőlőt művelő férfiak mindig kifogásoltak, mert nehezítette a szőlőben való munkát. Mégis a kerti növények iránti igény növekedőben volt. Hátról az ólak, a hosszú ház mellett vele szemben a fészker, később a nyári konyha állt, a gabona cséplése és a bor készítése az udvaron történt, az építmény középtáján lévő pince előtt, ahova eredetileg a mustot falefolyón lefolyatták, később idekerült ugyanezen a módon a kicsépelt gabona is.

Társadalmi változások

A kiemelkedésben, a polgárosodásban részben a többségi németiség körében szerzett vezető kisebbségi magyar mintacsaládszerep, részben a házassági stratégia segített. Idős Kristóf Mihály negyven holdjából ifj. Kristóf

Házasságkötése társadalmi emelkedésként volt értelmezhető, felesége, Kristóf Zsófia a nógrádverőcei Kristóf családból a kispolgárrá emelkedő parasztcsalád példáját hozta magával: leánytestvére, Boriska Gyarmathy Endre vasutashoz ment feleségül, aki a századfordulón Erdélyből költözött (valószínűleg a vasút révén) Magyarországra, székelyudvarhelyi polgári iskolai bizonyítvánnyal, református anyakönyvi kivonattal. Egy másik, nógrádverőcei Kristóf leány Kosdra Lénárd Ede pap-költőhöz ment férjhez, leánygyermeké orvosnak tanult. A családi identitás erejét mutatja, hogy a családban két generációban is Kristóf-Kristóf házasságot kötöttek,²⁰ és hogy számon tartották a Vác körzetében szétszóródott Kristóf családokat. Paraszti sorból történő felemelkedésüket mutatja például az,

19 Az intenzívebb gyümölcstermesztés a filoxeravész után a Szentendrei-szigeten és környékén vált jelentőssé (MUSKOVICS 2012–2013. 274, 275).

20 Talán ennek következménye is lehetett, hogy a megszületett gyermekek kiskorukban meghaltak, vagy hogy gyermekek nem is születtek. (Fiú)örökös híján Kristóf László és Kristóf Lilla Tahitótólaluból a lelkész ajánlására örökbe fogadott egy fiút, de a gyermek felnőttkorára a kapcsolat megszakadt. Így egyetlen örökösük Kristóf Eszter leánya, Kiss Ida volt. Két évvel fiatalabb öccse hároméves korában meghalt.

hogy a családban megszokottá váltak a lelkész és az előjárók látogatásai. Kristóf Mihály vendégeit saját borával kínálta, a polgári rend szerint a sublódon álló boroskancsóval és borospoharakkal, az első szoba asztalánál.

Az életmód átalakításában Kristóf László és felesége, Kristóf Lilla kaptak jelentős szerepet, ők, akik a gazdaságban maradtak. Kristóf László világképét meghatározta orosz hadifogsága. Asztalosként is dolgozott, egy időben Tatán vállalt ipari munkát, később a tsz-ben volt iparos. A kiürült istállóban őrzött gyalu és szerszámkészlet is jelzi, hogy a barkácsolásnál magasabb szintű munkát végzett.²¹ Tervezte, de apósa nem járult hozzá, hogy csatornát építsen a Duna menti földekhez.²²

Részt vett a gazdaság lassú kertgazdasággá alakításában, segítette feleségét a zöldség- és gyümölcstermesztésben. A szükséges kenyérgabonát és bort is megtermelték, tartottak tehenet, hiszen a faluban élő értelmiség és a kőbányában dolgozók rendszeresen tőlük vették a tejet és tejtermékeket. Kristóf Lilla bedagasztotta a kenyértésztát, és az 1940-es évek végéig kosarakban elvitte a pékhez. Ugyanakkor tortaformák és receptek igazolják a polgári étkezés megjelenését is.

Kispolgári ideálok megjelenése és az elszakadás a tradicionális falusi életmódtól kimutatható volt az elbeszélésekben. Kristóf László és felesége minden vasárnap és ünnepen részt vett a sváb bálokon, szerettek táncolni. Vasárnap kisétáltak a hajóállomásra, és megnézték az érkezőket, indulókat. Kristóf Lilla a piacozásból keresett pénzen ruhaanyagokat, kendőket vásárolhatott, ruháit az utcában dolgozó varrónő, cipőit a varrónő férje, a suszter készítette el. Sokat jelentett a piacra járás, a budapesti Vásárcsarnok közelében, a Kálvin téren található üzletek a fogyasztási szokások kialakításában nagy szerepet kaptak. A kapitalizálódó faluban a bevétel tervezése és felhasználása, a befektetés, tőkésítés már napirenden volt, a föld gyarapítását utódok híján már nem kellett tervezni, a megtakarítást Kristóf Eszter rákosszentmihályi házának megvételebe fektették be.

Kristóf Eszter 1920 körül Kiss Vidor csendőrhöz ment feleségül, és elkerült a családi házból. Életmódját a szolgálati helyeken²³ már polgárius elemek jellemezték: kalapot, városi öltözetet hordott, retiküllel járt, megtanulta a befőzés és városias konyha egyéb ismereteit, piacon szerezte be a nyersanyagokat, fodrásznál vágatta haját. (Igaz, hogy Rákosszentmihályon a legolcsóbb megoldást választhatták, a „házaló fodrászt”, aki „vágott, berakott, dauerolt, festett”).

Dunabogdányban csak Spat borbély dolgozott, Kristóf Mihályhoz reggelente járt, női fodrász nem volt. A női fodrászat az 1950-es évektől jelent meg itt is, a „dolgozó nő” a kommunista ideológia szerint fogyasztója a fodrászatnak. Mind Lilla, mind Eszter az 1940-es években rövidre vágatta haját, az előbbi fejkendővel, az utóbbi kalappal vagy anélkül viselte frizuráját.

A következő generációban a városi fodrász igénybevételét a polgári iskolás Kiss Ida tanárnője kifogásolta.²⁴

A polgárius öltözeteket és az alsóneműket Kristóf Eszter varrógéppel maga varrta, pénzért varrt, hímzéseket is készített.

Eszter férje, Kiss Vidor a háború végén – mivel felvidéki szülőhelye, Vágkirályfa a határon kívülre került – leszerelő katonaként elfogadta a lehetőséget, hogy részt vesz a csendőrkiképzésen. A képzés ideje alatt került az olvasás és írás közelébe, könyveket vásárolt, megrendelte Gárdonyi díszkiadásban megjelenő összes műveit (így kapta leánya az Ida nevet, amit a rokonság Icuként becézett), újságot olvasott, öltözetében az egyenruha már városi külsőt jelentett.

21 Első alkalommal ottjártunkkor láttuk a gyalupadot. Az egyetlen fiú dédunoka (Gál Mihályné fia, Gál László (1945) egészségügyi dolgozóként Budapesten élt. Így eladták a gyalupadot és a többi asztalosszerszámot is. Az 1990-es évektől folyamatosan árulták a már nem használatos férfimunkaeszközöket, beleértve a földművelés eszközeit is, csak egy-egy kapa, gereblye, ásó maradt az istállóban.

22 Bizonyos ipari szakmunka beemelése a barkácsolás mellé már az 1920-as évektől megfigyelhető. Kristóf László (1891–1968) használt asztalosszerszámokat, gyalupadot, kosárfonó szerszámokat, kőműveseszközöket (mész, mészlátás, homok-, kavics-, mészsűrű vasszíták, vödörök és tartóedények, vakolószerszámok, mészkeverő), a víz- és villanszerelés szerszámain, a szobafestés-mázolás, kovácsolás, vasmegmunkálás eszközeit; hegesztett, hiszen a ketrecek, kerítések, ólak elkészítése megkívánta az ipari munka technológiáinak elsajátítását, megtanulását. Dunabogdányban a kőfuvarozás a bányától a Dunapartig, a hajóig és a személyfuvarozás egyaránt megkívánta a lóartás eszközeinek újításait, beszerzését, a szekér átalakítását.

23 Nagymaros, Zebegény, Gyömrő, Kőbánya, Rákosszentmihály.

24 Az iskolai konfliktus a konfirmáció évében, negyedik polgáriban történt, amikor is ünnepi iskolai rendezvényről maradt el Kiss Ida. Indoklását, hogy fodrásznál volt, mert holnap lesz a konfirmáció, a szigorú igazgatónő, Tiszai Istvánné a Trösster Mária-féle katolikus alapítványi iskolában nem fogadta el, „fodrász és onkolálás miatt nem lehet elmulasztani az iskolát”.

Ház és házbelső átalakulása

A házberendezésben történt változásokat Gál Mihályné Kiss Ida elbeszélése alapján lehet rekonstruálni. A szabadkéményű konyha padlásolása, csikótűzhely vásárlása, cserépkályha építése az utcai szobában 1910 és 1920 között (első ház) történt. Később következett a tornác kőből való megépítése, fölötte a fedél megtoldása, az istálló kibővítése, végül nyári konyha és fészer építése (az udvaron a házzal szemben) a berendezésekben is változást hozott.

Kristóf Zsófia kelengyéje két biedermeier szekrényből, egy biedermeier sublódból és ágyból, valamint polgáriars tarka karton és kevés hímmzett fehér ágyneműből állt. A biedermeier a Duna két oldalán fekvő, a jobbágyfelszabadítás után gazdaságilag emelkedő parasztságnál megjelent, de inkább az asztalosok körében elterjedt technikai és szakmai váltás, a stílus „divatossá válása” következtében került a városi jobb módú, majd a középrétegek és a feltörekvő parasztság kelenyéibe, egyszerű, olcsóbb helyi asztalosok munkájaként vagy a kisvárosi bútorkészítők termékeként (OTTOMAYER et al., Hrsg. 2006).

A Kristóf család első generációjához kötődő ágyak és biedermeier szekrények között a sublód jelentett új elemet a változások kialakításánál,²⁵ e tárgyat a további generációk is megtartották, az ágyak, tükrös szekrény, éjjeliszekrény együttesében (harmadik generáció, Kristóf Lilla és Kristóf Eszter) is megmaradt a sublód.

Az 1890-es évektől a sublód²⁶ a fehérmű-ruhanemű új elhelyezésére szolgált, kiszorítva a ládát az első szobából, a sublódfiók az iratok²⁷ és írószerszámok, a pénz új helye, rakodófelületként pedig a díszedények és dísztárgyak,²⁸ naptár és kézhez való könyvek helye; az új rakodófelület tárgycsoportokat hív elő és határoz meg.²⁹ Ezek az újonnan megszerzett tárgyak kiemelt szerepet kapnak a tárgyak világában, ami az életmódban és az életstratégiában bekövetkező változásokat mutatja.

A szoba átalakítása, bútorainak cseréje, a polgári lakásfunkciók beemelése a paraszti háromhelyiséges házba megkezdődött a második generáció házasodásával; így a női pipere bútora, a toalett-tükör, az írás-olvasás tanulás helyeként az asztal. A harmadik generációban kialakult a hálószoba-szerű berendezés, az ebédelés ünnepi helye (vendégfogadás, -ellátás) és az átépített gazdasági épületekben az ipari munka helyei. Ugyanitt történt a különféle barkácsolás is. A Kristóf Mihály (1872–1953) halálát követő időben felesége, Kristóf Zsófia (1876–1961) a hátsó szobába költözött, az első szobát a Dunabogdányba hazalátogató Kiss Vidor és Kristóf Eszter (1895–1980) használták gyermekükkel, Kiss Idával (1920–2014). Később a visszaköltöző Kristóf László és felesége, Lilla (1902–1993) foglalták el és rendezték be. Kristóf Mihályné (1876–1961) halála után a hátsó szobában rendezkedett be a megözvegyült, tanár leányával egy háztartásban élő Kristóf Eszter, aki 1945 után már nem kapta meg csendőrférje után az özvegyi nyugdíját. A költözések sorában a hatva-

nas-hetvenes évek hoztak újabb változásokat, Kristóf Eszter a megözvegyült Kristóf Lillával lakott a bogdányi házban leánya anyagi segítségével, majd nyugdíjazása után leánya is visszaköltözött Dunabogdányba, a házhoz hozzáépített kis lakásba. Ekkor berendezték a konyhát „hallnak”, és az új gáztűzhellyel és egy kis fűthető sparhelttel felszerelt új konyhát használták. Gál Mihályné Kiss Ida nem tudott főzni, édesanyja, majd nagynénje főzték naponta az ebédet. Nyáron, amíg el nem bontották a 2000-es években, a nyári konyhát használták. Nagynénje a kilencvenes évektől (amikortól a kutatás látószögébe került a család) módszeresen tanította meg unokahúgát a legfontosabb konyhai tevékenységekre. Gál Mihályné Kiss Ida a berendezett „hallba” elhelyezett könyvespolcokon el tudta helyezni könyveit, rekamiéval (amelyet még Kristóf Mihály vásárolt egy helyi értelmiségi családtól), kis asztallal, székekkel, a falra elhelyezett református történelmi képekkel, Kálvin-portréval, családi fényképekkel vendégfogadó szobát alakított ki. Rákosszentmihályi kelengyéjének bútorait használta, amely ágyból, üveges szekrényből, ruhászekrényből, éjjeliszekrényből, kis ovális asztalból és karosszékekből, tonettszékekből állt.

25 Kristóf Zsófia biedermeier kelengyéjét Nógrádverőcéről hozta.

26 Megléte a polgáriars berendezést jelzi, felbukkan hagyatéki leltárakban, a millenniumi kiállítás anyagában, sok esetben a századforduló városi polgári berendezése orientalizmusának egyik megjelenítője (lásd például SZACSVAY 2007. 224; K. CSILLÉRY 1997. 364–369).

27 Az iratok egy része is bekerült a múzeumba, lásd például SZACSVAY 2009. 349, 350.

28 A sublódra való tárgyak, tálca, pálinkás- és borospoharak, üvegpalack, bögre, gyertyatartó, üvegdobozka, borosüveg, üvegbögre, kölnisüveg stb.

29 Katolikus vidéken a sublódra rendezték el a szentek szobrai is, mellé helyezték a búcsús emléktárgyakat, gyertyákat, főleg akasztották a szentek képeit. A tisztaszobában az új berendezés a sarokból a két ablak közé helyezte át a szentkultusz tárgye gyűjtését. A karácsonyfa elhelyezése a sublódon a városias, biedermeier karácsony hangulatát idézi (SEIDLMAJYR 2013. 34; LUKÁCS 2015. 173).

A paraszti sarkos szoba a 19. század végi berendezés emléke,³⁰ ha volt is ilyen, a 20. század első negyedében már nem élt. A párhuzamos ágygal, amelyet vagy két szemben álló falra helyeztek el, vagy egy falra merőlegesen egymás mellé – a két eset kétféle asztal-szék elhelyezést tett lehetővé –, éjjeliszekrényekkel, szublóddal és szekrénnel berendezett szoba lehetőségeiben gondolkodtak. A felbomlás folyamatai nincsenek határozott szerkezethez kötve, a kulcstárgyak elhelyezései adtak bizonyos berendezési modelleket: az ágyak egymás mellett, merőlegesen a falra vagy a fal két szemben lévő oldala mellett állnak, így a szobai asztalt középre vagy az ablakhoz közel helyezik el, mellette a székek. Mindez jól látható a 20. század közepe táján készült felvételeken. E felvételek a falusi berendezésekben a polgári lakás új berendezésének rendjét és az ehhez tartozó új bútorokat (éjjeliszekrény, tükrös fésülködőasztal stb.) mutatják.

A Kristóf családnál a kemence helyére az első szobába a harmincas években díszes cserép-kályhát építették, majd 1945 után, amikor a tüzelő beszerzése megnehezült, ellehetetlenült, kis vaskályhára cserélték fel, melynek tetején vizet melegíthettek, és a kerti hulladékkal is fűthető volt, de bármely fűtőanyaggal, szén, kokszt (a szerint, hogy az állami Tűzép-telepen éppen mit lehetett megvásárolni) működtethették.

A dunabogdányi szobaberendezések változatait rendkívül nehéz volt rögzíteni, mert állandó cseréket, átrendezéseket, házátalakításokat kellett az elbeszélésből és a megfigyelésből mellérendelni. Két toalet-tükör teljesen más helyre elrendezetten állt Kristóf Eszter és Kristóf Lilla szobájában, eredetileg mindkét kelengyéhez tartozott egy-egy. Az 1990-es években mindkét szobában egy akasztós és egy rakodós szekrény volt szintén teljesen eltérő rendben elhelyezve. A harmadik lakószobát a házhoz épített toldalékban, mely Gál Mihályné visszaköltözésekor épült, már vegyes rendű (akasztós és rakodó) szekrénnel, könyvespolccal, üvegezett kredenccel, ágygal, kis dohányzó asztallal, amelyhez két régi karosszék volt illesztve, az ötvenes évektől divatosabbá vált „garnitúrával” – falusi asztalos által készítettet világos bútoregyüttes – rendezték be.

A szobák falain elhelyezett képek közül a 19. században vásárolt történelmi képek, Kossuth és 1848, egy Kálvin-portré és az úgynevezett ígés táblák,³¹ illetve képek sugalmazták a család szellemi gyökereinek kiemelését, református mivoltukat. Az első szobában és a régi konyha helyén berendezett hallban voltak elhelyezve. Találtunk a házban a falakon bekeretezett hímezéseket és családí fényképeket. Szívesen helyezték át ezeket újabb és újabb helyekre a nagytakarítások után.

A „hallban”, a bejárati ajtóval szemben egy kárpitozott kanapé előtt kis asztalka állt két tonett-székkal, a bal oldalon a fal mellett a legfelső polcnál rácsoszáttal lezárt könyvespolc. (Valaha ezen tartották a tintát, tollat is.) A kanapé fölött a falon két nagyméretű történelmi képet és egy Kálvin-portrét helyeztek el. Az 1990-es években nyáron a házzal szemben épült nyári konyhát, télen a Gál Mihályné megépített lakásrészében lévő, gázipalackkal ellátott konyhát használták.

Kézimunka: önellátás-eladás, női életstratégiák változásai

Kristóf Zsófia kelengyéje a századforduló házasodási rendje szerint életre szólóan tartalmazta a női öltözet, lábbeli és lakástextília darabjait. Gyűjtésünk megkezdésekor, halála után (1960) már csak biedermeier bútorait őrizte a család, a textíliák legszebbjét, fekete esküvői öltözetét a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták el, egyéb öltözetdarabjait elajándékozták, lakástextíliáit elhasználták. Gyermekei, Lilla és Eszter az 1920-as évektől jelentős változásokat éltek meg; az öltözködés, tisztálkodás, higiénia területén modernizációs folyamatok részesei, előmozdítói lettek. Eszter és Lilla kelengyéje a bútorokat leszámítva már csak a közös élet első évtizedére szólt. Az iskolai varrás- és hímezéstanulás és -tudás segítségével folyamatosan egészítették ki kelengyájukat, amihez már a környezetükben és az újságokban látott *divat* jelentett új kihívást.

A tárgyi anyagban jelentős korpust jelentenek a kiegészítő, lakást díszítő elemek, amelyeket maguk készítettek vagy megvásároltak, így az ágytakarók, díspárnák, abroszok, textilszalvéták, a „milió”,³² a szekrénycsikok, az üvegezett szekrények függönye, csipkéje, a tálcakendők, a polcterítők, a fotelcsipkék, a kanapétakarók, fej- és könyöklőcsipkék. A szobai tárgyakat maguk készítette konyhai textíliák egészítették ki: falvédők, konyhai szekrények terítői, szekrénycsikjai, abroszok és mosdótextíliák.³³

30 Gál Mihályné Kiss Idának emlékei kisgyermekkorából, az 1920-as évek közepétől már csak a szobában egymás mellett álló ágyakról, éjjeliszekrényekről, az ágyvégeknél középen álló asztalról voltak.

31 A képek a Néprajzi Múzeumba kerültek. Bővebben lásd SZACSVAY 1998a; 2009.

32 Ünnepi étkezéskor a fehér abrosz közepére helyezett hímezett vagy csipkerátét.

33 A gyűjtés első korszakából a textil- és viseletgyűjteménybe került számos kézimunka és egyéb textíliák, lásd KATONA 2000. 240; SZACSVAY 2007. 222.

A nyomófagyűjtemény a fehérneműk díszítését szolgálta, a körülbelül száz darab minta egy része a szélmintákat (szegősor) adta a nyak körül és a gallérnál, illetve kézelőnél, többsége közép-re, díszcsúcsnak 35 darab és virágtő kialakítására nyolc minta szolgált; a minták lapos öltéses és szároltáses hímzésekhez készültek.³⁴ A pléhlemezekből puhafába ültetett mintákat hímzőboltokban árulták. A minták között a monogramminták (K. E. L.; K. L.) elsősorban a női fehérneműk, hálóiingek, hálókabátok megjelölésére szolgáltak. A háztartásban talált mintafák nagy számát az is magyarázza, hogy Gál Mihályné 1945 után megnyitott, de csak rövid ideig működő hímzőboltjának megmaradt anyaga is közöttük van. E tárgycsoport világosan értelmezte, hogy a hímzés elsősorban női fehérneműkre, blúzokra, hálóiingekre került, illetve az ágyneműt díszítette. Ez a segédanyag nélkülözhetetlen volt olyan munkák készítésénél, ahol a mintát maguknak kellett rárajzolni a megfelelő helyekre. Kristóf Eszter és Kristóf Lilla is szívesebben dolgoztak szúrt sablonokkal, amelyeket a hímzőújságokból, elsősorban a *Tündérújjakból* (az 1920-as évektől őriztek kivágásokat) vettek át, és a maguk varrta fehér ágyneműkhöz használták. Ekkor már a fehér ágynemű volt a divat, de „Nagymamának még színes volt”. Az első szobai ágyra fehér ágyneműt használtak, hétköznapra még színes bolti kartonból készültet, Kristóf László és felesége a konyhában aludtak színes ágyneművel és pokróccal. A színes párna széle kilátszott, széle cakkosan vagy lyukas hímzéssel volt díszes. A nagyméretű textíliák megjelenése a harmincas évekre tehető, így a duplaágy-takaró, a földig érő függöny és a nagy abroszok a párhuzamos ággal berendezett első szobában jelentek meg. Fontos eszköz volt a recekészítő keret, a család nőtagjai nagyobb mennyiségben halmozták fel, helye a kamrában volt. A rececsipkéket nemcsak/elsősorban saját használatra, hanem megrendelésre, eladásra és fizetőeszközként – például orvosnak – is készítették. Nincs a hagyatékban *hímzett díszpárna*, ami volt, az egy, a tetején hármass hullámos ívű selyem díszpárna, előlapja szőtt vagy kötött betétes volt, egy, a dupla ágy közepére való párna, esetleg a közepén recével, a mintát a *Párizsi Divatból* vették át. Ezt a párnatípust eladásra is varrták.

„Nagymamáéknál egymás mellé volt rakva a két ágy, a nagy asztal az ágy végében volt, gyári szövet ágytakaróval letakarva. Az asztal ugyanilyen gyárilag szőtt abrosszal volt leterítve. Ezeket (is) a váci vásárban szerezték be; ünnepekre a sötét alapú szecessziós mintáját használták, a régebbi törökös mintázatú volt, ezt használták hétköznapokon. A 30–40-es évektől a rece ágytakarót pénzért is készítették, a kőbányai lakásban is volt nagyméretű recekeret, a házmester Kőbányán is csináltatott Kristóf Eszterrel rece ágytakarót. A fehérre fehér hímzésű abrosz mintáját a *Tündérújjakból* vették, babaflanellre vagy teniszflanellre dolgoztak – mesélte Gál Mihályné Kiss Ida, majd hozzátette: – A kőbányai Nyitra u. 3. szám alatti lakásba ³⁵cipő nélkül lehetett bemenni!”

Az alsóneműk házilag elkészítését a harmincas-negyvenes években megvásárolt *harisnya-kötő gép* segítette, harisnyát a családi igények kielégítése után eladásra is készített Dunabogdányban Kristóf Lilla.³⁶

A kézimunkázás eszközei között is említhetjük a szemüveget és szemüvegtokot, a harmadik generációban már női ipariskolát végzett Gál Mihályné kötelezően szerezte be a szükséges szakkönyveket, mintakönyveket, olvasta és gyűjtötte az újságok hímzés- és szabásmintaközléseit, divatoldalait.

A kézimunkában az egyik legfontosabb újítás 1945 után Kiss Ida vállalkozása, hímzőboltja volt, amelyben mintafákat, fonalakat, tűket árult. A bolt néhány évvel az államosítás előtt nyílt meg, és sikerült még az államosítás előtt felszámolni. Kiss Ida élete végéig hímzett, ipariskolai éveiből egy világoskék, fehér „sujtásos” hímzésű „díszes magyar” ünnepi öltözete került a Néprajzi Múzeumba.

A fehér alsóneműk,³⁷ fehérneműk, ágyneműk használata egy városias higiénia kialakulásával járt együtt. A férfihigiénia kialakulásában Kiss Vidornál a katonaságnak, de elsősorban a csendőrkiskolának volt jelentős szerepe. Az öltözködésben a kötelező egyenruha öltözetdarabjai, ing, zubbony viselete és az „ünneplő” civil

34 A hímzéssel kapcsolatos eszközök a mesterséggyűjteményben találhatók.

35 Kiss Vidor csendőri nyugdíjazása után először Kőbányán vett ki egy szoba-konyhás lakást, és csak később vették meg a rákosz-szentmihályi házat.

36 Kristóf Lilla modellje nővére, Kristóf Eszter volt, aki a paraszti létet elhagyva felszabadult idejét a pénzkeresetért jelentő varrással, hímzéssel töltötte.

37 Alsóruhaként a hosszú szárú, néha hímzett, fodros nadrágot és a maguk varrta, elől középen hímzett kombinét sorolta fel adatközlőnk.

öltöny ünnepi viselése, a tisztálkodás, borotválkozás napi rendszeressége tartozott ide. A ruha-tisztítás, rendben tartás eszközeinek használatát is (ruhakefe) megtanulta a csendőrségnél, a váll-fára akasztott kabátokhoz egyszínű kékfestő, megkötőmadzaggal ellátott védőtakaró tartozott. A csizma- és cipőtisztítás eszközeit egy kisebb ládában tartották.

A budapesti, kőbányai bérlakásban, majd a rákosszentmihályi házban egy kisebb, mozdítható ülőkád szolgált a szombati fürdésre, naponta mosdótálban mosdottak, s ekkor már mostak fogat.

Dunabogdányban a higiénia alakításában szerepet vállalt Kristóf Lilla, aki újságokból és a helyi polgári háztartásokba való bejárása révén leste el a napi mosdás, fogmosás rendjét, panaszaival (a már ismert) orvoshoz fordult, a családból először ő járt rendszeresen fogorvoshoz. A *cipőtisztításra használt fogkeféket* a cipőpaszták mellett, a cipőtisztító szerek ládjában tartották, ez a másodlagos felhasználás jó példája.

Reggel mosakodtak, minden este, nyáron a „mezítlábazás” miatt, de telente is naponta lábat mostak. Hetente fürödtek. Kézmosáshoz alkalmas lavórt a nyári konyhába is elhelyeztek. Dunabogdányban fürdőszoba azonban csak az 1970-es években épült, amikor Gál Mihályné Kiss Ida nyugdíjazása után hazaköltözött a dunabogdányi házba, és a házhoz toldott – az egykori „öregistálló-kamrából” kialakított egyszoba-konyhás-fürdőszobás lakás vált otthonává.

A gazdasági változásokat mutató mosás rendjében először a többféle méretű bádogleknő bevezetése hozott változást. Az 1940-es években már nem használták a mosópadot, amellyel korábban Kristóf Lilla a tavaszi–nyári időszakban a Dunára járt mosni. Az 1960-as években hazaköltöző Gál Mihályné mosógépe és centrifugája jelentette a nagyobb mosások új rendjét, amelyet a mosdással összekötött kis mosások egészítettek ki.

A házbelső polgárosodást jelző tárgyai – Olvasás

A Kristóf-hagyatékek egyik, a néprajzi gyűjtésekben szokatlan korpusza a sajtó- és könyvanyag, amely a 19. század végétől a 20. század végéig terjedő időszakból származik. Szokatlan, hiszen a néprajzi szakirodalomban a könyvhasználatnak a kései, 20. század második feléből származó paraszti leltárakban igen kevés nyomát találjuk: a csongrádi tanyán egy falinaptár (Szűcs 1989. 156–165) volt, a gyulai tanya lakói írástudatlanok voltak (noha az nem jellemezte általánosan a tanyai állapotokat).

A dunabogdányi gyűjtemény sajátossága, hogy a paraszti életmódból a kispolgári, polgári, majd városias életforma irányába történő változásokat híven tükrözi. Az olvasmányok hármas funkciót töltek be a család történetében: *segédanyagok munkafolyamatokhoz, szellemi, vallási értékek közvetítői és a szórakozást jelentő versek, novellák, regények gyűjteményei*. Beszerzésükben jelentős szerepe volt a sajtó- és könyvkiadás üzletté szerveződésének, a postának és a református egyház oktató-, tanító-, „építő”- és könyvterjesztő programjának.

A *könyvek* három korosztály gyűjtéséből származtak. Kristóf Mihály könyvtárának többségét a századforduló református kegyességi kiadványai adták. Leányainak könyvei a korabeli irodalom leányoknak szánt egyházi és világi kiadványai voltak, és szorgalmas olvasói és gyűjtői voltak az újságoknak. Olvasmányaikban nyomon követhetjük a református egyházi irányzatok és programok lecsapódásait. Az irodalomtanárrá emelkedett unoka, Gál Mihályné Kiss Ida könyveinek leltárát adta át, amelyben többségben voltak az SDG,³⁸ majd a Püski Sándor könyvesboltjában töltött munka révén a népi írók és irodalom alkotásai, amelyeknek lelkes olvasójává vált. Könyvtárában és iratai között kiemelkednek a mozgalomhoz tartozó, kapcsolódó munkák.³⁹

Kristóf Mihály olvasási kultúrája, könyvtára a 19. századi kisnemesi és gazdaideáloknak feleltethető meg,⁴⁰ és annak következménye, hogy a kilencven százalékban katolikus sváb faluban ő volt a magyar népesség előjárója és egyházának kurátora. Idős Kristóf Mihály a visszaemlékezés szerint is a megszerzett tudás és tájékozottság segítségével tudta stabilizálni és eredményessé tenni gazdasági helyzetét.

Az 1890-es évektől a reformátusok tudását a gazdasági-társadalmi és „szellemi, ideológiai” ismeretek felhalmozása jellemezte. Ezekhez az újságokból juthattak hozzá. Kivételes, hogy egy falusi háztartás több generációjától megmaradtak az eltett újságok, újságkivágások, amelyekből bizonyos, a tárgyakkal kapcsolatos folyamatokat is kikövetkeztethetünk. A háztartásban számtalan újságnak csak egy példánya maradt fenn, az amelyet az első megrendeléskor díjtalanul, mutatóványként

38 Soli Deo Gloria.

39 A 79 tételt tartalmazó jegyzéket részletesen lásd SZACSVAY 2008. 357–359.

40 Kósa László gyűjtése, árvahagyaték, SML. Acta congress. 1845/2366.

megküldtek. Ifjabb Kristóf Mihály – ha csak mód volt rá, „puhaszékébe” (fotel) ülve újságot és könyveket, broszúrákat olvasott. („Ebbe a székbe csak a nagyapa ült.”) Nem frissen, sokszor már átolvasott példányt kért el vagy kapott meg a lelkésztől, sok mindent postán is megrendeltek. A hagyatékban lévő, nagy mennyiségű könyv- és újságanyagból bizonyosra vehető, hogy az 1910–1915-ig a háztartásba kerülő könyv és újság Kristóf Mihály érdeklődését és olvasottságát mutatja. Ebben kimondottan földművesek körében terjesztett lapok is szerepelnek: a *Vasárnapi* (Debrecen), a *Hasznos Mulattató* (Budapest), az *Igazmondó* (Debrecen), a *Téli Újság* (Hajdúböszörmény) és a Hornyánszky Viktor által kiadott *Budapest*. Ezekből összegyűjtve együtt maradt a hagyatékban néhány szám, ceruzával ráírva: „Kristóf Mihály”.

Az *újságkivágások* többféle funkcióban és a különféle munkafolyamatokhoz illeszkedve váltak fontossá.⁴¹ Számunkra egyfajta tárgyértelmezésként is szerepet kaptak, így a konyhai edényekhez receptek, hímzésekhez, ruhaneműkhöz szabás- és hímzésminták adhattak útmutatást; milyen tárgyi eszközök feleltek meg az étrend vagy az öltözködés- és lakáskultúra kialakításakor.

Kristóf Lilla és Kristóf Eszter az eltett újságokat, újságkivágásaikat tematikus csoportokba rendezték, és a múzeumi rendszerbe mi is így helyezték:

1. Hímzésminták: (házi)iparszerű használatban is, szabásminták, az önellátó, takarékos fogyasztás érdekében, női és férfi fehérnemű varrása.⁴²

2. Ételreceptek: az új polgári konyha bevezetése érdekében – kapcsolódóan tortaformák, kis tepsik, új nyújtófa, lábosok főzelék főzéséhez, üvegek befőzéshez, kuktafazék, kávéfőző.

3. A tanulás-művelődés-szórakozás célú regényfolytatások kivágásai, versek, ünnepi írások.

4. Újságkivágások higiénia, életmód témában, ebben egyes háztartási tanácsok, gyógyulás, gyermeknevelés, takarítás, tisztálkodás, a „házi rend” modern kiépülése.

5. Beteg gondozás – az élet vége, temetés körüli szokások rendje.

A gyűjteményben található a „Kézírtos köszöntők” füzet. Az újság hátoldalán reklámozott könyvek között van egy, amely alapja lehetett a kézírásos füzetnek. Felmerül a kérdés, hogy hagyományos dunabogdányi lakodalmi versezetek vannak-e a füzetben, vagy a nyomtatott könyvből – amelyben vőfély- és különféle köszöntőversek vannak (1903) – kimásoltak? Hasonló kérdés merül fel az újság hátlapján látható hirdetéssel kapcsolatban a kaszáról és gyártójáról. Vajon milyen más gyökere lehet a kaszavásárlásnak, mint beszerzésének megváltozása: ezek már új tárgyak, és a reklám szerint lehetőség volt a megrendelésre és az áru házhoz szállítására. A hagyatékban már nem volt kasza, két idős hölgy „tárgyi világát” találtuk meg.

Az újság, amelyet járattak, folyamatosan tájékoztatt az életmódváltásokról, amikor könyveket, különböző gépeket, háztartási és munkaeszközöket kínáltak eladásra.

Kristóf Mihály idejéből, de már leányai gyűjtésében fennmaradt újságkivágások közül hármat érdemes bemutatni.

A *Hasznos Kalauz* című lapban (szerk. Kaszás Péter) Demeter János ágostoni hitvallású református lelkész írása, *Útavaló az életben mindennemű tudnivalókra* olvasható, benne *A gazda ember tüköre, Jó tanácsok a szántóvetőnek és kertésznek* című fejezetekkel. A *Vígság tárháza* című írás tartalmazza a magyar lakodalmi szokások leírását, a lakodalmi versekkel és mondókákkal együtt, továbbá nagyszámú felköszöntőt és beszédet közölt a legkülönbözőbb alkalmakra, „végre pedig szép népdalokat, talányokat, s mulattató, tanulságos elbeszéléseket” hirdettek.

A *Téli Újság*⁴³ című lap fejlécét grafika díszíti, téli zsánerkép a kemence mellett ülő családdal, az idős asszony a kemence padkáján fon, a családfő kisgyermekkel az ölében újságot olvas a körülötte ülő családjának.

Míg a *Téli Újság* olvasását a paraszti életforma téli „pihenő”-idejének kitöltésére szánták, addig a másik

41 A gyűjtések során 1989 és 2014 között jegyzékbe vett iratok tétele száma 377, ebből újság 105. Lásd „Dunabogdányi iratok, nyomtatványok, fotók, dokumentumok”, gyűjtési dokumentum, kézirat.

42 Kristóf Lilla a dunabogdányi iskolai kézimunkaórákon szerzett varró- és hímzőtudásával megbízásokra készített kézimunkákat, majd a tsz megalakulása után „bedolgozott” egy pomázi varrósövetkezetbe. Később a ház ablakába kitett hirdetés szerint hímzést vállalt. Megrendelői a Németországba kitelepített németek rokonai voltak, abból az időből, amikor már útlevelet kaphattak. Nagyméretű ágyterítőket és függönyöket is készített. A család számára fehérneműt varrt, kötögepen harisnyát kötött.

43 A *Téli Újság* Budapest, 1908. 30. évf. 2. számának fejlécén olvasható: „Vallásos irányú olvasmányok a magyar nép számára. Megjelenik december, január és február hónapban minden szerdán” (kiemelés – Sz. É.).

újságot az év egészében, hetente egy napon jelentették meg. A debreceni kiadású *Igazmondó*⁴⁴ fejlécében elhelyezett grafikus zsánerkép egy nyári falusi porta részletét mutatja, ahol a ház melletti asztalnál a családfő családjának újságot olvas, a jelenet háttérét alföldies falukép egészíti ki. A *Téli Újság* a dél-erdélyi, az *Igazmondó* a debreceni értelmiség és elit törekvését mutatja a paraszti állapot olvasás, művelődés, tanulás útján történő javítására.

A budapesti kiadású *Hasznos Mulattató*, „Ifjúsági képes-lap az 1848-as emlékek fenntartásához járult hozzá, amikor az 1911. október 1-jei első lapjában Dolinay Gyula Kossuthhoz fűződő kapcsolatát mesélte el, bemutatva a tőle kapott kézírásos levelet. A családi Kossuth-kultuszt a falakon látható történelmi, köztük 1848-as képek is mutatták.

Az egérrágta, elrongyolódott újságok cikkei között találjuk 1916-ból, egy vasárnapi számban Kájel Endre tábori lelkész írását Keszeg András, a háborúban megsebesült csonka katona történetéről; vigaszt a Biblia adja. Egy 1917-es számában a meghalt hősről érkező hír története olvasható. Olvasmány volt a *Hadifoglyok őrangyala* és a *Háborús imakönyv hadifoglyok itthon levő családtagjainak*.

Az olvasás, újságok, napilapok, népszerű brosrák, kiadványok tehát a református paraszti műveltség tárgyai, közéjük sorolhatjuk a kegyességi irodalom képes kiadványait is, amelyeket Szász Károly Duna melléki református püspök kezdeményezésére a református programok keretében indítottak el. A program egyik fontos célja a század elején az irodalom eljuttatása volt a falvakba. Majd az 1920-as évek közepétől a Protestáns Szemle és Könyvtár kiadásában megjelent, a belmisszió programjának is megfelelő kegyességi könyveket, holland, angol kiadványok fordításait juttatták el a református falusi háztartásokba. Szövegértéke volt a falra akasztott „igés felíratú” táblák tanításainak is.

Az újságok és kiadványok körébe sorolhatjuk a *rádió* megjelenését is, a családi hagyatékban egy egyszerű, házi készítésű detektoros rádió mellett az 1940-es évekből az első néprádió példányát is megtalálhatjuk. A rádió helye a kettős ágy mellett, az éjjeliszekrényen volt. Vasárnap délutánonként Kristóf Eszter és családja Rákosszentmihályon szívesen hallgatott zenei műsorokat a rádióban. A háború idején a híreket mind Dunabogdányban, mind Rákosszentmihályon folyamatosan meghallgatták.

A 2001–2002-ben megvásárolt családi *iratanyag* az 1850-es évektől az 1980-as évekig képződött; jogilag fontos iratokat (birtokviszonyok, -eladások, államosítás, birtok-visszaigénylés) személyes iratok egészítenek ki, levelek, képeslapok, gyászjelentések, évi bevétel- és kiadáslisták, szabás- és hímzésminták, eladott hímzések jegyzéke és fényképek.

A polgári életvitelben az olvasás mint a tanulás és szórakozás alapja a munkaidő egyenletes válásával akár napi tevékenység is lehetett. Megjelenésekor a falusi környezetben még a mezőgazdasági munkák időrendjéhez igazodott, vasárnapi és téli hétköznapi foglalatossággént volt jelen. Az írás-olvasás falusi képe – a református családban asztalfőn ülő és családjának a Bibliából felolvasó időse családfő – a 18. századtól ismert, e képet váltja fel az újságot olvasó, könyvet tartó falusi ember képe a 19. század utolsó harmadától.

Az ünnepnapokon, a vasárnapi templomozás pihenőnapjain került sor a *könyvek*⁴⁵ olvasására, ami a mentalitás – református paraszti művelődés – kialakításában jelentős szerepet kapott. Az olvasás szokásairól a családfőről (Kristóf Mihályról) szóló megemlékezésekben az estéket jelölik meg, a téli időben a délutánokat, melyeket az egyetlen „puhaszékban” ülve töltött a nagypapa. Kristóf Lilla és Kristóf Eszter számára az olvasás munkafolyamatokhoz is kötődött (varrás, főzés, kertgondozás), és vasárnap délutánonként regényeket, könyveket is olvastak, újságok folytatólagos elbeszéléseit.

Összefoglalva látszik tehát, hogy Kristóf Mihály előjáró és kurátor iratai és könyvei alapján az egyházi funkció változása követhető nyomon. Az iratképzés új szemléletű kibontakozása jelzi az egyházi gondnoki teendők átalakulását: gazdasági tevékenység, kölcsönzések, adományok és a hivatalos egyházi események lebonyolítása. A szervezőmunka *iratanyaga* a vezető násznagyból és írástudóból az egyházi nyilvántartás, könyvelés, dokumentáció adminisztrátorává váló, olvasó, értelmiségi feladatokkal megbízható, polgáriasan gondolkodó egyházi gondnok új társadalmi szerepének bizonyítéka. Érdemes kiemelni az egyházi és világi sze-

44 1908. februári száma fejlécén olvasható: „Képes családi hetilap. Megjelenik minden csütörtökön, mutatóvényszámokat kívánatra ingyen küld a kiadóhivatal.”

45 A könyvek közül 33 vallásos könyv, 79 egyéb könyv került a múzeum tulajdonába. Kiss Ida könyveit (27 db) nem sikerült megvásárolni.

repek (kurátor és násznagy) összekapcsolódását (SZACSVAY 1998a), illetve a világnézetet alakító szellemi mozgalmak, így a protestáns liberalizmus programjának következményeként megjelenő Kossuth-kultuszt, amely a faliképeken és olvasmányokban nyomon követhető a család idős generációjánál. A két háború közötti református szellemi program a harmadik generáció világnézetét és életformáját alakította ki e paraszti, majd kispolgári családban, háztartásban. A negyedik generációban a tanárrá felemelkedő családtag (Kiss Ida) életét meghatározó szellemi program, a Soli Deo Gloria két háború közötti mozgalmának hatása, mint életprogram veti fel mindazokat a kérdéseket, amelyek a városi kispolgárság köréből az értelmiségi pályára való kiemelkedéssel kapcsolatba hozhatók (SZACSVAY 1998b; 2008).

Kulcstárgyak

A „polgári világ” ekkor a felemelkedő vagy átalakuló parasztság, kisnemesség, hivatalnokok, városi értelmiség, iparosság felé a *tárgyak divatja felől* is közelített.

A tárgyi világban a *tárgyegyütteseket szervező tárgyakat* hangsúlyosan érdemes kiemelni. Ezek – nevezzük őket a társadalomtudomány gyakorlatának megfelelően „kulcstárgyak-nak” – lényegében azok a tárgyak, amelyekre egyfelől egy rendszer épül – ha az új tárgyak az életmód vagy a munka átalakítását szolgálják –, másfelől amelyek nélkül nem épülhet fel új munka- és életmódviszony, azaz nincs lehetőség a korábbi eszközkészlettel a termelékenység és a pénzgazdálkodás felfuttatására, vagy az életmód célszerű átalakítására. A női életmódváltást elősegítő tárgy a varrógép, melynek megszerzése az 1930–1940-es években nagy előrelépést jelentett, az öltözködés, a fehérneműk és a lakástextíliák házilagos előállítására lehetővé tette a divat gyors követését, majd a varrás és a hímzés kereseti forrásként enyhítette a női termelőszövetkezeti jövedelmek, majd a nyugdíj szűkösségét.

Megkülönböztethetjük a *célszerűség*, a *modernizáció* és a fogyasztás *divatjellegét* egymástól. Kristóf Mihály sikeresen állt át a szőlőtermesztésről a gyümölcstermesztésre, veje, Kristóf László nagy viták árán vette meg a lovat, a háborús években ezzel fuvarozott, téli keresetet biztosítva. Felesége apja tiltakozása ellenére is a szőlő köztes soraiban zöldségtermesztésbe fogott, és maga vitte el a fölösleget a pesti piacra a korszakban éppen fellendülőben lévő kofahajóval. Kosarakkal utazott a hajófenékből, visszafelé retiküllel a fedélzeten. Retikült viselt vasárnap a templomban, de fejét falusiasan, kendővel kötötte be. Az életmódváltás eszközváltásai a célszerű modernizációs és egyben a napi, helyi divatot követő fogyasztást tükrözik.

A *házbelső berendezésének* szerkezeti változásait tükröző úgynevezett „kulcstárgyak” körébe sorolható a *könyvespolc*, amely a könyvhasználatra, olvasásra, illetve a rajta elhelyezett tinta, tollszáraz, tolltartó, papír, itató, amelyek az írásbeliségre utalnak.

Különös tárgyak az egy alkalomra szóló, mégis kulcsjellegű „ideiglenes tárgyak”, mint például a *karácsonyfa*. Használatán keresztül viszonylag biztonságosan lehet a modernizáció, polgárosodás elemeit kimutatni a karácsony ünnepében, ilyen a gyermek felértékelődése, ünneplése, az ajándék, a kegyesség, a lakoma stb. arányainak feltárása, de erről adatokat szolgáltatnak a karácsonyfadíszek is. Dunabogdányban mindaddig, amíg a dédunokák még kilátogattak a nagyszülőkhöz, állítottak karácsonyfát, amelyet a szülőknél helyeztek el. A karácsonyfadíszeket egy dobozban, megadott rendben tárolták. A műtárggyá váló karácsonyfadíszek múzeumi adatolása a hosszú vagy végtelen idejű megőrzés, konzerválás érdekében bőséges leírással és fotódokumentációval átalakíthatja az „eredeti csomagolást”. „A karácsonyfadíszes doboz aljában az angyalhaj mellett egy gomolyagba voltak elhelyezve a különböző időszakokból származó girlandok. Leltározáskor kerültek vékony papírvattába, hogy a leltári számot ráhelyezhessük. Kiállításkor a doboz aljába kell lazább gomolyagba elhelyezni az angyalhaj mellé; legalul a dobozban karácsonyi csomagolópapír – matt fehér és celofán –, illetve két üres karácsonyfadíszzacskó, erre kerültek a gyertyák, szintén szabadon, mellé a gyertyatartók, és a legtetején az üveg-díszek” – olvasható a múzeumi leltári dokumentációban (SZOJKA 2007. 203–205). Szojka Emese írja tárggyarapítási publikációjában a szokásgyűjtemény e kollekciójáról: „A régi nejlonharisnyadarabbal átkötött papírdoboz és tartalma nemcsak tulajdonosai leépülő életszakaszáról szól, de az egyszer megszerzett és birtokba vett javakhoz történő ragaszkodáson, illetve azok teljes körű kihasználásán/felhasználásán túl a háziak takarékos életvitelének is lenyomata” (SZOJKA 2007. 204. 1. kép). Az 1970-es években, amikor Gál Mihályné Kiss Ida viszonya fia válása után hívő katolikus feleségétől meghűlt menyével, és már nem jöttek a gyerekek karácsonyra Bogdányba,

csak a hall asztalán álló tálba helyeztek néhány fenyőágot, erre tettek pár szem szaloncukrot, ez vált a késői bogdányi falusi karácsony jelképévé. A bogdányi karácsonyok kiemelt jelentése a családi együttlét volt: a két háború közötti időben a „nagyünnepeket” a rákosszentmihályi⁴⁶ család mindig Dunabogdányban töltötte, így nem volt képük arról, hogy a Rákosszent-mihályon élőknel miképpen telik a karácsony. Nem vettek karácsonyfát, nem készítettek karácsonyi ételeket, csak az ajándékokat vitték. Így a vágzott rákosszentmihályi „kispolgári” életformában éppen az ünnepek nem jelentek meg.

Selejtezés és muzealizálás

A „muzealizáció” mutatkozott meg nemcsak a múzeumoknak juttatott, eladott tárgyak esetében (Kristóf Zsófia esküvői öltözetét, amelyet elsőként kívántak múzeumba juttatni, a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg, Kristóf Mihály díszes bundája gyűjtőhöz került), hanem saját tárgyi világukban is bizonyos gazdasági eszközök és kerámiatárgyak megőrzésében. Az előbbieket az istálló falain vagy szembeötlő helyein, az utóbbiakat a szobában álló szekrények vagy könyvespolcok tetejére dísz- vagy emléktárgyként helyezték el.

A használatból kiesett fatárgyak, a borsajtó, kosarak és papírányagok, így például az újságok tűzre kerültek, ez utóbbiból kivágták a megőrzésre érdemes oldalakat. A vízen közlekedés és szállítás eszközeit, mint a ladik, evező, botok, jégvágók, felváltja a hajó, de szűkös helyzetben, árvi-zek idején nélkülözhetetlen eszköz, ezért sokan megőrzik a legfontosabbakat, mint a ladikok és az evezők.

A gyarapítástörténet lezárása: házleltár – házeladás

Gál Mihályné Kiss Ida első idősoththonba költözésekor szomszédjának eladta az ingatlant azzal a kikötéssel, hogy élete végéig használhatja. Lélektanilag ez az új helyzet motiválta, hogy tárgyait lassan a múzeumnak eladja, átadja. Kérésünkre vállalta, hogy leltárt készít a lassan kiürülő házról. A leltár felvételére először a kilencvenes évek elején tettünk kísérletet. Ekkor Kristóf Lászlóné Kristóf Lilla engedélyével az ő lakrészében, az első szobában kezdtük a tárgyfelvételt. Hogy lehetőleg gyorsan végezhessük e nagyszámú tárgye gyűttes jegyzékbe vételét (ekkor még az előző generációk tárgyai is a házban voltak), Szekrényesy Réka múzeumi kollégánom segített a munkában. Kristóf Lilla szobájában a rakodós szekrénnel kezdtük, és annak alsóbb polcaira érve fejeztük be, amikor elértük a tulajdonos halotti batyuját. Váratlanul rosszul lett, kérte, hogy hagyjuk abba, majd megüzenete, hogy nem szeretné, ha folytatnánk a munkát. Így maradt el e generáció tárgyi világának leltárszerű, pontos megőrkítése. Ugyanezért a majdnem tíz év múlva sorra kerülő leltár felvételénél néhány feszültebb nap után átengedtük a leltárkészítést a tulajdonosnak, Gál Mihálynénak, időnként besegítve a jegyzékkészítésbe. A 2001–2003 között elkészült leltár után 2007-ig még vásároltunk tárgyakat a múzeumnak. Így leltárunk kiegészíti a korai vásárlások tárgykorpuszát, és tartalmaz már a múzeumhoz bevitt tárgyakat is.

Lehetségesé válik, hogy némileg hiányosan ugyan, de rekonstruálhassuk a négy generációnak lakást és életet biztosító ház egykori tárgyi világát.

A „Leltárak, otthon – Dunabogdány” címzésű spirális füzetben „Ida szobája” 133 tétel, tételeként megjelölve a darabszám, legnagyobb tétel a könyvek, 50 darab, hímezések eladásra, körülbelül 50 darab és a pulóverek 21 darab. „Előszoba WC” 7 tétel, „Konyha” 22 tétel, „Fürdőszoba” 10 tétel, „Hátulsó szoba Nagymama és Kristóf Eszter szobája” 27 tétel, „Hall” 16 tétel, „Első szoba” 18 tétel, „Lerakós szekrény”: 69 tétel, véganyagok 40 darab, zsebkendő 44 darab, lepedő, fehér (monogram nélkül), 10 darab. „Akasztós szekrény” 27 tétel, „Kamra/öreg istálló” 118 tétel, „Új istálló/fáskamra” 17 tétel, „Udvar” 6 tétel.

A ház egykor használt vagy ma is értékesnek tartott eszközei a kamrában, az „öreg istállóban” halmozódtak fel, a házba már nem férő, használatban lévő tárgyak társaságában. Ennek a felhalmozásnak a családtörténetet és identitást megőrző, „muzealizációs” szerepe tagadhatatlan.

Egy példa Gál Mihályné Kiss Ida leltárából (a „Kamra/öreg istállóban” őrzött 118 tárgy jegyzéke):

46 Kiss Vidor egészségi állapota miatt viszonylag korán nyugdíjba ment, és felesége, Kristóf Eszter családjának anyagi segítségével Rákosszentmihályon vett házat. Minden ünnepet és a nyári vakációt a család Dunabogdányban töltötte, pesti életüket egyetlen leányuk, Kiss Ida taníttatása és a már kialakult polgári életforma tette tartalmassá.

„gereblye, szenesvödör (2), kefeseprű, cirokseprű, ásó, lapát, felmosófa, kapa, kisebb, kapa, nagyobb, méterrúd, ültető fa, vasvilla, láda, hosszú, vékony, felmosóröngy, gyümölcsösrekesz (3), satu fiók, láda, banános (5), kis faláda (3), festett láda (fás) (3), papírdoboz (4), fali polc, polc pótlék, kiegészítő, fali polc fehér, porszívó, csákánylapát, kapa, szerszámmyelek (5), hólapát (2), kőműves szerszám, márványlap, gyümölcsláda szerszám, fejsze, gyalu, franciakulcs, drótvágó olló, gittelő lapátka, spatli, sarló, befűtött üveg, csavarhúzó, reszelő, cserép (3), sövényvágó olló, kábel tekercs, doboz szerszám, vasak-kalapács, zacskóban spárgák, virágcserep nagy (2), kőműves szerszámok, vas maradék nylon zacskóban, satu vas, locsoló tömlő, dió zacskóban, lécek, famaradékok, papírdoboz (7), gyümölcsrekesz (5), gyümölcs láda, konzerv láda, nagy láda, bőrönd, mosógép, centrifuga, kék nagy vándling, nagy lábos fedővel, mosófazék, kapás balta, metszőolló, balta, sarló, kerti kesztyű, kalapács, harapófogó, doboz szögekkel, újságkivágások, Nők Lapja, cipők, papucs, házicipő (3), cipőtisztító doboz (csendőrségi), újságkivágások, ...mérleghez, szivacs, mosószer, ruhacsipesz, műanyag dobozok, szatyrok, táskák (3-3), dobozok, műanyag?, fonal, lámpa búra, gyógynövény zacskóban, papír doboz, tálcarészek, függőny fenti részei (2 pár), képerket üveggel, papírdoboz, létra, alumínium, ajtó, üveges, gázpalack, kerti kabát, képi faanyag, kosár, kertész..., kályha ellenző, kalap, szalma, fűrés, újságok, virágmagok, szövet terítő nyomtatáshoz, dobozban festék, oldó- és higítószer, szpiritusz és petróleum, pad (2), kézikosár cseresznyéhez (2), rongyszőnyeg (4), ruhaszárító, nyitható, vakablakba kerti ...?, falon poroló, növény, kötöző vászoncsikok, fa borítóval beborított fagerendák (farostlemez), asztal, régi konyhaasztal Kristóf Zsófia, szék, tonett, karos, fehér festett stélázi 4 polcos, csempe 1 db, pótláshoz, a fiókban zacskók csomagoláshoz, levendula zacskóban és újságpapír molyok ellen.”

A felsorolásban halványan rajzolódnak ki a generációs tárgyhalmazok, maga az épületrész neve őrzi Kristóf Mihály korának életmódját, a nagyállattartás idejét, az első két generáció világát.

A kerti gazdálkodás dominánssá váló időszakából a kosarak a harmadik generáció, Kristóf László és felesége, Kristóf Lilla idejét jelölik meg, ehhez a korszakhoz kötődnek a kőművesszerszámok és a barkácsolás szerszámai, a háború utáni időszakból rongyszőnyeg, bútorok, amelyek az átköltözések következtében fölöslegessé váltak, konyhaasztal, tonettszékek, festett stélázi, a gyümölcsösládákat a tsz idejében használták. A negyedik generáció már csak „kamraként” használta a helyiséget, a nyugdíjasként a hetvenes évekre hazaköltöző Gál Mihályné Kiss Ida itt tartotta a kiskertje gondozásához szükséges szerszámokat, virágmagokat, kerti kesztyűt, növénykötöző vászoncsikokat, a ház rendben tartásához szükséges festékeket és oldószereket, a szpirituszt és a petróleumot, csomagoláshoz, raktározáshoz ládákat és papírdobozokat, a friss újságkivágásokat, a gáz bevezetésekor fölöslegessé vált gázpalackot, a mosógépet és a centrifugát (ez utóbbiak a kis, ülőkáddal berendezett fürdőben nem fértek el), a ruhaszárítót és a kertben használt bútorokat. Az első két generációt átívelő, nagyon gazdagon megőrzött ruhaneműk védelmét szolgálták az újságpapírok és a levendula zacskóban. A két létra – egy hosszú falétra, korábban a gangon a tető alatt a falon felerősítve és az alumíniumlétra – egymást váltva valamennyi generációt kiszolgált, s az utolsó átépítéskor fölöslegessé vált üveges ajtónak is itt találtak helyet.

A házról készített *leltár* 564 tételt tartalmaz, ahol a szekrények anyagait is részletezően tételesen adja meg a leltárt készítő Gál Mihályné. Ha mindezt a darabszámokkal kiegészítenénk, elérnénk a hatszáz körüli tárgyszámot. A leltár csak közvetve és esetenként adja meg a használók nevét vagy a használat idejét, mégis betekintést nyújt a dunabogdányi Kristóf család generációinak tárgymaradványaiba és ezen keresztül életmódjuk változásaiba a 19. század végétől a 2001–2003-ig tartó időszakban.

A teljes anyag a fent már bemutatott kéziratos jegyzékből, a múzeumban őrzött *tárgyak*, könyvek és iratok jegyzékéből és a szóbeli közlésekből (körülbelül hetven kazetta) áll össze.

A Kristóf-hagyaték nagy tételű megvásárlása a háztartás korábbi generációi által felhalmozott anyag felszámolásakor (az őrző tulajdonos elköltözése kapcsán) történt 2000–2005 között. A Néprajzi Múzeumban 1305 tárgy került nyilvántartásba.⁴⁷

A dunabogdányi tárgyak világát összegző bemutatás segítséget nyújt ahhoz, hogy a már múzeumban lévő tárgy- és dokumentumanyagot a kutatás számára elérhetővé tegyünk. Tanulmányomban nyomon követtem egy ház, háztartás és család 20. századi történetének változásait a múzeumi tárggyűjtés és -dokumentálás feldolgozásával. Hálával tartozom e gyűjtemény leg gondosabb őrzőjének és adatközlőjének, a leltár készítőjének, Gál Mihályné Kiss Idának, aki 2014-ben, 25 évnyi közös munkánk után a leányfalusi Református Szeretethonban elhunyt.

E vázlatos társadalomnéprajzi áttekintés a mindennapok és ünnepek rendjét leltárak, tárgyak, újságok, könyvek, iratok, elbeszélések tükrében mutatja be, mentalitástörténeti, életmódbeli fordulatait mozaikszerűen illeszti össze.

47 Az egyházi gyűjteményt érintő anyag: képeslapok (448 tételnyi, 1125 darab); 179 tételnyi, 515 tárgyat tartalmazó, a tanulás, olvasás, művelődés, illetve a tanítás, a didaktikus lakásdíszítés (képek) körébe tartozó anyag, illetve tárgyak, szobrok és képek. A textil- és viseletgyűjteményben a legnagyobb mennyiséget a család nőtagjainak kézimunka- anyaga és az ezzel kapcsolatos textiliák jelentik. A mesterséggyűjteménybe jelentős számban kerültek a kézimunkázással kapcsolatos munkaeszközök. A táplálkozásgyűjteményben három háztartás megmaradt edényei, eszközei találhatók. A szokásgyűjtemény az 1960-as évek közepétől már nem használt régi karácsonyfadíszeket őriz. A bútorgyűjteményben helyeztük el a már behozott bútorok kiegészítésére bekerült konyhabútorokat két generáció háztartásából. A kerámiagyűjtemény számára több generáció háztartásának kerámiatárgyait válogatta össze az eladó. Ezenkívül néhány földművelési és egyéb tárgy egészítette még ki a gyűjteményt.

Családtörténeti vázlat

Első generáció

Id. Kristóf Mihály 1850 körül született, házas és telkes zsellér, szőlővel és szántóval, körülbelül negyven hold birtokosa. Elöljáró és kurátor. A Fő – most Kossuth – utcában lakott.

Második generáció

Fia *Kristóf Mihály* (1872–1953), négy testvérel: János – leánya, Erzsébet tanítónő –, Zsigmond, Julianna, aki Biró nevű jegyzőhöz ment feleségül, valamint Lilla, Gyarmathy Endre erdélyi mozdonyvezető felesége, aki kurátor is volt. Kristóf Mihály házasodásakor kivette, kikapta örökségét, házat vett a Petőfi utca 12.-ben, körülbelül tíz holdon gazdálkodott, elöljáró és presbiter, illetve kurátor volt.

Felesége *Kristóf Zsófia* (1876–1961) volt a nógrádverőcei Kristóf családból; anyja Lénárt Erzsébet, aki Lénárt Ede református lelkész és költő testvére volt. Testvérei: Ferenc, Boriska és Erzs. Ferenc maradt a verőcei gazdaságban, leánytestvérei: Boriska MÁV-vasutashoz, mozdonyvezetőhöz, Erzs. Győri Dániel kosdi birtokoshoz ment hozzá – az ő gyermekeik jogon és orvosi fakultáson tanultak Budapesten.

Harmadik generáció

Kristóf Mihálynak öt gyermekéből kettő születés után röviddel meghalt (Mihály és Zsófia), János (1910–1916) hatéves korában orvosi hiba, (túladagolt gyógyszer?) miatt hunyt el, Eszter (1895–1980) és Lilla (1902–1993) történeteivel folytatódik a családtörténet.

Kristóf Eszter Kiss Vidor (Vágkirályfa, 1884) csendőrhöz ment feleségül, aki katolikus gazdálkodó család sarja volt, és besorozott katonaként a trianoni békekötés után döntött úgy, hogy marad, és részt vesz a csendőrtovábbképzésen.

Kiss Vidor testvérei: Ferenc maradt Vágkirályfán gazdálkodó; jogi egyetemre járt néhány évig, telekkönyvvezetőként dolgozott. Juliska (Szerafina) apáca volt Budapest-Gellérthegyen; Etelka (Teonilla) Tapolcán, Krisztina (Klaudia) pedig Bakonybélien volt apáca és tanítónő. Márta gazdálkodóhoz ment feleségül Vágkirályfán.

Gyermeük Kis Ida (1923, Gál Mihályné) – az adatközlő. Lakóhelyeik a csendőri szolgálat szerint Nagymaros, Zebegény, Gyömrő; nyugdíjazás után, 1930-tól Rákosszentmihály.

Kristóf Lilla férje, *Kristóf László* (1891–1968) Vácról került a Kossuth utcai Kristóf Jánoshoz, ott nevelkedett, hadifogság után visszatérve házasodtak össze. A Petőfi utcai házba költöztek, hat hold saját földje is volt Dunabogdányban, de odaköltöztek a leányos házba. (A fiúgyermek halála után Lilla került a fiúgyermek szerepébe az apja mellett, ezt vette át a férj.) Három kisgyermekük halt meg hároméves kora körül: László (1922), Mihály (1924) és Jenő (1928). Ők voltak Kiss Ida (Gál Mihályné) keresztszülei. A negyvenes évek elején összekülönböztek Kristóf Mihállyal a gazdaságban történő újítások kérdéseiben, elköltöztek egy közeli házba, bérelt szobakonyhába, de a gazdaságban a munkát továbbra is végezték. A háború alatt visszaköltöztek, ugyanekkor ide húzódott Rákosszentmihályról özvegy Kiss Vidorné Kristóf Eszter és leánya, Kiss Ida is. 1946-ban visszaköltöztek a félig romba dőlt rákosszentmihályi házba.

Negyedik generáció

Kiss Ida (Gál Mihályné, 1920–2014) polgárit, női ipariskolát, 1945 után fizikai dolgozóként esti technikumi érettségit és egyetemet (irodalom) végzett. Férjét a Soli Deo Gloria mozgalomban ismerte meg, titkárnő volt a központban, majd a Püski könyvesboltban kisegítő. A népi írók körében mozogtak.

Kiss Ida 1944-ben váratlanul gyorsan kötött házasságot Gál Mihállyal (1922–2006), aki csitári, szegény földműves családból származott. Gál Mihály a Nemzeti Parasztpárt tagjaként (Püski könyvterjesztőjeként, joghallgatóként került a népi írók és a parasztpárt közelébe) részt vett a dunabogdányi sváb kitelepítési bizottságban, de rövidesen kilépett onnan a tapasztalt visszaélé-

sek miatt. (Nem a németbarát jobboldal vagy a Volksbund tagjait, hanem a jelentős birtokú, jó anyagi helyzetű családokat vették jegyzékbe.) Feleségét és 1945-ben született kisfiát 1947 szilveszter éjjelén hagyta el, Kovács Imrével, a Nemzeti Parasztpárt elnökhelyettesével együtt szöktek át a határon, és emigráltak Svájcba.⁴⁸ Gál Mihályné Kiss Ida a polgári iskola után női ipariskolát végzett, 1945 után fizikai dolgozóként esti technikumi érettségit tett. Felvételizett, és munkásként csendőrré apja ellenére felvették a bölcsészkarra, magyar nyelv és irodalom szakra. Harmadéves korában állást vállalt a kemencei általános iskolában, az egyetemet esti hallgatóként fejezte be. Édesanyjával és kisfiával közös családban élt, eltartva őket.⁴⁹

Ötödik és hatodik generáció

Gál László (1945–), felesége Zsélyi Márta (1945–) római katolikusok, gyermekeik is. Szilvia (1974–), Attila (1976–) és Bence (1980–) Budapesten él.

Irodalom

ÁRVA Judit – GRANASZTÓI Péter

2000 Inventáriumgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 667–697.

BENDA Gyula

2006 Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris.

BINDORFFER Györgyi

2001 Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonoságtudat Dunabogdányban. Budapest, Új Mandátum.

BÖNISCH-BEDRICH, Brigitte

2006 Gondolatok az etnográfiai elbeszélés művészi formájáról Átány bővületében. Néprajzi Értesítő, LXXXVI. évf. 39–46.

K. CSILLÉRY Klára

- 1991 Képek a szentsarokban. In LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. Veszprém, VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, 30–43.
- 1997 Lakáskultúra. A fiókos szekrény. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): Magyar néprajz IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 364–369.

FÉL Edit

1941 Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem.

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1972 Bäuerlicher Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány. Göttingen, Verlag Otto Schwartz & Co. (Veröffentlichungen des Instituts für Mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität Marburg-Lahn. Allgemeine Reihe, 7.)
- 1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi.

FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára

1977–1982 Népművészet. In ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 3/742–749.

48 A rendszerváltáskor látogatott először haza, fiát és unokáit támogatta. Svájcban, Zürichben élt, munka mellett elvégezte a jogi egyetemet, disszertációja Zürichben megjelent, bankban dolgozott élete végéig. Első feleségétől a hatvanas években elvált, és újra-házasodott.

49 A családtörténet részletesebben SZACSVAY 2003. 54, 55.

GRANASZTÓI Péter

2005 Tárgyak társadalomtörténeti kontextusban. A tárgyi világ statisztikai elemzésének új lehetősége. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf. 57–69.

GYÖRFFY István – VISKI Károly

1934 A magyarság néprajza II. Budapest, Egyetemi nyomda.

HOFER Tamás

- 1997 Előszó. In FÉL Edit – HOFER Tamás: Áranyok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi, XV.
- 2009 A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűtesek néprajzi elemzése. In Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. Budapest, L'Harmattan, 236–265.

HOFFMANN Tamás

1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei. Néprajzi Értesítő, LI. évf. 5–14.

JANKÓ János

1989 A milleniumi falu. Szerk. SELMECZI KOVÁCS Attila – SZEMKEŐ Endre. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Series Historica Ethnographie.)

JEGGLE, Utz

1977 Kiebingen – Eine Heimatgeschichte Zum Prozess der Zivilisation in einem schwäbischen Dorf. Tübingen, Vereinigung für Volkskunde E.V. Schoss.

JUHÁSZ Antal

1975 A parasztság tárgyi ellátottsága. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, I. évf. 105–167.

KATONA Edit

2000 Textil- és viseletgyűjtemény In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 191–261.

KÓSA László

- 1989 Családi iratok és társadalomtörténet. Kisvárosi társasági élet a 20. század elején. In ERDMANN Gyula (szerk.): Kutatás-módszertan. Konferencia. Rendi társadalom – polgári társadalom. Gyula, 1987. augusztus 26–28. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 162–166.
- 1990 Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): Magyar néprajz VII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 443–481.

- 1991 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 12.)
- 2012 Egy tanyai gazdaság 1974-ben. Eszköztár és életmód. In uő: Gyulai dolgozatok. Debrecen, Csokonai, 219–248.

KÖVÉR György

2006 Utószó. In BENDA Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris, 547–555.

LUKÁCS László

2015 Szép karácsony szép zöld fája... A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum.

MUSKOVICS Andrea Anna

2012–2013 A szamócatermesztés története és jelentősége Pócsmegyer gazdálkodásában. Agrártörténeti Szemle, Historia rerum rusticarum, LIII–LIV. évf. 1–4. sz. 269–290.

OTTOMAYER, Hans Klaus – SCHRÖDER, Albrecht – WINTERS Laurie (Hrsg.)

2006 Die Erfindung der Einfachheit Biedermeier – Milwaukee Art Museum, Milwaukee, Albertina, Wien, Deutsches Historisches Museum. Berlin, Ostfildern Hetje Cantz.

PÓCS Éva

- 2001 Az asztal és a tűzhely – avagy hol van a szent sarok? In HÁLA József – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.): Számadó tanulmányok Paládi Kovács Attila tiszteletére. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 375–388.
- 2007 Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelsők díszítése Gyimesközépkokon. In SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): Folklor és vizuális kultúra. Folklor a magyar művelődéstörténetben. Budapest, Akadémiai Kiadó, 382–410.

SEDLMAYR Krisztina

2013 Néprajz és művészettörténet senkiföldjéről: sasvári zárandokemlékek a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Néprajzi Értesítő, XCV. évf. 27–40.

SÉRA Bálint

2005 Puszták képe. In FRIED István (szerk.): Szövegek között IX. (Szegedi tanulmányok az irodalomtörténet/elmélet, a néprajz, a képzőművészet és a művelődéstörténet köréből.) Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 23–41. Internetcím: http://acta.bibl.u-szeged.hu/32042/1/szovegek_009_023-041.pdf. (Letöltés: 2018. június 5-én.)

SZACSVAY Éva

- 1998a A lakások „díszei” és a 48-as emlékek. In KRIZA Ildikó (szerk.): Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Budapest, Néprajzi Társaság, 227–234.
- 1998b Egyházi és világi szeprek összekapcsolása a századvég református gyülekezeti életében. In BARNÁ Gábor (szerk.): Szentemberek. Szeged, Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 105–117.
- 2000 Egyházi gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 403–433.
- 2003 Családtörténet, mentalitás és életmód, mint tárgycsoportok megszerkesztője. Kísérlet egy háztartás teljes tárgyi anyagának begyűjtésére, rendszerezésére és értelmezésére. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása. Budapest, Néprajzi Múzeum, 52–60. (MaDok-füzetek, 1.)
- 2007 Egyházi gyűjtemény. Új szerzemények 2000–2005. Néprajzi Értesítő, LXXXVIII. évf. 221–232.
- 2008 Soli Deo Gloria. Református szellemi programok megjelenése a paraszti gondolkodásban, életmódban. (A dunabogdányi Kristóf család példája.) In FÜLEMILE Ágnes – KISS Réka (szerk.): Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézete, 339–361. (Documentatio Ethnographica, 23.)
- 2009 A Soli Deo Gloria szellemi programja egy református gazdacsalád történetében, 6.2.21., 6.2.22. In FARBAKY Péter – KISS Réka (szerk.): Történelmi képek, kegyes képek. Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítási katalógus. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 349–353.
- 2010 Nyugat és Kelet. A „szent sarok” modell átváltozásai. In DÉVAVÁRI BESZÉDES Valéria – SILLING Léda (szerk.): Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Szabadka, Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 129–149.

SZARVAS Zsuzsa

- 1986 A háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, 9. évf. 293–337.
- 1988 Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között. Alsópáhok–Felsőpáhok. Életmód és tradíció 1. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

SZOJKA Emese

2007 A szokás- és játékgyűjtemény. Néprajzi Értesítő, LXXXVIII. évf. 203–220.

SZÜCS Judit

1989 Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1. évf. 141–166.

TÓTH G. Péter

2009 Helytörténet – lokális történet és az „emlékgép”. Néprajzi Értesítő, XC évf. 9–39.

Acquiring Information and Shaping the Way of Life with the Introduction of New Objects

The study is an attempt to map the full stock of implements of a house and household, its inventory, the museum object inventory, and to present and interpret the historical and social changes appearing in the family history. The research carried out between 1989 and 2014 resulted in the acquisition of some 3000 objects, and created the possibility to follow from the last third of the 19th century to the end of the 20th century changes of objects representing changes in family history, the acquisition of new objects and the accompanying introduction of new knowledge and practices, changes and innovations in the way of life and style. The study presents the life strategy of five generations of the family of the leader of the Hungarian Calvinist minority in predominantly German, Catholic Dunabogdány, the church warden and elder, a cotter who became a farmer with 23 hectares of land. The family's rise is illustrated by the life career of the sole female inheritor in the fourth generation, who as a member of the Calvinist intellectual association from the 1930s, the movement of "folk" writers, then after 1945 as a university graduate and teacher of literature, was the initiator of the research. Through her strong Hungarian, Calvinist and family *identities*, she made available her family recollections that made possible the exploration of the family history and their material legacy. Their history mirrors the changes in the way of life and fate of the peasantry in the stormy 20th century. This study would not have been possible without the encouragement and support of Tamás Hofer.

Egy kádárműhely anyagának értelmezési lehetőségei

Bevezetés

Tanulmányom kísérlet, amelyben arra keresem a választ, hogy egy múzeumi tárgye gyűjtes – jelen esetben egy kádárműhely teljes anyaga a maga erőnyeivel és hiányosságaival – miként szólaltatható meg gyűjteményi környezetben, milyen olvasási lehetőségei vannak; amennyiben nem a kiállítási kontextust vesszük értelmezési keretül, és igyekszünk új kontextusokba helyezve egyre táguló jelentéskörökben értelmezni, csupán kísérletet teszünk a tárgye gyűjtes komplex elemzésére, megszólaltatására.

A kérdésselvetés jól rímel Fejős Zoltán 2000-ben a *Tabulában*¹ megjelent és azóta is aktuális kérdéseire. Ebben az esetben ugyanakkor nem egy meglepő vagy újszerű tárgy vagy tárgytípus gyűjteménybe emeléséről és értelmezéséről van szó, hanem egy „klasszikus” néprajzi tárgye gyűjtesről, amely azonban csupán önmagát reprezentálja, önmagán túl pedig azt a társadalmi közeget, amelyből a múzeumba került.²

A néprajz tudománytörténetében kezdetektől megtalálható a tárgyakkal való foglalatosság. Számos irányzat és elméleti alapvetés foglalkozik a témakörrel, olyannyira hogy ennek vázlatos számbavétele is meghaladná e dolgozat kereteit. Ugyanakkor azt gondolom, hogy a teljesség igénye nélkül mindenképpen érdemes meghatározni azokat az előzményeket és fogódzókat, amelyek egy ilyen vizsgálat alapjai lehetnek, s amelyekhez közvetlenebbül kapcsolodom.

Mindenek előtt Fél Edit és Hofer Tamás munkáit kell megemlítenünk.³ Az általuk kijelölt út, a „monografikus tárgye gyűjtes” és -elemzés jelen esetben – tekintve, hogy már meglevő tárgye gyűjtesről van szó, és a további gyűjtes lehetetlen (vö. FEJŐS 2000a. 18) – nem valósulhat meg, ugyanakkor egy szűkebb, nem a tárgyak gyűjtesére, hanem a már meglevő tárgye gyűjtesek ilyen szemléletű elemzésére irányuló vizsgálat igen. Szintén járható út a múzeumi tárgyak eredeti – vagy kvázieredeti – környezetben való megszólaltatása is (FÉL 1963).

Egy tárgy múzeumba kerülése ideális esetben koncepcionális helyszíni gyűjtesel történik. Egy vidéki múzeum, illetve egyes gyűjteményei esetében külön-külön is érdemes meghatározni azokat a célokat, amelyek identifikálják a gyűjteményt a tárgyak bekerülésétől a gyűjteményben szereplő tárgyak értelmezésén át a bemutatásig. Egy néprajzi gyűjtemény tárgyai hagyományosan a világ *meghatározott* területeiről érkeznek, elvileg alapos mérlegelést követően. A világnak ez a *meghatározott* területe a tudománytörténetben többször változott éppen a korszak tudományfelfogásához igazodva (KÓSA 2001). Így például Hofer Tamás a gyűjtes körét jellemzően paraszti közösségekben, parasztfalvakban képzelte el.

„Parasztfalukban, mezővárosokban tárgyak ezrei és tízezrei használnak. Az etnográfus a tárgyaknak ebből a rengetegéből emel ki egy-egy darabot a múzeumi gyűjtemények számára. A múzeumba a tárgyak már a gyűjtőhely, a készítő-használó paraszti közösség képviselőiként érkeznek meg. Kiállításokon, elterjedési térképeken, feldolgozásokban mintegy vidéken maradt tárgy-társaik nevében is, típusok megtestesítőiként lépnek fel. A tárgye gyűjtes voltaképpen a tudományos ábrázolás, visszatükrözés egy módja. (Ezek szerint nyilvánvaló, hogy már maga a tárgye gyűjtes is interpretáció,

1 FEJŐS 2000a. 77. Az általa idézett előképek: HOFFMANN 1969; VOIGT 1984.

2 Vö. FEJŐS 2000b. 19. A néprajzi tárgye anyag forrásértékéről: FEJŐS 2000b. 29, 34.

3 Néhány fontosabb: FÉL 1963; 2001; HOFER 1983; 1994; FÉL–HOFER 1961a; 1961b; 1963; 1964; 1997; 2011; 2016.

ugyanakkor ennek tudatossága és jellege egy gyűjtemény történetében ingadozó, eltérő lehet [vö. KEMECSEI 2002a. 189; FEJŐS 2000b. 12].) A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményei például – a magyar parasztság kezén forgó százezer és százezer tárgyból nemzedékek során át kiválasztva – arra hívatottak, hogy képet adjanak a magyar nép tárgyi világáról, ezen keresztül a magyar nép életmódjáról, kultúrájáról. A gyűjteményekben minden egyes objektum képvisel, reprezentál, ábrázol valamit – képvisel egy munkafolyamatot, szokást, ízlésbeli törekvést, továbbá egy közösséget, tájat, egy kulturális szintet, és még sok mászt.” (FÉL-HOFER 1964. 5.) Egy vidéki múzeum néprajzi gyűjteménye természetesen nem léphet fel ilyen igénnyel, nem lehet célja akár egy lokális egység kultúrájának komplex és mindenekelőtt teljes ábrázolása. Vagy igen?

Ha valóban ilyen igénnyel lép fel az adott gyűjtemény, akkor mindenképpen reflektálnia kell arra, hogy a kultúrának milyen „szeptét” kívánja reprezentálni. A parasztfalvakat? A 20. századi utóparaszti közösségeket (vö. MÁRKUS 1991; SCHWARCZ et al. 2005)? Esetleg mindkettőt, vagy inkább egy kistáj házi- és kisiparos lakosságát? Statikus képe van az általa ábrázolt valóságról, vagy a változást kívánja megragadni? Általánosságban elmondható, hogy a gyűjtemények kialakulása sajnos nem lehet ilyen tudatosan átgondolt, hogy a gyűjtemények alakulásának történetéből alakul annak végső – de bizonyos mértékig formálható – jellege.

A Kuny Domokos Múzeum néprajzi gyűjteménye is magán viseli az intézmény – gyűjteményi – történetét, annak viszonyosságait. Gyűjteménytörténeti értelmezését ezelőtt tizenhét évvel Kemecei Lajos végezte el (KEMECSEI 2002a). Eszerint a múzeum néprajzi gyűjteménye „különösen hiányosan dokumentáltak ítéhető a különböző innovációk vagy az iparosodás hatására elterjedt tárgyak körében. Ezt a hiányosságot – az áldatlan raktárhelyzet megoldatlansága mellett – a szakmai konszenzus hiánya is erősíti, hiszen a néprajztudomány még nem fogalmazta meg 21. századi feladatainak, lehetőségeinek határait. Tény, hogy a tárgyakkal kapcsolatos hangsúlyváltás más társadalomtudományokban, a történettudományban és a társadalomelméletben is megfigyelhető. Szegényes a Kuny Domokos Múzeum néprajzi kollekciója a tárgye gyűjtésekben. Kivételes értéket jelentenek a műhelyek összetartozó szerszámgöyjtései, a megyei műhelykataszter elkészítése a továbblépés egyik iránya lehet. A tatai múzeum sajátos helyzete (megyei gyűjtőkör, korlátozott lehetőségek, hallgatólagos megállapodáson nyugvó területi elhatárolódások) eredményeként egyértelmű, hogy vannak a tárgyi anyagban fehér foltok, amelyeket az adattári anyag sem szünt meg.” (KEMECSEI 2002a. 209, 210.) Ez a pár sor jól rávilágít sok gyűjtemény problémájára, amelyek Tatán a szakember távoztával konzerválódtak.

Amennyiben a meglévő, igen egyenetlen anyagtól – jelenlegi ismereteim szerint a lokális (Tatai járás) paraszti társadalom mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó tárgyainak száma például csupán néhány százaléka az egész gyűjteménynek – a 19–20. századi parasztság kultúrájának, életmódjának reprezentációját várjuk, nem történhet valós előrelépés a gyűjtemény életében. Ilyen mértékű hiányok pótlására ma már elég kevés az esély, tekintve, hogy a hiányok „élő társadalmi körülményekből” történő kiemelése, gyűjtése (FEJŐS 2000b. 18) már nem lehetséges, ugyanakkor a gyűjtemény meglévő anyagának elemzésével és ezen alapuló újradefiniálásával, úgy vélem, értékes gyűjtemény(i) kontextus)t kaphatunk (vö. FEJŐS 2000b. 16).

Kapcsolódva Fél Edit és Hofer Tamás fent idézett gondolataihoz, ilyenformán a Kuny Domokos Múzeum néprajzinak nevezett gyűjteménye⁴ többek között értelmezhető mint a Tata környéki falvak Tatát mint piacközpontot kiszolgáló lakosságának – kisebbrészt mezőgazdasági, nagyobbrészt házi- és kézműipari – emlékeit gyűjtő, értelmező és reprezentáló gyűjtemény. Bár ezen újradefiniálási lehetőség kifejtése meghaladná e tanulmány szándékát és kereteit, mégis jelezhet egy olyan gondolati ívet, amelyhez a műhelyegöyjtés értelmezése kapcsolódhat. Ezzel az újraértelmezéssel talán ismét aktuálisak lehetnek a szerzőpáros által megfogalmazott kérdések: „mik a tárgye gyűjtésnek mint a néprajzi megismerés és ábrázolás egyik módszerének lehetőségei? Mit lehet kiemelt, múzeumba hozott tárgyakkal a paraszti tárgyi világról, a paraszti életéről és társadalomról rögzíteni, kifejezni? Milyen vonatkozásban és milyen mértékben reprezentálhatja egy-egy objektum tárgytársait?” (FÉL-HOFER 1964. 5, 6.)

Ebben a kontextusban a teljességre való törekvés nem a tárgye gyűjtésben jelenik meg, hanem egy meglévő, ám a maga nemében teljes műhelyegöyjtésben. Ez ad egyfajta korlátozottságot, hiszen a tárgyak rendszerének csupán egy jól körülhatárolt szeptét vizsgálom, ugyanakkor az ilyen vizsgálat nem előzmények nélküli, szemléletében több ponton köthető Szarvas Zsuzsa ház-

4 A gyűjteményi jelentések változásáról, újraértelmezéséről lásd FEJŐS 2000b. 20, 21. A gyűjteményről eddig megjelent kötetek: KEMECSEI 1995; 2002a; 2002b; G. MIKLÓS 2003; vö. KUTI 2015.

tartásokat elemző munkájához (SZARVAS 1988). A tárgye gyűjtést az elemzés során azonban naplók és a korszakra vonatkozó terepmunka anyaga egészíti ki, amelynek segítségével jól rekonstruálható a tarjáni kádárműhely utolsó korszaka, illetve az azt megelőző időszak.⁵ Jelen vizsgálat során nem a fogyasztáshoz kapcsolódó tárgyak vizsgálatáról van szó, hanem egy műhely eszközkészletéről, amely egy specializált termelési üzemet jellemez. Ugyanakkor véleményem szerint ugyanúgy lehetővé teszi az életmód, az életmódváltás folyamatainak, összetevőinek változását mind a mester, mind pedig a megrendelők, azaz a fogyasztók oldaláról (vö. SZARVAS 1988. 49, 50). Mint ilyen nagyon izgalmas korszak eszközkészletének változásaira utal: az 1970-es évektől mind dinamikusabban átalakuló borászkodáshoz kötődő – szimbolikus – tárgyakká, így az életmód egy szeletének változásaira. Ez nyilvánvalóan egy speciális területe a vidéki társadalom életének, ugyanakkor ne felejtjük el, hogy mindez kísérlet egy meglévő anyag empirikus és elméleti feldolgozására, megszólaltatására.

Közeledve a tanulmány igazi témájához, fontosnak tartom Hofer Tamás 1983-as tanulmányának külön kiemelését (HOFER 1983). Ennek legfontosabb kérdése, hogy megismerhető-e egy lokális társadalom egy tárgye gyűjtésen keresztül (HOFER 1983. 41). Ez lehet a központi kérdés ebben az esetben is. A tárgyak sokasága számtalan elemzési és vizsgálati lehetőségre ad alapot, lehetőséget: önmaguk, azaz elsődleges jelentéseik,⁶ rendszereik,⁷ egyéni használói⁸ és a társadalom⁹ vizsgálatára. Ahogyan az átányi tejeskőcsögök azóta számtalanszor idézett (FÉL–HOFER 1997. 2) használati rendje utal egy gazdaság, tágabban egy lokális társadalom működésére, úgy egy kádár műhelyében használt, majd használatból kikopó eszközök, eszközrendszerek, illetve az azokkal előállított tárgyak változása is utalhat erre. Egy műhelyegyttes munkából „kikopó”, ugyanakkor az életpálya végéig rendben tartott eszközkészlete mintegy attribútumként jellemzi egykori használóját: a tárgyak felhalmoz(ód)ása presztízst – is – jelent. „Mindezeknél az egyttteseknél a használat praktikus igényei mellett érvényesülnek a teljesség hagyományos, illetőleg rétegspecifikus normái és a mennyiségek, a felhalmozás presztízst szerző szerepe. [...] Ezek a számok nem a társadalmi érintkezés, vendég hívás normáit fejezik ki, hanem mintegy a teljesség elfogadott lépcsőfokait.” (HOFER 1983. 46.) Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a már nem használt, ám „tájházzszerűen” berendezett egykori műhely fenntartásának ténye a teljesség igénye mellett az odalátogatókkal is számol.

A tárgye gyűjtés ma

A vizsgált tárgye gyűjtés jelenleg a tatai Kuny Domokos Múzeum néprajzi gyűjteményében található. 1998-ban Kemecsi Lajos vásárolta Tarjánban (Komárom-Esztergom megye) egy felajánlás nyomán Matkovits Imre mester örököseitől a mester végakarata – tudniillik, hogy a műhelye lehetőleg teljes egészében kerüljön múzeumba – szerint. A vásárlás körülményei – és ebben még nincs benne a tárgye gyűjtés gyűjteményi élete – jellegzetesen hordozzák magukban és predesztinálják, hogy az egyébként jó műhelyegyttes a raktár mélyére kerüljön.¹⁰ A gyűjteménybe kerülés ugyanis a mester halálát követően történt, amikor az egyes tárgyak vagy akár az egész anyag tulajdonosi megszólaltatása, személyes történetek begyűjtése már lehetetlen volt. A gyűjtéskor teljesnek gondolt eszközállomány bizonyos – jellemzően a jó áron értékesíthető vagy a család számára továbbra is értékkel bíró – elemei, az elektromos gépek nem kerültek a múzeum gyűjteményébe. Ezeket a hiányokat azonban a szerencsésen szintén megszerzett gazdasági feljegyzések, naplók elemzése pótolni tudja. Igen sajnálatos, hogy az örökösök nem tudtak érdemben a tárgye gyűjtésről nyilatkozni, a mesterrel párhuzamosan a faluban dolgozó más mesteremberek pedig már szintén meghaltak. Ilyenformán a műhelyről, a műhelyben folyó munkáról ma – lassan húsz évvel a vásárlást követően – már csak néhány helyi borosgazda tud mesélni, akik vagy dolgoztattak a mesterrel, vagy még hallották a Matkovits Imréről szóló történeteket.

A tárgye gyűjtés gyűjteményi élete is az adatvesztés és elkallódás felé hatott. A gyűjtést követően az intéz-

5 Ez nagyjából az 1970-es évek elejétől–közepétől az 1990-es évek végéig terjed.

6 Idesorolható például a Néprajzi Múzeum összes tárgykatalógusa. Többek között: SZARVAS 2017; SZOJKA–FOSTER 2017; WILHELM 2016.

7 Többek között: BAUDRILLARD 1987; WILHELM 2016.

8 Többek között: FEJŐS–FRAZON, szerk. 2003; 2005.

9 Többek között: KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2005; HERNÁDI 1982; BAUDRILLARD 1987.

10 A múzeum történetében nem egyedi eset, vö. KEMECSI 2002a. 202.

mény néprajzos muzeológusa pályázott ugyan a konzerválásra és a bemutatásra, ugyanakkor a pályázat nem nyert (KEMECSI 1998), így mindkettő elmaradt. Kemecsi Lajos 2002-ben, a gyűjteményről szóló írásában szintén leltározatlan anyagként említi a műhely anyagát (KEMECSI 2002a. 193). A 2000-es évek elején történt személycserék, később, hogy a gyűjtemény egy ideig gyűjteménykezelő muzeológus nélkül létezett, illetve a többszöri, korántsem ideális költözés és a prioritások eltolódása, a szakmai érdeklődés más irányultsága miatt a tárgye gyűjtes 2017-re teljesen szétesett. Az egyes darabokat úgy kellett külön-külön „összevadászni”, a gyűjtéskor készült helyszíni fotók alapján beazonosítani, hogy aztán újra összeálljon egy együttes. A munka megkezdésekor rendelkezésünkre álló információk alapján sikerült a teljes anyagot újraegyesíteni, nagyon valószínű, hogy nem kerültek tárgyak tévesen abba, illetve megnyugtató, hogy komolyabb veszteség nélkül vészelte át a viszontagságos éveket.

Matkovits Imre műhelyéből 1998-ban a következő tárgyfélésegek kerültek a múzeum gyűjteményébe: a dongás faedények készítésének, megmunkálásának összes munkafolyamatához szükséges kisebb-nagyobb kéziszerszámok, a faeszközök készítéséhez szükséges mintafák, mintadarabok, sablonok, egyéb általánosan használt kéziszerszámok, előkészített és kevésbé megmunkált alapanyagok (dongafák, abroncsok, puhafa csapok, tőtikecsőrök, szegecses, szegek stb.), berendezési tárgyak, a műhelyt „díszítő”, ott helyet kapó egyéb tárgyak (hordófenékdarabok, bor- kőgyűjtemény stb.), Matkovits Imre gazdasági és egyéb feljegyzései.

Egy ilyen heterogén tárgyakból összeálló, ugyanakkor múzeumi vagy egyéb szakember által nagyrészt adatolatlan tárgye gyűjtes elemzése izgalmas – és nem előzmények nélküli (FÉL 1963) – módszertani kérdéseket és lehetőségeket vet föl. Így például, hogy meddig juthatunk el az értelmezésben, ha csupán a tárgyakat „olvassuk”, mennyiben jutunk tovább, ha a gazdasági feljegyzések tükrében (MOHAY 1994) olvassuk újra, és mi történik, ha más múzeumi tárgy- vagy műhelygyűjteseket, hagyatéki leltárakat (vö. BENDA 1988; 1995; 2005), statisztikákat vagy más forrásokat is használunk.

A mester és a tárgye gyűjtes – közös – élete

A műhely tárgykészletének, szerkezetének vizsgálatakor, jelentéseinek elemzésekor mindenképpen figyelembe kell venni mind a tárgye gyűjtes, mind a tulajdonos életciklusát: azt az állapotot, amely ekképpen konzerválta a megvásárlás pillanatában azt az utókor számára.

Matkovits Imre, bár tarjáni lakos volt, nem volt tősgyökeres sváb, mégis – ahogyan azt az emlékezősekből tudjuk – sikeresen integrálódott a falu közösségi életébe.¹¹ A társadalmi és gazdasági integráció annak ellenére volt sikeres, hogy működésének idején több sváb kádár is dolgozott a településen (és a szomszéd településeken is), mégis „szépen megélt a helyi svábok között”.¹²

A tanulás

Matkovits Imre a szakmát az 1983-ban elhunyt tatai kádármestertől, Gebauer Imrétől tanulta, 1946. szeptember 12-én vizsgázott nála. Ezt az egyik naplófeljegyzéséből tudjuk. Mestere gyász- hírét naplójába ragasztotta. „Mély fájdalommal tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy a szeretett férj, édesapa és nagyapa [sic!] GEBAUER IMRE volt kádármester (tatai lakos) 80 éves korában elhunyt. Temetése 1983 [sic!] január 14-én 14 órakor lesz Tatán, a Környi úti temetőben. A gyászoló család”.¹³ Az újságkivágás mellé a következőket írta: „A fent nevezett Oklevelés

kádár mesternél vizsgáztam 1946 [sic!] IX. 12-én [sic!] és így kaptam meg a segédlevelet. Nagyon jó szakember volt. Tarján [sic!] 1983. I. 21.”¹⁴ Azt tehát tudjuk, hogy ki volt a személyes tanítómestere, és valószínűsíthetjük, hogy – mivel utal az oklevelére – használhatta az 1938-ban kiadott, Klinger Dezső és Erdősi Emil által írt *A kádár* című tankönyvet (KLINGER–ERDŐSI 1938). Utalnak erre egyébként – vagy legalábbis ezen tudás készségi szintű ismeretére – azok a precíz számítások is a füzetekben, melyekkel a készítendő hordók méretét és úrmértékét számolta Matkovits Imre.

11 Magyar lakosként ez csak úgy történhetett, hogy nem „telepes”, azaz a kitelepített németek ingatlanjaiba beköltöző egerlővő volt (vö. MÖSER 2013. 41; SCHWARCZ 2011).

12 G. J., adatközlő.

13 Matkovits Imre, Tarján 1978-tól feliratú füzet.

14 Matkovits Imre, Tarján 1978-tól feliratú füzet.

Munkatípusok

A feljegyzések alapján szerencsére azt is rekonstruálni tudjuk, hogy a mester minden, a kádárműhelyben elképzelhető és szükséges munkafolyamatot maga csinált. Végzett egyrészt kiegészítő munkákat: egyszerű fűrészelést, gyalulást, hasítást, javításokat: hordók dongájának vagy abroncsának javítását, cseréjét, hordótisztítást vagy -felújítást, átalakításokat: kádak kicsinyítését vagy hordók átalakítását virágedénnyé és természetesen különféle dongás faedények (hordó, kád, tőtike, virágedény) készítését. Kiegészítő tevékenységként próbált borkővel is üzletelni.

Az eszközkészlet

A feljegyzések egy része ugyan utal az eszközkészlet modernizálódásának pillanataira, mégis a kéziszerszámkészlet szerkezetét a tárgyak vizsgálatával tudjuk meghatározni. A csinvágók, szorítók stb. és a gyaluk nagy részét valószínűleg boltban vásárolta, vagy más mesterektől kapta, így ezek nagy része korabeli készítésű tárgy. Vannak ugyanakkor régebbi eszközök is a tárgye gyűttesben: faragott, karcolt gyaluk, csinvágók, fúrók vagy éppen módlikészlet. Jellemző, hogy bizonyos eszközökből több sorozata is volt a mesternek: így például a most említett fúrókból van egy sor régebbi cigányfúrókészlete, illetve egy modernebb, cserélhető fúroszárú kézi fúrókészlete. Hasonlóképpen módliből is van több, anyagából és faragásából jól láthatóan különböző sorozat, amelyeket más szerszámokkal együtt – a naplók és adatközlői megjegyzések alapján – helyi idő s mesterektől kapott vagy vásárolt.

A műhely eszközkészletében természetesen vannak – leginkább a kiegészítő tevékenységek re, tehát nem a konkrét fa-, azaz kádármunkára használt – az 1970–1980-as években vásárolt kéziszerszámok: egyszerű fogók, csavarhúzó k stb. Ezt a korszakot jellemezhetnék azok az elektromos gépek – leginkább a nagy gyalugép –, amely nem került be a múzeum gyűjteményébe. Ennek beszerzéséről, karbantartásáról, modernizálásáról naplóbejegyzések és a műhely tárolóbútorába beragasztott feljegyzések tanúskodnak. (Üzembe helyezés, új vásárlása, annak üzembe helyezése, javítása, alkatrész-utánpótlás megnevezése, szerelő elérhetősége.)

Annak ellenére, hogy a műhely rendelkezett elektromos gyalugéppel, a mester megtartotta a régi taszító gyalukat – több példány is van belőle. Többjük minden bizonnyal egykori helyi mes terek tulajdona lehetett. Matkovits Imre mindvégig megtartotta a régi faragószékét is.

Ilyenformán a begyűjtésre került tárgye gyűttes egy modernizálásra hajlamos, ám a régiségek re is fogékony kádár műhelyét jellemzi. Az eszközkészlet szinte mindenben pontosan illeszkedik akár a Klinger–Erdősi-féle tankönyv (KLINGER–ERDŐSI 1938), akár a Frecskay-féle leírás (FRECSKAY 1912) anyagához. Kiegészítésként jelentkeznek benne az imént említett, nem kádárspecifikus kéziszerszámok.

A műhely életciklusa

Annyit mindenképpen figyelembe kell venni az elemzéskor, hogy a múzeum által vásárolt műhe lyegyűttes egy, a benne dolgozó kádármester által „lezárt” tárgye gyűttes – kiegészítve a már emlí tett, ám rekonstruálható gyalugéppel. Matkovits Imre ugyanis utolsó éveire sajnálatosan megva kult, ám mindennap lement a műhelyébe, és a korábban általa gondosan berendezett műhelyben órákat töltött szerszámai között, továbbra is rendben tartva őket. A műhely felszerelése tehát egy, a használója által rendbe rakott, lezárt, „muzeologizált” együttesként várta a tulajdonos végaka ratát, hogy halálát követően a műhely egyben maradjon, és múzeumba kerüljön.

A műhely életciklusát a társadalomban, a borászati eszközkészletben, illetve az általános fogyasztásban bekövetkező változások is a zártság, lezárás felé vezették. Egyrészt ugyanis a kor szakban jelentős generációváltás ment végbe a helyi „borosgazdák” körében,¹⁵ s ezzel együtt egy olyan modernizációs folyamat is, amely az egykori dongás faedényekre épülő eszközkészletet újabb és újabb, nem javítható, más anyagokból (műanyag, ritkábban valamiféle vas) készült darabok felé irányította. A puttonyt így felváltotta a műanyag vödör és a nejlonzsák, a fakádát pedig a műanyag kád. Az eszközkészlet változása a kádármester életciklusával párhuzamosan egyre szűkülő piacot jelentett a műhely számára.

Olvasási stratégiák

Egy komplex elemzés a tárgye gyűttes számos olvasási stratégiáját, lehetőségét villanthatja föl. Olyan kontextu sokat, amelyek bekapcsolásával és kibontásával egészen más rétegek ismerhetők meg. Noha ezek legtöbbjével

15 A generációváltásról: MANNHEIM 1969.

most nem kívánok foglalkozni, mégis érdemes számba venni őket, hogy aztán az értelmezést el tudjuk helyezni egy tágabb kontextusban.

Egy kultúrtörténeti kontextus számos igen hasznos párhuzamra mutathat rá. Így az ipar-, a tárgy- vagy a technikátörténet párhuzamaira. Ilyen irányú elemzést Nagy Zoltán disszertációjában (NAGY 1981; é. n.) is találunk. Ha ezt az utat választanánk, és áttekintenénk a kádárpari évszázados vagy évezredes történetét, távolról közelítve anyagunkhoz, és azt a technikátörténet szinkron állapotaként vizsgálánánk, minden bizonnyal tanulságos volna. Ugyanakkor csak mintegy illusztrációként állna előttünk továbbra is a konkrét anyag. Éppígy csak illusztráció lehetne egy Frecskay- vagy egy Klinger–Erdősi-központú tárgytípológiai vizsgálat során is. Hasznos párhuzamként fölmerülhetnek Cseh Fruzsina bognárokról (CSEH 2014) vagy Kothencz Kelemen kovácsokról szóló munkái is (KOTHENCZ 2012), ugyanakkor a tarjáni anyag lokális szerepére kevésbé tudnánk reflektálni.

Valószínűleg igen izgalmas vonatkozásokat, párhuzamokat lehetne feltárni, ha az egyre gazdagabb eredményekkel rendelkező hagyatéki leltárak¹⁶ kontextusában, a vonatkozó történeti adatok mintegy folytatásaként értelmeznénk az anyagot. Egy ilyen elemzés – főleg, ha az egykori Esterházy-uradalomra vonatkozó adatok is rendelkezésünkre állnának – szintén hasznos összefüggésekre mutatna rá, hiszen sokban segítene megérteni, hogy a 20. századi lokális gazdasági rendszer és kultúra miként alakult ilyené.

Mindehhez kapcsolódhat egy olyan elméleti probléma komolyabb elemzése, hogy a műhely felszereltségét tekintve milyen jellegű. Erre a kérdésre fentebb már utaltam, és később röviden ki is fejtem, hiszen ha egy mester és a műhelye helyét szeretnénk megtalálni egy lokális közösségben, ezt mindenképpen figyelembe kell venni. Az elemzés ugyanakkor nem azzal a gyűjtemény-elméleti vagy műhelyrekonstrukciós céllal kerül a tanulmányba, amelyre Gráfik Imre utal a Néprajzi Múzeum mesterséggyűjteményéről írt tanulmányában (GRÁFIK 2000).

Szintén nem mellékes egy társadalom-központú kontextus esetén a település klasszikus és változó piackörzeteinek,¹⁷ elérési útjainak és tereinek (MAGYARY 1932; MAGYARY–KISS 1939), közlekedési adottságainak és lehetőségeinek vizsgálata. Ezekre, amennyire kell és lehet, reflektálok is, ugyanakkor ez szintén egy-egy külön tanulmány témája lehetne.

Olvasási kontextusok

Egy múzeumi tárggyegyüttest számtalan módon tudunk elemezni. A nézőpont, a kontextus szinte bármi lehet, amennyiben az kapcsolódik a tárgyakhoz – és ebben az esetben nem a *bemutató* (FRAZON 2011) aktusára gondolok, épp csak a gyűjteményi értelmezésre. Fontos kérdés esetünkben, hogy milyen feladata és szerepe van, lehet ebben egy vidéki múzeum néprajzi gyűjteményének. Feladata, célja lehet-e, hogy bizonyos eszközökből tárgysorozatokat gyűjtsön, mint például a Néprajzi Múzeum, meghatározzon és elemezzon műhelyegyütteseket, önmagában összehasonlító vizsgálatokra elegendő anyagot halmozzon föl? Valószínűleg nem. Ugyanakkor célja lehet, hogy meglévő – műhelyegyütteseivel, egyéb tárgyaival a helyi kultúrát jól jellemző vagy éppen a gyűjtemény muzeológusának koncepcióját tükröző – anyagával egy olyan kontextusba helyezkedjen, ahol a referenciaanyag nem a saját gyűjteményében található, hanem más vidéki vagy országos gyűjteményekben.

Ennek természetesen elengedhetetlen feltétele, hogy az együttest vizsgáló muzeológus ismerje más múzeumok anyagát, illetve hogy az intézmények, szakemberek között szorosabb-lazább együttműködés legyen. Szorosan idevág Fejős Zoltán és a Néprajzi Múzeum azon törekvése – amelyet a MaDok-program indulásakor fogalmaztak meg a kortárs kultúra vizsgálatával kapcsolatban –, hogy a különféle múzeumok, kutatóintézetek és tanszékek kutatásait, anyagát egy közös – vagy

ennek hiányában az adott vizsgálatot végző kutató által összeállított saját – adatbázisban kell vizsgálhatóvá tenni (FEJŐS 2003). Ez azonban korántsem csak a kortárs kultúra vizsgálatoknál lehet érvényes, hasznos. A tágabb kontextus és gyűjteményi anyag segíti – főként a vidéki múzeumok, muzeológusok – munkáját. Kádárműhelyek tekintetében egy ilyen adatbázis igen hasznos volna a Néprajzi Múzeum számára is.¹⁸

Egy kádárműhelyt elemző tanulmány célja lehet a műhely eszközkészletének tárgysorokban való adatlása, az eszközkészlet változásának vizsgálata, az egy-

¹⁶ BENDA 1988; 1995; 2005; GRANASZTÓI 2010; KEMECSEI 2003; 2009b; 2012; NAGY 2002; 2009.

¹⁷ KEMECSEI 1999; BÁCSKAI–NAGY 1984; FATUSKA 1992; KÖVECSE–VARGA 1993; MAGYARY 1932; MAGYARY–KISS 1939.

¹⁸ Vö a szerszám- és műhelykatasztereiket: NAGY 1992; SZABÓ 1994.

más mellett létező és használatban lévő, illetve használatból már kikopott, de el nem dobott tárgyak szinkrón és diakrón elemzése, az egyes darabok történeti vonatkozásainak felfejtése (NAGY 1981; é. n.). Hasonlóan cél lehet egy tárgytípológiai, technikátörténeti elemzés is, amely egy adott korszakban határozhatja meg a szóban forgó műhely eszközkészletének szerkezetét, teljes vagy hiányos voltát, ezen keresztül a műhely országos, kevésbé lokális szinten betöltött szerepét, jelentőségét. Tanulságos lehetne ma aktívan dolgozó és ma már nyugdíjba vonult mesterekkel áttekinteni a műhely anyagát, ezzel kapcsolódva Fél Edit korábbi kísérletéhez (FÉL 1963).

Ezek az utak tágabb, történeti kontextust nyitnak a gyűjteményi egység értelmezésében, ugyanakkor lokális vonatkozásaira kevésbé reflektálnak. Azt gondolom, hogy egy vidéki múzeum műhelyegyüttesének elemzése – más gyűjtemények és elemzések anyagának kontextusába helyezve – a leginkább arra lehet hivatott, hogy a lokális társadalmat, a helyi viszonyokat jellemezze. Így a *mester* helyét a közösségben, amelyben élt és dolgozott, illetve a *társadalom*, a *helyi* – *gazdasági* – *viszonyok* megjelenését a múzeumi tárgyeagyüttesben. A tárgyak ilyenfajta elemzése korántsem biztos, hogy olyan helyi specifikumokat hoz felszínre, amelyek más anyag elemzésekor ne jönnének elő, ugyanakkor jól jellemzik a helyi társadalmat, és élővé tehetik egy múzeum anyagát. Az ilyen elemzés természetesen számos buktatót rejt magában, hiszen egy ilyen újraolvasás mindig önkényes, ugyanakkor feltételezem, hogy ha a vizsgálat az anyagból indul ki, és módszertanilag átgondolt, ezekre a nehézségekre képes válaszokat is adni.

Tágabb – gyűjteményi és egyéb – kontextusok

Amint feljebb utaltam rá, egy ilyen vizsgálat során érdemes – ha csak saját részre is – egy tágabb virtuális – gyűjteményi – tárgyeagyüttesben látni az elemzendő műhelyt, akár reflektálva a különféle intézmények anyagának gyűjtéstörténetére is.

Praktikus ezt a kontextust a Néprajzi Múzeum anyagával kezdeni. Gráfik Imre a mesterség-gyűjteményt leíró tanulmányában egy teljes kádár- (pintér-, bográn-) műhelyt említ teljes műhelyként, egyet kis kiegészítéssel teljes műhelyként, hármat hiányos műhelyként, illetve említ még egyedüli tárgyakat (GRÁFIK 2000. 332). Ennek alapján egészen jó a helyzet, hiszen – bár a második világháborút követően pótolták a hiányokat, és sor került műhelyegyüttesek gyűjtésére is (GRÁFIK 2000. 343–345) – elvileg van a múzeumnak a tárgytípusokon és -sorokon kívül az elemzésbe bevonható műhelyegyüttese is. Ezt azonban a cédlakatalógus sajnos nem tükrözi, legalábbis a 2017-es állapota. Ennek alapján a múzeumnak nagyjából másfél száz kádáreszközként leltározott tárgya van, amiből a legtöbb, ami egy műhelyből származik, huszonkettő darab Méhesről (Itsz.: 113703–113707; 113709–113725; 113729). Kisgyőrről tizenöt (Itsz.: 130406–130421), Budapestről tizenegy (87.75.1–87.75.11.), Bölöcskéről húsz (Itsz.: 65.132.1–65.132.20), Ürömről tizenhét (Itsz.: 113959; 113960; 113964; 113985–113990; 113992; 113994–113999, 114004), Pilisvörösvárról tizenkét darab (Itsz.: 83038–83050), több helyről néhány tárgy, illetve az 1915-ös borászati kiállítás anyaga is ebben a gyűjteményben található. A tárgyakat kézbe véve elmondható, hogy a múzeumnak nagyon szép, díszített, régi, a tárgysorokat szépen kirajzoló anyaga van, amely ugyanakkor – és ez nem feltétlenül hibája – műhelyegyüttesek tekintetében kevésbé használható.

Ezenfelül néhány izgalmas párhuzamként kell említeni – a teljesség igénye nélkül – a szolnoki Damjanich Múzeum két tárgyeagyüttesét is: mindkettőt még az 1960-as években gyűjtötték. Az egyik egy szolnoki (260 tárgy), a másik egy kunszentmártoni kádárműhely anyaga (192 tárgy; T. BERECKI 1997. 98, 99). Hasonlóképpen teljesnek tekinthető a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár ceglédi kádárműhelye, amely csaknem 240 tárgyból áll. Különleges darabja például a 2011.1.229-es leltári számú Kirchner gyártmányú Leipzig körfűrészgép.

Nem múzeumi gyűjteményi anyag, de nagyon jól használható Nagy Zoltán *A kádármesterség néprajza* című doktori disszertációja. Szempontunkból különösen értékes az a kérdőívanyag, amelyből az 1970-es évek műhelyeinek (Bélabtavár, Rezi, Marcali, Nagykanizsa, Somlóvásárhely, Mecseknádasd, Kerekegyháza, Tiszasas, Hasznos és különösen a Tarjánhoz közeli Tardosbánya) eszközkészlete táru a szemünk elé,¹⁹ de találunk munkájában műhelyalaprajz-rekonstrukciókat is. A fenti párhuzamok alapján jól látszik, hogy a tarjáni műhely anyaga egy teljes, számban inkább gazdag műhelynek tekinthető azzal együtt, hogy megakadt bizonyos szinten mind a modernizációt, mind pedig a technikai igényt illetően (nincsen fűrészgépe).

19 NAGY é. n. Részletesen: 60–65. p., további adatközlők: 163–165. p.

Miről tájékoztatnak a tárgyak és a naplók?

A lehetséges elemzési aspektusok és kontextusok felvázolását követően következzen a műhelyegyüttes rövid társadalom-központú elemzése. Az elemzés során olyan szálakat tudunk a tárgyakból és a naplókban kiolvasni, amelyeket egybefűzve megkapjuk a korabeli lokális társadalom egy szelvényének leírását.

A műhely eszközkészlete és a feljegyzések egy része utal a mester által elvégzett munkák mindegyikére. A kádár munkája igen sokrétű: a megfelelő faanyag kiválasztásától kezdve a feldolgozáson (azaz a hasításon és a gyaluláson) át az edény készítéséig, adott esetben csak a javításig mindent maga végez. Erre utalnak a gyűjteményben található eszközök.

Azt a feljegyzésekből tudjuk, hogy a műhely nyersanyagszükségletét a mester maga biztosította, a rönkfát maga hasította igényeinek megfelelően. Erre utalnak a gyűjteményben szereplő bárdok, szekercék, illetve azok a nyers dongafák, mintafák, amelyek egyben Matkovits Imre mesterségbeli tudását igazán mutatják: a gyalulás nélküli darabok száliránya olyannyira párhuzamos a külső éllel, hogy szinte nem is találni rajtuk „rostvégeket”, legalább egyik lapjuk hibátlan (vö. KLINGER–ERDŐSI 1938. 8).

A tárgyeagyüttesben szereplő különféle gyaluk, fűrészek, csinvágók, módlik, mintafák, sablonok, hordószorítók és alapanyagok utalnak a mester által készített tárgyféleségekre, illetve azok méretére. A megmaradó dongafák 40–80 cm hosszúak, az előkészített vasabroncsok átmérője 50–80 cm. Mindezek utalnak a belőlük készíthető késztermékek méretére, űrtartalmára. Ennek alapján nem következethetünk 100–150 literesnél sokkal nagyobb edényekre. Az egyéb alapanyagok, mint például az előre elkészített alumínium tőtikecsőrök, a puhafa csapok, illetve a sablonok utalnak a műhelyben készült kádra, puttonyra, egyesek (puttonysablon) azok méretére is.

Igen plasztikusan jellemzik a mesterségbeli tudást a naplókban található számítások, rajzok. Ezek, illetve a megrendelések alapján jól látható, hogy Matkovits Imre a hordók megtervezésekor precíz és bonyolult számításokat végzett a megrendelő igényei szerint. Így tervezte meg a készítendő edényeket akkor is, ha a megrendelés űrmérték szerint (például 150 literes hordó) vagy méret szerint (magasság-szélesség) történt (vö. KLINGER–ERDŐSI 1938. 9–72).

A begyűjtött eszköz- és alapanyagkészletből tehát elsősorban a mester által végzett munkafolyamatokra következethetünk – ezek alapján Matkovits Imre mindent kézi erővel, a „hagyományos” kádáripár technikáinak megfelelően végzett az elektromos gyalugép beüzemeléséig, ugyanakkor a kéziszerszámai mindvégig lehetőséget adtak az összes munkafolyamat kézi erejű elvégzéséhez.

Az előkészített nyersanyagok a kész- vagy javított termékek körének beszűkülésére utalnak. Ezek alapján ugyanis inkább csak kisebb eszközök, edények készítésére alkalmas alapanyagok kerültek a gyűjteménybe. A fogyasztói igények megváltozását a településen végzett terepmunkaadatok, illetve a mester gazdasági feljegyzései is alátámasztják.

Ezek alapján az 1970-es évek elején még voltak a településen 1000–1400 liter körüli űrtartalmú kádák és 500–600 liter körüli hordók. Ezekből ekkor azonban újak már nem készültek, csupán javította őket a mester. Új hordókat leginkább csak két-háromszáz litereseket rendeltek a vásárlók, majd az 1990-es évekre ez a méret is egyre csökkent, mind általánosabbá vált 100–150 literes hordó.

A javításokon túl találunk adatot átalakításokra is a feljegyzésekben. Az egyik egy 1400 literes kádra vonatkozik, amelyet 1000–1100 literesre kellett átalakítani. A kádakra vonatkozó adatok ugyanakkor általában is egyre fogynak, hiszen ekkor kezd terjedni a műanyag kád, amely kiszorította a nehezen tisztítható és mozgatható fakádakat. Ilyenformán a tarjáni borkészítés eszközkészletének változása nyomon követhető a gazdasági feljegyzésekben.

Szintén reprezentatív képet kapunk a korszakban használt hordók összetételéről az adatok alapján. Nyilvánvalóan szem előtt kell tartanunk, hogy nem Matkovits Imre volt az egyetlen kádár a faluban, ugyanakkor nem tartom valószínűnek, hogy a három mester kuncsaftköre teljesen vagy érdemben más képet mutatott volna. A hordók méretének mélyebb elemzése mindenképpen külön tanulmányt érdemel.

A műhelyből begyűjtött „egyéb tárgyak” között hangsúlyosan szerepel a mester által gyűjtött, amúgy díszítő funkciót betöltő borkögyűjtemény. Ez olyan speciális anyag- és tárgytypus, amelyhez hagyományosan elsősorban és nagy mennyiségben csak a kádár férhetett hozzá. Otthoni hordómosáskor ugyan ki-kiptyoghatott egy-egy kisebb levált darab a hordóból, de nagyméretű vagy mennyiségű borkőhöz csak egy korosabb hordó szétszedésekor, javításakor vagy ajtós hordó ese-

tén lehetett hozzájutni. A műhely falára aggatott nagyméretű borkövek külső ívéből – bonyolult számításokat követően – szintén lehetne a hordó méretére következtetni. Ettől most eltekintek, egyrészt mert ennek kiszámítása külön tudomány, másrészt mert ezek datálása nem oldható meg. Az mindenestre bizonyos, hogy azok a szép nagy darabok, amelyek köríve igen nagy hordóra utal, bizonyíthatják, hogy a mester – valószínűleg inkább korábban – bizony dolgozott elég nagy hordókkal. Szintén erre utalnak azok a nagyméretű díszített vagy csak ajtóval rendelkező hordóvégek, amelyek szintén a műhely falát díszítették. Ebből természetesen nem csupán a kádár mesterségbeli kompetenciáira tudunk következtetni, hanem a megrendelői igényekre is.

A kisebb edényfélések közül készült a műhelyben szapuló, kiskád, káposztáshordó, stander és tőtike. Az utóbbira utalnak a fentebb már említett, előre elkészített tőtikecsőrök, illetve egy másik, készen begyűjtött tőtike.

A dongás faedények méretcsökkenésén túl új típusok megjelenésére is utalnak a feljegyzések, amire azonban a múzeumi gyűjtemény nem képes: az 1980-as években megjelenik és egyre nagyobb hangsúlyt kap a dongás-abroncsos fa virágedény. Ez utal egyrészt a lokális társadalom megváltozó vásárlói és lakberendezési igényeire, az eszközhasználat változására, másrészt Matkovits Imre innovatív, adaptációra képes személyiségére: megfelelő az átalakuló igényeknek, meglévő tudását felhasználva új terméktípus készítésébe kezd.

Innovatív szemléletére egyébként üzleti tevékenysége is utal. Ezek a tárgykészletből kevésbé rekonstruálhatók, ugyanakkor a feljegyzések segítik értelmezni azt a kevés „egyéb tárgyat”, amely szerencsésen szintén bekerült a gyűjteménybe. Ilyenek például az újságcikk-kivágások, boltban vásárolt borköves tasakok vagy dobozok, kisméretű, nem díszítésként használt borkódarabok. Mindezeket a feljegyzések alapján tudjuk a megfelelő kontextusba helyezni.

Matkovits Imre ugyanis hosszú időn át figyelte a borkő piaci árát, komoly erőfeszítéseket tett, hogy az általa a hordókból kiszedett borkövet eladhassa. Figyelte a bolti árakat, nagybani árajánlatokat kért, levelezett ez ügyben. Ezek egy része, illetve egy vasúti szállítást igazoló „Expressz-áruvevény” szintén a múzeum birtokába került. A borkő-kereskedelem, úgy tűnik, jó kiegészítő keresetnek bizonyult.²⁰ Hasonló kiegészítő tevékenység volt, amire azonban csupán a naplóból következtethetünk, a bérfűrészelés és a bérnyalulás.

A mester jellemzően – hasonlóan a borkőárákhoz és az értékesítési lehetőségekhez – a késztermékek áraiban is jól tájékozott volt. Figyelte a környező települések kádárainak árait, távolabbi kollégáktól álnéven levélben kért árajánlatokat, figyelte a trendeket, az ármozgásokat, jobb megrendelések reményében. Nagyobb honvédségi megrendelése volt például Gyermelyről.

Főbb piacörzete mindezek ellenére természetesen Tarján volt, noha sokszor dolgozott környékbeli, időnként pedig távolabbi településekre is. Így például voltak megrendelői Tatabányáról, Tornópusztáról, Vértestolnáról, Héregről, Komáromból, Oroszlányból, Tökről, Szárról, Szárligetről, Szomorról, Gyermelyről, Csabdíból, Devecserrel, Csolnokról, Tatáról, Nyergesújfaluról és Budapestről.

A feljegyzésekből nemcsak a késztermékkel, szolgáltatással ellátott települések köre rajzolódik ki előttünk, hanem a mester társadalmi kapcsolatrendszere és képe is, bár ennek mélyebb – adott esetben a bourdieu-i tőkeelméletek alapján történő – elemzése nem lehet e tanulmány témája.²¹

A megrendelések könyvelésekor a számára ismeretlen megrendelőnek minden adatát leírta: név, pontos lakcím, telefonszám, ha volt, megrendelés tárgya, ár. Ennek alapján nyomon követhetjük, hogy melyek azok a megrendelések, amelyek nem személyes kapcsolatot útján jutnak el a mesterhez.

Számos olyan adat van, ahol teljes névvel, ugyanakkor címmegjelölés nélkül szerepel a megrendelő, amiből arra következtethetünk, hogy a mester számára ismert személyről van szó, de nem volt közöttük szorosabb kapcsolat. Idesorolhatók azok, akiket Matkovits Imre – megnevezésével amúgy igen fontos szemléletet tükrözve – foglalkozásuk, tágabb társadalmi státuszuk vagy az életében betöltött szerepük alapján azonosított. Ilyenek például azok a postások, asztalosok, zenészek, orvosok, tűzoltók, bádgosok, cipészek, a vízműnél dolgozók, sofőrök, a fogorvosnő, akiket vagy csak a mesterségneven, vagy a keresztnévükön és a mesterségnevükön tart számon. Ez a megkülönböztetés arra utal,

20 A rossz nyelvek szerint rossz termésű években Matkovits Imre a borkövet összezúvta, cukorral és vízzel felöntve bort hamisított, ugyanakkor erre biztos adatunk nincsen. Az ugyanakkor jellemző, hogy a települési emlékezetben újító, „ügyeskedő” alakként maradt meg a mester.

21 Az úgynevezett kontóskönyvek elemzése eredményesen segíti az ipartörténeti iránnyalágú kutatásokat (vö. KEMECSE 2009a; CSEH 2012).

hogy számon tartotta a hasonló társadalmi státuszú kollégáit. Ők is, mint az életében betöltött speciális helyzetű megrendelők, gyakran olcsóbban kapták a termékeket, szolgáltatásokat.

Végül pedig jó néhány olyan személy jelenik meg a feljegyzésekben, akiknek Matkovits Imre életében valamilyen szempontból kitüntetett szerepük volt, még ha ez nem is személyes kapcsolaton alapult. Ilyen például a „fogolytárs lánya”, sógor, illetve a keresztnéven, ragadványnéven megnevezett személyek vagy azok az ismeretlenek, akik a korábban személyesen ismert tarjániak házáat megvásárolták: „az öreg Pertl házában lagnak”.

Igen finom összefüggések tárulhatnak föl az egyes termékek és szolgáltatások beárazásakor. A fent említett adatokból ugyanis jól tudjuk, hogy az árazást igen körültekintő kutatómunka és kalkuláció előzte meg. Azokban az esetekben, amikor a mester vagy nem kér semmit a végzett munkáért, viszontsegítséget, nyersanyagot, vagy valami használati tárgyat kap vagy kér, mindenképpen egy jól kidolgozott és felügyelt rendszer megtöréseként kell értelmezzük. Az, hogy ennek mi az oka, igen jól jellemzi személyes kapcsolatait, tőkeberuházásait, illetve társadalmi és kulturális tőkéjének potenciáljait, hiányait (vö. BOURDIEU 1978; 1998).

A személyes kapcsolatok ilyenforma – és egyébként tovább finomítható – hálója, az hogy tudjuk a vele kapcsolatban állók nevét, elhelyezi a mestert abban a lokális társadalomban, amelynek fogyasztási szokásait, tárgyakhoz (a teljes tárgykészlet egy igen szűk és speciális szeletéhez) való viszonyát jellemzi műhelyének anyaga.

Összegzés

A fentiekből jól látszik, hogy egy vidéki múzeumban őrzött (kádár)műhely-együttes értelmezése, megszólaltatása milyen utakon lehetséges, illetve az, hogy egy ilyen tárgye gyüttes miként képes egy lokális társadalom viszonyait, változásait, attitűdjét felvillantani a tárgyakon keresztül. Vagy ha ezt nem is teljes mértékben jeleníti meg, a tárgyak és a gazdasági naplók képesek utalni a társadalomban lezajló folyamatokra: a modernizációra, az adaptációra, a műhely szerepére a lokális közösségen belül és a mester helyzetére ugyanebben a közegben.

BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos

1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BAUDRILLARD, Jean

1987 A tárgyak rendszere. Budapest, Gondolat.

BENDA Gyula

- 1988 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Fontes Musei Ethnographiae, 1. / A Néprajzi Múzeum forráskiadványai, 1.)
- 1995 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely 1821–1850. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Fontes Musei Ethnographiae, 2. / A Néprajzi Múzeum forráskiadványai, 2.)
- 2005 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai III. Szőlőhegyek, falvak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Fontes Musei Ethnographiae, 7. / A Néprajzi Múzeum forráskiadványai, 7.)

T. BERECKZI Ibolya

1997 Tárgyegyüttesek a Damjanich János Múzeum Néprajzi Gyűjteményében. / Gegenstandsgruppen in der Ethnographischen Sammlung des János Damjanich Museums. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 10. évf. 97–104.

BOURDIEU, Pierre

- 1978 A szimbolikus tőke. In BOURDIEU, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, General Press, 179–189.
- 1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula, 34–123.

CSEH Fruzsina

- 2012 Újabb 20. századi források a kerékgyártó mesterség ipartörténetéhez. Két könyv forráskritikai értelmezése. In MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (szerk.): Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 321–334. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 26.)
- 2014 A kerékgyártó mesterség múltja Magyarországon. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

FATUSKA János

1992 A tatái medence városai és falvai a hagyományos piackapcsolatok rendszerében. In FÜRÉSZ-NÉ MOLNÁR Anikó (főszerk.): Tatabánya 45 éve város. Tatabánya várossá nyilvánításának 45. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga (Tatabánya, 1992. október 1–2.). Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 59–62. (Tudományos füzetek, 7.)

FEJŐS Zoltán

- 2000a A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái. Tabula, 3. évf. 1. sz. 77–88.
- 2000b Útmutató a néprajzi gyűjtemények értelmezéséhez. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–49.
- 2003 MaDok: egy kollektív program körvonalai és intézményi keretei. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Néprajzi jelenkorkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása. Budapest, Néprajzi Múzeum, 115–132. (MaDok-füzetek, 1.)

FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.)

- 2003 Néprajzi jelenkorkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása. Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 1.)
- 2005 Korunk és tárgyaink. Elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 2.)

FÉL Edit

- 1963 Régi múzeumi tárgyak megszólaltatása új gyűjtésekkel. Néprajzi Értesítő, 45. évf. 81–90.
- 2001 Régi falusi társadalmak. Pozsony, Kalligram.

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1961a A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról. Ethnographia, LXXII. évf. 4. sz. 497–531.
- 1961b Az átányi gazdálkodás ágai. Néprajzi Közlemények, VI. évf. 2. sz. 3–220.
- 1963 Egy monografikus néprajzi gyűjtés történeti tanulságai. Agrártörténeti Szemle, V. évf. 558–569.
- 1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. Néprajzi Értesítő, 46. évf. 5–89.
- 1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi.
- 2011 „Mi korrek parasztlak...”. Hagyományos élet Átányon. Budapest, Korall.
- 2016 Az átányi parasztember szerszámai. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum. (Kárpát-Haza Könyvek.)

- FRAZON Zsófia
2011 Múzeum és kiállítás. Budapest, Gondolat.
- FRECSKAY János
1912 Mesterségek szótára. Budapest, Hornyánszky Ny.
- GRÁFIK Imre
2000 Mesterséggyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 325–358.
- GRANASZTÓI Péter
2010 Az eltűnt mindennapok nyomában. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Tabula könyvek, 10.)
- HERNÁDI Miklós
1982 Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe. Budapest, Kozmosz Könyvek.
- HOFFER Tamás
– 1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűjtemények néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom, 13. évf. 39–64.
– 1994 A „fogyasztói magatartás” mint kutatási téma. Néprajzi Értesítő, 76. évf. 75–84.
- HOFFMANN Tamás
1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? Néprajzi Értesítő 51. 5–14.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
2005 Tárgyak szimbolikája. Budapest, Új Mandátum.
- KEMECSI Lajos
– 1995 A tatái fazekasság. Tata, Alfadat Press. (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei, 4.)
– 1998 Pályázati anyag. Kézirat.
– 1999 Adalékok a Komárom-Esztergom megyei árucseré néprajzához. In KÖRMENDI Géza (szerk.): Paraszti élet a Duna két partján IV. Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 49–68.
– 2002a A Kuny Domokos Múzeum néprajzi gyűjteményének ismertetése-értelmezése. In FÜLÖP Éva – KISNÉ CSEH Julianna (szerk.): Komárom-Esztergom megyei múzeumok közleményei 9. Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 189–219.
– 2002b A néprajzi gyűjtemény. In FÜLÖP Éva – KISNÉ CSEH Julianna (szerk.): A tatái múzeum története 1912–2002. Tata, Kuny Domokos Múzeum, 79–96.
– 2003 Életmódtörténet és hagyatéki leltárak. (Kutatástörténeti vázlat.) Ház és Ember, 16. évf. 167–176.
- 2009a Miről árulkodik egy kontóskönyv? In NAGY Zoltán – SZULOVSKY János (szerk.): A vasművészet évezredei a Kárpát-medencében. Szombathely, MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága és az Archaeometriai és Iparrégészeti Munkabizottsága, 203–208. (Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében, 3.)
– 2009b Az inventáriumok alkalmazása a kovásmesterség kutatásában. In NAGY Zoltán – SZULOVSKY János (szerk.): A vasművészet évezredei a Kárpát-medencében. Szombathely, MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága és az Archaeometriai és Iparrégészeti Munkabizottsága, 241–250. (Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében, 3.)
– 2012 A hagyatéki leltárak ipartörténeti tanulságai. In MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (szerk.): Céh-ládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 205–214.
- KLINGER Dezső – ERDŐSI Emil
1938 A kádár. Pécs, Magyar Kádárpar.
- KÓSA László
2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, Osiris.
- KOTHENCZ Kelemen
2012 Kovácsok kézjegye. A sükösdői kovácsmesterek munkavégzése és kapcsolatrendszere a 19. század első felében. Baja, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet. (Monumenta Muzeologica, 4.)
- KÖVECSES-VARGA Etelka
1993 Piacozás gyümölcscsel Budára és Pestre Komárom-Esztergom megyei községekből. In KÖVECSES-VARGA Etelka – TISOVSZKI Zsuzsanna (szerk.): Néphagyomány – népismeret 1. Bátly Zsigmond Alapítvány, Székesfehérvár, 63–72.
- KUTI Klára
2015 Német tárgyak a Német Nemzetiségi Múzeum kiállításában. (Módszertani jegyzetek.) In LÁSZLÓ János (szerk.): A Kuny Domokos Múzeum Közleményei 21. Kuny Domokos Múzeum, Tata, 167–173.
- MAGYARY Zoltán
1932 A magyar közigazgatás tükré: közigazgatásunk ügyei és eljáró szervei. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda.
- MAGYARY Zoltán – KISS István
1939 A közigazgatás és az emberek. Budapest, .

MANNHEIM, Karl

1969 A nemzedéki probléma. In HUSZÁR Tibor – SÜKÖSD Mihály (vál.): Ifjúságszociológia. Budapest, KJK, 31–67.

MÁRKUS István

1991 Az ismeretlen főszereplő. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

G. MIKLÓS Márta

2003 A tatái céhek. Tata, Kuny Domokos Múzeum. (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei, 1.)

MOHAY Tamás

1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolyenyéken. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék.

MÖSER Tamás

2013 Társadalom, lakáskultúra, szőlőművelés a tarjáni új pincesoron. Szőlőművelés a visszapaasztosodás tükrében. Szakdolgozat.

NAGY Zoltán

- 1981 Kádárok Pest megyében. (Szakdolgozat.) Budapest.
- 1992 Kézművesipari műhely- és szerszámkataszter. Vas megye. Körmend–Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága. (Gyűjteménykatalógus, 1.)
- 2002 Dongás háztartási edények Keszthely mezőváros és környéke 19. századi hagyatéki leltárában. Mesterség és művészet. IX. évf. 28–29.
- 2009 A keszthelyi Festetics Uradalom gazdaságainak háztartási dongás faedény szükséglete hagyatéki leltárak tükrében. In VÁNDOR László (szerk.): Zalai Múzeum 18. Petánovics Katalin 70 éves. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 217–224.
- é. n. A kádármesterség néprajza. (Bölcsészdoktori disszertáció.) Budapest.

SCHWARCZ Gyöngyi

2011 Lokálitás, etnicitás és gazdaság. Gazdasági-társadalmi változások Tarjánban a rendszerváltás után. (Doktori disszertáció.)

SCHWARCZ Gyöngyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.)

2005 Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Intézet.

SZABÓ Sarolta

1994 Kézművesipari műhely- és szerszámkataszter. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Veszprém–Nyíregyháza, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága. (Gyűjteménykatalógus, 2.)

SZARVAS Zsuzsa

- 1988 Tárgyak és életmód. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja. (Életmód és tradíció, 1.)
- 2017 Zsidó tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 24.)

SZOJKA Emese – FOSTER Hannah Daisy

2017 Betlehemek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 25.)

VOIGT Vilmos

1984 Tárgyak és folklór, avagy mit is kell nézni a múzeumi tárgyakban, amikor az egyik olyan, mint a másik. In BALÁZS Géza – HÁLA József (szerk.): Folklór, életmód, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. 267–272. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

WILHELM Gábor

- 2016 Antropológiai tárgyelmelet. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Tabula könyvek, 13.)
- 2017 Sámántárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 23.)

Possibilities for Interpretation of the Contents of a Cooper's Workshop

Assemblages of objects preserved in museums can be interpreted and made to speak in many contexts. Besides documenting and illustrating the region's culture and history, the complex object assemblages of a regional collection can also serve to give an insight into the relations, changes and attitudes of a local society through the objects that in this way become more than themselves. The study shows how a cooper's workshop from Tarján with its raw materials, templates, tools and full stock of implements, together with the financial records can throw light on the processes occurring in the society: modernization, adaptation, the role of the workshop within the local community and the situation of the craftsman within that context. All this can be interpreted from the side of demand (the changing, modernizing demands of the local community) and supply (the craftsman's strategies).

Adatok a Veszprém megyei fazekasság történetéhez

A Laczkó Dezső Múzeum néprajzi gyűjteményének kerámiaanyaga mintegy ezer darab népi cserépedényből és száz darab kályhacsempéből áll, köztük számos korai, datált, díszített darab található a magyar népművészet zömében második, kisebb részben első stíluskorszakából (vö. HOFER 2009). A néprajzi gyűjtemény egyéb tárgycsoportjaival szemben e népi cserépedények kutatása, publikálása a múzeum fennállásának több mint százötz esztendeje alatt sohasem volt prioritás. A kivételt ez alól a céhes edények számbavétele jelentette – e nagyobb lélegzetű munka azonban a céhes ipartörténet-kutatás szempontjait követte, kevésbé a készítés és használat társadalomtörténeti keretrendszerét. Ezt a kutatási deficitet kívánta meg enyhíteni az a gyűjteményfeltáró és adatgyűjtő munka, amelynek tengelyében a szakirodalomban, az archívumokban és magukban a tárgyakban rejtőző információk összevetése s ezen keresztül a gyűjteményi tárgyak társadalmi-történeti kontextusának felvázolása volt.

A Kárpát-medencei kerámiakutatás történetében a Közép-Dunántúl népi fazekassága kezdetől fogva elhanyagolt terület volt.¹ Árulkodó az az elnagyolt, megtévesztő kép, amelyet a *Magyar néprajzi lexikon* Fazekasság szócikkének térképvázlata fest a térség fazekasközpontjairól (ORTUTAY, főszerk. 1977–1982. II/81). A térképvázlat előképét Domanovszky György 1942-ben kelt összefoglaló munkájának fazekasközpont-felsorolásában vélem felfedezni (DOMANOVSKY 1942. 13). A tanulmányban azonosított községek sora a lexikon – 35 évvel későbbi – térképvázlatán a közép-dunántúli területre vonatkozóan mindössze Sümeggel és Tüskevárral egészült ki, és így a következő képet tárja elénk.

A térképen fazekasközpontként szerepel Városlőd és Herend. A két községben a 19. század közepén jelentős keménycserép-, illetve porcelángyár alakult. A hazai keménycserépgyárak történetére vonatkozó kutatások azonban rámutattak, hogy ezek nagyrészt a külföldi munkaerőre támaszkodtak, és csak kisebb mértékben építettek a környék népi fazekasságára (vö. KÉRY 1965; SZÜTS 2011). Céhes vagy háziiparos fazekas állandó jelleggel egyik községben sem működött a 19. század második felében. Szintén fazekasközpontként tünteti fel a térkép Zircet, Vörösberényt és Mencshelyt, meglepő módon, hiszen ezekben a községekben egy-egy fazekas működéséről tudunk, és egyetlen jegyzett, azonosítható stílusjegyekkel rendelkező tárgy sincsen a látókörünkben. Zirc egyetlen – céhen kívüli – fazekasa az 1820–1830-as években a ciszterci apátság szerződéses iparosa volt, a kolostorépület kályháit rakta és javította az apátság saját fazekasműhelyében. Néhány közvetett adat utal csupán Vörösberény és Mencshely egy-egy fazekására (V. FODOR 1984. 559, LICHTNECKERT, szerk. és összeáll. 1996; HERMANN é. n.)

Ezzel szemben – céhes fazekassága révén – teljes joggal került fel a lexikon térképvázlatára Nagyvázsony, Veszprém, Pápa, Sümeg és Tüskevár, bár súlyuk korántsem volt azonos, különösen a nagyvázsonyi céh esetében erősen megkérdőjelezhető. Sümeg a kerámiakutatás virtuális térképén nagyjából a lexikon szerkesztési munkáival egy időben Kresz Mária nyersanyag-technológia-fazekasközpont összefüggéseket vizsgáló tanulmánya és Németh József közleménye helyezte el az öt megillető helyre (KRESZ 1960; NÉMETH 1960). Ezt megelőzően a dunántúli tűzálló agyagból dolgozó falvak között csupán az őrségi fazekasfalvakat és Csákvárt tartotta számon a szakirodalom. Sümeg szerepének korai megítélése ugyanakkor

1 A népművészet-központú figyelem kezdetben Erdélyre és a Felföldre, majd Györfy Istvánnak köszönhetően az Alföld vidékére és a habán kerámiára irányult (vö. KRESZ 1977. 1–89). A Veszprém megyei adatok hiányára a szakirodalom is több ízben rámutatott, például Vizi 2002.

ellentmondásos. Domanovszky 1942-es *Népi fazekasság* című műve nem szerepelteti a települést, míg ugyanő a *Balatonkörnyék népművészete* című munkájában fontos népművészeti terméként említi meg a sümegi fazekakat (DOMANOVSKY 1942. 14; 1943). Sümeg „népművészeti” központként való azonosítása két forrásból eredhet. Az egyik az a sajátosság, hogy a polgárosuló Dunántúlon az 1940-es években már kizárólag sümegi (esetleg túskevári) népi árukkal lehetett kiszolgálni a növekvő balatoni turizmus helyi emléktárgyigényét – ez egészült ki keménycserép termékekkel, illetve gömőri fazekakkal. A tihanyi Népművészeti Ház termékínalátából tájékozódó Domanovszky tehát nem a paraszti konyhatechnológia eszközeként, hanem népi emléktárgyként találkozott ezekkel a cserepekkel. A másik forrás feltehetően Malonyay Dezső népművészeti sorozatának dunántúli kötete. Az itt „sümegiként” szereplő dísztányérok² – amelyek közül néhány tévesen adatolt: nem Sümeghez, hanem Veszprémhez köthető – azonban inkább elfedték, mint feltárták aényt, hogy tudniillik minőségi tűzálló agyagának köszönhetően Sümeg nem (csak) népművészeti jelentőségű talásközpont, hanem jelentős vásárcsere, lényegében egész Zala megyét ellátó fazekasközpont is volt (vö. MALONYAY, szerk. 1912; KRESZ 1960).

Tovább szemlélve a lexikon térképvázlatának adatait, feltűnő hiányként mutathatunk rá Várpalotára, Szentgálra, Tapolcára, Nemesleányfalura, Devecseri fazekasközpontokra, amelyekben szintén működött fazekascéh a 18–19. században, termékeiket több közgyűjtemény őrzi, és Tapolcán, illetve Nemesleányfaluban Kresz Mária helyszíni gyűjtései is feltárták az egykori fazekasokra vonatkozó emlékeket.

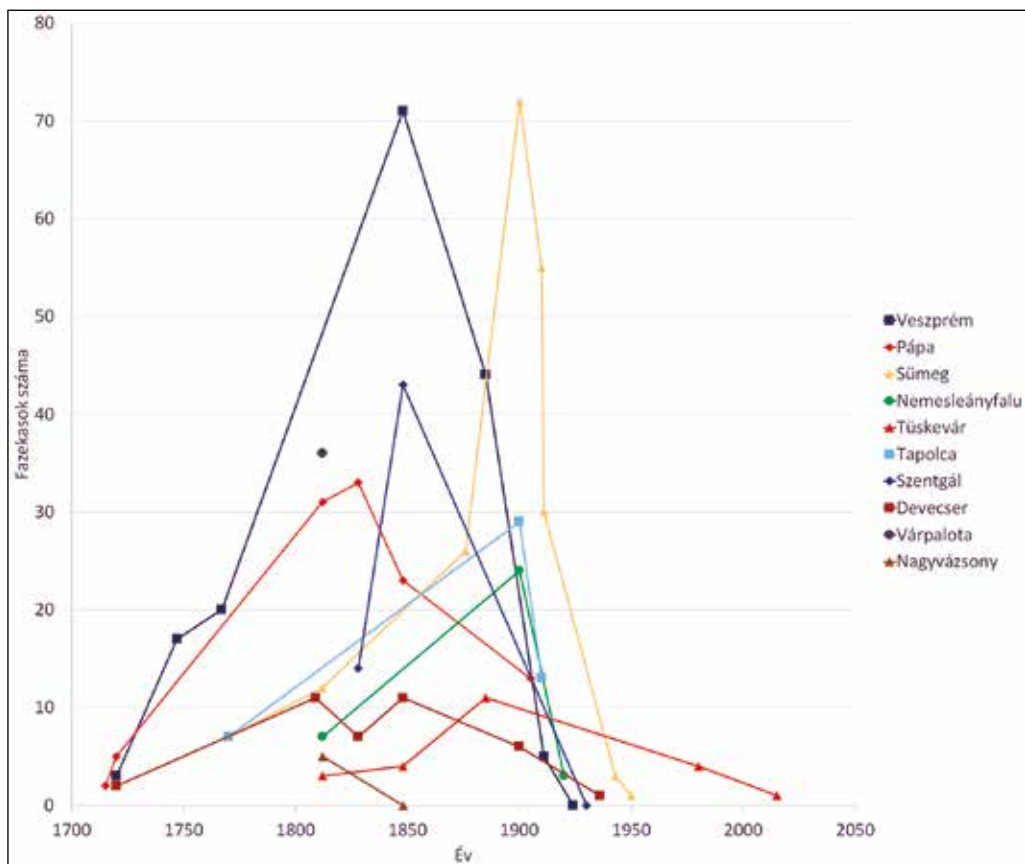
A Közép-Dunántúl fazekasközpontjaira, illetve falvaira vonatkozó publikációk ellentmondásai a kérdés újratárgyalására bátorítanak. A vonatkozó helytörténeti, múzeumi gyűjteményi, adattári, levéltári információk alapján a mai Veszprém megye területén mintegy huszonöt olyan település található, amelyben a 18–20. században – adatokkal bizonyíthatóan – folyt valamilyen mértékű fazekastevékenység, kilenc településen pedig önálló fazekascéh is működött. A mellékelt diagramon (1. ábra) jól követhető, hogy a kilenc céh fénykora időben nem esik egybe, és a mesterek számában³ is jelentősek az eltérések. A 17. század közepétől⁴ működött a pápai, a 18. század elejétől a veszprémi, a nagyvázsonyi és a devecseri céh, a 18. század végétől a sümegi, a tapolcai és a szentgáli, a 19. században jött létre a várpalotai, a nemesleányfalusi és a túskevári céh. Az utóbbi vegyes céh volt, fazekas tagokkal, a többi önállóan működött, helyenként filiális mesterekkel.

2 Malonyay a sümegi Darnay-gyűjteményre támaszkodott, amely számos kerámia-tárgyat tartalmazott, csak szenteltvíztartóból háromszáz darabot. Az anyagra mint a Balaton-környék népművészetéről szóló ismeretek forrására Domanovszky is hivatkozott (DOMANOVSKY 1943). A gyűjtemény jelentős része 1945-ben elpusztult.

3 A mesterek száma mint a tevékenység fontos mutatója inkább csak tendenciákat jelez. A 18–19. században a különböző összeírások más-más szempontokat vettek figyelembe, ennek következtében néha összemósodik a mesterek, segédek és inasok (sőt özvegyek) száma, és torzítják a képet a nemesi származású fazekasmesterek is, akik sokszor csak a nemesi összeírásokban szerepelnek (például Nagyvázsöny és környéke). A 20. századi adatok más szempontból megbízhatatlannak: a tagdíj miatt nem mindenki lépett be az ipartestületbe, a betegségleyezési rendszerekben azonban mindig több fazekas szerepelt, mint ahányan valóban aktívak voltak.

4 1825-ben kelt a pápai, harminchárom fazekasmester aláírását tartalmazó kérvény, amely az 1667. évi királyi privilégiumra hivatkozik, amely „szerencsétlen tűzi veszedelem által megsemmisült... a céhnek régiségei közül az egy pecsétnyomón kívül semmi sem maradt” (VeML Vármegyei közgyűlési iratok, 163/1825). Kresz Mária a céhkasztérre hivatkozva a pápai céh alapítását 1650-re teszi (KRESZ 1977. 112).

Fontos probléma a kilenc jelentősebb központ szakosodásának kérdése. A termszkezerkezet átfedései révén óhatatlanul versenytársak voltak a környék nagyobb vásárait, a településenként egy-két jellegzetes és megbízható minőségű termék mégis garanciát jelentett a keresletre. Ilyen terméke volt a sümegieieknek a főzőfazék, a tejefazék, a hegyi lábas és a szenteltvíztartó, a tapolcaiaknak a pálinkafolyató fazék, a devecserieieknek a feketére égetett korsó, a nemesleányfalusiaknak a nagytál, a szentgáliaknak a nagy főzőfazék, a túskeváriaknak a vörös korsó, a pápai, veszprémi és várpalotai fazekasoknak a mázas díszedény, elsősorban tálak, borosedények, tintatartók. (1–2. kép) Bár a fazekasságkutatás Kresz Mária óta különös hangsúlyt fektet a mesterség nyersanyag-központú elemzésére, a Veszprém megyei fazekasközpontok részleges szakosodása élesen világít rá a fogyasztói magatartás termelést meghatározó jelentőségére (vö. HOFER 1994). Az agyag minősége csak részben befolyásolta a termszkezerkezet arányait, amelyre hatással volt a sajátos fogyasztói csoportok, ún. „státuszcsoporthok” (HOFER 1976. 54) ízlése, magatartása. A kettő együtthatása következtében lett látszólag hasonló, lényegi pontokon mégis eltérő történetű korszakközpont Túskevár és Devecser. Egyik helyen sem

1. ábra. A Veszprém megyei fazekasközpontokban működő fazekasok számának alakulása a 18-20. században. Adatok forrása: összeírások, kézműipari statisztikák, céhtörténeti dokumentumok

1. kép. Pálinkafolyató fazék
Tapolca 1898. (LDM 53.34.1)

2. kép. Szentgáli fazék
(LDM 74.17.1)

3. kép. Tüskevári korsó
(LDM T.68.1.19.)

4. kép. Nemesleányfalusi nagytyál
(LDM 96.1.2)

készült fazék, az azonos lelőhelyről bányászott – nem tűzálló agyagból – formált, de merőben eltérő megjelenésű, színvilágú korsók közül a tüskevárira mutatkozott tartós igény, így ez a fazekasközpont évtizedekkel élte túl a devecserit. (3. kép) Korlátokkal ugyan, de tálsközpontként tekinthetünk Nemesleányfalura, ahol bár a fazekasok – a kemence helykihasználása érdekében – sokféle termékkel próbálkoztak, az agyag azonban egyértelműen a tálak-nagytyalak korongolására volt igazán alkalmas, amit a rengeteg egyéb selejtes áruféle bizonyít.⁵ Leányfalun a nagytyál az agyag összetételének és a mennyiségi termelésből adódó tapasztalatoknak köszönhetően vált olyan minőségi terméké, amely a lakáskultúra reprezentációs célokat (is) szolgáló darabjai iránti igény elhalványulása után is képes volt új (távolabbi) piacokat találni. (4. kép)

E három helységet leszámítva mindenütt készült tűzálló edény, bár arányuk a termékszerkezetben csak Szentgálon és Sümegen volt jelentős. Sümegen és Pápán a mesterség belső tagolódására is van adat, megkülönböztettek a fazekasságon belül korsósokat, tálasokat, fazekasokat és cserepeseket (NÉMETH 1960; Ács 1994). Veszprémre vonatkozóan hasonló adat mind ez idáig nem került elő: az összeírások egy-egy cserepest (esőcsatorna- és virágcserep-készítőt), illetve kályhást különböztetnek csak meg a többi fazekasmestertől.

A megfelelő agyagbányával bíró fazekasközpontok egyúttal kályhasközpontok is voltak. Több adatunk van arra vonatkozóan, hogy a céhremek az edény mellett egy kályha legyártása és felépítése volt, sőt a pápai 1760-as céhartikulusokban még a kályhacsempék számát is rögzítették („száz kályhából álló kemence”). A Laczkó Dezső Múzeum gyűjteménye Veszprémből és Várpalotáról is őriz egy-egy kályhamakettet, amelyek feltehetően céhremeknek készültek, és egy kék mázas kályhamakett áll annak az üvegezett kerámiacégérnek a középpontjában is, amely talán a veszprémi legényszállítás jelvénye lehetett (ltsz.: LDM CS 62, CS 63, CS. 183). (5. kép) A kályhászmesterség specializációja azonban a nagyobb városokban sem ment végbe teljesen, ahol pedig a kályhajavítások révén a közintézmények és az egyházak is komoly megrendelők voltak. 1830-ban Pápán például a tekintetes vármegyeházhoz rendelt három kályhát Reigner Mátyás öreg

német *fazekasmester* készítette. A választás nem véletlenül eshetett rá: a cselédszoba „sötétzöld sima táblás” kályhájával éppúgy megbirkózott, mint a két „tengerszínű gömbölű kályhával”.⁶ Munkamegosztás alakult ki viszont a helyi mesterek és a pápai Esterházy-kastély

⁵ Kresz-cédulaanyag, LDM Adattár, 1309.

5. kép. Veszprémi fazekascégér kályhaábrázolással
1884 (LDM CS.183)

(vár) kiszolgálására érkezett pozsonyi, bécsi és dániai fazekasok között: a pozsonyi piacon 1744-ben vásárolt és tizenkét szekéren Pápára szállított kályhát messziről jött mesterek húzták fel a kastélyban, de a lábamatot a helyi fazekasoktól rendelték meg (MITHAY 1986. 407). Az 1854-es veszprémi házjegyzék mindössze egyetlen „kemencecsinálót” említ, ekkor még fazekasmesterként szerepel a későbbi tekintélyes Pfílf kályhás család több tagja is, akik a ma „kályhás mester házaként” ismert ingatlanban éltek és dolgoztak. Szentgálon szokatlan egyezség biztosította a kályhásszolgáltatást: a fazekasok ingyen jutottak fához a hatalmas kiterjedésű közbirtokossági erdőből, cserébe viszont ingyen javították a községi kályhákat.

Ha fazekasokat tömörítő szervezetek működését vizsgáljuk, akkor a leghosszabb ideig tartotta jelentőségét a veszprémi céh (majd ipartestület). Időben a legtovább viszont, legalábbis a hagyományos termékszerkezetben, a sümegi fazekasság működött, amelynek utolsó termékeit: tejesfazekakat, csibeitatókat, virágcserepeket az 1950-es évek megyei kirakodóvásárait még be lehetett szerezni. Az utolsó sümegi fazekas házaspárt időben túlélte – az egy műhely erejéig – ma is aktív túskevári fazekasság. Hagyományos termékük, a vizeskorsó a téeszek szervezésével és a vízvezetékrendszer kiépítésével egyik pillanatról a másikra veszítette el piacát, a Tóth család három generációja az 1960-as évektől kezdve elsősorban áttört népies dísztányérok és egyéb divatos kerámiatermékek eladásából tartja fenn magát.

Az 1. ábra jól mutatja a népi fazekasság válságidőszakait is, ezek megegyeznek az országos tendenciákkal. Az 1870-es évektől érezhető a cserépedények iránti kereslet beszűkülése s ezzel együtt a mesterek számának csökkenése. „Ahol közel volt a város, már nem lehetett eladni, ott már csak pléhedényt vettek” – emlékezett vissza id. Kövesi Imre, az utolsó nemesleányfalusi fazekas (1860–1930) fia a századforduló időszakára.⁷ A változás azonban nem volt egyöntetű, az egyes fazekasközpontok (és mesterek) másként reagáltak a tárgyak rendszerének (vö. HOFER 1976.50-21) lassú, de gyökeres átalakulására. A „pléhedények” terjedése szűkítette a hagyományos tűzálló agyagedények iránti keresletet, de hasonló piacvesztés következett be a reprezentációs szférát alkotó tálalóedények terén is, ahol a közeli keménycserepgyárak termékei váltak uralkodóvá. A térség sajátos társadalomfejlődése – a kisnemesi kultúra, illetve a balatoni idegenforgalom polgárosító hatására – nem

6 VeML Vármegyei közgyűlési iratok, 1363/1831.

7 Kresz-cédulaanyag, LDM Adattár, 1309.

teremtett fogyasztói igényt a „parasztos stílusú” kerámiára, így – más kerámiaközpontokkal ellentétben – ez az út nem volt járható a népi fazekasság számára. Nem véletlen, hogy a válság határait az a két fazekasközpont tudta valamelyest, néhány évtizedig ellensúlyozni, amely a paraszti háztartás tárgyrendszerében még érintetlen két területet szolgálta ki jó minőségű fazekasáruval, azaz tejesfazekakkal (Sümeg) és vizeskorsókkal (Tüskevár).

Több ipartársulatban az utolsó néhány fazekas az első világháború utáni években hagyott fel az iparral. A veszprémi céhes és ipartársulati iratok például 1921-ben kerültek be a helyi múzeumba az utolsó működő fazekas, Rados István özvegyétől. 1919-ben a város intézőbizottsága még engedélyezte a vörös föld ásását, de 1912-ben már eladták a három évvel korábban beszerzett⁸ mázórló gépet és a gépházat, kifizették a társulat adósságait. Ekkor már csak öt név szerepel azokon a dokumentumokon, amelyek a nyersanyagelőhely földbérletének ügyeit rögzítik. Sümegen, amelynek virágkora (mintegy ötven műhellyel) jó fél évszázaddal a veszprémi fazekasság virágkora után következett be, szintén az első világháború éveiben vált visszafordíthatatlanná a fazekasmesterség hanyatlása: 1888-ban még tizennyolc fazekasinas járt a sümegi ipariskolába, 1910-ben azonban már sem segédből, sem inasból nem volt utánpótlás, s ez néhány évtized alatt maga után vonta a mesterek számának csökkenését is.

A céhes szervezettségi szintet elérő fazekastelepülések nagy része mezőváros volt, kettő pedig (Szentgál és Nemesleányfalu) református kisnemesi község. Ez a tény magyarázatot adhat az önálló céhalapításra: a református nemesek nem szívesen vállaltak közösséget az erős katolikus egyházi nyomás alatt álló veszprémi céhhel. Ugyanez motiválhatta a 18. század elején önálló szerveződésre a csekély számú, de nemesi jogállású nagyvázsonyi fazekasmestert is.

Ahogy az országszerte is több száz községben, céhen kívüli fazekasok is működtek a megyében, jellemzően településenként egy-egy fő. Számuk nem ismert, de a jelenség általános lehetett, ahogyan arra az 1848. évi iparos-összeírás megfelelő rovata utal: „kontárok helyben nincsenek – jelentették a céhmesterek –, de a környező helységekből vannak elegendő”. Falusi fazekasok jelenlétére utal a veszprémi céh panasza is, szintén 1848-ból: falukon a cserélés nincs mindenhol megengedve, vagy ha igen, a kisbíró megdézsmálja az edényt. Néhány helyen valamelyik városi céh egy-egy filiális mestere működött (Zirc, Herend, Vörösbény).

A 19. században az egyes falvakban működő fazekasokról rendszertelen források adnak hírt: a céhek jelentései a néhány vidéki vagy külső mesterről, egy-egy családtrótoneti adat, helyi statisztika vagy egy-egy tárgy. Termékeiket szinte lehetetlen beazonosítani, hiszen a fazekasság ezeken a településeken a 20. századot jobbra meg sem érte. A céhen kívüli fazekasok feltehetően különösebb ismertetőjel nélküli paraszti konyhaedényt, illetve kályhát készítettek és javítottak.⁹

A kivételek közé tartozik egy-egy felírt tárgy, például a Szentkirályszabadján készített zöld mázas boroskorsó (ltsz.: NM 103685), a dudari céhkorsó, amelyet felírata szerint egy bakonycsernyei szlovák fazekas készített, és néhány igényes ösküi kerámia (például ltsz.: LDM 63.41.1 – céhjelvénys tintatartó). Ez utóbbiakról sajnos semmilyen további adat nem áll rendelkezésre. Feltehetően szlovák fazekas(ok) munkái, és a termékek színvonalát tekintve talán a várpalotai céh külső mestere(i)ről van szó – a múzeumban őrzött céhes iratok azonban nem szolgálnak adatokkal.

Fontos kérdés a vásár- és értékesítési körzeteké, amit a kutatás keretében feltárt adatok alapján szintén érdemes volt újragondolni. Az 1848. évi kéziipari táblázatok és a néprajzi tárgy- és információgyűjtések adatai alapján kirajzolódó körzeteket a 2. ábra mutatja.

A legnagyobb értékesítési körzettel a sümegi fazekasok rendelkeztek: edényeik Zala, Somogy, Veszprém és Vas megyébe egyaránt eljutottak, sőt a 20. század első évtizedeiben alföldi edénykereskedők is vásároltak fel nagyobb tételben sümegi fazekakat. Sajátos módon a legkevesebb információ a veszprémiek árusítási körzetéről maradt fenn. Feltételezzük, hogy az alkalmi faluzást egyre inkább helyi piacon, vásáron és a veszprémi

⁸ Az ipartársulat jegyzőkönyve szerint a gépeket a Kereskedelemügyi Minisztérium támogatásával vásárolták, három év üzemből tartási feltétellel (LDM Céhtörténeti Adattára, 70.1689.1.)

⁹ Lovas község példája bizonyára nem egyedüli eset. Itt a földesúr (a veszprémi káptalan) 1667-ben adott letelepedési engedélyt Hegyi Mátyás fazekasnak – cserébe a jobbágyok kemencejavítását ingyen kellett végeznie, pénzt csak új kemence építéséért kérhetett. Alsóörsön a 18. század közepétől van tudomásunk egy-egy fazekas működéséről, akit adózóként írtak össze, de a falu határában vörösbényi fazekasok is béreltek földet, feltehetően nyersanyagelőhelyet. Aszfóton az 1760-as években Bosnyák János katolikus tanító jegyzői munkákat is ellátott, de alkalmi fazekasként is tevékenykedett – tartózásait több ízben kemencesározással és fazekakkal törlesztette (VeML Székeskáptalani levéltár Protocolla authentica, 1676. Idézi HUDI, szerk. 2001; WALLNER 1968; LICHTNECKERT, szerk. és összeáll. 1996. 169, 195; VERESS 1998. 54.

2. ábra. Kresz Mária fazekas vásárcörzeteket ábrázoló térképvázlatának (Kresz 1960.71) pontosítása

1. Pápa, 2. Szentgál, 3. Veszprém, 4. Nemesleányfalu, 5. Sümeg

edénykereskedőkön keresztüli értékesítés váltotta fel. A város 1747. évi összeírásában két edénykereskedő neve bukkan fel, de nincs utalás rá, hogy milyen típusú edényekkel foglalkoztak. Fél évszázaddal később találkozunk a nagyvázsonyi céhes iratokban Wolf Áron nevével – róla már biztosan tudható, hogy fazekasok cserépedényeit vásárolta fel és vitte vásárokra, Kresz Mária egyik adatközlője a 19. század végére vonatkoztatva pedig egyenesen nyolc veszprémi edénykereskedő nevét sorolta fel.¹⁰ Egy-két napi járóföldre jártak el cserélni a szentgáli fazekasok termékeit árusító, közösen felfogadott fuvarosok „egy tere” edénnyel, amelyet pénzre, babra, kukoricára és egyéb termékekre cseréltek. A 19–20. fordulóján azonban az utolsó fazekasok már itt sem faluztak, háztól árusítottak *fertályszámmra*: a fertály tizenhárom darab azonos típusú, de különböző méretű edényt tett ki, a fél fertály hatot, a negyedfertály hármat (RÁKÓCZI 1973; HORVÁTH 1992). Sajátos árusítási módról számoltak be Kresz Mária adatközlője Nemesleányfalun: itt a fazekas felesége fejen, kosárban szállította az edényt a szomszédos falvakba, ahogyan ez egyébként más termékekkel (például frissen fogott balatoni hal) is szokás volt a Balaton-felvidéken. Fő célterületük azonban a somogyi katolikus falvak jelentették, ahol a virágos nagytálakat a 19. század végén már főként reprezentációs céllal vásárolták az asszonyok. A tüskéváriak – akárcsak más jelentősebb központok képviselői – jelen voltak az országos vásárokon. Emellett hetekig tartó bakonyi árusítóvándorlásukat is megőrizte

¹⁰ VeML 1747. évi népösszeírás; Kresz-cédulaanyag, LDM Adattár, 1309.

az emlékezet – készítményeik sokfelé, az erdőben tanyázó pásztorokhoz is eljutottak (BÉKEFI 1978. 403).

A feltárt adatok rámutatnak, hogy ez a nagyjából hetven kilométer sugarú körben elhelyezkedő kilenc központ korántsem pusztán versenytársa volt egymásnak, a közöttük lévő összefüggések bonyolultabbak. A túskevári fazekasság közvetlen sümegi hatást mutat, a Széchenyi György püspök által a 18. században áttelepített fazekascsaládoknak köszönhetően (KOZÁK 1964). A termékek egy része formailag, a mázak színvilágát és a díszítő mintakincset tekintve is megegyezett a két településen, a múzeumban őrzött darabok (főleg a szilkek, a szenteltvíztartók és a tányérok) sokszor csak akkor különíthetők el, ha a szerzeményezéskor felvett adatok eligazítanak a tárgy eredetét illetően. Ennek ellenére a túskevári fazekasság nem veszélyeztette komolyan a sümegiek területét, ugyanis a túskeváriaknak nem volt tűzállóagyag-lelőhelyük. Fő termékét tekintve Túskevár korsósközpontnak tekinthető, amely a sümegi gyökerek ellenére a közeli Devecsernek vált versenytársává, részben ki is szorítva a devecseri korsókat a piacról és a nyersanyaglelőhelyről is. Jelenleg a Veszprém környéki fazekasközpontok közül a legkevesebb információ és tárgy a devecseri fazekassággal kapcsolatban áll rendelkezésre. A céh szinte a veszprémmel egyidős (1703), ám a mesterek száma jóval kevesebb volt: 1848-ban mindössze tizenegy fő. A veszprémi múzeum egyetlen biztosan azonosítható tárgyat őriz: egy Gyulakeszi bírja számára készült zöld mázas díszkorsót 1840-ből (ltsz.: LDM CS.84). Egy hasonlóan mives darabot őriz a Néprajzi Múzeum a 18. század közepéről (ltsz.: NM 57.48.1), ugyanitt egy feketére égetett vajkőpülő is található, Devecser készítteti hellyel (ltsz.: NM 59259/1–2). Számos hasonló kivitelű vizeskorsó a Laczkó Dezső Múzeumban is található, ezeknek készíttési helye tehát Devecser is lehetett, bár feketére égetett edény Nagyvázsonyban és Pápán is készült. (Ez utóbbira közvetett adatunk van: az 1760-as pápai céhartikulusok kiegészítése „egy akós fekete fazék fedővel” remeklést írt elő.)

Visszatérve Sümegre, jelentőségét jól mutatja, hogy nemcsak a túskevári, de a tapolcai fazekasság is szoros kapcsolatot mutat vele. Közös agyagbányát használtak Sümeg határában, bár a tapolcaiak a rosszabb gödröket bérelték. Ennek megfelelően, bár a termékszerkezet nagyon hasonló volt, a tapolcai fazekak vastagabb falúak, rosszabb minőségűek, olcsóbbak voltak a sümegieknél. A két központ piacörzete átfedést mutat: a tapolcaiak a nagy kiterjedésű sümegi vásár- és faluzóterületen belül két kisebb körzetet – a Káli-medencét és a Marcali–Devecser közötti sávot – látták el főzőfazékkal. A Laczkó Dezső Múzeum tapolcai konyhaedényei az előbbi körzetből származnak. A gyűjteménybe került néhány igényesen díszített zöld mázas pálinkafolyató edény is Hósf József műhelyéből, amelynek párhuzamai a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményében, illetve egy tapolcai magányűjtőnél találhatók.

A sümegihez hasonló központi szerepet látott el az egykori veszprémi járás területén Veszprém. A működését tekintve minden bizonnyal középkori eredetű, de első ismert privilégiuma alapján 1700-tól adatolt veszprémi fazekascéh kezdettől fogva vetélytársként tekintett a szentgáli, részben nemesi kiváltságjogokkal felruházott kontárokra. A feltárt levéltári dokumentumok szerint a szentgáli nemes fazekasok 1798-ban kötöttek egyezséget a veszprémi céhhel: kérték felvételüket, és hozzájárultak, hogy költségre a veszprémi mesterek Szentgálra utazzanak, ahol megtekinthetik a remekléseket. A dokumentum egyes részei hosszan tartó korábbi ellenségeskedésre utalnak, amely nem múlt el nyomtalanul, hiszen 1812-ben ismét önálló céhalapítási kérelmet nyújtottak be a szentgáliak, ami végül sikerre vezetett.¹¹ A szentgáli fazekascéh ötven évvel későbbi korszóját a Néprajzi Múzeum őrzi (ltsz.: NM 130254), néhány működésére vonatkozó irat, illetve két, helyi gyűjtésre támaszkodó kézirat pedig a Laczkó Dezső Múzeum archívumában maradt fenn. A tanulólevelek tanúsága szerint a szentgáli fazekasok az 1830–1840-es években szinte kizárólag nemesleányfalusi mestereknél tanultak, van nyoma ide-oda költöző fazekasoknak is, elutasított remeklés esetén pedig a vázsonyi céhnél próbálkoztak újra – ezt a kapcsolatot a fennmaradt mázas edények mintakincsén is nyomon követhetjük. Érdekes a céh fénykorában hozzávetőleg negyven-ötven fazekasmester társadalmi megoszlása. Nagy múltú református nemesi családok tagjait, tizenöt holdas balatoni szőlővel bíró gazdákat (Tamás, Beretz, Kajdi) éppúgy találunk köztük, mint nincstelen katolikus beköltözőket (Penész, Geszli, Tósoki, Böjti, Angyal). Az utolsó fazekasokat még megszólító néprajzi gyűjtések több részletet feltártak a szentgáli fazekasok működéséről. Agyag-lelőhelyük a szentgáli határban volt, abban a Németi-dűlőben, amely egy (részben feltárt) elpusztult közép-

¹¹ VeML Vármegyei közgyűlési iratok, 52/1814.

6. kép. Kanalas Szentgálról, Szalay Mózes munkája
(LDM 72.31.1)

kori fazekasfalu területe volt. A legnagyobb szentgáli kemencékbe egyszerre ezer edény fért. Fő termékük a félliteres *garasos pohártól* az ötvenliteres, kétfülű *szakállas fazékig* terjedő főzőedény volt, de készítettek zöld mázas lakodalmi kuglófsütőt, kancsót, köcsögöt, bödönt, lábast, dagasztóteknőt fekete pettyes zöld vagy barna mázas vizeskorsót, gyerekjátékokat. A dísedény jellegzetes mintáját: fehér alapon stilizált világoszöld és barna virágmintát libatollal vitték föl.¹² A festéket Debrecenből hozatták, de felhasználták a helyi kovácstól szerzett „revét” is: az üllő mellé lepotyogott vasport. Különleges mesterségbeli tudást igénylő, egyedi termék volt Csutorás Horváth János cserépcsutorája, amelybe kétféle italt¹³ lehetett betölteni, és így lakodalmi tréfák fontos kelléke volt (RÁKÓCZI 1973; HORVÁTH 1992). Vajkai Aurél 1960-as évekbeli vásárlásai következtében számos szentgáli főzőedény bekerült a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményébe, a helyiek emlékezete szerint Csutorás Horváth Jenő fiától megvásárolt teljes fazekasfelszerelésnek azonban ma nincs nyoma. Beke-rült viszont a gyűjteménybe egy zöld mázas, helyi készítésű kanalas (ltsz.: LDM 72.31.1), amely cáfolja Csupor István állítását, miszerint ez a tárgytípus kizárólag Csákvárhoz köthető (CSUPOR 2013. 22). (6. kép)

A nemesleányfalusi fazekasok tevékenységének emlékét mindössze néhány múzeumi tárgy őrzi. Különleges formájú 19. század eleji legénycéhkorsójuk (ltsz.: LDM C.15) a múzeum alapításának idején került be a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményébe. A veszprémi és szentgáli dísedényekkel egyaránt rokonítható mintakincsű tálak,¹⁴ dohány- és tintatartók későbbi gyarapodások eredményei (például ltsz.: LDM 65.34.1, 96.1.2). Az 1930-as évek végén készültek azok a fényképfelvételek, amelyeken az utolsó mesterek étetőkemencéi láthatók. Ebben az időszakban már nemcsak a

12 A milleniumi falu szentgáli házába gyűjtött zöld-fehér csikos tálaknak (ltsz.: NM 23228, 23230 stb.) párhuzamai ismeretlenek a helyi gyűjteményekben, és ilyen tárgyakat az emlékezet sem őrzött meg. Mivel ezek újszerű állapotban kerültek a milleniumi kiállításba, majd a múzeumba, elképzelhető, hogy kifejezetten erre a célra készítette őket egy szentgáli vagy veszprémi fazekas, aki nem akart sok időt pazarolni a megszokott virágminták felfestésére.

13 Előképe az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege számára nagy tételben Veszprém-ben gyártott „dufla” csutora lehetett, amelyben a bor és a víz tartályát egy csap elfordításával lehetett nyitni-zárni.

14 Több tanulólevél utal arra, hogy a három település (Veszprém, Szentgál, Nemesleányfalu) fazekasai egymás legényeit fogadták (például LDM Céhtörténeti Adattár, 77.8.1).

7. kép. Várpalotai tányér
1860 (LDM CS.181)

helyi fazekasság, de a falu egésze erős hanyatlást mutatott: az egykori nemesi község elszegényedett, lakossága elvándorolt, a lánygyermekek nyolcvan százaléka Budapesten cselédkedéssel kereste kenyerét. Kresz Mária az 1950-es évek végén végzett terepmunkát a községben, ahol rögzíteni tudta a nyersanyag, a technológia és a termékszerkezet legfontosabb kérdéseit. Megállapítása szerint a településen kényszerfoglalkozás lehetett a fazekasság, ami a gyenge minőségű termőföld és a közeli agyaglelőhely mint adottság együttes hatása lehetett (KRESZ 1960). Ezt érdemes kiegészíteni azzal a megjegyzéssel, hogy a helyi fazekasság kialakulásában a közeli nagyvászsonyi céh hatása is döntő lehetett. A nyersanyagot vázsonyiak által felhagyott agyagbányából nyerték, mint ahogyan a feketésbarna festéket adó mangánt is a vázsonyi határból szerezték be (vö. ltsz.: LDM CS 61, CS 222).

A vázsonyi céh működéséről igen keveset tudunk. Céhpecsétjük 1706-ból ismert. Az 1846-os nemesi összeírásban öt fazekasmester neve maradt fenn, az 1848-as iparstatisztika azonban már csak vegyes céh tagjaként említ fazekasokat. Biztosan beazonosítható termékük a Laczkó Dezső Múzeumban nem maradt fenn, a Néprajzi Múzeumban pedig egy 1743-ban készített céhkorsó köthető ehhez a településhez (ltsz.: NM 61.19.1). Fennmaradt ugyanakkor egy panaszlevél, amely rámutathat számunkra a helyi fazekasipar hanyatlásának (egyik) okára. A Zichy-iratok között őrzött dokumentum tanúsága szerint a saját mezővárosuk hetivásárán a vázsonyi céh szabadelomlevele ellenére Wolf Áron zsidó kereskedő és mások százszámra árulták a veszprémi, pápai, devecseri és tapolcai fazekasoktól felvásárolt edényeket. A földesúr igazat adott a céhnek, és mindkét fél leszögezte, hogy kizárólag az országos vásáron szabad a pálya a különféle áruk számára.¹⁵ A nagyvászsonyi fazekasság hanyatlásával párhuzamosan épülhetett ki a nemesleányfalusi „csömpeország”, amelyről Oláh János így adott hírt 1834-ben: „Leányfalu – itt igen sok fazekasok laknak, kik leginkább tálakat, tányérokat és lábasokat készítenek.” (OLÁH 1834. 81.) A helyi árusítási lehetőségek – vázsonyiak által panaszolt – beszűkülésére a leányfalusiak új piacok keresésével reagáltak. Kresz Mária, majd Knézy Judit adatai szerint fő terméküket, a jó minőségű, tartós nagytálakat a 19–20. század fordulóján elsősorban Somogyba szállították, karimáján virágdíszes, akasztófüles kivitelben – eleve díszedénynek.

A vármegye három legjelentősebb mezővárosa a török idők után – éppen kiterjedt kézműves iparosságá-

¹⁵ VeML XI 608 Úriszéki iratok, Ányos István céhmester levele, 1828.

8. kép. A pápai fazekasok kerámia céhbehívó táblája
(LDM C.175)

nak köszönhetően – Veszprém, Pápa, illetve Várpalota volt. (7. kép) Mindhárom egyúttal jelentős fazekasközpont is volt, amelyet a díszkorszók révén számos, jól azonosítható, évszámmal, névvel ellátott termék képvisel a közgyűjteményekben. Ezzel szemben közönséges konyhai edényeik alig ismertek, kivéve talán a jellegzetes belül élénksárga mázas palotai (például ltsz.: LDM 76.15.47) és a belül egészen sötétbarna mázas veszprémi tejesfazekakat (például ltsz.: LDM 89.27.59, 89.27.61). A folyóedénygyártás e három központban a néprajzi gyűjtések kezdetekor már nem lehetett jelentős – ezt a szerepet feltételezésem szerint egyre inkább Sümeg vette át, ahol a fazekasság virágkora – ötven aktív műhellyel (vö. NÉMETH 1960) – éppen a mindenütt másutt hanyatlást hozó 19–20. század fordulója volt. Veszprém és Várpalota joggal nevezhető a Dunántúl zöld mázas céhkorsói készítőközpontjának, Győr mellett. A fennmaradt, viszonylag nagyobb körzet számára gyártott korszok egy részét kiemelkedő művészi kivitel is jellemzi, egy-egy díszítmény (szarvasfigura, szív alakú keretbe helyezett szöveg) beható elemzése a mesterek közötti közvetlen kapcsolatok kimutatására is alkalmas. Érdekes adat, hogy a várpalotai mesterek egyike a korszok szövegének tanúsága szerint is „művésznek” tekintette magát. A korszok részletes feldolgozását lásd NAGYBÁKAY 1965.

A várpalotai fazekasok első ismert céhprivilegiuma csak 1727-ben keletkezett, a régió két legnagyobb múltú céhe tehát a három évtizeddel korábbi veszprémi, illetve a nyolcvan évvel korábban már szabályzattal bíró pápai fazekasság. Mindkettő középkori és török kori előzményekre nyúlik vissza. Erre utal a legrégebbi céhjelvényeken látható álló tengelyű korongábrázolás, kétfülű olaszkersóval kiegészítve. A közép-dunántúli fazekascéhek szoros kapcsolatára utal, hogy a céhjelvények nemcsak Pápán és Veszprémbe, de további öt céh esetében is ugyanezt az archaikus ábrázolástípust képviselik (Pápa 1661, Nagyvázsöny 1706, Keszthely 1724, Tapolca 1761, Veszprém 1777, Szentgál é. n.; vö. NAGYBÁKAY 1964; 1978. 248–251). Nagybakay csak a pecsétnyomókat vizsgálta, de érdemes rámutatni, hogy ugyanez az ábrázolás látható a nemesleányfalusi legénycéh 1811-es céhkorszóján is (ltsz.: LDM C.15). Kiemelkedő jelentőségű tárgy a pápai fazekascéh behívótáblája, amely a több száz ismert hasonló funkciójú Kárpát-medencei céhes tárgy közül egyedülként kerámiából készült, szintén középkori korongábrázolással (ltsz.: LDM C.175). (8. kép)

A pápai fazekasok működéséről jelenleg igen kevés adat áll rendelkezésre. A Fő téren a közel-múltban végzett ásatás következtében, az ott feltárt 2800 cseréptöredék alapján ma a 16–18. századi fazekastermékekről részletesebb tudással rendelkezünk, mint a 19–20. századiakról. A Fő

9. kép. Feltehetően Pápán készített tál
(LDM CS.176)

téren főként újkori, kívül bordázott, messzibb tájakról behozott ólommázás fazekak, kereszttel ellátott tejesköcsögök és korsók darabjai kerültek elő, valamint ónmázás importárak maradványai (KOLLÁTH 2013).

Jelenlegi tudásunk alapján a pápai fazekasság helyi, kistérségi igényeket elégített ki, ellentétben a városban a 19. században alapított kőedénygyárral, amely országos jelentőségű manufaktúra volt. A mesterek igényes céhkorsói is a környező falvak: Ugod, Tapolcafő, Adásztevel iparos céhtársulásai számára készültek. A fő profil a korsó és a tálasedény lehetett, illetve a polgárság igényeit kielégítő díszedény. (9. kép) A néprajzi gyűjtés feltárta, hogy a pápai cserépáru mellett a környék más termékeire is jelentős kereslet volt: a kisalföldi falvak lakói által is sűrűn látogatott Fő téri piacra a fazékarut a sümegiek, a vizeskorsót a túskeváriak, a káposztásfazekat a gyóriek hozták (Ács 1994. 550). Ugyanezt a jelenséget rögzíti néhány évtizeddel korábbról az 1848. évi kéziipari táblázatban megfogalmazott tény: „A mesterség keletét alászállítja azon körülmény, hogy idegen helyekről kész munkák hozatnak.”¹⁶

A pápai fazekasság stílusjegyeit jelenleg nem ismerjük, teljes biztonsággal pápaiként beazonosítható díszített konyhaedény nem került közgyűjteménybe. Rendelkezünk viszont egy szép-irodalmi utalással, amely egy speciális pápai termékre hívja föl a figyelmet. Az 1820-as években Pápán inaséveit töltő Francsics Károly későbbi veszprémi borbélymester naplója említi, hogy akkori mestere házában nyolc darab egyforma zöld mázas korsót tartottak, ezt az inas volt köteles megtölteni minden reggel a Tapolca folyó vizéből. Egy véletlenül eltört korsó kapcsán kiderül a naplóból az is, hogy a 19. század első felében Pápán már „fazekasbolt” működött – ezt aényt levéltári források is megerősítik (FRANCISCS 1973. 47–66; Ács 1994. 550). Készítési hely nélküli zöld mázas korsó a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében is található (ltsz.: LDM 82.2.121), ráadásul Pápához közeli településről került be, ami felvetheti a pápai eredet gyanúját.

Bár a fazekasságról általában tudható, hogy nem tartozott a tekintélyes mesterségek közé, a pápai fazekasok helyzetét a fennmaradt források az átlagnál is rosszabbnak tüntetik fel. A 17. században a Fazekas utca a városfalon kívül helyezkedett el, a fazekasok teljesen vagyontalanok voltak. „A sor-sok most is csak olyan, mint az előtt – rossz” – jelentette Pap Ferenc helyettes szolgabíró a fazekasipar helyzetéről, amely a céhes szervezet felbomlásával sem vál-

¹⁶ LDM Céhtörténeti Adattár, Kézmű-
ipari táblázat (70.1176.2.)

tozott: egy 1905-ös statisztika szerint a pápai ipartársulatok közül egyedül a fazekas bizonyult teljesen vagyontalannak.¹⁷

Mind ez idáig töredékes információk álltak rendelkezésre Veszprém fazekasságával kapcsolatban is – a jelen kutatás a Laczkó Dezső Múzeum és a Veszprém Megyei Levéltár vonatkozó anyagának feltárásával igyekszik ezt a hiányt enyhíteni. A céh legkorábbi ismert privilégiuma 1700-ban keletkezett, hasonló korú a Céhtörténeti Adattár első dokumentuma is (Tanulólevél, 1705). Az 1720-as összeírás hét fő fazekas nevét őrizte meg, közülük három név – Orbait, Rados és Sárvári – végigkíséri a céh kétszáz éves történetét, esetükben tehát fazekasdinasztiák alapítói-ról beszélhetünk.

A regionális központ, Veszprém társadalmi életében fontos szerepet töltöttek be a kézműves iparosok, akik a – manufaktúrális iparral szemben – egészen a 20. század közepéig élvezték a város egykori földesurainak, a veszprémi püspökségnek és káptalannak a támogatását. A fazekasok pozíciója a helyi kézműves iparosok társadalmán belül nehezen meghatározható. Számuk és erejük növekedését mutatja, hogy a 18. század végén a céh új ládát, zászlót és pecsétnyomót készíttetett, az 1830-as évekre pedig bejutottak a város vezetésébe is.¹⁸ Számuk 1848-ra megközelítette a nyolcvan főt,¹⁹ a legényeké a húszat – a kereslet azonban éppen ez idő tájt jelentős csökkenést mutathatott, ennyi fazekas megélhetése nem volt feltétlenül biztosított. „Igen elszaporodtunk, egyik a másik mellett alig tengődünk” – fogalmazta meg panaszát a céhmester az ipar helyzetéről összeállítást készítő jegyzőnek 1848-ban. Az egyre növekvő létszám már korábban is gondot okozott: 1827-ben városi főjegyzői szabályrendelet próbálta orvosolni azt a helyzetet, hogy a fazekasok nem fértek el a számukra kijelölt helyen, a „piarcon, a vendégfogadó mellett”, ahol a centiméterre (!) kimért árusítóhelyek ellenére is akadályozták egymást, az utasokat és a közeli boltok forgalmát.²⁰ A fazekasok létszáma ugyanakkor meg sem közelítette a Veszprém város életében meghatározó csapók és csizmadiák többszázas létszámát.

Termelésük 1848-ban öt-husz kemencényi égetés volt: a mesterek átlagosan nyolc-tíz kemencét égettek, de akinek legénye volt, akár húszat is, míg a „gyöngye dolgozók” csak ötöt, ők inkább napszámból éltek. Egy kemencében hat-hétszáz darab edényt égettek, a veszprémi fazekasok tehát évente összesen minimum 360 ezer darab edényt állítottak elő. A nagy részét „száz számban” adták el, kereskedőnek, de vásárolni és falura „cserélni” is eljártak. Legfontosabb nyersanyagforrásuk a közeli Márkón bérelt homok- és sárgaföld-bánya volt, ahol tűzálló agyagot és kályhaföldet is bányásztak. Az agyag kitermelésének nehézségeit a céhmester szenvedélyesen ecsetelte 1848-ban: „Árenda mellett áshatunk, de csak többnyire élet és halál közti félelemmel, és hónapokat töltünk a bányán, még sem kaphatunk mindenkor elegendőt és jót amiatt is, mivel 4-5 ölnyi mélységéig van rajta a rossz föld, és midőn a jóhoz érünk, akkor meg a víz önt el bennünket.”²¹

A termékszerkezetről a rendelkezésre álló adatok csak közvetett információkkal szolgálnak. A Laczkó Dezső Múzeum gyűjteménye veszprémi fazekasok műhelyéből szinte kizárólag igényes díszedényeket és egyéb dísz tárgyakat (például céhkorsók, tintatartók, virágcserepek) őriz. Tekintettel a város hetipiacának és országos vásárainak közönségére, megkockáztathatjuk a feltevést, hogy legnagyobb felvásárlójuk 1848 előtt a környező kisnemesi falvak lakossága volt, akiknek a 18–19. századi hagyatéki leltáraiban háztartásonként akár tizenöt-husz darab fogason tartott tál és korsó is szerepel.²² A korsók – szintén a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményének tanúsága szerint – lehetnek kereskedelem útján behozott késő habán termékek is. A helyi termékek iránti kereslet azonban jól mutatja a város egy szokatlan²³ határozata 1718-ból, amely megtiltotta, hogy a veszprémi fazekasok kereskedőknek tegyenek foglalat, annak érdekében, hogy minden szombaton büntetés

17 LDM Céhtörténeti Adattár, 70.1176.2.

18 1838–1848 között a város tanácsnokai és a deputánsok között egy fazekas, az ún. „hatvanasok” között nyolc fazekas szerepelt (KREDICS 1984. 326).

19 Veszprém város 1849. évi népösszeírása hetvennyolc „fazekas” nevét tartalmazza, köztük két özvegyasszonyét. Az 1848. évi „Iparosok összeírása” azonban pontosabbnak tűnik, közvetlenül a céhmestertől származó adatokat tartalmaz: e szerint ötvenhat olyan fazekas volt a városban, „aki a mesterségét teszi”, de tizenöt olyan is akadt, „aki pedig nem teszi... és elszegényültek is vannak” (VeML).

20 LDM Céhtörténeti Adattár, 72.9.1.

21 VeML Iparosok összeírása, 1848; LDM Céhtörténeti Adattár, 77.4.1, 77.31.1.

22 Például Veszprémi Ferenc árvája mobiláinak összeírása – szoba: „nyolcz darab nagyobb és kisebb tálak az fogason / ismét az másik fogason tálok és tányérok / két csésze / Négy egy-egy itzész csorba korsók / Három egy-egy meszelyes tarka korsók / öt egy-egy verdungos kiss korsók / egy nagy zöld korsó / egy pálinkás korsó / egy cserép csutora” (VeML Szentkirályszabadja község iratai, 1806).

23 A határozatot közlő Lichtneckert András hívja fel a figyelmet arra, hogy a város sem az iparosok, sem a kereskedők ügyeibe nemigen szolt bele, az intézkedés tehát nagy horderejű ügynek tekinthető.

terhe mellett föl tudják hozni az árut a veszprémi piacra (közli LICHNECKERT 2000. 120, 128). (10–11. kép) Néhány fennmaradt helyi készítésű tál, tányér, bokály díszítése alapján a veszprémi fazekasságnak ezt a korszakát a bővülő reprezentációs szférát kiszolgáló, a nemesi kúriákban megtalálható reneszánsz virágornamentikát konzerváló régies népművészeti stílusperiódusba sorolhatjuk (vö. HOFER 2009. 81-82) Fogyasztói státuszcsoportha a Bakony-Balaton-felvidék kisnemesisége mellett az elszegényedő középnemesség és talán a városok nagyszámú, eltérő életszínvonalon élő kézműves iparossága lehetett. Ugyanarról a fogyasztói csoportról van tehát szó, amely a 19. század második felétől az ólomházas tálalóedényt keménycserép- porcelán- és üveg termékekre cseréli le, amelyet a városi üzlethálózatnak köszönhetően viszonylag könnyedén beszerezhet. Ez a feltételezés magyarázatul szolgálhat a veszprémi fazekasok számának változására: arra a tényre, hogy a mesterség falusi céheknél néhány évtizeddel hamarabb kerül „leszálló ágba”.

A 19. század második feléből fennmaradt évszámos, feliratos veszprémi kerámiák, elsősorban díszkorsók arra utalnak, hogy az egyre fogyatkozó számú veszprémi fazekasság fő megrendelője ekkor már nem a környező parasztság és egykori nemesség, hanem a népi kultúra iránt egyre nagyobb érdeklődést mutató helyi polgárság lehetett.²⁴

A fazekasok szokatlan formákkal és színekkel kísérleteztek, az iparművészet és a népies fazekasság határán, a megrendelők pedig helyi polgárok, tanáreberek, árvaszéki ülnökök voltak (vö. ltsz.: CS.9, CS.17, CS.48, CS.88 stb.). (12–14. kép) A folyamat részben párhuzamos, több szempontból azonban ellentétes az országos tendenciákkal. A Kárpát-medencei fazekasközpontok egy részében az új, kifejezetten paraszti stílus válik uralkodóvá: a kézművesek fő fogyasztói célcsoportja az önálló népművészeti stílust kifejlesztő parasztság lesz. A veszprémi fazekasok ezzel szemben hagyományos városi és falusi fogyasztóikat egyaránt elvesztik: Veszprémnek nem alakul ki „népművészeti holdudvara” (HOFER 1996. 79.) Új megrendelők elvárásaiban – a fennmaradt tár-

24 A céh irattárában fennmaradt egy számla, amely felhívja figyelmünket egy másik megrendelőre, a helyi kórházra. Az *ispota* rendszeres vásárló lehetett, erre utal, hogy nem egyes mesterekkel, hanem magával a céhvel kötöttek megállapodást, és a számlán szereplő termékek („fazekak / poharak / kis serbedli / kús mosdó / tányérok / kisebb-nagyobb lábosok / tál / nagy csésze / kis boros korsó / kisebb csésze / nagyobb, 2 iccs korsó”) gyártását a céhtagok mint feladatot leosztották egymás között. LDM Céhtörténeti dokumentumok, 77.24.1, é. n.

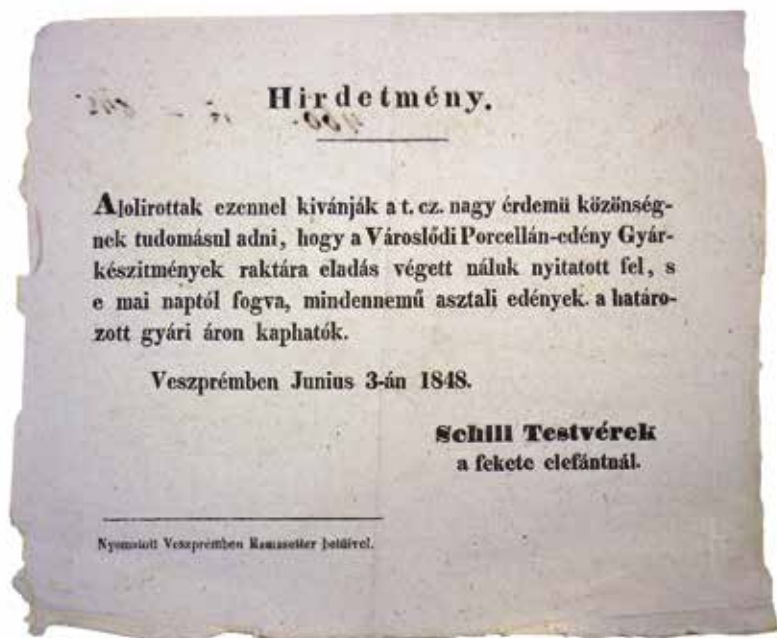
12. kép. Virágcserep
19. század vége, veszprémi fazekas munkája
(LDM CS.17)

13. kép. Laczkó Dezső múzeum-
igazgató számára készített díszkorsó
1904. (LDM CS.49)

14. kép. Cserépcsutóra, veszprémi fazekas munkája
(LDM CS.88)

3. ábra. A városlódi edénygyár veszprémi lerakatának hirdetménye
1848 (LDM Adattár)

gyak alapján – kétféle igény látszik ötvöződni: egyrészt a hagyományos tevékenységekhez (például szőlőtermesztés, pincészer) társuló klasszikus edényformákra irányuló igény, másrészt pedig az a paraszti tárgykultúrában (feliratok révén) virágkorát élő személyesség, amelyet a polgári konyha sorozatgyártott edényei nem tudnak biztosítani.

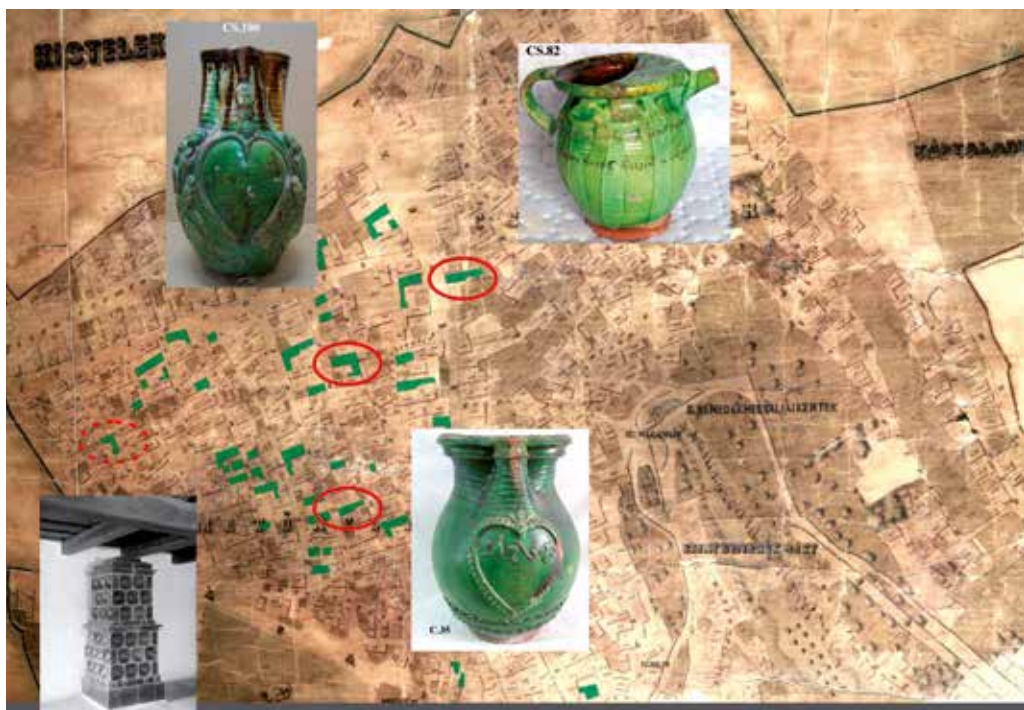
A megyei levéltárban őrzött városi összeírások (nép- és adóösszeírások, háztulajdonosok jegyzéke 1720–1853) kiváló forrásai a fazekasmesterek életmódjára vonatkozó adatoknak. A 18–19. században egyaránt jellemző, hogy háza szinte mindenkinek, szántóföldje csak a mesterek töredékének volt (2–4 fő). Fejőstehenet azonban mindannyian tartottak, és saját bora (így feltehetően veszprémi vagy Veszprém környéki szőleje) is minden mesternek volt. Emellett a mesterek egy része „vonyós lovat” is tartott a 18. században – ők feltehetően maguk kereskedtek az edényeikkel. Többségük a 18. század végétől csak maga dolgozott, jellemzően alig néhány mesternek volt az összeírás pillanatában legénye, inasa pedig még kevesebbnek. Életformájuk tehát jelentősen különbözött a falusi, elsősorban a sümegi és a szentgáli fazekasokétól, akik az év egy részében paraszti munkát végeztek. Maga az életforma és az ezzel járó kapcsolatrendszer hozzájárult a paraszti igények jobb ismeretéhez, s az ennek megfelelő termékek színvonalas előállításához (lásd például a tejhordó és a házi tejfeldolgozó edények különbségét, NÉMETH 1960). Ez a fajta közvetlen kapcsolat a városi mestereknél egyre inkább hiányzott: a 19. század közepétől a falu- és a helyi piacozás jelentősége is visszaszorult. Az árut edénykereskedők vásárolták fel, és megnyílt az első keménycserép-mintabolt is, amely a városlódi termékeket kínálta a veszprémieknek (3. ábra). Ezzel egyidejűleg nőtt az iskolázottság, ami lehetővé tette a magas színvonalon elkészített feliratos tárgyak piaci igényeinek kielégítését: a 19. század közepén a veszprémi fazekasmesterek mindegyike valamilyen szinten írástudó volt, rajzolni azonban csak két legény tudott.²⁵

A fazekasok társadalma sem nemzetiségi, sem vallási tekintetben, de jogállását tekintve sem volt egységes.

²⁵ VeML Iparosok összeírása, 1848.

4. ábra. A veszprémi fazekasok lakóházai Veszprém város 1857. évi kataszteri térképén Veszprém város 1858. évi házjegyzéke alapján

5. ábra. Nagy Lajos, Klotz József és Segédsdi József fazekasmesterek lakóháza Veszprém város 1857. évi kataszteri térképén és egykorú korsóik a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében (LDM CS.82, CS 100, C 35)

15. kép. Fazekas cégér (házoromdísz) a veszprémi Hajnal utcából (LDM CS.36)

A céh 1826–1891 között vezetett névjegyzékében magyar, német és szláv nevű mesterek egyaránt szerepelnek, nagyjából hasonló arányban. Egyharmaduk református vallású volt, ennek ellenére a flóriáni szentmisén²⁶ együtt vonul fel a céh, miként az úrnapi és búzaszentelési körmeneten is. Az 1849. évi képviselő-testületi választáson tizenöt polgári és három nemesi származású fazekasmestert írtak össze. Házaik értéke a 19. század közepén igen alacsony volt, ekkor már a város iparosságának legszegényebb rétegét képviselték.²⁷

Ákárcsak a többi jelentősebb mesterség képviselői, a fazekasok és a kályhások is – ha nem is önálló városrészben, de – egy jól meghatározható körzetben laktak a vártól és a Séd folyótól északra elterülő káptalani városrészben. A város 1852. évi házjegyzékében, illetve a céh kántorlajstromában szereplő mesterek (és özvegyek) adatait a város egykorú térképére vetítve ez a 19. század közepére már formálódó, néhány utcára korlátozódó fazekas-kályhás körzet jól kirajzolódik (4. ábra). Az utcanevek közül az 1857-es kataszteri térképen már szereplő Gelencsér utca²⁸ mutatja, hogy a fazekasok egy része Nyugat-Magyarországról jöhetett.

A Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében névvel és évszámmal ellátott díszedények készítői szintén mindannyian ebben a városrészben laktak. Az egyik jellegzetes veszprémi zöld mázas 1864-es díszkorsó (ltsz.: LDM CS.100) készítője, Nagy Lajos a Hajnal utca 14.-ben, Klotz József, a veszprémi asztaloscéh korszójának (ltsz.: LDM C.35) készítője az Előd utca 10.-ben, a Segédsi Ferencné számára 1850-ben készített csapos korsó (ltsz.: LDM CS.82) alkotója, Segédsi József fazekas a Csorda utca 48.-ban lakott (5. ábra).

A térképen azonosított házak gyakran L alakúak, itt az egyik szárnyban a műhely és a kemence működhetett. A kisebb méretű házak esetében azt a megoldást

²⁶ Kresz Mária Nagybáky Péterre hivatkozva a veszprémi céh védőszentjeként Ádám-Évát említi (KRESZ 1977. 130). A céhes tárgyak és iratok tanúsága szerint a céh védőszentje a 19. században már minden kétséget kizáróan Szent Flórián volt.

²⁷ LDM Céhtörténeti Adattár, 5473/1921; KREDICS 1984. 328; VemL Veszprém város 1849. évi népösszeírása.

²⁸ 1907-ben ennek egyik részéből lett a Sigray utca.

sejthetjük, amit a Szent István utcában ma is álló, jól dokumentált úgynevezett „kályhásmester házában” feltárt a kutatás: a pince közepén található az égetőkemence, amelynek füstje a konyha szabadkéményes kürtőjébe van kivezetve (Gy. LOVASSY 2003. 4). Sajátos konfliktushelyzetet jelentett a „tűzi veszedelem”, amelyet a lakóházak közé ékelődött fazekaskemencék jelentettek a lakosságra, s ami miatt a város polgárai újból és újból kérelmezték az éjszakai égetés tilalmát.²⁹

A házak homlokzatát szokás lehetett cégérrel megjelölni, ebből két darab maradt fenn a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében, egy galamb, illetve egy huszár formájú szobrocska (Itsz.: LDM CS 36, CS 80) (15. kép). Ez a – nem párja nélküli jelenség – a háztól vásárlásra utalhat, vagyis az egyedi megrendelésre készülő díszedényekre vonatkozó üzletet feltehetően a fazekasházaknál kötötték.

Az 1852. évi házjegyzék szerint e fazekasvárosrészben kívül már csak kevés mester lakott, korábban azonban szétszórtabban helyezkedhettek el a fazekasok. Erre következtethetünk egy 1818-as céhiratból, amely a mázbeszerzés miatt kialakult válsághelyzet³⁰ kezelésének dokumentuma. Az irat szerint a céh két mázvásárló mestert, egy perceptort és két mázmérőt választott. A mázmérők egyike az Alsó-, míg a másik a Felsővárosban gondoskodott a külföldről közösen beszerzett mázalapanyagok terítéséről – tehát mindkét városrészben jelentős számú mester dolgozhatott.

Ugyanebből az időszakból maradt ránk a céh egy különleges névjegyzéke,³¹ amely a veszprémi társulat Kárpát-medencei kapcsolataira is rávilágít. A majd nyolc évtizeden keresztül vezetett, rossz állapotú irat rámutat, hogy egy jól behatárolt időszakban, 1826 és 1831 között a legények virágnevet választottak maguknak.³² A szertartás céljáról és körülményeiről a dokumentum nem ad eligazítást, azt csupán a hasonló céhes adatokból tudjuk kikövetkeztetni. A mesterlegények céhartikulusokban is rögzített keresztelkedési köteletségéről és a vele járó virágnév-választás szokásáról először Domanovszky György, illetve Mészáros Gyula adott hírt Mezőcsát, illetve Szekszárd kapcsán, míg a tapolcai céh hasonló szokását Kresz Mária tárta fel a Néprajzi Múzeum archívumában őrzött céhdokumentum alapján. A további kutatások feltárták a miskolci céhszokás részleteit is (MÉSZÁROS 1968. 22; KRESZ 1977. 138–140; VIDA 1999). A veszprémi legények mindaddig ismeretlen céhes névválasztási szokása tehát ezt az adatsort egészíti ki. A választott nevek részben megegyeznek a tapolcai és miskolci legnépszerűbb virágnevekkel (rozmaring, viola, szegfű, tulipán stb.), de lényegesen több, kevésbé ismert virágnév is felbukkan (istenpapucs, tökvirág, szívvigasztaló, bujtorján stb.), amit néhány nem virágnév (hegedű, pipa stb.) is kiegészít. A Kárpát-medence határain feltehetően túlmutató szokás művelődéstörténeti összefüggéseinek feltárása további kutatásokat igényel.

29 VeML közgyűlési iratok, 2241/1836., 529/1837.

30 A máz és a festékek beszerzése minden fazekasközpontban komoly szervezési feladatot rótt a céhekre, majd az ipartestületekre. A veszprémi fazekasok a festéket és a mázat gyakran kölcsönből vásárolták, amelyet a céhtagok halála miatt többször csak nehézkesen tudtak törleszteni. Veszprémben 1818-ban vezettek be új szabályokat: külön festék- és mázmérő perceptort jelöltek ki, akik a közösen beszerzett anyagot fizetés ellenében vagy hitelbe kímérték a mestereknek. Az adósságban maradt fazekasok helyett mestertársaik fizettek, a műhelyfelszerelés darabjaiért cserébe. Az iratok tanúsága szerint a „fehér füstéért” a perceptor személyesen utazott el Csákbérnyébe, helyben napszámosokat fogadott, majd a festék hajón érkezett. Egy-egy alkalommal 700 mázsát vásároltak. Az ólomgelét máz két beszerzési forrása Stájerország vagy Csehország volt, néha azonban rákényszerültek az úgynevezett „tót mázra” is (Zsarnovitz-huta), amelyet nem tartottak olyan jó minőségűnek (LDM Céhtörténeti Adattár, 77.7.1., 77.12.1., 77.14.1., 77.15.1., 77.17.1., 77.18.1., 77.21.1., VeML Iparosok összeírása, 1848).

31 A veszprémi fazekascéh névjegyzéke, 1826–1891. LDM Céhtörténeti dokumentumok.

32 A névjegyzékben azonosított virágnevek: Roza, Tulipán, Szegfű / piros szegfű / tolszékfű (?), Viola, Rozmaring, Ibolya, Lapu, Liliom, Szőlő, Tüske, Tökvirág, Krumplivirág, Istenfa, Bujtorján, Fokhajma, Nebántsvirág, Szívvigasztaló, Fügefá, Jácint, Istenátkozatüske, Kakukkfű, Istenpapucs, Majoranna, levendula; egyéb „keresztnevek”: virág, hegedű, mácsik, söprű, pipa, mindenféle.

Ács Anna

1994 Fejezetek Pápa város népeletéből. In KUBINYI András (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa, Pápa Város Önkormányzata, 539-555. Internetcím: <http://mek.oszk.hu/02100/02182/html/03.htm#15>. (Letöltés: 2018. március 30-án.)

BÉKEFI Antal

1978 A bakonyi pásztorok zenei élete II. Népi hangszerek, hangszeres zene. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 13. köt. (Történelem) 355–438.

CSUPOR István

2013 A Dunántúl, a Felföld és a Felső-Tisza-vidék népi kerámiaművészete. Budapest, Novella.

DOMANOVSKY György

- 1942 Népi fazekasság. Budapest, Officina.
- 1943 A Balatonkörnyék népművészete. Budapest: BIB. (Balatoni könyvek, II.)

HOFFER Tamás

- 1976 Az értelmezés néhány lehetősége a XIX. századi stílusváltozásokkal kapcsolatban. In: Népművészet tegnap és ma. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése 1976. szeptember 23-26. 48-63.
- 1994 A „fogasztói magatartás” mint kutatási téma a néprajzban. Néprajzi Értesítő 76. 75-84.
- 2009 Stíluskorszakok a magyar népművészetben. In uő: Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület határvidékéről. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan 78–89.

V. FODOR Zsuzsa

1984 Zirc iparosai a 18. század végi és 19. század eleji iratokban Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17. köt. 553–566.

FRANCISCS Károly

1973 Kis kamorámban gyertyát gyújték. Budapest, Magvető.

HERMANN István, ifj.

é. n. Mencshely. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza.

HORVÁTH Lajosné

1992 Szengáli fazekasok. (Kézirat, LDM-pályamunkák, 1029.)

HUDI József (szerk.)

2001 Lovas község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár.

KÉRY Bertalan

1965 A pápai keménycserépgyár története. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 4. köt. 235–278.

KOLLÁTH Ágnes

2013 16–19. századi kerámiatípusok Pápán. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 2010–2013 (2014). évf. 151–184.

KOZÁK Károly

1964 Évszázamos habán kancsók és kétfejú sasos kályhacsempék a sümegi várból. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2. köt. 231–248.

KREDICS László

1984 Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár.

KRESZ Mária

- 1960 Fazekas, korsós, tálás. Ethnographia, LXXI. évf. 267–379.
- 1977 A magyarországi fazekasság. (Kandidátusi értekezés kézírata.) Néprajzi Múzeum Könyvtára.

LICHTNECKERT András

2000 Veszprém város statútumainak eredete. In V. FODOR Zsuzsa (szerk.): Életmód és művelődés Veszprém megyében a 16–18. században. Felolvasóülés Veszprém megye művelődéstörténeti emlékeiről. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság – Laczkó Dezső Múzeum, 113–138. (Veszprémi múzeumi konferenciák, 10.)

LICHTNECKERT András (szerk. és összeáll.)

- 1996 Alsóörs története. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)

Gy. LOVASSY Klára

2003 Kályhás-mester-ház Veszprém-ben. Veszprém, Magyar Építőipari Múzeum.

MALONYAY Dezső (szerk.)

1912 A dunántúli magyar nép művészete. Budapest, Franklin Társulat. (A magyar nép művészete, IV.)

MÉSZÁROS Gyula

1968 Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei. Szekszárd, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya – Balogh Ádám Múzeum.

MITHAY Sándor

1986 Adatok a pápai uradalom és kastély történetéhez (1738–1756). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 18. köt. 399–428.

NAGYBÁKAY Péter

- 1964 Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívó táblák. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. köt. 341–464.
- 1965 Veszprémi és Veszprém megyei céhkorások. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 4. köt. 139–204.
- 1978 Magyarországi fazekas céhpecsétek. Ethnographia, LXXXIX. évf. 2. sz. 244–251.

NÉMETH József

1960 A süemegi népi fazekasság. Néprajzi Közlemények, V. évf. 186–235.

OLÁH János

1834 Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. Tudományos Gyűjtemény, III. sz. 51–96.

ORTUTAY Gyula (főszerk.)

1977–1982 Magyar néprajzi lexikon I–V. Budapest, Akadémiai Kiadó.

RÁKÓCZI István

1973 A szentgáli fazekasság. LDM Adattár, 243.

SZÜTS István Gergely

2011 A műhelytől a szalonig. A Herendi Porcelánmanufaktúra a Monarchia idején. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 24.)

VERESS D. Csaba

1998 Aszófő évezredei. Aszófő, Aszófő Község Önkormányzata.

VIDA Gabriella

1999 A miskolci fazekasság a 16–19. században. Miskolc, k. n. (Officina Musei, 8.)

VIZI Márta

2002 Néprajzi kerámia kutatás a Dunántúlon – régész szemmel. Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 24. évf. 209–273.

WALLNER Ernő

1968 Alsóörs településképe. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 7. köt. 55–90.

RÖVIDÍTÉSEK

LDM: Laczkó Dezső Múzeum

NM: Néprajzi Múzeum

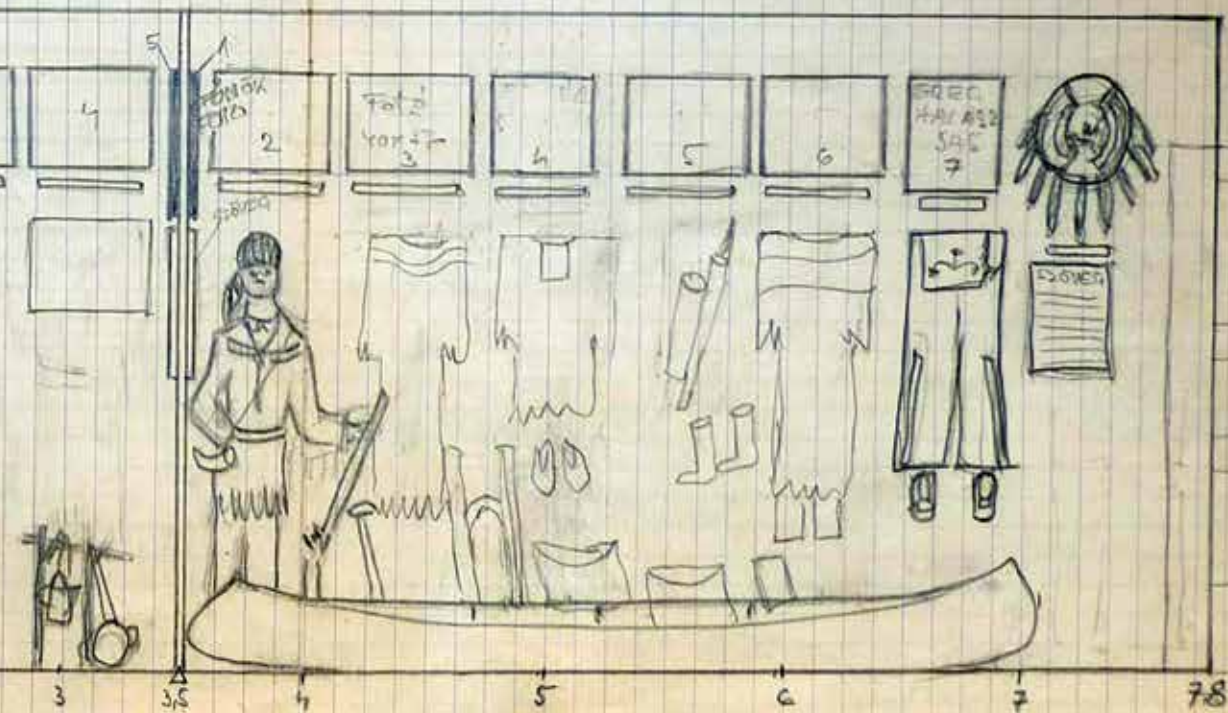
VeML: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Contribution to the History of Pottery in Veszprém County

The study sums up the findings of research carried out to analyse a previously unexplored group of museum objects, drawing on historical and ethnographical sources. A comparison of information inherent in the objects and the various sources, as well as technological considerations of craft history makes it possible to bring in new perspectives. They give an indication of the life-world of the makers and users, social historical connections between production and consumption, and enable us to raise new questions about the historical status of “ethnographical”, “folk art” objects within museum collections. The resulting data does not give a picture of the history of folk pottery in the Bakony and Balaton Hills region, but it can be used to revise the general picture and erroneous data in the earlier literature: a new map emerges of the pottery centres, their relationship to each other and the sale and consumption zones.

The territory of today’s Veszprém County is one of the microregions where embourgeoisement began at an early stage: this is also confirmed by the ceramics material in the Veszprém museum consisting mainly of objects that can be classified in the first and second style periods of Hungarian folk art, while the third period – the flowering of folk art in the 19th century – is almost entirely absent. The consumers of products of the local pottery centres when archaic kitchen technologies were still in use were the peasantry, and the minor nobility striving for outward show. The latter social group influenced taste among the local common people up to the mid-19th century; this influence was later supplanted by manufacturing industry producing porcelain and kitchenware. A surviving group of decorative ceramics from the late 19th century reflects the distinctive demands and taste of the craftsmen and intelligentsia living in settlements of the region that had developed into market towns.

A Lorencz-gyűjtemény

A magyarországi indiántáborozók tárgyai a Néprajzi Múzeumban

2016-ban különleges gyűjtemény került a Néprajzi Múzeum birtokába, a jelenleg Dunaharaszti-ban kiállított Baktay Ervin Indián-cowboy Múzeum anyaga.

A kollekció a magyarországi indián táborozóknak, a „magyar indiánoknak” az 1930-as években kezdődött, és ma is létező mozgalmának tárgyain alapul. Alapvetően néprajzi tárgyak kópiáiról van szó, a 19. századi préri indiánok öltözeteinek, eszközeinek az idők során egyre tökéletesebben elkészített másolatairól. A legújabb készítmények sem alapanyagukban, sem technikájukban, sem pedig díszítésükben nem különböznek az eredeti daraboktól. Az effajta tárgybeli autentikusságra való törekvés az egyik alapvető célja a mozgalomnak. Ugyanakkor az eredeti szerepüknek megfelelően valódi öltözetként funkcionáltak, rendszeresen viselték őket a kifejezetten ebből a célból szervezett összejöveteleken. A saját ruhaként való kezelésnek megnyilvánulása az a természetesség, amellyel az öltözetek javítását, kiegészítését végezték a tulajdonosok változása esetén, vagy akár a kiállításra való előkészítés során is, az „eredetiség” miatti aggodás legkisebb jele nélkül. Készítőik többször hangsúlyozták, hogy nem jelmezekről van szó, hanem az indiánokkal való azonosulás eszközeiről. Szimbolikus tárgyak ezek, amelyek az indiánokról alkotott európai kép megtestesülései, a vadnyugati regények és filmek inspirálta, „bennünk élő indián” éltre keltői. Ezért a díszített tárgyak, ünnepi viseletek dominánsak közöttük.

A Baktay által alapított törzs második generációjához tartozó Lorencz József gyűjteményének létrejötte egyrészt az ő korábban is meglévő műgyűjtői működésének, másrészt a Néprajzi Múzeummal a legkorábbi időktől fennálló szakmai kapcsolatának köszönhető. Ebben a közegben sajátította el azt a szemléletet, amely az ilyenfajta tárgyakra megőrzendő és dokumentálandó értéként tekint. Személyes indíttatásán (Baktay emlékének ápolásán, játékos vonásainak megmutatásán, és saját ilyen irányú élményeinek fölidézésén) túl a tárgyak sorsa iránt érzett felelősség is motiválta, amikor a gyűjtemény kialakításába kezdett. Kifejezett célja volt, hogy azt kiállításon mutassa meg, és valamilyen múzeumi jellegű környezetben, az utókor számára megőrizze. Az alapokat a Baktaytól és más korai törzstagoktól kapott, megszerzett régi tárgyak adták, ez egészült ki későbbi darabokkal, amelyeknek egy része más indián táborozó csoportoktól származik. Valamennyien fontosnak tartották, hogy az indiánok sorsáról, életmódjáról, művészetéről megszerzett tudásukat minél szélesebb körben oszthassák meg. Ezt a célt szolgálja, hogy a tárgyakhoz a készítésre, használatra vonatkozó kimerítő, múzeumi igényeket is kielégítő, képi és írott anyaggal alátámasztott dokumentáció tartozik.

A tárgyak egy további csoportja már kifejezetten a kiállítás céljára készült, korábban elveszett vagy hiányzó darabokat pótol, és cél volt egy viszonylag kerek, az életformát legalább legfőbb vonásaiban bemutató tárlat megalkotása. Lorencz számára nagy megnyugvást jelentett, hogy a helytörténeti gyűjteményekben való elhelyezés után kollekciója a Néprajzi Múzeum birtokába került, és így biztonságosan hagyományozódik az utókorra.

Baktay Ervin, a neves orientalista az 1920-as évektől több évtizeden át játszott barátaival vadnyugati játékokat. Ebben az időben Észak-Amerikában és Európa több országában is az indián-regények és vadnyugati filmek divatja nagy hatással volt a fölcseperedő ifjúságra. Amerikában elsősorban a cserkészlet egyik ága kezdte el ápolni az őslakók kultúráját, Európában pedig sokfelé, de főként német nyelvterületen alakultak westernklubok és az érdeklődést kiszolgáló különféle csoportosulások. A szerepjátékok iránt gyermekkora óta vonzalmat mutató Baktay és főként művészekből álló baráti társasága európai viszonylatban is a legkorábbiak közé tartozott, és közvetlen amerikai kapcsolatokra támaszkodott, melynek fő forrása Baktay Amerikában élő bátyja

volt. Ő küldte meg azokat a füzeteket, regényeket, majd később szakkönyveket, amelyek megalapozták a csoport érdeklődését és ismereteit. Ezen inspirációk és információk alapján készültek el azok a cowboyöltözetek és -felszerelések, amelyeket a téli „meetingek” alkalmával, lakásokban, műtermekben berendezett „szalonokban”, illetve azok az indián ruhák, fegyverek, amelyeket a nyári hónapokban fölvert táborokban használtak. A magyar westernjátékosok ahhoz a nemzetközileg is létező vonulathoz tartoztak/tartoznak, amely tevékenységének középpontjában a prériindiánok tradicionális, 19. századi kultúrájának megismerése, átélése és tárgyainak, főként öltözeiteinek elkészítése áll. Ezen belül pedig az Európában leginkább német nyelvterületen és az Osztrák–Magyar Monarchia országaiban népszerűvé vált, indián ruhában való táborozás szenvedélyének hódolnak.

Bár alapvetően igyekeztek elzárkózni a külvilágtól, azért eszményeiket is szerették volna megismertetni, és a korabeli sajtóban több, fényképekkel gazdagon illusztrált cikk is megjelent a toll-díszekben, gyöngyhímzéses ruhákban pompázó dunai indiánokról (BARSÍ É. N.). A Színházi Élet viszonylag terjedelmes cikkben számolt be az indiánmozgalom amerikai gyökereiről és Baktayék táboráról (GELLÉRI 1931). Maga Baktay is írt tevékenységükről, ideáljairól, az amerikai cserkészet által inspirált „néprajzi és sportszellemű” mozgalomról, amelyben az indiánra mint a természetben szabadon élő „gentleman és sportemberre” tekintenek (BAKTAY 1937).

Példájuk nyomán más törzsek is alakultak, melyek közül a korábban egy darabig Baktayékkal táborozó Borvendég Deszkáss Sándornak (Fehér Szarvas) Wiesler Józseffel (Kószáló Éji Sas) együtt szervezett, fiatalokat, cserkészeket tömörítő csoportja volt a legnagyobb létszámú, és amelyet később, a háború után a szocialista hatóságok fölszámoltak, vezetőiket meghurcolták (GERGELY 2011). Gyermekek körében is népszerű volt a játék egyszerűbb formája, mint arról Csupor István édesapja gyermekkori naplója alapján írt cikkében is beszámol (CSUPOR 2017).¹

A második világháború harcai és az utána következő társadalmi-politikai változások erősen megnyirbálták a táborozási kedvet. A háborúban több törzstag meghalt, és a szocialista hatóságok nem nézték jó szemmel az amerikai kapcsolatokkal gyanúsítható, furcsa csoportosulást. A részben emiatt, részben kora és családi körülményeinek változása miatt kedvét veszítő Baktay 1954-ben táborozott utoljára a csapattal. Távozása után az 1948 óta törzstag, második generációs, fiatal Lorencz József (Sastoll) jelentős szerepet játszott a további összejövetelek szervezésében.

Lorencz kamaszkora óta rajongott az indiánokért, és nagy boldogságot okozott neki, amikor tizenhárom éves korában édesanyja egy műkereskedésben vásárolt, valódi indián pipazascskóval ajándékozta meg. Magángyűjteményét később további vásárlásokkal, illetve Amerikában élő bátyjától kapott tárgyakkal egészítette ki (SZ.N. 1965; KÁRPÁTI-KOMLÓS 1970).

Valószínűleg ez a szenvedélye tette méltóvá arra, hogy amikor Baktay 1956-ban indiai útjára indult, indián ruháját és felszerelését Lorencznek adta át megőrzésre, majd később neki is ajándékozta.

Az alapítók közül elsősorban Baktay és Perjésy László (aki az Igazságügyi Minisztériumban volt gazdasági vezető) törekedtek a legkomolyabban arra, hogy ruházatuk, fegyverzetük a lehető legautentikusabb legyen. Ehhez az abban az időben még szűkösen rendelkezésükre álló forrásokat, elsősorban Seton amerikai cserkészek számára írott könyvét, illetve az indiánregényeket vetették alapul (SETON 1912).

Baktay kiválása után, immár családtagokkal, gyerekekkel kiegészülve még évtizedeken át folyt tovább a játék (SZ.N. 1961; B. B. 1963; TORDA 1966; 1968). Azonban egy idő után a mind kedvezőtlenebbé váló külső körülmények, a gyorsuló ütemben benépesülő Dunakanyar, a civilizáció beszivárgása egyre komolyabb problémákat okoztak a táborozóknak. Elvesztették táborhelyüket is, és 2005-ben kénytelenek voltak végleg visszavonulni. Ezzel párhuzamosan Lorenczben egyre erősödött az a vágy, hogy ennek a több évtizedes tradíciónak emléket állítson, a régi tárgyakat ne hagyja veszendőbe menni. Úgy érezte, vétek lenne, ha azok halála után elkallódnának. Elhatározta, hogy egy kis múzeumot hoz létre, és a gyűjteményt így adja át az utóknak.

1996-ban kezdett hozzá ahhoz a mintegy két évig tartó munkához, melynek során Baktay nála lévő tárgyai mellé elkezdte összegyűjteni a megmaradt korabeli ruhákat, eszközöket.

Mivel táboraik a Kisoroszi térségében lévő szigeten voltak, és a résztvevők érzelmileg erősen kötődtek a tájhoz – többen nyaralót is vásároltak vagy építettek a környéken (FÖZV 2016) –, kézenfekvő volt, hogy itt hoz-

¹ Baktayék törzséről az utóbbi időben több írás is megjelent (HEGYMEGI 2014a, 2014b; LORENCZ 2014; PERJÉSY 2015), köztük a *Néprajzi Értesítő* legutóbbi számában is (FÖZV 2016).

zák létre az emlékhelyet. Tervéhez megnyerte a helyi önkormányzat támogatását, amely a kulturális házban biztosított helyet a kiállításnak, és a helybeliek közül sokan segítettek munkájukkal a felépítését. A törzstagok és rokonok jelentős szellemiekkel és anyagiakkal járultak hozzá a nyomdai termékek létrehozásához, a digitalizáció, a leltározás és a propaganda munkálataihoz.

A kezdeményezéshez annak hírére mások is csatlakoztak, a régi táborozókon kívül az országban párhuzamosan működő két másik nagy törzs tagjai is hoztak ajándékokat.

Az 1960-as években Baktayéktól teljesen függetlenül szervezte meg Cseh Tamás zeneszerző-énekes néhány barátjával a maga indián törzsét, amelynek tagjai a Bakonyban elbújva játszanak speciális harci játékokat. Egy harmadik csoport, amelyet „nyugati szíúk” néven emlegetnek, az 1970-es években tűnt föl a Duna mentén, a Baktay-törzs közelében vert tábor. Néhány tagjuk a bakonyi csapatból érkezett, és az oda-vissza vándorlás köztük folyamatos volt. A Baktay-törzset ez kevésbé érintette, mivel az ő közösségük nagyon zárt volt, és elsősorban rokoni-baráti kapcsolatokon alapult, de a szomszédos nyugati szíúkkal szorosabb barátság alakult ki. A két fiatalabb törzsben az „öregeknél” is nagyobb hangsúlyt fektettek az autentikus, néprajzilag hiteles tárgykészítésre, ami megfelelt a nemzetközi trendeknek, és amit a megnövekedett mennyiségű információ, valamint a kiépülő nyersanyagbázis is lehetővé tett.

A készülő múzeum hírére a régi törzstagok, örököseik és a két másik törzs tagjai kezdték összehordani az anyagot Lorencz számára. Egyes darabok, mint például Perjésy László öltözte, külföldről került vissza. Ausztriában élő lánya egy riportból értesült a készülő kiállításról, és följánlotta apja nála lévő tárgyait (LORENCZ 1997a; 1997b; MICHNAI 1997).

A több mint kétszáz tételt tartalmazó anyag egy része tehát Baktay idejéből származik, másik része a törzs későbbi időszakából, egy harmadik részét pedig azok a tárgyak alkotják, amelyeket a párhuzamosan működő két másik csoport tagjai ajándékoztak a kiállítás számára, illetve Lorencz kifejezetten ide készített, pótolta. A gyűjtemény ennélfogva az igen értékes korai tárgyak mellett bepillantást enged a magyarországi westernjátékok fejlődésébe is.

Lorencz nem csupán a tárgyak összegyűjtésével foglalkozott, hanem saját kezűleg egészített ki, restaurált, illetve készített el több darabot, hogy a kiállítás kerek legyen. A Néprajzi Múzeumból leselejtezett, romos kiállítási babákat felújította, kijavította. Kiállításrendezői tapasztalatait korábban munkahelyén, a Magyar Villamos Műveknél fejleszthette, ahol feladatai közé tartozott a cég ipari vásárokon, nemzetközi kiállításokon való megjelenésének lebonyolítása, e kiállítások rendezése.

1998-ban a kisoroszi művelődési ház egyik termében megnyílt a „Baktay Ervin” Western Játékok Emlékhelye, melynek napi gondozását helyi segítők részvételével maga a nyarait itt töltő Lorencz végezte (VÉCSEY 1998, MICHNAI 1999, DUBNICZKI 1999, LORENCZ 2004, ÉVA óvó néni 2011). Bevezetőjével 2010-ben mutató, színes fotókkal teli katalógus is született (HEGYMEGI KISS, szerk. 2010).

Az idő múlásával azonban a kiállítás működtetése, propagálása egyre nehezebb feladatot jelentett a korosodó alapítónak, és a teremőri feladatokat ellátó önkéntesek is kiöregedtek lassan. Kisoroszi önkormányzata sem kívánta tovább fenntartani a múzeumot. Az épület bontásra került, és az épülő új művelődési ház tervei között a folytatás már nem szerepelt, így a tizennégy év alatt több mint 8500 látogatót fogadó kiállítást 2012-ben bezárták (FUTAKI 2013).

2013-ban Baktay halálának 50. évfordulója alkalmából tudományos körökben több megemlékezést tartottak. A Baktay-hagyatékot gondozó Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum muzeológusa, Kelényi Béla lehetőséget látott arra, hogy a Kisorosziban bezárt múzeum anyagát Baktay szülőhelyén, Dunaharasztiiban helyezték el. A neves tudós emlékét buzgón ápoló, és a múzeummal akkor több közös projektben is együttműködő Laffert Kúria vezetője, Gáll Sándor révén az önkormányzat örömmel adott helyet a különleges anyagnak, amely 2013 óta a Helytörténeti Emléktár termeiben látható (LORENCZ 2013; BAKTAY INDIÁN-COWBOY é. n.; GÁLL 2017). Úgy tűnt, hogy a gyűjtemény sorsa ezzel végleg elrendeződött.

A kollekció legrégebbi csoportját az a több mint ötven tárgy alkotja, amelyek Baktay idejéből, az 1930-as évektől a korai ötvenes évekig terjedő időszakból származnak. Két, tollkoronával teljes indián öltözet: Baktay Ervin (Heverő Bölény) és Perjésy László (Szürke Sólyom) díszruhája, illetve Baktay cowboyöltözte és a Baktayval rokonságban álló Gottesmann Ernő (Sok Kutya) vaquero- (mexikói marhahajcsár-) ruhája mellett több kisebb tárgy (késtokok, táskák, fegyverek) tartoznak e körbe. Idesorolhatók még Lorencz korai öltözetdarabjai, és ifj. Báthly István (Fehér Bagoly) harmincas évekből megmaradt néhány tárgya. Utólag, Lorencz magángyűjteményéből került az anyagba az ifj. Báthly István által az 1930-as években készített vidrabőr táská, amelynek belsejében az akkori törzstagok aláírása látható.

Az öltözetek többnyire Seton útmutatásai alapján készültek, az akkor Magyarországon kapható nyersanyagokból. Az ingek szarvasbőrből, a nadrágok erős vászonból vagy düftinből varródtak. A legkorábbi időkben még nem voltak tisztában a csak szárazból álló legging és a hozzá tartozó ágyékkendő műfajával, hiszen az ismert képeken ez nem látszott. Seton sem tért ki erre, hanem a praktikus nadrágot ajánlotta, amelyhez az ágyékkendőt imitáló kis kötényt illesztettek. Később aztán már olyat hordtak, sőt a nappali viseletben is fölváltotta az ágyékkötő a kevésbé stílszerű fürdőnadrágot. A vászonnadrágokat hígtott olajfestékkel vagy gyöngyszövött csíkokkal, a bőringekeket gyöngyszövéssel, a mokaszinokat gyöngyhímzéssel díszítették. A mintákat legtöbbször (akkoriban még csupán fekete-fehér ábrákat tartalmazó) könyvekből másolták, a feketeláb motívumokat részesítve előnyben; azét a törzsét, amelyet olvasmányaik során, Baktay könyvfordítása nyomán először ismertek meg (HOSSZÚ LÁNDZSA 1934). A gyöngyszövést maguk csinálták, a kiállításban látható Baktay gyöngyszövő kerete, és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum birtokában vannak mintarajzai.² Máskor, mint például Perjéssy amulett-tartóján, saját maguk által kreált díszítményt alkalmaztak.

A többnyire művészemberekből álló első generációnál, de később is elvárás volt, hogy ruháikat, fegyvereiket el tudják készíteni. Néha a rajongótáborhoz tartozó egy-egy ügyes kezű művész barátjának besegített ebbe-abba (így készült például Baktay békepipájának kerámiafeje, melyhez a szarát később Lorencz faragta a saját gyűjteményében lévő eredeti alapján), de alapvetően a férfiak varrtak, szőttek, hímeztek, faragtak. Maguk a ruhadarabok vagy a rajtuk lévő díszítmények meglehetősen kacsringós utat jártak be időnként. Ajándékozták, örökölték őket, ünnepségeken, de főként fotózkodáshoz vagy a táborban gyakori amatőr filmforgatáshoz kölcsönvették a szebb darabokat, mivel nem mindenki készítette azonos lelkesedéssel és gondossággal az öltözeteket. Jellemző történet a Baktay-bábun a kiállításban látható díszingé, amelyet eredetileg Öreg Halászsas (Walleshausen Jenő halászati főfelügyelő) készített és viselt, majd ajándékozott a Főnöknek, aki nem hordta, mivel volt sajátja. Ez utóbbi azonban a háború alatt elveszett. Az inget Baktay a többi holmijával együtt Lorencznek adta, aki restaurálta, a sérült részeit kiegészítette, és később viselte is. 1945 után a táborokban nem öltötték föl a feltűnő öltözeteket, tolldíszeket, mivel nem akarták provokálni az intenzíven érdeklődő hatóságokat. Csupán ágyékkendőt és mokaszint viseltek, hajukban egy-egy tollat. A cowboykalapokat, játék pisztolyokat, sarkantyúkat és más tárgyakat, például a lasszót Baktaynak, később pedig Lorencznek az Amerikában élő testvére küldte.

Ezekre az első generációs tárgyakra a későbbiekhez képest a mélyebb ismeretek és a nyersanyagok viszonylagos hiánya jellemző, és nagy teret kapott a kreativitás, a magas szintű kidolgozottság, a befektetett munka. Ugyanakkor tetten érhető az a törekvés, hogy a rendelkezésre álló információkat és lehetőségeket maximálisan kihasználják.

Közel ötven azoknak a tárgyaknak a száma a gyűjteményben, amelyeket a Baktay-törzs tagjai a Főnök távozása után készítettek, használtak. 1956 után megenyhült annyira a légkör, hogy a táborokban újra beöltözhettek. Dr. Gyertyámossy János (Sziürke Farkas), aki Lorenczék háziorvosa volt, 1956-ban csatlakozott a törzshöz, díszruhája a harmadik teljes férfiöltözet. A negyedik Lorenczé; az ötvenes évek elejéről származó ruhadarabjait a kiállítás számára készített új inggel egészítette ki, mivel az általa hordott, főntebb említett régi inget a Baktay-figurára tette. Az ötvenes évek elején készült mokaszinja magán viseli a kor jellegzetességét, az alapanyaghiányt. Hímzéshez való gyöngyöt akkoriban leginkább Baktay készleteiből lehetett kérni, azonban menet közben elfogyott a fehér színű. Így a bal lábra való mokaszinon a minta fele kézzel folytatódik. A 2002-ben készült új ing is jó példája a szerteágazó forrásoknak. A tímártól vásárolt szarvasbőrből maga készítette ruhadarabra a Fehér Bagolytól (ifj. Básthly István) örökölt, régóta őrizgetett gyöngyszövött kardiszt varrta, az ehhez illő válldísz pedig Hegymegi Kiss Áronné (Ülő Mókus) készítette számára, mivel kora miatt Lorencz már nem tudta az aprólékos munkát igénylő gyöngyszövést maga megcsinálni. A hermelincsíkok feleségének lánykori bálí muffjából származtak, prémsapkája pedig egy nagynéni rókaállójából készült. Barna ágyékkendője kapca volt a háború idején.

A korszak további tárgyai zömében Lorencz későbbi alkotásai, illetve dr. Nagy László (Vörös Jávorszarvas/Pedro) indián felszerelése és teljes cowboyöltözetke. Nagy a Borvendég-féle csoporthoz tartozott, majd azután, hogy azt politikai nyomásra fölszámolták, a Néprajzi Múzeum baráti körében ismerkedett meg

2 Ezenkívül az oda került hagyatékban van még két gyöngyhímzéses karpántja (eredeti feketeláb tárgyak, amelyeket a bátyja küldött) és saját készítésű gyöngyszövésses deréköve.

Lorenczékkal, és csatlakozott 1967-ben a törzshöz. Halála után, 1996-ban tárgyait felesége az alakulóban lévő múzeumnak adományozta. Idetartozik még a Lorencz segítségével ifj. Báthty István által a hatvanas években készített kenu.

Több mint ötven olyan tárgy van, amelyet kifejezetten a kiállítás számára készítettek vagy ajándékoztak, részben a Baktay-törzs fiatalabb generációjának (Borsányi Eszter, Buzetzký Győző, Michelberger Andrea), részben pedig a párhuzamosan működő két másik törzsnek a tagjai. A bakonyiak közül Balázs Tibor, Fábián István, Kiss András, Réti Károly, Szabó Miklós, a nyugati szíúk közül pedig Doszpoly Andor és Doszpoly Andorné (tőle származik az egyetlen női ruha), Létay Miklósné, Szakály Miklós, valamint a Kanadában élő Burghardt Géza ajándékozott tárgyakat. Idesorolható a tipi, amelyet a Fehér Szarvas csapatához tartozó Huszár Sándor 1956-ban, a disszidálása előtti napon adott át Lorencznek. A mokaszinok, késtokok, pipazacsok, fejdíszek és más használati tárgyak készítői már komoly mennyiségű szakirodalomra és jobb nyersanyagbázisra támaszkodhattak. Ma már Európában is szinte minden beszerezhető a különféle gyöngyök, sültüskék, bőrök és tollak hatalmas választékából, a nyomtatott és az internetes irodalom tárházából. Lehetőség van különféle múzeumok, köztük a Néprajzi Múzeum meglehetősen szerény anyagának tanulmányozására is. E tárgyak elkészítésekor már alapkövetelmény volt az autentikus nyersanyag, technika és motívum használata, a magas szintű technikai tudás, amellyel az eredeti tárgyak tökéletes kópiáit hozták létre.

A gyűjtemény egy további részéhez azok a tárgyak tartoznak, amelyeket Lorencz József készített a kiállítás számára a jól megszokott kreativitással. A skulptortóra egy barát fiának hosszú haja került föl. (A tábori indiánok parókat hordtak.) Ha hiányzott egy tárgytípus (például nyílvevesszők), vagy az idők során megsemmisült egy fontos tárgy (például a totemoszlop), nyelet kívánt az 1930-as évekbeli dárdahegy, sok évtizedes rutinnal készítette el a korábbi minták, fotók vagy szakirodalom alapján. Ugyanő végezte el sok sérült tárgy javítását, restaurálását, kiegészítését. A kiállításához több olyan tárgy is tartozik, amelyek elsősorban a tárlat hangulatához, mondanivalójához járulnak hozzá: állatbőrök és koponyák, családi hagyatékából gondosan összeválogatott edények, régi fotó alapján saját kezűleg gyártott bárpult vagy a nagyszülők hajdani ágyvégeiből kreált lengeajtó. Mivel a táborokban, szalonokban használt tárgyak ugyanezekkel a módszerekkel, nyersanyagokból és részben ugyanezen kezek által készültek, az „eredetiség” kérdése ebben az esetben nem okoz gondot sem a készítő, sem a látogató számára. A kísérő dokumentációban viszont mindezek az elemek gondosan szét vannak válogatva.

A kiállítás nem csupán Baktaynak állít emléket, nemcsak a magyarországi indiántáborozók alkotásaival ismerteti meg, de arra is törekszik, hogy szerény méretéhez képest megkíséreljen képet adni egy letűnt életformáról; ebből a célból is készült el a tárgyrekonstrukciók egy része. Lorencznek kifejezett szándéka volt ez az ismeretterjesztő funkció. Ez ma Magyarországon ebben a formában tulajdonképpen hiánypótló, mivel a Néprajzi Múzeum észak-amerikai anyaga kevés és esetleges, és csak ritkán kerül a közönség elé. Ma már, 90. életévén is túl, egyre ritkábban ugyan, de meg nem szűnő lelkesedéssel és szellemi frissességgel tart bemutatókat, tárlatvezetőket érdeklődőknek, riportereknek és tv-stáboknak.

Lorencz a Néprajzi Múzeummal a korai időktől kezdve élénk kapcsolatot ápolt. Még az 1950-es években ismerkedett meg a múzeum nemzetközi gyűjteményeiben dolgozó Vajda Lászlóval és Boglár Lajossal, majd később Bodrogi Tibor igazgatóval, barátság és munkakapcsolat alakult ki közöttük. Mivel a múzeumnak igen szerény az észak-amerikai anyaga, és Boglár elsősorban a dél-amerikai indiánokkal foglalkozott, értékelték Lorencz tudását, tárgyismeretét. Ő is azok közé az indianisták közé tartozik, akik az évek során komoly szaktudásra tettek szert választott témájukban.³ Részt vett a múzeum észak-amerikai tárgyainak feldolgozásában, meghatározások készítésében, mely munka mindkét félnek igen hasznos és örömteli volt. A múzeumnak ajándékozott gyűjteményéből egy pipazacsokt,⁴ publikációi jelentek meg szakmai kiadványokban (LORENCZ 1956; 1981), és társaival együtt ismeretterjesztő előadásokat is tartott az intézményben.⁵

A Néprajzi Múzeumhoz fűződő kapcsolatnak egyik emlékezetes pontja volt, amikor az 1999-ben megnyílt

3 Lásd még PERJÉSY 2015; NAGY 1981.

4 Ltsz.: NM 55.25.1.

5 Dr. Gyertyámošy János: *Gyógyítás az észak-amerikai indiánoknál*; Hittrich János: *Az észak-amerikai indiánok hajlékai*; Lorencz József: *Ének, zene és tánc az észak-amerikai indiánoknál* (1959). Másik gyűjteményt érintett, de műgyűjtői vénájának volt köszönhető, hogy afrikai ékszereket mentett ki a múzeum számára egy beolvasztásra szánt fémtárgyat tartalmazó hajószállítmányból, amely a Sékou Touré guineai elnökkel kötött szocialista együttműködés keretén belül érkezett Budapestre (ltsz.: NM 54.88.1–54.88.7).

Nem csak sastoll című kiállítás⁶ egyik kísérőprogramjaként a magyarországi indiántáborozók bemutatkozhattak a nagy sikerű *Kenu és tipi* című tárlaton.⁷ A Lorencz által koordinált kiállításra a főként történeti anyagot bemutató dunai indiánok mellett a bakonyiak és a nyugati sziúk is elhozták legszebb darabjaikat. Nagyrészt az ő alkotásaik töltötték meg a termet, mivel a Baktay-törzs tárgyai zömében a kisoroszi kiállításon álltak. Lorencz nem csekély rábeszélőképességére volt szükség ahhoz, hogy az alapvetően rejtőzködő, és kötelezően, indiánosan szerény törzstagok a nyilvánosság elé lépjenek, és megmutassák valóban igényes műveiket. Így együtt szerepelhettek a más-más korszakot, szemléletmódot képviselő csoportok (Sisso 2000; TRENCSENYI 2000; VÉCSEY 2000).

2012-ben Kelényi Béla a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumba került Baktay-hagyatékban sok olyan fényképet talált, amely a westernjátékokhoz köthető. Ezek egy része megjelent *Az indológus indián* című kötetben (KELÉNYI, szerk. 2014), illetve látható volt a múzeum Baktayról szóló emlékkiállításán,⁸ a nagyfőnök Dunaharasztiból kölcsönzött öltözetével egyetemben (BORZÁK 2015). Úgy vélte azonban, hogy a téma megérdemelne egy önálló kiadványt. Jelenleg is folyik Főzy Vilnával közösen annak a kötetnek a szerkesztése, amelyben különféle tanulmányok sorakoznak majd a Baktay-korszak játékaival és az azt övező szellemi-kulturális környezetről. E célból készült el többek között Főzy Vilma és Lorencz József közös írása a Baktay-táborban használt tárgyakról. A munka során a teljes gyűjteményt áttekintették, és szétválogatták a különböző korszakokhoz, illetve adományozókhoz köthető, fentebb vázolt tárgycsoportokat, rögzíteték az egyes tárgyakhoz tartozó információkat.

A tárgyak ekkor még Lorencz József tulajdonában voltak, és a Dunaharaszti önkormányzatával kötött örökösödési szerződés alapján halála után a város tulajdonába ment volna át az anyag, vállalva annak folyamatos kiállítását. Ez az elképzelés azonban muzeológusi szemmel nézve csak részben volt megnyugtató, hiszen a távoli jövőben változhatnak úgy a körülmények, hogy a kiállításra valamilyen okból nem lesz mód, és akkor a tárgyak sorsa bizonytalanra válhat. Ezért Főzy Vilma javaslatára háromoldalú tárgyalások kezdődtek, és mivel mind a tulajdonos, mind a Néprajzi Múzeum vezetése, mind pedig Dunaharaszti önkormányzata támogatta az ötletet, új szerződés kötött. Ennek értelmében a tárgyakat Lorencz 2016-ban a Néprajzi Múzeumnak ajánlódta, de Dunaharasztiiban maradnak kiállítva mindaddig, amíg ezt ott kívánják és lehetővé teszik, és csak ezután kerülnek be a múzeum gyűjteményébe.

Ez a megoldás több szempontból is kedvező. Részint biztosított a tárgyak végleges elhelyezése, muzeológiai, restaurátori felügyelete, másrészt viszont a jelenlegi kiállítóhely megadja azt, amit egy nagy múzeum nem tud: a gyűjtemény folyamatos bemutatását.

A tárgyak Lorencz József pontos adatolásával kerülhetnek beletárolásra, és számos írott anyag, fénykép és filmfelvétel is a birtokában van, amely kiegészíti, értelmezi a kollekciót. Páratlanul érdekes és értékes dokumentumai ezek a magyarországi westernjátékok kezdeteinek és fejlődésének, amelyekhez – kihasználva a még élő résztvevők emlékeit, tudását – több már megjelent, illetve előkészítés alatt álló feldolgozás is tartozik.

6 Nem csak sastoll. Indián és eszkimó kézművestechnikák. Rendező: Főzy Vilma, Gyarmati János, Torma László. Néprajzi Múzeum, 1999. március 11.–2000. április 2.

7 2000. február 8.–április 2.

8 Az indológus indián – Baktay Ervin emlékezete. Rendező: Kelényi Béla. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2015. március 11.–november 1.

1. kép. A kisoroszi kiállítás részlete
Kisoroszi, 2009
Hegymegi Kiss Áron felvétele

2. kép. A kisoroszi kiállítás részlete
Kisoroszi, 2009
Hegymegi Kiss Áron felvétele

5. kép. A Baktay-törzs tárgyai és Lorencz konyhakocsijának részlete a *Kenu és tipi* című kiállításon a Néprajzi Múzeumban

Budapest, 2000

Ismeretlen felvétele

Lorencz József tulajdona

6. kép. A bakonyiak és a nyugati sziúk tárgyai a *Kenu és tipi* című kiállításon a Néprajzi Múzeumban

Budapest, 2000

Ismeretlen felvétele

Lorencz József tulajdona

7. kép. Kiállításrészlet
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

8. kép. Kiállításrészlet
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

9. kép. Kiállításrészlet
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

10. kép. Baktay Ervin/Sheriff ruhája
és Gottessmann Ernő/Sok Kutya
vaqueroöltözete
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

11. kép. Baktay Ervin/Heverő Bőlény díszruhája
 Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

12. kép. Baktay kötényének gyöngyhímzése
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

13. kép. Baktay pipazacskójának
díszítése
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

14. kép. Doszpoly
Andorné/Makka ruhája
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

15. kép. Perjésy László/Szürke Sólyom díszruhája
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

16. kép. Lorencz József/Sastoll öltözete
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

17. kép. Lorencz ruhájának díszítése
Dunaharaszti, 2014
Kerék Eszter felvétele

Irodalom

BAKTAY Ervin

1937 Indián élet Magyarországon. Vasárnapi Ujság. Az Új Magyarország képes melléklete, október 10. 7–8.

BAKTAY INDIÁN-COWBOY

é. n. Baktay Ervin Indián-Cowboy Múzeum állandó kiállítás. Dunaharaszti, Dunaharaszti Helytörténeti Emléktár. Internetcím: <http://dhemlektar2.laffertkuria.hu/kiallitasok.htm>. (Letöltés: 2017. július 24-én.)

BARSÍ Ödön (B-i Ö-n)

é. n. „Heverő Bölény” birodalmában. Nógrád-terőcei képek. Délbáb, 38–39.

B. B.

1963 „Magyar indiánok” között. Esti Hírlap, november 16.

BORZÁK Tibor

2015 Heverő Bölény a tipiben. Szabad Föld, 71. évf. 32. sz. 15.

CSUPOR István

2017 A Börzsönytől Kanadáig. A magyar „indiánok” történetének egy ismeretlen epizódja. Új Forrás, 3. sz. 23–66.

DUBNICZKI Csilla

1999 Vadnyugat a szigeten. Western játékok emlékhelye Kisorosziban. Pest Megyei Hírnök, június 16. 7.

ÉVA óvó néni

2011 Jubileumi tanévnyitó Kisorosziban. Kisoroszi Hírmondó, 106. sz. 2.

FÓZY Vilma

2016 Vadnyugati rönkház a Dunakanyarban. Néprajzi Értesítő, XCIII. évf. 67–77.

FUTAKI (HOROG) József

2013 Volt egyszer egy kisoroszi indián-cowboy múzeum. Kisoroszi Hírmondó, 125. sz. 6–7.

GÁLL Sándor

2017 Új műtárgy. Apró érdekességek az Indián-Cowboy Múzeumból. Dunaharaszti Hírek, XXVI. évf. 1. sz. 14.

GELLÉRI Andor

1931 Indiánok a Duna partján. Színházi Élet, 21. évf. 37. sz. 2–25.

GERGELY Ferenc

2011 Ávósok az „indián” ösvényen. Új Pedagógiai Szemle, 61. évf. 11–12. sz. 288–307.

HEGYMEGI KISS Áron

- 2014a Baktay és a Wild West Zree Meetingek. In KELÉNYI Béla (szerk.): Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 263–272.
- 2014b Perjésy László (Szőrke Súlyom) tábori rajzai. In KELÉNYI Béla (szerk.): Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 282–283.

HEGYMEGI KISS Áron (szerk.)

2010 Baktay Ervin indián-cowboy múzeum. Kisoroszi.

HOSSZÚ LÁNDZSA

1934 Hosszú Lándzsa emlékezése, egy indiánfőnök könyve a kalandos indiánéletről. Budapest, Káldor.

KÁRPÁTI – KOMLÓS

1970 Mokasszin és békepipa. Pajtás, december 9. 20.

KELÉNYI Béla (szerk.)

2014 Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.

LORENCZ József

- 1956 The North-American Pipes of the Ethnographical Museum. Acta Ethnographica, vol. XXXVIII. 180–183.
- 1981 A síksági indiánok. In BODROGI Tibor (szerk.): Törzsi művészet. Budapest, Corvina, 24–32.
- 1997a Az első magyar indián törzs. Szentendre és vidéke, február 7. 7.
- 1997b Múzeum lesz Kisorosziban. Kisoroszi Hírmondó, október 30. 5.
- 2004 Cím nélkül. (A Baktay Ervin Gimnázium és Vízügyi Szakközépiskola évkönyve.) Dunaharaszti, 4–9.
- 2013 Vadnyugati hangulat a Helytörténeti Emléktárban. Dunaharaszti Hírek, XXII. évf. 8. sz. 2–3.
- 2014 Baktay és az indián játékok. In KELÉNYI Béla (szerk.): Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 273–281.

MICHNAI Attila

- 1997 Winnetou rokona: Sastoll, a magyar indián. Magyar Nemzet, május 2. 7.
- 1999 Indiánok és cowboyok a Duna szigetén. Baktay Ervin- emlékhely Kisorosziban – A harcos neve: Heverő Bölény. Népszava, november 13. VIII.

NAGY László

1981 A prekolumbián Észak-Amerika. In BODROGI Tibor (szerk.): Törzsi művészet. Budapest, Corvina, 14–25.

PERJÉSY László (Szürke Sólyom)

2015 Az északamerikai indiánok története 1492-től 1800 végéig. Budapest, Ősi Örökségünk Alapítvány.

SETON, Ernest Thompson

1912 The Book of Woodcraft and Indian Lore. Garden City, N. Y., Doubleday, Page & Company.

SISSO

2000 Tollba mondás. Magyar Narancs, február 24. 29.

TORDA István

- 1966 Sastoll, Hörcsög és a többiek, avagy: indiánok a Duna mentén. Ország-Világ, október 5. 18–19.
- 1968 V kanoe so Sivým Orlom. Svet Socializmu, április 16. 8–9.

TRENCSENYI Zoltán

2000 Vadnyugat helyett Dunakanyar. Kiállítás a magyarországi indiánokról. Népszabadság, február 22. 11.

Sz.N

- 1961 Hazament az Ülő Mókus, a Nyílhegy és mind a többi. Esti Hírlap, augusztus 17. oldalszám.
- 1965 Múzeum a lakásban. Lobogó, február 17. 9.

VÉCSEY Esther

- 1998 Call of the Native American Wild. The Story of Hungary's modern-day Indians. Budapest Week, november 26.–december 2. 6–7.
- 2000 The Danube's faux Apaches. The Budapest Sun, március 16.

FÖZY, VILMA – LORENCZ, JÓZSEF

The Lorencz Collection

Objects in the Museum of Ethnography from the Indian camps in Hungary

For several decades from the 1920s on Ervin Baktay, the renowned Orientalist played Wild West games with his friends; after his departure and later death these were continued right up to 2005 by members of the younger generation and family members. In winter they gathered in apartments in cowboy dress and in summer they set up an Indian camp on islands in the Danube Bend. József Lorencz, a member of the middle generation, collected costumes and objects used during these games and they can now be seen at an exhibition in the “*Ervin Baktay Indian and Cowboy Museum*” in Dunaharaszti. Not only the Baktay tribe but also two other younger groups – the Bakony Indians founded in the 1960s by the musician-singer Tamás Cseh and from the 1970s the “Western Sioux” who also camped on islands in the Danube – also donated objects for the exhibition. The resulting collection gives a picture of the Western games played in Hungary from the 1930s to the present. In 2016 József Lorencz donated the objects to the Museum of Ethnography with the condition that they are to be left at the exhibition site in Dunaharaszti.

Balassa Iván és a Néprajzi Múzeum

„Balassa Iván élete a múzeummal, valamint a néprajzzal fonódott össze...”
(KODOLÁNYI 1987. 7)

A 2017-ben száz éve született Balassa Iván muzeológiai tevékenységét többen tárgyalták és értékelték már, legutóbb alapos és szakszerű szempontok alapján Bodó Sándor, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke az aktuális centenáriumi megemlékezések során. Ez az előadás példaszerű gyorsasággal már meg is jelent, és hozzáférhető (BODÓ 2017). Ennek megfelelően jelen tanulmány¹ nem foglalkozik Balassa Iván néprajzi múzeumi éveit megelőző, illetve követő, más intézményekben folytatott tevékenységének értékelésével. Célja viszont a megemlékezés során, hogy kiemelje az intézmény főigazgatójaként végzett, rendkívül fontosnak értékelhető irányítómunkájának és felelősségteljes intézményvezetői működésének egyes elemeit.²

Balassa Iván fiatalon, alig harminchárom évesen lett 1950-ben a Néprajzi Múzeum főigazgatója, s nem töltötte be a negyvenet, mikor távozni kényszerült.³ Ezt megelőzően 1944. október 1-jén került közvetlen munkakapcsolatba a Néprajzi Múzeummal, mikor Sepsiszentgyörgyről kénytelen volt Budapestre jönni (BALASSA 1997. 25). Kezdetben múzeumőrként dolgozott 1948-ig, majd a magyar osztály vezetőjeként tevékenykedett. Egy általa fogalmazott, minisztériumba küldött feljegyzés szerint, „1949. júliusától kezdve az Országos Néprajzi Múzeumnak nincsen főigazgatója, ez időtől kezdve minden megbízás nélkül az igazgatói teendők igen jelentős részét láttam el.”⁴ 1950 novemberétől hivatalos igazgatói tevékenységét alapvetően formálta az intézmény második világháború utáni helyzete. A háborús események közvetlen hatást gyakoroltak a működésre, hiszen a gyűjtemények ugyan csekélyebb károkat szenvedtek,⁵ viszont az épületet csak 1946-ra sikerült (tető- és ablakkárok javítása után) rendbe hozni a munkatársak áldozatkész munkájával.⁶ A múzeum vezetése a korábbi állandó kiállítás visszaállítása helyett a gyűjtemények biztonságos elhelyezését célozta meg, s így új raktárak kialakítása zajlott 1946–1947-ben. Ekkor létesült az országban elsőként a néprajzi szakág igényeit kiszolgáló restaurátor-műhely is.

Az alapvető gyűjteményezési tevékenységgel párhuzamosan teljes strukturális átalakítás is zajlott a Néprajzi Múzeumban. Új szervezeti keretek jöttek létre, melyek hosszú évtizedekre meghatározták az intézményi működést (magyar osztály, nemzetközi osztály, Ethnológiai Adattár, népzenei osztály stb.), illetve létrejöttek a tematikus gyűjtemények. Az elengedhetetlen állományrevízió (mely 1954-re lezárult) célszerűen összekapcsolódott a tematikus gyűjtemények kialakításával (SELMECZI KOVÁCS 1997. 18). Ezek mindegyikének önálló raktárhelyiséget is igyekeztek biztosítani (BALASSA 1954. 301, 302; DOMANOVSKY 1959. 18, 19; KODOLÁNYI 1972. 15; SELMECZI KOVÁCS 1989. 19). Az állományrevízióval kapcsolatban érdemes Balassa Ivánt

1 A szöveg előadásként a Magyar Néprajzi Társaság Balassa Iván tiszteletére rendezett konferenciáján hangzott el 2017. október 4-én.

2 1944-től muzeológus, majd főosztályvezető az intézményben (ORTUTAY, főszerk. 1977. 197). Ezúton is köszönöm Granasztói Péter kollégám segítségét a Néprajzi Múzeum archívumi anyagainak feltárásában.

3 1950. november 21. a kinevezés pontos időpontja a személyi dokumentáció tanúsága szerint. Ekkor datálódott az esküokmány, és egy nappal korábbi az értesítés. Megbízatásának záró időpontját *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei* című kötetben szereplő vonatkozó melléklet 1956. január 31-re rögzíti (vö. FEJŐS, főszerk. 2000. 932). A múzeumi irattárban megőrződött dosszié jelzései szerint 1956. február 1-jén négy korábbi (1948 és 1952 között készített) életrajzt selejtezték.

4 Balassa Iván személyes iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

5 Balassa szerint az összes veszteség nem érte el a tíz százalékot (BALASSA 1954. 300).

6 Lásd Balassa érdeklődés leírását (BALASSA 1952b. 37, 38).

idézni, aki egy 1955 szeptemberében kelt feljegyzésében így értékelte az elvégzett munkát: „Nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a tőlünk telhető mértékben mindent megtettünk a revízió feladatának belső munkaerővel való elvégzéséért.”⁷ Az infrastrukturális, szervezeti és személyi fejlesztések párhuzamosan zajlottak ezekben az években (BODÓ 2017. 629). Az intézmény elnevezése is változott: 1950. február 17-én kelt az az értesítés, melyben tájékoztatják a főigazgatót, hogy a múzeum neve „Országos Néprajzi Múzeum”.⁸ 1954-re a korábbi, 1945-ös személyi állománynak már a háromszorosa dolgozott az intézményben, jelentős mértékben az agilis főigazgató koncepcionális fejlesztési programjának köszönhetően (BALASSA 1954. 301). Az új szervezeti rendszer lehetővé tette az egyes szakterületek célirányosabb munkáját, az intézményi működés jobb áttekintését.

A Néprajzi Múzeum szakmai tevékenységét az 1950-es években az MTA Állandó Néprajzi Bizottsága, illetve közvetlenül a minisztérium múzeumi főosztálya felügyelte. Számos adminisztratív átalakítás zajlott ebben az időszakban, melyek hatása egyértelműen akadályozta az intézmény normális napi tevékenységét. Balassa Iván főigazgatói időszakában működött átmenetileg az 1949–1950-ben alakult Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1953-ig. A múzeumi terület az Oktatásügyi Minisztériumtól a Népművelési Minisztériumhoz került át ebben az évben. Ekkor alakult meg a Népművelési Minisztérium múzeumi főosztálya mint irányító- és ellenőrző szerv (BALASSA 1954. 301). Ezek az átalakulások bizonytalan és zavaros körülményeket hoztak, melyek az ideológiailag erősen terhelt időszakban a felelősségteljes intézményvezetői munkát különösen nehezzé tették, főképp olyan adminisztratív felügyeleti környezetben, melynek érzékeltesére egy 1950 novemberében született minisztériumi utasításból idézek. Az utasítás valamennyi múzeum vezetőjét kötelezi havi munkajelentések beküldésére. A megadott tizenegy szempont között a munkatervi feladatok aktuális állapotán túl a nyolcadik pont arra kérdezett rá: „Hányan és kik késtek?” Az 1951. januári beszámolóban megnyugodva olvashatjuk, hogy Kresz Mária már csak három alkalommal késett el a munkából, s „ez jelentős javulás”.⁹ Nos, ez a mai múzeumi munkavégzés körülményeivel kapcsolatban is izgalmas lehetne... De hogy mit kezd ilyen jellegű információkkal a felügyeletet gyakorló minisztérium? Hasonlóan korjelző az intézményben orosz nyelvtanfolyamra járókról elrendelt rendszeres adatszolgáltatás vagy a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának kezdeményezése múzeumok közötti munkaverseny indítására.¹⁰

A kötelező éves és ötéves munkatervek készítése Balassa Iván főigazgatósága idején kezdődött el a Néprajzi Múzeumban 1951-ben (BALASSA 1952b. 47).¹¹ Ez az adminisztratív feladat szoros összefüggésben volt az Ortutay Gyula által kezdeményezett országos szinten (1949-ben) kidolgozott első néprajzi ötéves tervvel, amelyet fordulópontként értékeltek a későbbiekben.

Erényeként fogalmazták meg, hogy a kutatásokat a korábbiaknál elméletileg megalapozottabbá tette, „helyes mederbe terelve” azokat (BODROGI-VINCZE 1962. 5). Az aktuális társadalmi-politikai környezet nyilvánvalóan befolyásolja a kulturális területen működő intézmények tevékenységét. Balassa Iván igazgatói működését jelentősen formálta az idomulás a hivatalos művelődéspolitikához (KÓSA 1989. 249). Ez kitűnik a Néprajzi Múzeum 1955-ben általa készített második ötéves tervéből is.¹²

A tervszerű működés mellett a főigazgató erősítette a kollektív vezetés szerepét az intézményben. A főigazgató mellett tanácsadó szervként működött az *osztályvezetői értekezlet*, továbbá a *Tudományos Tanács*, mely a szakterületnek az intézményen kívül dolgozó legjobb szakembereit is magában foglalta. Egyes szakmai témákat az úgynevezett *Tudományos Szakkör* keretei között tárgyaltak meg (BALASSA 1954. 301).¹³ A korszak légkörére jellemző, hogy a kollektív vezetési megoldást az igazgató káderanyagában egyszer pozitív elemként, majd egy 1952-ben készített jellemzésben egyértelmű negatívumként, saját szakmai inkompetenciájának leplezésére szolgáló megoldásként értékelték.¹⁴ A korabeli

7 Néprajzi Múzeum, NMI 1955. 01–04.

8 Néprajzi Múzeum, NMI 73/1950. 46–277.

9 Néprajzi Múzeum, NMI 1950. 1–45. Negyedévi jelentések: 2. p.

10 Néprajzi Múzeum, NMI 132/1950. 46–277.

11 Az Országos Néprajzi Múzeum 1951. évi tudományos munkatervének vázlata 1950. május 11-én készült. Néprajzi Múzeum, NMI 119/1950. 46–277.

12 Néprajzi Múzeum, NMI 863-0213/1955. 01–04.

13 Így például a „Múzeum 1954. évi Évkönyve és a Néprajzi Bibliográfia” témát (SZENDREY-VINCZE 1956. 327). Kivételes alkalom volt a szakkör munkájában Robert Wildhabernek, a *baseli Néprajzi Múzeum igazgatójának* a *svájci néprajz helyzetét bemutató előadása* a Néprajzi Múzeumban 1955-ben (Néprajzi Múzeum, NMI 863-01125/1955. 01–04.

káderjellemzésekben megfogalmazottak minősítésére egyetlen elemet emelek ki egy Balassa Ivánról 1952. március 4-én készített ellenőrző bizottsági anyagból: „Részletkutatásban jobb, összefoglaló munkákra való készsége bizonytalan.”¹⁵ Egy 1953 szeptemberében készített „feljegyzésben”, mely a főigazgató személyi dossziéjához tartozott, egyes személyi konfliktusok és a *dolgozók közötti klikkesedésben* részes vezetői magatartás részletezése mellett az alábbiakat találjuk: „Jól foglalkozik a dolgozókkal, s talán az egyetlen főigazgató, aki káderszempontból is figyelemmel kíséri a hozzá beosztott embereket. Minden dolgozóból ki tud hozni eredményeket. Bár hirtelenharagú, indulatos ember, ezen azonban az utóbbi időben sokat változtatott. A dolgozók általában szeretik, csak a hibáit nem merik nyíltan megmondani neki – éppen előbbi indulatos természete miatt.”¹⁶ Nem könnyítette meg a főigazgató helyzetét az sem, hogy a Néprajzi Múzeumban gyakran kellett együtt dolgoznia Rákosi Máttyás népművészet iránt rajongó jakut nemzetiségű feleségével, aki bejárt az intézménybe a gyűjteményeket tanulmányozni (CSOMA 2017. 607).¹⁷ Szintén a korszak sajátos viszonyait dokumentálja Ortutay Gyula 1950. július 11-én kelt rövid utasítása: „Értesítem Főigazgató Urat, hogy Erdei Ferenc földművelésügy miniszter kérésére Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter rövid uton, szóbelileg engedélyt adott arra, hogy a Néprajzi Múzeum 20193 leltáriszámu, 234 törzsszámu leltári tárgyát képező matyó tulipános ládát átadjuk a Szovjetunióba utazó parasztküldöttség részére, amely azt J. V. Sztálinnak, a Szovjetunió nagy vezérének ajándékolni ajánlja fel. A megfelelő intézkedések megtételére ezennel felkérem h. Főigazgató Kartársat.”¹⁸

A Néprajzi Múzeum munkatársai elsősorban munkaközösségi feladatrendben tevékenykedtek az adott időszakban (TÁLASI 1955), ezzel is igazodva a korszakban megbélyegzett „*burzsoá individualizmus*” egyéni kutatásai helyett hangsúlyozott kollektív vállalkozások szelleméhez (BALASSA 1952b. 50–58; 1954. 303; MORVAY 1951. 228; SELMECZI KOVÁCS 1989. 20).¹⁹ A múzeum tizenkét munkatársa vett részt például a „*tiszaigari munkaközösség*” komplex feladatrendjének megvalósításában. A kor egyértelmű ideológiai kötelezettsége miatt hangsúlyos szempontként jelent meg ebben a kutatásban is a „*marxizmus-leninizmus következetes alkalmazása*” (BALASSA 1961. 32, 33). A tudományos szakmai munka azonban számos esetben egyértelműen alárendelődött a politikai/ideológiai szempontoknak. Erre példa az 1955 szeptemberében kelt minisztériumi utasítás, mely az „uj Magyarország néprajza tárgyában tartott ankét” megrendezését elhalasztotta a békekölcsönjegyzés napjával való egybeesés miatt.²⁰ Egyértelműen leszögezhető, hogy a magyar néprajz addigi legnagyobb történeti és jelenkutató vizsgálata zajlott Tiszaigaron (KÓSA 1989. 250). A több fórumon is emlegetett elkészült összegző kézirat azonban már nem jelenhetett meg.

A magyar néprajztudomány ideológiai irányváltását az Ortutay Gyula által irányított 1950-es síófoki ankét jelölte ki (KÓSA 1989. 254). A tanácskozás szó szerinti (!) jegyzőkönyve pontosan rögzítette az előadásokon túl a hozzászólásokat is. Így azt a vitát, melyben Balassa is határozottan megnyilvánult a pontos, korszerű fogalmak (például népkultúra) tisztázásával kapcsolatban (BALASSA 1955c. 103–105). A meghatározott tematikák megjelenek a múzeumi munkaközösségek feladatai között is. Ezek egy része fokozatosan elhalt, és érdemi eredményre nem vezetett, más területek viszont valódi sikereket értek el. Évtizedekkel későbbi eredményre vezetett például a könyvtári bibliográfiái munkaközösség tevékenysége, melynek eredményeként napvilágot láttak az 1850–1870 közötti, valamint az 1945 utáni néprajzi bibliográfiák (SELMECZI KOVÁCS 1989. 20).

Balassa Iván igazgatása idején a múzeumi anyaggyűjtés kiemelten eredményes volt (BALASSA 1955a. 2). A tárgyak gyűjtésében előtérbe kerültek a monografikus igényű törekvések, akár egy település (Átány), akár egy kistérség (például Órség, Szatmár, Ormánság, Sárköz) anyagi kultúrája tárgyi emlékeinek a feltárására és múzeumba gyűjtésére, akár egy mesterség teljes szerszámkészletének és termékeinek megszerzésére (DOMANOVSKY 1959. 25, 26). A gyűjteményekben dolgozó muzeológusok kiemelkedő anyagismeretre tettek szert a gyűjteményi feladatok eredményeként, és ez érdemben

14 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

15 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

16 Balassa Iván személyes iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

17 Rákosi özvegyének hagyatékát a jakutszki Nemzeti Múzeum őrzi, és 2015-ben is felmerült részükről, hogy Magyarországon minden bizonnyal nagy érdeklődés kíséretében lehetne bemutatni a kollekciót.

18 Néprajzi Múzeum, NMI 162/1950. 46–277.

19 1954-ben készült önéletrajza szerint 1950-ben a Néprajzi Múzeumban a *Tőkét és A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című munkák feldolgozását végző munkaközösség tagja volt (Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában).

20 Néprajzi Múzeum, NMI 863-0155/1955. 01–04.

jávitotta a szerzeményezés minőségét is (KODOLÁNYI 1972. 16). A tárggyűjtések a világháború előtti évek körülbelül 450 darabos éves átlagos gyarapodásához mérten jelentősen, alkalmanként négyezer darabra nőttek (BALASSA 1952b. 60; 1954. 302; PALÁDI-KOVÁCS 2011. 98). S ezzel párhuzamosan sikerült elkerülni a korszakra egyébként jellemző voluntarista, extenzív gyűjteménygyarapítás csapdáját. Balassa főigazgató egyértelmű szerepvállalása is szükséges volt ahhoz, hogy a múzeumi gyűjteményfejlesztésben mindinkább érvényesült a tervszerűség, a tematikai és táji teljességre törekvés.

A tárggyűjtemények mellett erőteljesen támogatta az archívumi, adattári gyűjtemények és a könyvtár gyarapítását is. Az adattári fejlesztések igazolására a kibontakozó széles körű társadalmi gyűjtés komplex feladatkörét hangsúlyozta (BALASSA 1952b. 94, 95; Bodó 2017. 630).²¹ A Néprajzi Múzeum hivatalosan 1950-ben vezette be a később a múzeumi törvény által országosan is kötelezővé tett korszerű nyilvántartási dokumentációt. Az új „szakleltári cédularendszert” Fél Edit irányításával dolgozták ki (BALASSA 1952b. 61). A nyolcpontos leírókartonok mellett tárgy-, név- és földrajzi katalógus is készült. Elvárásként fogalmazódott meg a műtárgyak lehető legpontosabb adatolásának igénye. A korszerű nemzetközi színvonalat képviselő múzeumi nyilvántartás bevezetése, illetve a visszamenőleges adatrögzítés elindítása komoly kihívást és megterhelést jelentett (SELMECZI KOVÁCS 1989. 20). A napjainkban a preventív állományvédelem országos központjaként működő Néprajzi Múzeumban Balassa Iván igazgatása idején bontakozott ki érdemben a műtárgyvédelem. 1950-től három, majd 1956-tól már öt restaurátort alkalmazott az intézmény, és rendszeressé váltak a megelőző gázosító beavatkozások a raktárakban (BALASSA 1952b. 62).²²

Megítélésem szerint Balassa Ivánnak az intézményi szakmai muzeológiai tevékenységet előtérbe helyező, a nyilvántartást és a gyűjteményezést hangsúlyozó vezetői programja kiemelkedő fontosságú. Olyan területeken indított el nagy jelentőségű és távlatos fejlesztéseket, melyeknek közvetlen eredményei rendkívül nehezen kommunikálhatók. Még napjainkban is kihívást jelent a hasonló komplex tevékenység összeegyeztetése a fenntartói és közönséglévitelésekkel. Sokkal könnyebb a múzeumi tevékenységek közül a közérdeklődésre számot tartó látványos programok, kiállítások akár külső forrásokkal történő támogatásának megteremtése, mint a nyilvántartási, raktározási, állományvédelmi feladatok finanszírozása, menedzselése. Balassa Iván az intézmény fejlesztését célzó programjának támogatása érdekében feldolgozta a Néprajzi Múzeum fejlesztésével kapcsolatban a Tanácsköztársaság idején született elképzeléseket is. A napi intézményi döntések érdekében szükséges érvrendszer részeként hivatkozhatott ezekre a korábbi elképzelésekre (BALASSA 1951; 1952b. 25, 26).

Csoma Zsigmond már 1987-ben, a 70. születésnapra született köszöntő írásában fontosnak ítélte annak hangsúlyozását Balassa Iván múzeumi tevékenységével kapcsolatban, hogy a „menedzser típusú vezetők közé tartozott” (CSOMA 1987. 16). Az utóbbi három évtizedben ugyan némi jelentésmódosulás és esetenként negatív értékítélet-változás is formálta a menedzser jelző használatát, de a korszerű és hatékony vezető szinonimájaként ma is szerepel a vonatkozó muzeográfiai és muzeológiai szakirodalomban.

A múzeumi szakmai feladatok, a háttérben folytatott, elengedhetetlen intenzív munka mellett megkerülhetetlen volt a Néprajzi Múzeum számára a különböző kiállítások megvalósítása is. 1950 és 1956 között nem nyílt lehetőség a komplex gyűjteményi munka érdekében a kiállítási feladatterv háttérbe szorítására. Erre majd csak az épület alkalmatlanságát hangsúlyozva, illetve a szükséges költözésre készülve nyílt lehetősége a Néprajzi Múzeumnak, több mint egy évtizeddel később.

Balassa Iván publikációiban, tanítványai körében és visszaemlékezéseiben sokszor hangsúlyozta, hogy csakis alapos tudományos munka után lehet kiállítást rendezni. Ahogyan ő fogalmazott: „A tudománytalan kiállítás csak kárt okoz” (CSOMA 1987. 16; BALASSA 1955a. 6). Nem volt könnyű érvényesítenie ezt az elvet az ideológiai elvárásoknak is megfelelni kényszerülő intézményvezetőként a Néprajzi Múzeumban létrejött tárlatok esetében.

1949-ben nyílt meg a korábbinál kisebb alapterületen az új állandó kiállítás a Néprajzi Múzeumban (BALASSA 1950. 109–112). A bemutatott tematika jól

²¹ Például a könyvtári éves gyarapodás a körülbelül kétszáz darabról éves szinten megnőtt mintegy háromezer (!) darabra.

²² A két világháború között szénkéneges és cianos kísérletek zajlottak a kártevők elpusztítására, illetve a fatárgyak olajos preventív védelmére és a vastárgyak lakkozására (DOMANOVSKY 1959. 16). Vö. *Újítási javaslat vas konzerválása, gyors cserép ragasztás*. Néprajzi Múzeum, NMI 264/1950. 46–277.

Művelt Nép Kiadóvállalat miatt. Az ez ügyben készült feljegyzések közül idézek egy 1955 novemberében Balassa Iván által írt dokumentumból egy részletet: „...Igazgató Elvtárs! Arra kérem, egy alkalommal tapasztalhassunk már a Művelt Nép részéről egy kis jóindulatot is. Elvtársi üdvözléssel. Balassa Iván.”²⁹ Az ilyen jellegű problémák megoldása szintén kitartást és leleményességet igényelt az intézmény vezetőjétől.

A *Néprajzi Múzeum füzetei* című sorozatban több fontos anyag jelent meg ezekben az években (például Szolnoky Lajos: *A Néprajzi Múzeum sokac guzsalyai*, Manga János: *Nógrádi dudások*). Olyan ma is korszerű műfaj, mint a múzeumi gyűjteményi katalógusok sorozata is szorosan kötődik Balassa nevéhez. 1950-ben jelent meg az általa írt példászerű munka, *A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye*, illetve 1951-ben látott napvilágot Szolnoky Lajosnak *Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalygyűjteménye I.* című munkája (TERBÓCS 2000. 946). Napjainkig alapvető értéknek tekintünk az általa újraindított sorozat, a *Magyar népművészet* megvalósult publikációira, melyekben hímezések, varrottasok, fafaragások és a fazekasság különböző értékeit dolgozták fel a kutatók. A Balassa Iván szerkesztésében feléledt sorozatnak 1951 és 1955 között nyolc újabb kötete jelent meg (BALOGH 1997. 59). A rendkívül gazdag múzeumi gyűjteményre építve készítette el a *Magyar népi díszítőművészet* című, több idegen nyelven is megjelent könyvet 1954-ben. Újra csak a korszak kötelező elvárásaként értékelhető, hogy múzeumi kiadványokként jelentek meg 1953-tól a múzeumban a *Szovjet Néprajztudomány* című folyóirat kötetei, melyekben a legfontosabb iránymutató szovjet néprajzi szakmunkákat tették közzé (TERBÓCS 2000. 940).³⁰ Az *Ethnographia* és az *Acta Ethnographica* szerkesztése is szorosan kötődött a Néprajzi Múzeumhoz ebben az időszakban, további publikálási lehetőséget kínálva az intézmény munkatársai számára (BALASSA 1954. 304).

Speciális és bizonyos értelemben még ma is különös kihívásként jelentkező feladata volt a Néprajzi Múzeumnak Balassa Iván igazgatásának időszakában is a vidéki múzeumok néprajzi, tudományos és nyilvántartási tevékenységének irányítása és ellenőrzése (BODÓ 2017. 630).³¹

Balassa Iván számára a néprajzi múzeumi feladat kényszerű módon ért véget. 1955 áprilisában a minisztérium múzeumi főosztálya által kiküldött bizottság igen részletes vizsgálatot folytatott a Néprajzi Múzeumban, melynek összefoglaló jelentése egyértelműen pozitívan értékelte a főigazgató tevékenységét.³² Ez év júliusában pedig még külföldi kiküldetési javaslatot is fogalmaztak róla, amely szerint „Energikus ember, akinek vezetése mellett a Múzeum helyes irányban fejlődik. Kitűnő szervezőkészséggel rendelkezik, amely egész vezetésében megmutatkozik. Megrendezett kiállításai alaposak, körültekintő, gondos, elmélyült munkára valanak.”³³ Egyértelműen politikai döntésként volt kénytelen önként kérni felmentését (BALASSA 2017. 39).

Az 1955. december 9-én kelt leveléből idézve: „...az általam hatodik éve vezetett Néprajzi Múzeum további politikai fejlődése szempontjából személyem már nem lendítő, hanem inkább akadályozó tényező. Ennek felismerése arra késztet, hogy helyemre, ahol becsületes munkával igyekeztem helytállni, kérjem olyan vezető állítását, aki a múzeum s azon keresztül a tudomány és kultúrforradalom ügyét nálamnál jobban tudja előre vinni.”³⁴ Kérését, hogy muzeológusként maradjon az intézményben, és folytathassa kutatói tevékenységét, nem méltányolták. 1956. február 11-ei hatállyal Sárospatakra helyezték.³⁵

Az intézményben végzett munkája azonban utólag is igazolta, hogy jó vezetője volt a múzeumnak. Rendkívül nehéz időszakban komoly eredményeket tudott elérni olyan környezetben, mikor még az értékzérzés, a megmaradás is szinte megoldhatatlan kihívásnak tűnt. Az intézmény érdekében végzett munkája elismeréseként megkapta a Néprajzi Múzeum emlékérmét. Az itteni évek eredményeit is elismerve múzeumi területen folytatott kiemelkedő jelentőségű munkássá-

29 Néprajzi Múzeum, NMI 863-0332/955. 01–04.

30 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézet által 1950-től közösen kiadott folyóirat gondozását a Néprajzi Múzeum 1953-ban vette át. 1954-től a címe *Néprajzi Dokumentáció – Szovjet Néprajztudomány*, majd az 1954. évi 4. számtól már csak *Néprajzi Dokumentáció*, és ekkortól a KGST-országokbeli néprajzkutatók magyar nyelvű tanulmányainak közlése lesz az új irány.

31 E feladat részeként zajlott például a vidéki múzeumok kiállításainak fényképezetése a Néprajzi Múzeum fotócsoportja által. Az elkészített anyagot a minisztérium illetékes főosztályának is el kellett küldeni egy példányban (Néprajzi Múzeum, NMI 863-23-21/1955. 05–26).

32 Néprajzi Múzeum, NMI 1955. 01–04. 8630–5160/55.

33 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

34 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

35 Munkahelyváltozási értesítés Balassa Iván személyi iratai között a Néprajzi Múzeum irattárában.

gáért 1981-ben megkapta a Móra Ferenc-díjat is, mely a magyar muzeológusok legmagasabb állami szakmai elismerése (CsOMA 2002. 39). Ennek ellenére érdemes egy szempontra fölhívni a figyelmet a teljes életmű megítélésének optikájára is ügyelve.

Kodolányi János Balassa Ivánt 70. születésnapján köszöntő szövegében 1987-ben találóan jelezte a hazai tudományosságban kialakult és mind a mai napig rögzülni látszó általános értékeit: Balassa Iván is olyan néprajzkutató volt, „aki egész életében a tudományos munkán kívül nagyon sok szervező, irányító feladatra is fordította erejét és idejét. Mit lehet mégis maradandónak ítélni? Az életműbe beletartozik minden [...] a tudomány számára azonban mindennek előtt a kutatások írásban, nyomtatásban testet öltött eredményeit tekinthetjük a legmaradandóbbnak.” (KODOLÁNYI 1987. 8.)

Minden kutatói-muzeológusi életműre elmaradhatatlanul hatással van az érintett hivatali elfoglaltsága, adminisztratív munkaköreinek elkötelezett betöltése. Ez az a munka, melynek mérhető eredményei rendszerint nem publikációkban, tudományos fokozatokban realizálódnak, hanem az érintett intézmény működési feltételeinek biztosításában, sikeres fejlesztésekben. S ez az a tevékenység, melyre a nagy, nemzetközi téren is fokozott érdeklődést kiváltó programok „árnyékában” kevesebb figyelem hárul.³⁶ Arra a tevékenységi körre utalok, amelyre legjobb esetben a szigorúan vett szaktudományi munka akadályaként szokás hivatkozni. Megítélésem szerint ennek a nagy felelősséggel végzett munkának az utólagos elismerése elengedhetetlen, és minden bizonnyal pontosítja a teljes életmű értékeit és jellemzőit tükröző képet.

Balassa Iván rendkívüli körülmények között vezette a Néprajzi Múzeumot. Az intézmény közel százötven éves történetében több válságos periódus is szerepel, az 1950 és 1956 közötti évek sajátos kultúr- és tudánypolitikájának hatásai egyértelműen negatív környezetet teremtettek. A jelenkori múzeumi menedzsment által kiemelt jelentőségűként értékelt úgynevezett *stakeholder*ek egyáltalán nem segítették az intézményvezetői munkavégzést. A külkapcsolatok kényeszerű egysíkúvá válása, a politikai nyomásgyakorlás napi szinten érzékelhető befolyásoló jellege az intézmény vezetőjétől rendkívüli energiák mozgósítását igényelte. Igazgatói tevékenységének tapasztalatai azért is hasznosak a jelenkori múzeumi működés szempontjából, mert a mindenkori politikai hatalom által fönntartott intézményekben az egészséges és hiteles működés érdekében különösen fontos a saját intézményi lét kritikus szemlélete, a nyilvános vitákban születő érvek és válaszok diskurzusa és a hangsúlyos önreflexivitás. Ezen pontokra támaszkodhat az intézmények hitelessége, tudományos megítélése és identitásképző szerepvállalásának mértéke. Harmonikus állapot akkor jöhet létre, ha az államilag irányított és formált emlékezetpolitika nem terjeszkedik túl a területén, ha nem szorítja ki a nyilvános térből a tényleges tudományt. Balassa Iván igazgatása idején a számos akadályozó és korlátozó körülmény ellenére a Néprajzi Múzeum tudományos tevékenysége tovább működött, szakmai irányítószerepe megmaradt, gyűjteményei fejlődtek. S ezek a múzeumi szakemberek szemében az igazán fontosnak ítéltető eredmények, melyek hangsúlyozása különösen indokolt.

³⁶ Erre a jelenségre utal Bodó Sándor is (lásd BODÓ 2017. 636).

1. kép. Balassa Iván a karikás készítésének gyűjtése közben

Püspökladány, 1948

Manga János felvétele

Néprajzi Múzeum, F 92677

2. kép. Ortutay Gyula a Néprajzi Múzeum állandó kiállításában

Budapest, 1952

Franciscy József felvétele

Néprajzi Múzeum, F 259637

3. kép. Balassa Iván néprajzi gyűjtés közben

Hajdúszoboszló, 1948

Manga János felvétele

Néprajzi Múzeum, F 92693

4. kép. Balassa Iván, Vargyas Lajos és Kodolányi János a VII. Nemzetközi Néprajzi Kongresszuson Moszkva, 1964

Szolnoky Lajos felvétele
Néprajzi Múzeum, F 192730

BALASSA Iván

- 1950 A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása. Ethnographia, 61. évf. 109–112.
- 1951 A Néprajzi Múzeum története a Magyar Tanácsköztársaság alatt / L’histoire du Musée d’Ethnographie pendant la république soviétique hongroise en 1919. Ethnographia, 62. évf. 433–444.
- 1952a A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Ethnographia, 63. évf. 171–201.
- 1952b A Magyar Néprajzi Múzeum 1872–1952. (Kézirat.) Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: EA 32404.
- 1954 A Néprajzi Múzeum működése 1944–1954. Néprajzi Értesítő, 36. évf. 300–306.
- 1955a Néprajzi muzeológiánk tíz éve. Néprajzi Értesítő, 37. évf. 1–9.
- 1955b A Tiszaigari Munkaközösség munkája és eredményei. Ethnographia, 66. évf. 501–512.
- 1955c A népi demokrácia korszaka múzeumi anyagának gyűjtése és kiállítása. (Kézirat.) Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: EAD 10/b.
- 1961 Fejezetek a Néprajzi Múzeum történetéből. Sárospatak. (Kézirat.)
- 1997 A Néprajzi Múzeum történetéből (1944–1946). Magyar Múzeumok, 3. évf. 3. sz. 25–32.
- 2017 Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok. Sárospatak, Kazinczy Ferenc Társaság.

BALÁZS Géza – VOIGT Vilmos (szerk.)

- 1987 Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

BALOGH Balázs

- 1997 Tallózó a Néprajzi Múzeum kiadványai-ból. Magyar Múzeumok, 3. évf. 3. sz. 59–60.

BODÓ Sándor

- 2017 A muzeológus Balassa Iván. In BALASSA Iván: Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok. Sárospatak, Kazinczy Ferenc Társaság, 628–637.

BODROGI Tibor – VINCZE István

- 1962 Beszámoló a Néprajzi Múzeum 1961. évi működéséről. Néprajzi Értesítő, 44. évf. 5–25.

CSOMA Zsigmond

- 1987 A Munkaeszköz-történeti Archívum és a Georgikon Majormúzeum évfordulója. In BALÁZS Géza – VOIGT Vilmos (szerk.): Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 15–17.

- 2002 Balassa Iván. In BODÓ Sándor – VIGA Gyula (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, Pulszky Társaság – Tarsoly, 38–39.
- 2017 Balassa Iván íróasztalánál. In BALASSA Iván: Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok. Sárospatak, Kazinczy Ferenc Társaság, 603–613.

CSOMA Zsigmond – VIGA Gyula (szerk.)

- 1997 Európából Európába. Ünnepi írások a 80 éves Balassa Iván tiszteletére. Budapest, Néprajzi Látóhatár.

DOMANOVSKY György

- 1959 Tájékoztató a Néprajzi Múzeum anyagáról, működéséről és terveiről. 1–52. (Kézirat.) Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: EA 863-0206/1959.

FEJŐS Zoltán

- 2000 A Néprajzi Múzeum saját kiállításai 1946–1999. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 959–991.

HOFFMANN Tamás

- 1972 A Néprajzi Múzeum 100 éve. Néprajzi Értesítő, 54. évf. 5–18.
- 1974 A Néprajzi Múzeum 100 éve. Néprajzi Értesítő, 56. évf. 17–24.

KODOLÁNYI János

- 1972 A Néprajzi Múzeum kincsei 1872–1972. H. n., Népművelési Propaganda Iroda.
- 1974 A Néprajzi Múzeum működése. Néprajzi Értesítő, 56. évf. 34–47.
- 1987 Balassa Iván köszöntése. In BALÁZS Géza – VOIGT Vilmos (szerk.): Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 7–8.

KÓSA László

- 1989 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, Gondolat.

MORVAY Judit

- 1951 Munkaközösségek és munkacsoportok. Ethnographia, 62. évf. 1–2. sz. 226–229.

ORTUTAY Gyula

- 1977 Balassa Iván köszöntése. Ethnographia, 2–3. sz. 210–223.

ORTUTAY Gyula (főszerk.)

1977 Magyar néprajzi lexikon I. A–E. Budapest, Akadémiai Kiadó, 197.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2011 A magyar etnográfia tudománytörténete. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): Magyar néprajz I.1. Tájj, nép, történelem. Budapest, Akadémiai Kiadó, 39–125.

SELMECZI KOVÁCS Attila

- 1989 A Néprajzi Múzeum története. In SELMECZI KOVÁCS Attila – SZABÓ László (szerk.): Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest–Szolnok, magánkiadás, 7–27.
- 1997 Fejezetek a Néprajzi Múzeum történetéből. Magyar Múzeumok, 3. évf. 3. sz. 13–20.

SZENDREY Ákos – VINCZE István

1956 Beszámoló a Néprajzi Múzeum 1955. évi működéséről. Néprajzi Értesítő, 38. évf. 327–337.

TÁLASI István

1955 Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945–1955). Ethnographia, 66. évf. 1–4. sz. 5–55.

TERBÓCS Attila

2000 A Néprajzi Múzeum kiadványai. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 938–956.

K E M E C S I , L A J O S

Iván Balassa and the Museum of Ethnography

Marking the centenary of his birth, the study sums up the responsible activity carried out by Iván Balassa as director general of the Museum of Ethnography. Iván Balassa headed the Museum of Ethnography under exceptional circumstances. There have been several periods of crisis in the institution's 150 years, but between 1950 and 1956 the effects of the cultural and science policy resulted in an unquestionably negative environment. His activity as director general was an important influence in taming the official policy on culture. Iván Balassa's programme that focused on the institution's professional museological activity, record-keeping and collection building was of great significance. The role he clearly assumed was also important in making the museum's collection-building systematic, and aimed at full thematic and regional coverage. Despite the many obstacles and restrictions, under the direction of Iván Balassa the Museum of Ethnography was able to continue its scholarly activity, it continued to play a guiding role in the discipline and its collections grew.

A falumúzeumi osztály 1967-es megalakulása a Néprajzi Múzeumban

Célok és források

A múzeumok, közgyűjtemények történetének kutatása hazánkban is új lendületet nyert az utóbbi évtizedben. A mai szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum előtörténetét, alapításának jellemző eseményeit és az ezzel kapcsolatos dokumentumok válogatott gyűjteményét is megismerheti az érdeklődő az utóbbi évtizedekben készült feldolgozásokból. Ötven éve, 1967 áprilisában hosszú ideig elhúzódó előkészítést követően alakult meg a Néprajzi Múzeumon belül az úgynevezett *falumúzeum osztály*. Az ötvenéves évfordulóra tekintettel a szentendrei vállalkozás korai történetét elsősorban abból a szempontból kívánom bemutatni, hogy anyaintézményében, a Néprajzi Múzeumban milyen folyamatokat indított el, illetve milyen változásokat generált az alapítási időpontként megjelölt 1967-es esztendőben. További célom, hogy az egykori falumúzeumi osztály első vezetőjének, Erdélyi Zoltánnak a kapcsolódó tevékenységére is fölhívjam a figyelmet.

A megalakítás előzményeinek vázlatos felidézése is jelzi, hogy milyen komplex folyamatok vezettek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum előtörténetének megindításához: 1958. december 29-én az MTA Néprajzi Bizottsága megfogalmazta a különálló szabadtéri néprajzi múzeum iránti igényt. 1959. április 29-én zajlott a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett ankét a múzeum előkészítéséről. 1961. november 24-én a minisztérium ügyiratában megbízta a Néprajzi Múzeumot az előkészítő munkálatokkal. Az operatív szakbizottság 1962. január 26-án alakult meg. 1963 márciusában készült el a Minisztertanácshoz az előterjesztés a múzeum alapításáról. 1965 augusztusában főljegyzés készült az MSZMP Központi Bizottsága számára a múzeum ügyében, melyre reakcióként a Minisztérium múzeumi főosztálya a 68927/65. számú ügyiratban utasította a Néprajzi Múzeumot a Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozására. A Néprajzi Múzeumon belül kialakított *falumúzeum muzeológiai csoport* vezetésével 1967. január 27-én bízták meg Erdélyi Zoltánt, a szervezeti egységként kialakított *sabadtéri néprajzi gyűjteményi osztály* vezetésével pedig március 1-jén.¹

A magyarországi intézményrendszer 1967-ben zajló változásai az ideológiai irányelvekhez igazodva zajlottak. Ezek közé sorolhatjuk a szabadtéri néprajzi múzeum gondolatának évtizedek óta fel-felbukkanó elképzeléseihez éppen ebben az esztendőben kapcsolódó adminisztratív lépéseket is. A népi és nemzeti kommunista értelmiségiek érzékelhető térnyerése is összefüggésbe hozható a Néprajzi Múzeum aktuális tevékenységének központi befolyásolásával (STANDEISKY 2017. 21). Az állampárti kulturális szabályozás és a múzeumi területen levezényelt nagyarányú változtatások (például megyei múzeumi rendszer kialakítása) összefüggéseinek elemzése nem lehet célja ezen tanulmánynak, de a közvetlen intézménytörténeti vizsgálatok esetén is indokolt felhívni jelentőségükre a figyelmet.²

Az 1967-ben dokumentált személyi, munkaszervezési, intézményi struktúrát érintő változásokat eddig elsősorban az újonnan létrehozott szervezeti egység, az úgynevezett *falumúzeumi osztály* nézőpontjából vizsgálták a kutatók. A nézőpontváltás várhatóan az ötven éve lezajlott események értékelését komplexebbé és teljesebbé teheti. Az elemzéshez elsősorban egy korábban nem vagy csak részlegesen felhasznált forráscsoportot,

1 Vö. BALASSA M. 1989. 29, 30. Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattár, Erdélyi Zoltán főljegyzése, hagyatéki iratok, 18. doboz.

2 A kultúráirányítás szerkezetének elemzése múzeumi közegben legutóbb a Magyar Nemzeti Galéria összefoglaló igényű időszaki kiállításához készült kiváló katalógus tanulmányában is szerepel gazdag vonatkozó irodalom jelzésével (vö. STANDEISKY 2017. 16).

a Néprajzi Múzeum 1967-es esztendőben keletkezett és megőrzött irattári anyagait használok föl, illetve Erdélyi Zoltán hagyatékának a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba került, mélységében napjainkig földolgozatlan kapcsolódó dokumentumait. Az elmúlt évtizedekben készült dokumentumválogatások és -közlések elsőrendűen a Szentendrén képződött és megőrződött iratokra épültek. Ezek közül kiemelkedő jelentőségüként értékelhetjük a Vargha László hagyatékában megőrződött dokumentumok felhasználásával 2004-ben készült összefoglalást és hasonló másmegoldással közreadott iratgyűjteményt (KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004). Természetesen egy mégoly alapos forrásfeltáró kutatás sem helyettesítheti a közvetlen aktív szereplők visszaemlékezéseit, viszont érdemben kiegészítheti, esetenként pontosíthatja is azokat.³ Reményeim szerint a jubileum ösztönzőleg hat a hiteles visszaemlékezések összegyűjtésére és közreadására is.

A szabadtéri projekt a múzeumi feladatrendben

A Néprajzi Múzeum 1967-es évből származó irattári dokumentumai közel egy irat-folyóméternyi mennyiségben maradtak fenn az intézmény archívumában. Az 1967-ben keletkezett dokumentumok között tanulságos csoportot képviselnek a szentendrei projekttel kapcsolatban keletkezett foglalkoztatási iratok. Ilyennek ítéltető az új létesítményekkel kapcsolatban született *gondnoki megbízás* 1967. március 16-án. Bodrogi Tibor főigazgató, Erdélyi Zoltán osztályvezető és Pálkás Sándor aláírásával készült az a szerződés, amelyben Kozma Jánost bízzák meg aznapról június 30-ig a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gondnoki teendőivel. Érdekessége a határozott idejű szerződésnek, hogy 6., utolsó pontjában a Néprajzi Múzeum feltételes módon ugyan, de kötelezi magát arra, hogy a „szentendrei Szabadtéri Múzeum területén” lakást biztosít a gondnok számára.⁴ Az újonnan felálló szervezeti egység különböző feladataival kapcsolatban további – s feltűnően korlátozott idejű – foglalkoztatási dokumentumok is fellelhetők a Néprajzi Múzeumban, így az az értesítés is, mely szerint alkalmazták „Mendele Ferencet 1967. 8. 21. másodállásban a SZNM tervezési és egyéb műszaki teendőinek ellátására f. év július 16-tól szeptember 15-ig. heti 36 óras elfoglaltsággal, havi 1375 Ft-os munkabérral. Bodrogi Tibor főigazgató”.⁵ Szintén mérnöki munkával kapcsolatos Őrsi Károly *talajtani és klimatikus tervjavaslat* elkészítésére vonatkozó megbízatása, melyet rögtön az év elején, 1967. január másodikán kötöttek. Ebben az iratban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum területét 78 holdban adták meg. Figyelemre méltó, hogy a korszak szabadtéri muzeológiai praxisával egyezően a modern növénytelepítési koncepció kialakítását célozta a megbízatás, különös hangsúllyal az úgynevezett *népi botanikus kert* telepítési koncepcióját.⁶ A foglalkoztatási adatok között megtalálhatók a távoli településeken kiválasztott és bontásra kijelölt objektumok helyszíni őrzésével kapcsolatos szerződések is. A Néprajzi Múzeum által Kispaládon megvásárolt *Olajos-féle műemléki épületnél* 1967 júliusában alkalmazták Török Bertalant mint éjjeliőr.⁷ A szakmai kihívást jelentő építészeti tematika indokolta, hogy külső szakértőket is bevonjanak az intézmény munkatársaival együtt végzett munkába. Így került sor 1967 júliusában Barabás Jenő szaktanácsadói foglalkoztatására is, miként ezt a fennmaradt szerződés is igazolja.⁸

Az archívumban fennmaradt irattári dokumentumok alapján rekonstruálható az a stratégia, melynek részeként a Néprajzi Múzeum vezetése a hiánygazdálkodás körülményei között alkalmasnak ítélte a szentendrei projektet arra, hogy hivatkozási alapként igényeljen tevékenységéhez szükséges anyagokat – szolgáltatásokat és eszközöket. Már az esztendő elején, januárban az Ethnológiai Adattár osztályvezetőjeként K. Kovács Péter által összeállított igénylistában szerepel a *Skanzen hitelkeretére* vonatkozó utalás. K. Kovács javasolta, hogy a szakmutatók elkészíttetését, illetve a gyűjtőhálózat szervezését végző munkatárs foglalkoztatási költségeit a szabadtéri projekt forrásaira építve finanszírozzák.⁹ Ebbe a sorba tartozik például Kodolányi János főigazgató-helyettes 1967. december 4-én a

3 Vö. például FÜZES 2012. 305, 306; BERÉNYI-SÁRI 2017; SÁRI 2017. 114. Erre épült a Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban az évforduló alkalmából készített *Skanzen 50. Rendhagyó múzeumtörténeti kiállítás* – ötven történet ötven tárgy és ötven fotó köré szerveződve. Kurátor: Sári Zsolt.

4 NMI 177/1967. 01–02.

5 NMI 177/1967. 01–02., 782/1967. Számos éjjeliőr, időszakos foglalkoztatású munkatárs alkalmazásának iratanyaga fennmaradt ebből az évből (NMI 178/1967. 03–05). Így szerepel például 1967. június 12-i dátummal a Vargyas Gábor raktári kisegítőmunkára történő alkalmazására vonatkozó szerződés is (NMI 182/1967. 14/03–07., 618/1967).

6 NMI 182/1967. 14/03–07., 150/1967.

7 NMI 182/1967. 14/03–07., 746/1967.

8 NMI 181/1967. 14/01–02., 1–127/1967.

9 NMI 180/1967. 11–20., 9/1967–2.

Forte Fotoanyag Gyárnak írt levele: „Múzeumunknak egy nemzetközileg is fontos párizsi kiállítás és a Szabadtéri Múzeum tervezési munkái érdekében sok és kifogástalan minőségű fotólaboratóriumi munkát kell elvégeznie. Sok éves tapasztalataink szerint ez csak a Forte kipróbáltan jó minőségű anyagával érhető el. Kérem, hogy Franciscy József munkatársunk részére a múzeumunk számára megrendelt fotó anyagokat kiadni szíveskedjék.”¹⁰

Az intézmény 1967-es munkatervében az alapvető célkitűzések között már *súlyponti feladatként szerepel az Új Magyarország Néprajza kötetének előkészítését követően a szabadtéri néprajzi gyűjtemény munkálatainak beindítása, ennek során a részletes tervek kidolgozása és a költségvetési kereteknek megfelelően a megszerzett objektumok felépítése.*¹¹ A berendezésekhez szükséges tárgyak „felgyűjtése” is kiemelt feladata az intézménynek.

A szervezeti egységek összefoglaló jellegű tervei között Erdélyi Zoltán felelősségének megjelölésével 1967-re vonatkozóan az alábbi feladatok szerepeltek: „1. A Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény [áthúzva a Múzeum megnevezés!] épületkiállítás terveinek készítése, Erdélyi Z. – Mendele F. – Szolnoky L. 2. Egy szobabelső gyűjtése Anarcson Jávor Katalinnal, gyűjtés Mura-szemenyén Csilléry K. 3. Konyhabelső kerámia gyűjtése Mura-szemenyén és Anarcson, Kresz M. 4. A szatmári falurész felállításának tudományos előkészítő munkái, Morvay J. – Molnár M. 5. A szatmári egység lakóházai kerámia berendezés-tervének elkészítése, gyűjtése, István E. 6. A sárréti együttes tervének kidolgozása, Molnár B. 7. Egy dunántúli együttes tudományos előkészítése, Boross M. 8. Malomberendezéssel kapcsolatos gyűjtés, Hegyi I. 9. A Szabadtéri Gyűjtemény területén kiszolgáló épület tervének elkészítése. 10. Négy objektum végleges felállítása a gyűjteményben, Mendele F. 11. A Gyűjtemény számára objektumok felderítése és megszerzése, Erdélyi Z.”¹²

Sajátos módon azonban a megőrződött egyéni munkatervekben már csak szórványosan bukkannak a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatos tevékenység. Így például Molnár Mária és Morvay Judit mesterséggyűjteményben tervezett feladatai között szerepeltetik „A Szabadtéri Múzeumban a szatmári falurész felállításának tudományos előkészítési munkáit.” Némi optimizmust érzékeltet a feladat teljesítésével kapcsolatban, hogy az előzetes elképzelés szerint ez *mindössze öt napot (!) vesz majd igénybe*. Kodolányi János egyéni munkatervében első helyen szerepelteti az „ormánsági együttes tudományos előkészítését az ormánsági gyűjtések folytatása 7 nap, egyes objektumok megvételében szakértői közreműködés 7 nap”.¹³ Erdélyi Zoltán egyéni munkatervében szerepel egyedül érdemi súllyal a szabadtéri néprajzi gyűjtemény. A *programterv* és az *1968–69-es operatív terv kidolgozása* összesen hatvannapos, míg a szükséges dél-zalai népi építkezésre vonatkozó „*téماغyűjtés*” tizenöt napos elfoglaltságként került be a tervbe.¹⁴ Ezek a gyűjtések a korabeli politikai, határrendészeti előírások miatt sajátos iratok létrejöttét is generálták.¹⁵ Fennmaradt az őriszentpéteri, szalafői, kőszegi tárgyvásárlásokra utazó múzeumi munkatársak határsávbelpései engedélye, melyben részletes személyleírás is szerepel. Innen tudjuk például, hogy dr. Szolnoky Lajos 1967 februárjában „közepes termetű, barna szemű, ősz hajú, ovális arcú és különös ismertetőjél nélküli férfi” volt.¹⁶ A leírás szerint „barna hajú és barna szemű, ovális arcú” Molnár Mária néprajzi gyűjtés és tárgyvásárlás céljára Győr-Sopron és Vas megye területére többszöri belépésre jogosító irattal is rendelkezett 1967 második felében.¹⁷

Módszertani szempontból sajátos megoldásra utal a fennmaradt munkatervben szereplő, az egyéni tudományos érdeklődési témákat és köröket, illetve a specializálódást messzemenően figyelembe vevő feladatrendelési megoldás. Az utóbbi évtizedekben már föl sem merülhetett, hogy egy-egy épület berendezési tervét anyag szerinti megoszlásban készítik el, illetve gyűjtik össze a muzeológusok. A Néprajzi Múzeum hosszú idő alatt kimunkált gyűjteményi struktúrája azonban alapvetően befolyásolta a szabadtéri kiállítással kapcsolatos feladatmegoszlást. Az intézmény részletes munkatervét előkészítő anyagok és a végleges leadott munkaterv

10 NMI 177/1967. 01–02., 1111/1967.

11 NMI 177/1967. 01–02. A Néprajzi Múzeum 1967-es munkaterve. Készült 1966. szeptember 12-én.

12 NMI 177/1967. 01–02. A Néprajzi Múzeum 1967. éves munkaterve.

13 NMI 177/1967. 01–02. Molnár Mária és Morvay Judit, Kodolányi János munkatervei.

14 NMI 177/1967. 01–02. Erdélyi Zoltán munkaterve.

15 Külön okmány volt szükséges Boross Marietta meglévő határárvezeti belépési engedélyének az 500 méteres határsávba való belépést is lehetővé tevő kiegészítéséhez, „melyre azért van szüksége, mert a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a Vas vm-ben lévő Vaskeresztes-i pincesorból választ ki egyet, ami lebontásra és felhozatalra kerül” (NMI 181/1967. 14/01–02., 943/1967. Belügyminisztérium Határőrség Parancsnokság, 1967. október 6. Az SZNM épületjegyzékébe nem került vaskeresztesi pince.

16 NMI 182/1967. 14/03–07., 156/1967.

17 NMI 182/1967. 14/03–07., 752/1967.

sem tartalmaznak utalást a szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatos raktározási, adattári vagy állományvédelmi tevékenységre vonatkozóan. Megítélésem szerint ez annak a jele is lehet, hogy az elvi döntés ugyan megszületett a kiemelten jelentős feladatra vonatkozóan, de az ezzel kapcsolatos érdemi és tényleges részletes feladatrendet nem alakították ki, és a Néprajzi Múzeum munkatársai sem érezték közösen megvalósítandó összintézményi feladatnak a szentendrei projektet.

Az év indításánál az új múzeumi feladat leginkább átgondolt és értelemszerűen a tervezéshez szükséges módon egzakt számokat és költségeket is tartalmazó szerepeltetése a Néprajzi Múzeum gazdasági hivatala által összeállított anyagban található. Az intézményi költségvetés indoklása-ként készített dokumentumban a Néprajzi Múzeum osztályai között már szerepeltetik a *szabadtéri osztályt*. Ebben a költségvetést alátámasztó dokumentumban olvasható, hogy „A Néprajzi Múzeumnál 1967. évben új feladatként jelentkezik a Szabadtéri Néprajzi Múzeum [sic!] megszervezése. Az újonnan létesítendő Szabadtéri Osztály készíti majd el a tudományos tervet, kijelöli a vidéken lebontandó és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépítésre kerülő objektumokat, gondoskodik az egyes objektumok helyszíni szemléről, esetleges védetté nyilvánításáról és azok megvásárlásáról, továbbá az egyes megvásárolt vidéki objektumok lebontásáról, felszállításáról és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban történő felépítéséről. Ugyancsak gondoskodik arról, hogy a Néprajzi Múzeum Restauráló műhelye a Központi Muzeológiai és Technológiai Csoporttal együttműködve kidolgozza a megfelelő eljárásokat és a gyűjtemény objektumai és berendezési tárgyai konzerválására.”¹⁸

A részletes költségvetési rovatok között az alábbi tételek jelennek meg: „A szervezés alatt álló Szabadtéri Néprajzi Múzeumba beépítendő objektumok műszaki tervei aprólékos rajzainak elkészítéséhez egy fő technikus beállítása feltétlenül szükséges, melynek kapcsán egy 7458 ksz. státust havi 1.800 Ft alapfizetéssel kérünk, ami évi viszonylatban 21.600. A Szabadtéri múzeum mintegy 70 holdnyi területén felépített objektumok őrzésére egy 7475 kulcsszámú 12 órás éjjeliőr státus szükséges havi 1.500 Ft alapfizetéssel, ami egy évre 18.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumba tervezett objektumok lebontásával, szállításával és újbóli felépítésével kapcsolatos új igényként jelentkező napszámokért 10.000 óra á. 8 Ft 80.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a vidéken lebontandó és felszállítandó objektumokkal kapcsolatos kiszállításokra mintegy 6 fő részére igényünk 21.000. Reprezentáció. A Szabadtéri Néprajzi múzeum szervezése kapcsán megnövekedett a hivatalos és a külföldi vendégek száma. Ezért havi 50 Ft-os, azaz egész évi 600 Ft fejlesztést kérünk, ami egész évre 2.200. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei mintegy 75 holdat kitevő területének rendezési és parkosítási költségeire kérünk 300.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezése kapcsán a felszállított objektumok és azok berendezési tárgyai restaurálására ill. konzerválására kerülnek, melynek költség kihatása az előzetes számítások szerint mintegy 150.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a vidéken lebontott objektumoknak a helyszínről való felszállításának költsége a gyűjteménybe (10 épület × 10.000 Ft) 100.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei részlege 1967. évben kezdi meg működését, ami telefon nélkül nem képzelhető el. Tekintettel arra, hogy a szóbanforgó 75 holdnyi területen egyetlen telefon sincs, ezért új telefon oszlopokat kell építenünk, melynek költsége az évi interurbán beszélgetésekkel együtt 50.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum posta költségei többletköltséget jelentenek 25.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum vidéki objektum kijelölési és bontási, továbbá a szentendrei gyűjteményben felállítandó objektumok berendezési tárgyainak gyűjtőútján kapcsolatos költségekre új igényünk (330 nap á. 60 Ft) 20.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei gyűjteményében kerülő objektumok és azok berendezési tárgyainak – különleges figyelemmel a veszélyeztetett objektumokra – vásárlására új igényünk 600.000.”¹⁹

A fentiekben idézett költségvetési indoklás több szempontból is tanulságos forrás. Egyrészt olyan részletekbe menő költségvetési tervezés elemeit tartalmazza, mint a megnövekedett *hivatalos delegációk reprezentációs igényei, a feketekávé stb.* ára.²⁰ Másrészt a tételeknek a Néprajzi Múzeum korábbi években működő költségvetéseivel, illetve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósítását érvként és indokként szerepeltető tétel-ekkel való összevetésekor megállapítható, hogy az intézményvezetés a „projekt” finanszírozásával kívánt számos, korábban nem, vagy nem elégséges módon finanszírozott költséget fedezni. Összességében a szen-

18 NMI 177/1967. 01–02., 5/1967. A Néprajzi Múzeum 1967. évi költségvetésének indoklása.

19 NMI 177/1967. 01–02., 5/1967. A Néprajzi Múzeum 1967. évi költségvetésének indoklása.

20 Ilyen speciális érdeklődésű delegációk egyébként az év végén készített jelentés részletesen kidolgozott vonatkozó részei szerint nem érkeztek 1967-ben a múzeumba.

tendrei feladatok a Néprajzi Múzeum költségvetésében igényként több mint nyolcvanszázalékos növekedést jelentettek 1967-ben. Egyértelmű, hogy egy ilyen volumenű projektnek a teljes intézményi működésben is érdemi súllyal kellett volna megjelennie.

Azonban ez annak ellenére nem volt így, hogy a Könyves Kálmán körüti rossz állapotú, nem múzeumi funkcióra készült és szűkös épületben 1967-ben már nem készültek kiállítások, és az ismeretátadási tevékenység néhány tervezett külső helyszíni vándorkiállításra és előadásra szorítkozott.²¹ Számos külső megkeresés is elérte a helyhiány miatt kényszerből bezárt múzeumot, azzal a szándékkal, hogy vándorkiállításokon mutassa be gyűjteményét. Ezek kényszerű és diplomatikus elhárítása – a megnövekedett feladatokra, így a szabadtéri programra is hivatkozva – rendszeres kihívást jelentett az intézmény vezetésének. Annak érdekében, hogy érzékeltessem a korabeli bonyolult összefüggéseket, egy Kodolányi János főigazgató-helyettes által Gunda Bélának írt levélből idézek: „Tibornak írt leveledre illetékességből én válaszolok. Valóban szép Lükő Gábornak az a gondolata, hogy finnugor anyagunkból készítsünk vándorkiállítást. Azonban nem minden szép gondolat valósítható meg olyan könnyen. Egy jó vándorkiállítás megtervezése és elkészítése nem csekély munkát és időt igényel... joggal föl lehetne vetni, hogy az Októberi Forradalom évfordulójára is rendezzünk. Anyagunk ehhez is lenne... azonban sem helyünk, sem pénzünk nem lenne a kiállításra, arról nem is szólva, hogy föltétlenül több munkát kellene fordítanunk az előkészületekre... hálásan köszönjük, hogy figyelmet fordítottál erre a kérdésre.”²² A hivatalos és aktuális kultúrdiplomáciai megkeresések is elérték a bezárt Néprajzi Múzeumot. Erre utal Bodrogi Tibor levele: „hivatkozással fenti számú ügyiratra közlöm, hogy az 1968–1970-es években a Néprajzi Múzeum külföldi kiállítást nem tervez, mivel helyiség hiánya miatt viszonzásként kiállításokat fogadni nem áll módunkban.”²³

Hasonló helyzetről árulkodik az a fönntmaradt dokumentum, melyben a helyhiánnyal küzdő Néprajzi Múzeum vezetőjeként Bodrogi tájékoztatja Ortutay Gyulát, hogy Kovács Ágnes és a Mesearchívum számára korábban biztosított helyiségre a szerveződő Szabadtéri Néprajzi Múzeum igényei miatt szüksége van az intézménynek.²⁴ Miután a *Néprajzi Kutató Csoport* végleges elhelyezésére vonatkozóan a Magyar Tudományos Akadémia részéről *Patyi Sándor szaktitkár* által aláírt levélben kérték két helyiség átmeneti biztosítását („az Osztály mindent megtesz, hogy a problémát megoldja”) a múzeumtól, Bodrogi ideiglenesen engedélyezte ezt.²⁵

Ezen intézkedésekkel párhuzamosan a fönntmaradt iratok tanúsága szerint a múzeumi gyűjteménytári munka gyakorlatilag az új szabadtéri feladattól függetlenül terveződött, és a Néprajzi Múzeum munkatársainak egyéni munkatervei alapvetően a személyes tudományos céljaikat elősegítő feladatokat tartalmaztak. Hasonló módon igazolja az új feladat részleges szervülését például a Néprajzi Múzeum 1967-re tervezett kiutazási javaslata, melyben számos szocialista országba tervezett kutatóutat szerepeltettek, de egyetlen olyan célt és alkalmat sem, amely bármilyen szinten kapcsolódott volna az új szabadtéri feladat előkészítéséhez.²⁶ Az úgynevezett dologi költségek jelentős növekedése nem kapcsolódott érdemi személyi fejlesztésekhez sem a tudományos, sem a szükséges háttérfeladatokat végző munkakörök esetében. Ugyan a költségvetési tervben új feladatként hivatkoznak a szabadtéri teendők forrásigényére, de a Néprajzi Múzeum már évek óta nevesített felhasználási keretet szerepeltetett az intézményi költségvetéseiben, persze lényegesen szűkebb forrással.²⁷

Tanulságos a Néprajzi Múzeum 1967-es munkatervének és tervezett költségvetésének további sorsa is. A fenntartó Művelődésügyi Minisztérium részéről a

21 Igaz, hogy ezek között olyan, a teljes szakág szempontjából kiemelten fontos projekt is szerepelt, mint a párizsi Musée de l'Homme-ban Fél Edit által rendezett korszakos jelentőségű tárlat, melynek előkészítése az év kiemelt feladata volt (NMI 178/1967. 03–05., 54/1967).

22 NMI 178/1967. 03–05., 251/1967.

Kodolányi János levele, 1967. március 31.

23 NMI 178/1967. 03–05., 750/1967.

24 „[...] erre a helyiségre – vagy bármely más, a Kutatócsoport által jelenleg elfoglalt helyiségre – feltétlenül szükségünk van” (NMI 183/1967. 21–24., 109/1967).

25 NMI 183/1967. 21–24., 210/1967.

26 NMI 177/1967. 01–02., 32/1967. Kiutazási javaslat a szocialista országokba 1967-ben.

27 Így például az 1962. évi költségvetésben a Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény felhasználási kerete összesen 100 000 Ft volt, melyből 10 000 Ft a helyszíni szemlék, 8000 Ft a tudományos vizsgálatok, valamint 82 000 Ft az építmények megvásárlása és annak kapcsolódó költségei voltak (KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004. 125). Egy 1964 szeptemberében készült javaslat szerint „A Néprajzi Múzeum létesítsen a jelenlegi szervezete keretében és a meglévő osztályaival összhangban Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény feladatát ellátó osztályt.” Ezzel a javaslattal együtt 1965-től évente körülbelül 1 000 000 Ft-os kiegészítő célzott költségkeretet láttak indokoltnak, de ezt soha nem kapta meg a múzeum (KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004. 142, 143).

beérkezett tervet és költségvetést értékelve hangsúlyozták, hogy a vonatkozó költségvetést az előző éves szinten biztosítják azzal, hogy a szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatos költségeket központi keretből biztosítja a minisztérium. Az irat minisztériumi előadója egyébként a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum későbbi főigazgatója, Füzes Endre volt.²⁸

Az intézmény vezetőjeként Bodrogi Tibor igyekezett a korszak jellemző döntéshozatali mechanizmusaira is ügyelve előrevinni a szabadtéri projekt ügyeit. Ezt igazolja az illetékes Molnár János miniszterhelyettesnek írt, 1967. március 24-én kelt levelének több részlete is: „...tájékoztatni kívánlak Erdei Ferenc elvtárral folytatott mai megbeszélésünkről... szükség esetén támogatás olyan személyeknél, akiknél ez felmerül és eredményes lehet, továbbá az ügynek erkölcsi támogatása minden lehetséges módon; [...] Erdei elvtárs oda hat a megyei szervezeteken keresztül, hogy a megyei tanácsok egy-egy objektum megszerzését vállalják... Meglehet, hogy április folyamán kénytelenek leszünk közvetlenül hozzád fordulni, amennyiben általunk el nem hárítható gazdasági nehézségek [...] a munka normális menetét veszély fenyegeti (pl. ma tudtam meg, hogy az 1.000.000- Ft-os költségvetés folyósítására még nem került sor, mivel a Gazdasági Igazgatóság vagy a Főosztály – ezt most nyomozzuk – elmulasztotta a Pénzügyi Főosztálynak a negyedéves bontást előterjeszteni).”²⁹

Természetesen a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum ügyeinek súlyát az intézmény működésében nehéz kiragadott példák és hivatkozások alapján hitelesen megítélni. Az mindenesetre egyértelműen kirajzolódik, hogy a Néprajzi Múzeum számos működési-finanszírozási, funkcionális és személyügyi problémáját az új, kiemeltnek ítélt tevékenységre hivatkozva látta megoldhatónak az intézmény vezetése. Ettől függetlenül az ügynevezett hétköznapi működéshez kapcsolódó iratok mellett különös súllyal jelentkezett a Könyves Kálmán körüli múzeumépület alkalmatlan és rendkívül szűkös helyzetének kérdése a dokumentált feladatok között.³⁰ Sem a korábban a fenntartó minisztérium által konkrétan megígért szükséges udvari raktárépület megépítése, sem a szükséges kiegészítő raktári polcrendszer, sem a *tetőzet megjavítása* nem valósult meg, pedig ennek elmaradása miatt arra kényszerültek, hogy *a tárgyak megrongálódásának megakadályozása végett kiűrtsék az érintett raktárt.*³¹

A havi rendszerességgel tartott osztályvezetői értekezletek jegyzőkönyvei a tárgyalt témákon keresztül keresztmetszetet nyújtnak a múzeumi munkáknak s azokon belül a szabadtéri projekt helyzetének is. Az 1967. február 6-án készült jegyzőkönyvben Erdélyi Zoltán meg szervezeti bizalmi titkári funkciójában vett részt. A hatodik napirendi pontban (az asztalosműhely, a statisztikai gyűjtemény, a rajzgyűjtemény, a nyomtatvány selejtezése, a népzenei osztály ügyei után) Erdélyi jelzi, hogy „a Múzeumi Főosztály részére az Országos Szabadtéri Múzeum tervét a mérnökök II. 25-re elkészítik. A kerítést megrendelték. Az idei épületek részletes felmérésénél 5 épületet vállaltak.” Bodrogi Tibor tájékoztatja a jelenlévőket, hogy „Molnár János elvtárs február végére ígérte a skanzen bizottság összehívását. Kétféle bizottság lesz: operatív és országos. Pálinkás Sándor beszámol az Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum pénzügyi tervéről. A hitel február közepére meglesz.”³² Ezek a szikár mondatok a szabadtéri projekt új dimenzióba kerülését (lásd Molnár János szerepvállalása, bizottságok létrejötte, külön költségvetési forrás!) adják hírül annak ellenére, hogy a Néprajzi Múzeum összintézményi tevékenységében továbbra is alárendelt helyzetet rögzítettek a dokumentumok a projektre vonatkozóan.

1967. március 6-án Erdélyi Zoltán már mint megbízott osztályvezető vett részt az értekezleten. Az *elektromos hálózat állapota, a térkép- és statisztikai gyűjtemény ellenőrzése és a fotólaboratórium tevékenységének* értékelését követően a negyedik napirendi pontban Pálinkás Sándor gazdasági igazgató *ismertette a szabadtéri múzeum költségvetését (1 800 000 Ft)*. Az egymondatos említést követően az épületet ért *viharkárról, az elkészült vakukamráról, az udvari járdáról és az attika*

28 NMI 177/1967. 01–02., 6/1967. 1966. december 20. dátummal küldött 68424/66. ügyiratszámú értékelés.

29 NMI 178/1967. 03–05., 524/1967. 1. p.

30 Az 1967. április 10-én tartott osztályvezetői értekezleten Bodrogi Tibor bejelentette, hogy „bizonyosnak látszik, hogy ebben az épületben maradunk véglegesen” (NMI 179/1967. 06–10.). Jegyzőkönyv. 1967. április 10. 2. p. Az intézmény elhelyezésével kapcsolatban Bodrogi Tibor már 1966. április 21-én kelt feljegyzése szerint – az előző tervekkel ellentétben – a Néprajzi Múzeum új épületének a Várban történő felépítésére nem kerül sor. Ezért azzal a kéréssel fordulok a Múzeumi Főosztályhoz, szíveskedjenek [...] megfelelő helyet biztosítani a Néprajzi Múzeum jelenlegi épületéhez kapcsolódóan, az épületben helyetfoglaló Szechenyi István Gimnázium helyiségeinek átadásával és egy új szárny építésével.” (NMI 178/1967. 03–05., 327/1966.

31 NMI 177/1967. 01–02., 371/1967. Feljegyzés, 1967. május 3.

32 NMI 180/1967. 11–20.

miatti beázásról emlékezett meg a jegyzőkönyv.³³ Részletesebben tesznek említést az 1967. szeptember 4-i osztályvezetői jegyzőkönyvben a szabadtéri projektről. Erdélyi Zoltán itt már kinevezett osztályvezetőként szerepel a résztvevők névsorában. Az ülés második napirendi pontjában annyit rögzítettek, hogy „Erdélyi Zoltán beszámol a SzNM-mal kapcsolatos kisajátításokról. A kiszállított anyag konzerválása folyik kint Szentendrén a felépített szin alatt, ahol az anyagot eső elől is meg tudják védeni. Jelenleg a szatmári rész összeállítása folyik.” Ezt követően Bodrogi Tibor bejelentette, hogy 1967. október 14-én a múzeum dolgozóinak részvételével az első objektum felavatására kerül sor. Szolnoky Lajos tájékoztatta az értekezletet, hogy „a 16 tájegységből 3-egység épületkiválasztása megtörtént, 4 további egység kiválasztására az értekezlet szept. 5-én ül össze. A többi is hamarosan sorra kerül. Az egyes csoportokról készült fényképeket, megfelelő alaprajzokat okt. 6-ig kell leadni a további tervezés miatt. Az értekezleten született határozat szerint megfontolás tárgyává kell tenni, hogy a jövőévi kiadványtervbe – bevégyenek-e egy 10 íves kiadványt, melyben a SzNM számolna be munkájáról. Szolnoky Lajos a *Néprajzi Értesítő* következő évi számába az SzNM részére megfelelő mennyiségű helyet biztosít.”³⁴ A kép teljességéhez lényeges adalék, és jól jelzi a kiemeltnek ítélt tevékenység tényleges intézményi aktivitását, hogy a *Múzeumok Központi Igazgatóságának* 1967. július 7-én megküldött első félévi tervteljesítő adatok között semmilyen utalás nem szerepelt a szentendrei feladatra vonatkozóan.³⁵ Ez annak ellenére így volt, hogy a Néprajzi Múzeum részéről rendszeresen, a feladat valós és tényleges súlyát egyre inkább megtapasztalva megfogalmazódtak a fenntartó és ellenmunkázó állami szervek felé a jelzések, illetve igények.

A megvalósítás terve és költségei

A rendkívüli gyorsasággal elvárt, szoros határidővel megvalósított intézményi éves költségvetési tervezéstől függetlenül a múzeum munkatársai kidolgoztak egy részletes és adatsorai alapján lényegesen átfogóbb fejlesztési igényt is. A napjainkban is rendszeresen elvárt úgynevezett középtávú tervezés jegyében a Néprajzi Múzeum főigazgatója, Bodrogi Tibor és gazdasági igazgatója, Pálinskás Sándor 1967. május 16-án elkészítette az 1968–1970 közötti időszakra lebontott költségvetési forrásokat is megjelölő koncepciót. Ebben már 1968-ban további két, 1969-ben pedig újabb három muzeológust is szerepeltettek a feldolgozó- és szervezőmunkára.³⁶ Összesen 31 fős fejlesztést láttak elkerülhetetlennek. A speciális szabadtéri szakági tevékenység messzemenően indokolta a gondnok, kapusok, könyvelők, adminisztrátorok és restaurátor (egy fő!) mellett három kertész, hat kerti munkás (!), négy ór szerepeltetését. A még csak terven szereplő épületek javítását, gondozását négy szakmunkás foglalkoztatásával ítélték biztonságosan megvalósíthatónak. További tizennégy részfoglalkozású alkalmazottat is szerepeltettek az elképzelésben. Érdemes az így negyvenöt főre tervezett létszámot összevetni a Néprajzi Múzeum teljes aktuális létszámával (több mint a kétharmada az anyaintézmény munkatársi létszámának, amely abban az évben hetven fő volt, közöttük harminc kutató), illetve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum működésének korai évtizedeivel is (többszöröse a megvalósult tényleges létszámadatoknak).

Egészséges optimizmust vagy túlzott derűlátást tükröz az igénylista azon tétele, mely a *szabadtéri múzeum szervezésével kapcsolatos kiküldetéseket* kizárólag az 1968-as évben jelzi indokoltnak, illetve az *objektumok vásárlásával kapcsolatos kiküldetéseket* is csak 1968–1969-ben szerepelteti költségeikkel egyetemben.³⁷ Ellentmondás van abban, hogy az *objektumok építésével kapcsolatos téglá, cement stb.*, valamint ezek *konzerválási költségei* is egyedül 1968-ban jelentkeznek, miközben a szükséges objektumok megszerzését még 1969-ben is részben helyszíni vásárlásokkal tervezték. A szabadtéri gyűjteményhez közvetlenül köthető tételek között felbukkannak a Néprajzi Múzeum egyéb célfeladatai is, így például a *nyilvántartási munka kapcsán szükséges szakkatalógusok* (30 000 Ft) tétele vagy a *könyvek árának emelkedéséből fakadó pluszigény* (30 000 Ft) is. Tudománytörténeti szempontból is informatív, hogy ebben az igénylistában szerepeltette az intézmény a *magyarság néprajzával* kapcsolatos különféle költségeket is (20 000 Ft). Ezeknek a tételeknek a jelentősége eltörpül a szentendrei feladathoz rendelt költségekhez viszonyítva, hiszen 1967-ben

33 NMI 180/1967. 11–20., 223/1967.

34 NMI 180/1967. 11–20. Jegyzőkönyv osztályvezetői értekezletéről, 1. p.

35 NMI 177/1967. 01–02., 582/1967. Kimutatás, 1967. július 7.

36 NMI 179/1967. 06–10. Fejlesztési igény, 1967. május 16.

37 NMI 179/1967. 06–10. Fejlesztési igény, 1967. május 16. 2. p.

1 328 000 Ft, 1968-ban 453 000 Ft, míg az addigra lényegében megvalósuló feladatok miatt már csak 207 000 Ft kiegészítőforrás-igényt szerepeltettek a vezetők.

Talán ebből a tervből eredeztethető az a sokszor felmerülő s a mai fejlesztések értékével nehezen összevethető meghökkenítő információ, hogy eredetileg csak hároméves munkaként és kevesebb mint kétmillió forintos költséggel képzelték el a szentendrei projekt megvalósítását.³⁸ Persze az is nyilvánvaló, hogy mindez csak a már működő intézményi költségvetéssel összehangolt kiegészítő forrást jelentette elsősorban, és számos elemét a ténylegesen szükséges költségeknek egyáltalán nem tartalmazta, még jelzésként sem. A teljes megvalósításra vonatkozó kalkulációk ennél a májusban készített igénylistánál nagyságrenddel nagyobb forrásigényt jeleztek már a tervezés korai fázisaiban is.

1967. július 11-én készült a Pest megyei Tanács Tervező Irodában a *szentendrei szabadtéri múzeum* beruházási programjára vonatkozó jegyzőkönyv, melyben csak a létesítmények előkészítése (például *útkorrekció, belső utak, tereprendezés* stb.) 29 200 000 Ft-os tételként szerepel (KATONÁÉ SZENTENDREY 2004. 185, 186). 1967. szeptember 27-én pedig a Molnár János miniszterhelyettes számára készített feljegyzésben már az arra az évre rendelkezésre álló 4 700 000 Ft-os forrás felhasználási elképzelését és a következő évre átkerülő finanszírozandó tevékenységet is számba vették (KATONÁÉ SZENTENDREY 2004. 187, 188). A munka megvalósításának tervezett határidejére vonatkozóan már egy 1967 februárjában keletkezett tájékoztató anyagban is az szerepel, hogy „a munkálatok 1967-ben indulnak meg, és mintegy 10 évig tartanak”.³⁹ A korabeli iratokban is a kezdetektől szerepeltek pontosabb adatok. Így például a Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága által küldött meghívóban, amely szerint: „1967. március 23-án (csütörtök) 10 órakor tartandó helyszíni szemlére kerül sor. Szíves tájékoztatásul közöljük a beruházásra vonatkozó főbb adatokat. Megnevezését: Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum. helye: Szentendre, Szabadságforrás a 0295 és 0420 hrsz telkek és környéke 67 kat. hold területen tárgya: népi műemlékek múzeumszerű bemutatása költsége: 27 millió forint.”⁴⁰

Alig egy hónappal az 1967 májusában összeállított *fejlesztési igények* megszületése után újabb, ezúttal szervezeti és strukturális javaslatot is készített a Néprajzi Múzeum. A június 28-ai dátummal a minisztériumi Múzeumi Főosztálynak küldött anyagban Bodrogi Tibor főigazgató így indokolja a változtatások szükségességét: „A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkálatainak teljes beindulása során meggyőződünk arról, hogy a jelenlegi szervezeti keretek a nagyarányú program zökkenőmentes és gyors lebonyolítására elégtelenek.” A különböző feladatokat a múzeum egyes részlegei végzik, és a koordináló-irányító feladatokkal a „főigazgató vagy helyettese nem tudnak a kellő elmélyültséggel foglalkozni. Ugyanakkor már most szüksége mutatkozik annak, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum jövőbeni szervezetét legalább csírájában kialakítsuk és a szervezet kiépítésére mind belső átszervezéssel, mind pedig a fejlesztés révén megszerzett új munkaerők beállításával megtegyük a kívánt lépéseket.” (KATONÁÉ SZENTENDREY 2004. 188, 189.) A javaslat szerint Szolnoky Lajos lenne a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és az új *Magyarország néprajza* ügyeinek intézője főigazgató-helyettesként, az anyagi kultúra osztály vezetőjét, Kodolányi Jánost pedig második főigazgató-helyettesként a Néprajzi Múzeum részlegeinek ügyeivel bíznák meg.⁴¹

Feladatrend és teljesítés

Arra vonatkozóan, hogy a megszokott feladatrendet milyen szinten alakították az új szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatos célfeladatok, egyértelmű jelzés szerepel egy, egyébként a Néprajzi Múzeum általános működését vizsgáló és azt számos ponton szabálytalannak és hiányosnak ítéző úgynevezett *Rendszeres revizori ellenőrzésről készült emlékeztető* egyik pontjában: „A Múzeumi Főosztály december hó 15-ig írásban közli a Néprajzi Múzeum főigazgatóságával a Skanzenbe kerülő népi építészeti objektumok megvásárlásának lebonyolítására vonatkozó elvi álláspontját, továbbá december hó 10-ig a munkaidőben végzett falufelmérések tiszteletdíjaira vonatkozó rendelkezéseit.”⁴² Ezek szerint gyakorlatilag a fenntartó által nem volt szabá-

38 NMI 179/1967. 06–10. Fejlesztési igény, 1967. május 16. 3. p.

39 NMI 178/1967. 03–05., 05/1967. Tájékoztató a Szabadtéri Néprajzi Múzeumról. Bodrogi Tibor, 1967. február 21.

40 NMI 178/1967. 03–05., 198/1967.

41 1967. július 17-én kelt Kodolányi János főigazgató-helyettesi megbízása (NMI 181/1967. 14/01–02., 670/1967.).

42 NMI 177/1967. 01–02., 1094/1967. Rendszeres ellenőrzésről szóló jelentésre vonatkozó emlékeztető, 1967. november 27.

lyozva a kiemeltnek tekintett feladat megvalósításával összefüggő legalapvetőbb mechanizmusok rendszere sem. Az sem váratlan vagy meglepő, hogy az irattár szerint az emlékeztetőben szereplő időpontokig nem küldött a fenntartó minisztérium semmilyen elvi álláspontot vagy útmutatást sem. Az ebből fakadó felelősség viszont egyértelműen a Néprajzi Múzeum vezetőit terhelte a korabeli dokumentumok alapján.

Ez a feljegyzés különösen annak ismeretében elgondolkodtató, hogy a Művelődésügyi Minisztérium 1967 májusában értesítette Bodrogi Tibort, hogy „a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatos objektum vásárlások elbírálására, a 10.000 Ft-on felüli vásárlási összegek megállapítására a Múzeumi Főosztály vásárlási bizottságot hoz létre. A bizottságban a Múzeumi főosztály egy, a Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága egy, az Országos Műemléki Felügyelőség egy, a Néprajzi Múzeum pedig három taggal képviselteti magát. A bizottság elnökéül dr. Bodrogi Tibor főigazgató elvtársat, titkárául dr. Erdélyi Zoltán osztályvezetőt bízom meg [...] a Múzeumi Főosztályról dr. Füzes Endrét, a Néprajzi Múzeum dr. Szolnoky Lajost kérem fel.”⁴³ A gazdasági felelősséget egy személyben viselő főigazgató intézményvezetői döntési jogkörét ez a bizottság érdemben korlátozta, nem könnyítve meg a feszített határidőkkel végzett munka hatékonyságát.⁴⁴ Szolnoky Lajos volt a felelős az intézményben az objektumok kiválasztásánál érvényesítendő elvi és gyakorlati szempontok kialakításáért. A munkához külső szakértőket is fölkertek közreműködőként, így Barabás Jenőt is.⁴⁵

A kiemelt jelentőségű feladat járulékos ügyeiként felmerülő múzeumi igényeket az illetékes minisztériumi szervek nem támogatták az ügyhöz méltó elkötelezettséggel. Erről tanúskodik a Pálincás Sándor gazdasági igazgató és Erdélyi Zoltán osztályvezető által készített *Emlékeztető*, melyben szerepel, hogy „A Minisztérium különböző fórumainak többszöri ígéretei ellenére még a mai napig sem kaptunk hírt, hogy mikor kapunk gépkocsit.”⁴⁶ Különösen barátságtalan lépésként értékelte Bodrogi Tibor főigazgató a minisztérium gazdasági igazgatóságának vezetője által a Múzeumi Főosztály felé írt súlyos állításokat tartalmazó levelet, melyben aláhúzva szerepelt, hogy „...számunkra érthetetlenül az utóbbi félévben az új gazdasági igazgató működésével egyidejűleg a Múzeum és Igazgatóságunk közötti viszony megromlott. A Múzeum részéről az Igazgatóságunkat nem a reális tényeket tartalmazó, az igazságnak nem megfelelő, indokolatlan támadások érik. Nagyon furcsának tartjuk és véleményünk szerint jogosan utasítjuk vissza az ilyen támadásokat.”⁴⁷ Egyébként a jelentésben szereplő, a múzeum által hiányolt intézkedések mindegyike a Könyves Kálmán körüli múzeumépülettel kapcsolatos problémákkal volt összefüggésben. A napjainkban a múzeumi menedzsment által kiemelten kezelt úgynevezett stakeholderek közül a fenntartói szereplők és az intézmény közötti viszonyrendszer jelentőségére szükségtelen hosszasan föl hívni a figyelmet. Ez minden bizonnyal fél évszázaddal korábban is fontos területnek számított, ezáltal egy, a fentiekben dokumentált konfliktus nem könnyítette meg a munkatársak munkavégzését és az intézmény helyzetét.

A gyűjteményekkel és az alkalmatlan épülettel kapcsolatos az intézmény történetének egyik súlyos válsága. Több gyűjteményt érintő sorozatos műtárgylopási ügyre derült fény 1967 végén. A gyűjteményi raktárak zsúfoltságát a szabadtéri projekt miatti robbanásszerű gyarapodás csak fokozta, ezáltal ez is közrejátszott a súlyos károkat okozó lopásokban, ahogy ezt a fennmaradt dokumentáció is hangsúlyozta. A rendőrségi, minisztériumi és intézményi vizsgálatok számos olyan megállapítást tettek, melyekre építve *megindult az országos múzeumok közül addig legrosszabb raktári körülmények között működő Néprajzi Múzeumban* a gyűjtemények rendezésének intenzív időszaka. A súlyos ügy komoly adminisztratív terheket rótt a munkatársakra, és az intézményvezetés felelősségét is felvetette, tovább nehezítve ezzel a szükséges támogatások biztosítását.⁴⁸

Tanulságos az év végével készített részletes intézményi munkajelentés áttekintése a Néprajzi Múzeumban 1967-ben elvégzett feladatok teljes rendszerében szerepeltetett *szabadtéri múzeumi gyűjteményre* vonat-

43 NMI 178/1967. 03-05., 415/1967. A Néprajzi Múzeum vezetője kérte „az összehatáros korlátozás föloldását, mert saját hatáskörünkön belül lényegesen gyorsabban tudjuk (időben) az ügyeket lebonyolítani” (NMI 178/1967. 03-05., 525/1967. Emlékeztető: 1. p.) Erre nem kapott semmilyen választ az intézmény.

44 Vö. A kispaládi lakóház megvásárlásának dokumentumai. NMI 178/1967. 03-05., 424/1967.

45 Felkérő levél. 1-2. p. NMI 178/1967. 03-05., 423/1967.

46 NMI 178/1967. 03-05., Emlékeztető, 1967. április 17. 1. p.

47 NMI 178/1967. 03-05., 669/1967. Róna Pál jelentése, 1967. június 5.

48 NMI 181/1967. 14/01-02. Néprajzi Múzeumban történt lopások vizsgálati jegyzőkönyvei.

kozó részre fókuszálva.⁴⁹ A teljes intézményi éves jelentési dokumentáció közel ötvenoldalas anyagában a vonatkozó rész mindössze öt oldalt tesz ki. Ebből egyoldalnyi részletes felsorolás az egyes „táji egységekben” az év során dolgozó kutatókról szól, illetve egy további oldalon a megvalósult épületvásárlások felsorolása szerepel.⁵⁰

A szöveg tartalmi része igen lényegre törő:

„Szabadtéri múzeumi gyűjtemény. Országos Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény. A megindult munka elvégzésére az év folyamán, márciusban önálló osztály alakult Erdélyi Zoltán vezetésével. Az Osztály munkatársai az év különböző hónapjaiban álltak munkába: Popovics Mária technikus márc. 22-én, Tallián Éva adminisztrátor márc. 16-án, Király Péter⁵¹ technikus május 15-én, Balassa Iván s. muzeológus június 15-én. Mende Ferenc építészmérnök félállásban dolgozott az Osztályon.⁵²

Tervezési munkák: 1. Az SzNM telepítésére tanulmánytervet készítettünk (Mende Ferencné ép. mérnök, Rádi Gyula ált. mérnök és Örsy Károly agrármérnök), s ezt a Múzeum tudományos munkatársaival megvitattuk, majd az Országos Szabadtéri Múzeumi Bizottság elé terjesztettük. 2. Elkészült az SzNM tudományos tervének vázlata, amelyben meghatároztuk, hogy az egyes táji- és tematikus csoportokban milyen épületek

szükségesek. Ez a terv szolgált alapul a tudományos munkatársaknak az épületek kiválasztásánál. 3. Lezajlott az OMF által kiírt tervpályázat, amelyen nyolc meghívott mérnök, illetve mérnökkollektíva dolgozta ki a SzNM telepítési tervét, adott javaslatot a felépítendő igazgatási és kiállítási épület kialakítására.⁵³ 4. A fenti előtervek alapján elkészült a beruházási programterv (Pestmegyei ÉVM Tervező Vállalat), és ezt jóváhagyás végett benyújtottuk a főhatóságunknak.⁵⁴

Kisajátítási munkák: 1. SzNM területének kisajátítása megtörtént. 2. A kisajátítással kapcsolatos fellebbezések ügyeinek intézése folyamatban van.⁵⁵ Beruházások, kiszolgáló épületek: 1. A TSZ-től átvett területen két – egyenként 3-4 holdas nagyságú – területrészt bekerítettünk, ahol folyó évben már építkeztünk, konzerválási munkát végeztünk, és anyagot raktároztunk. 2. A fenti területen egy vasvázis kiszolgáló épületet, valamint egy állandóbb jellegű faházat (órház, portás ház) felépítettünk. 3. Anyagtárolás (lebontott épületek számára) céljára egy 140 nm-nyi raktárrészt építettünk. Épületkiválasztások: 1. A tudományos tervvázlat alapján a Múzeum munkatársai az év folyamán sorra járták a kijelölt területeket, és javaslatokat tettek az épületek kiválasztására.⁵⁶ Minden javasolt épületről kérdőlapot töltöttek ki, alaprajzot készítettek és fényképet csináltak. 2. A javasolt épületeket a fenti dokumentáció alapján az Operatív Bizottság zsűrizte, és meghatározta a megvásárlásra kerülő épületeket, illetve ahol nem volt megnyugtató a javasolt épület, ott további kutatásra adott megbízást. 3. A fenti épületkiválasztások alapján elkészítettük a tervpályázat második lépcsőjéhez a komplett dokumentációt öt példányban: egyenként 179 db. méretarányos alaprajzzal, 370 db fényképpel és 210 épület adataival. Épületvásárlások: összesen 17 épület 1. Kispalád: lakóház, csűr. 2. Sonkád: csűr, gémeskút, méhes, kukoricagóré. 3. Botpalád: istálló. 4. Mindszentkál: lakóház, pajta, méhes, disznóól.

49 A jelentés adataira utalt G. Szabó Zoltán az építkezésgyűjtemény történetét összefoglaló munkájában: G. SZABÓ 2000. 158, 159.

50 NMI 177/1967. 01–02. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya.

51 Király Péter építésztechnikus katonai szolgálat alóli mentességét 1967. október 3-án kérvényezte a Néprajzi Múzeum, hivatkozva „egy országos jelentőségű, az MSZMP által és a különböző kormányszervek által támogatott munkára, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum építésére” (NMI 181/1967. 14/01–02., 916/1967. Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoport Főnökség.)

52 Nem szerepel a jelentésben Dám László 1967-es alkalmazása, miközben munkaszereződése fennmaradt 1967. július 17-éről. A Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatosan segédmuzeológus munkakörben foglalkoztatták (NMI 181/1967. 14/01–02., 757/1967.).

53 A tervpályázati dokumentáció egy teljes példánya is fennmaradt az archívumban (NMI 178/1967. 03–05., 673/1967.).

54 Az elkészült programot az úgynevezett *dunakanyari regionális* tervekkel való egyeztetés elmaradása miatt súlyos támadások érték, megakasztva az érdemi tervezési munkát. Az ezzel kapcsolatos elhúzó adminisztrációs feladatok nyomon követhetők az archívumi iratokban (NMI 178/1967. 03–05., 306/1967.).

55 A munkajelentésben lakonikus rövidséggel szerepeltetett kisajátítási ügyek rendkívüli adminisztrációt igényeltek. Ezzel kapcsolatos részletes dokumentumok az archívumban: NMI 178/1967. 03–05., 286/1967.

56 Ez a szintén igen tömören megfogalmazott munka rendkívüli megterhelést jelentett az érintetteknek. Erről tanúskodnak a Néprajzi Múzeum Épület-Kiválasztó Bizottságának fennmaradt jegyzőkönyvei (NMI 178/1967. 03–05., 935/1967. Jegyzőkönyvek).

5. Zádor: lakóház. 6. Szentgyörgyvölgy: lakóház. 7. Vámosoroszi: szárazmalom. 8. Dusnok: szélmalom. 9. Resznek: pajta. 10. Ráckevei hajómalom (átvétel az OMF-től). Épületfelmérések: [1.] Hajómalom, Ráckeve. 2. Lakóház, Zádor. 3. Lakóház, Kispalád. 4. Csűr, Kispalád. 5. Csűr, Sonkád. 6. Lakóház, Anarcs. 7. Lakóház, Muraszemenye. 8. Lakóház, Milota. 9. Disznóól, Milota. 10. Abora, Tiszabecs. 11. Kerítés, kapu, Botpalád. 12. Lakóház, Botpalád. 13. Istálló, Botpalád. 14. Tüzelőberendezés, Kispalád. 15. Templom, Mándok. 16. Abora, Tiszabecs. 17. Pajta, Padár. 18. Pálínkfőző, Zalaistvánd. Elkészült tehát összesen 18 építmény felmérése, 74 felmérési rajzon és 76 pausz rajzon.

Szatmár: Morvay Judit, 22 nap. Nyírség: Morvay Péter, 3 nap. Sárrét: Molnár Balázs, 18 nap. Nagyikunság: Dám László, 16 nap. Körös-Maros köze: Balassa Iván, 22 nap. Duna-Tisza köze: Csilléry Klára, 7 nap, Jávor Kata, 14 nap. Közép-Tiszavidék: Hofer Tamás, 5 nap. Zemplén-Abauj: István Erzsébet, 19 nap. Bükk-Abauj: Földes László, 5 nap. Mátra-Nógrád: Bodrogi Tibor, 2 nap, Szolnoky Lajos, 4 nap. Kisalföld: Molnár Mária, 13 nap. Bakony-Balatonfelvidék: Takács Lajos, 3 nap. Mezőföld: Kresz Mária, 22 nap. Őrség-Göcsej: Boross Marietta, 14 nap, Szolnoky Lajos, 8 nap. Dél-Dunántúl: Kodolányi János, 12 nap. Faluközpont: valamennyi munkatárs. Pásztorépítmények: Földes László. Pincék, préházak: Erdélyi Zoltán, 30 nap. Vízi csoport: Hegyi Imre, 2 nap. Temető, kálvária: Györgyi Erzsébet, 4 nap, Bán Elek, 10 nap. Szórt csoport: Hegyi Imre, 10 nap. A gyűjtőnapok fenti kimutatása nem választja szét pontosan az egyes kutatók különböző táji egységekbe fordított gyűjtőnapjait. Egyes falumúzeum vonatkozású kiszállások a tematikus gyűjtések közt vannak feltüntetve. Összesen kifejezetten a falumúzeum céljára 363 tudományos gyűjtőnap és 207 nap egyéb kiszállás fordítódott.

Épületbontások: összesen 5 épület. 1. Lakóház és csűr, Kispalád. 2. Csűr, Sonkád. 3. Lakóház, Zádor. 4. Hajómalom, Ráckeve. Épületek átszállítása a SzNM területére: összesen 5 épület. 1. Lakóház és csűr, Kispalád. 2. Csűr, Sonkád. 3. Lakóház, Zádor. 4. Hajómalom, Ráckeve. Épületek konzerválása: összesen 2 épület. 1. Lakóház, Kispalád. 2. Csűr, Kispalád. Berendezési terv készítés, tárggyűjtés egyes épületekhez: 1. Alföldi fazekasműhelyhez berendezési tárgyak gyűjtése és a műhely dokumentálása. Hódmezővásárhely. Kresz M. 2. Őrségi fazekasműhely dokumentálása, tárggyűjtés. Kresz M. 3. Alföldi, Őrségi és csákvári fazekasműhely épületeinek kutatása. Kresz M. 4. A szatmári csoport részére: Kocsordon századvégi konyha kerámiaanyaga. István E. 5. A szatmári csoport részére: tárggyűjtések és az egyes épületekhez berendezési terv készítése. Morvay J. 6. Elkészült egy megyék szerinti összeállítás az egyházi szobor anyagról és kálváriákról. Bán E.

A Zalaegerszegen rendezett népi építészeti munkamegbeszélésen résztvettek a SzNM munkáival foglalkozó munkatársaink (a csoportfelelősök és a szabadtéri osztály tagjai). Vidéki szabadtéri néprajzi gyűjtemények: 1. A vidéken létesülő szabadtéri néprajzi gyűjtemények szakmai patronálása elsősorban Zalaegerszegre terjedt ki. Itt augusztusban két napos ankétot szerveztünk a helyi múzeummal közösen. Az ankéton Szolnoky Lajos és Erdélyi Zoltán tartott előadást. Ugyanekkor szakvéleményt adtunk a Göcseji Szabadtéri Gyűjtemény felállításánál folyó munkákról. Szakmai támogatás céljából öt alkalommal volt munkatársunk Zalaegerszegen. 2. Szombathelyre a szabadtéri gyűjtemény ügyében három ízben szállt ki Erdélyi Zoltán. Elkészítettük a vasi szabadtéri gyűjtemény programtervének bírálatát. 3. A baranyai (Pécs-Orfű) szabadtéri gyűjtemény ügyében két helyszíni kiszálláson és több tárgyaláson nyújtottunk szakmai segítséget. 4. A nyíregyházi szabadtéri gyűjtemény programtervének elkészítésében közreműködtünk.

Népi műemlékvédelem: 1. Folyó évben is folytatódott a Néprajzi Múzeum és az OMF között korábban megkezdett szakmai konzultáció. Több helyszíni kiszállást végeztünk közösen, így Simontornyára és a Veszprém megyei Nemesvámos, valamint Tihany belső-ségének rendezésére. 2. A falukutatói munkákban vállalt kötelezettségünknek eleget tettünk: mintegy 306 falut vizsgáltak meg néprajzos muzeológusok, valamint 22 felmérést végeztünk el a vidéki, részben az országos szabadtéri gyűjtemények részére.”⁵⁷

A fentiekben betűhíven közölt tervrészlet rendkívüli munkaterhelésről tanúskodik. Az esetenként a jelenésben egy-egy rövid mondatként szereplő tevékenység hosszú, akár több hónapos és rendkívül idő- és ener-

57 NMI 177/1967. 01–02. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya, 1–4. p.

giaigényes munkát jelenthetett. Az egy esztendő alatt elvégzett terepmunkák, felmérések és bon-
tások intenzitása a mai korszerű informatikai és közlekedési eszközök alkalmazásával is komoly
kihívás lenne.⁵⁸ Az egyértelműen kiderül a jelentésből, hogy egyáltalán nem korlátozódott az érde-
mi munkavégzés a frissen kialakított osztály munkatársaira a Néprajzi Múzeumon belül. Azt per-
sze már szinte lehetetlen rekonstruálni, hogy a jelentésben szereplő terepmunkák milyen arány-
ban kapcsolódtak a szabadtéri feladatokon túli intézményi vállalkásokhoz, illetve az egyéni kuta-
tásokhoz. Igen aránytalan volt a szerepvállalás a vonatkozó helyszíni kutatásokban, így például
Erdélyi Zoltán osztályvezető harmincnapos, pincéket és présházakat célzó kutatásaival szemben
Bodrogi Tibor mindössze két napot töltött terepen. Sajátos és a jelentés összeállítói által az össz-
intézményi szerepvállalást tömören jelző megfogalmazással szerepel a „Faluközpont valamennyi
munkatárs” bejegyzés.

Hangsúlyosnak ítélem, hogy mindezen rendkívül intenzív munkavégzés során kellett kialakí-
tani és kidolgozni a megfelelő módszertant és eljárásokat mind a célzott felmérések, mind a bon-
tások és a kapcsolódó adminisztratív és állományvédelmi munkák területére vonatkozóan. Szintén
tanulságos, hogy miközben még a központi szabadtéri gyűjteményhez kapcsolódó elmé-
leti ismeretek kialakítása is formálódott, illetve közvetlenül a gyakorlatban alakult ki számos, akár
évtizedekre irányt mutató adminisztratív megoldás, a vidéki szabadtéri gyűjtemények előkészíté-
sének nagy felelősségű ügyét is menedzselte a Néprajzi Múzeum munkatársi közössége.⁵⁹ Az
együttműködések igen széles körben működtek. Ennek őrizi emlékét Szentmihályi Imre 1967. feb-
ruár 6-án kelt zalaegerszegi levele, melyben érdeklődik, hogy az „Orsz. Skanzen f. évben milyen
mennyiségben tudna (max.) tőlünk zsúpszalmát átvenni”.⁶⁰ A jelentésben szereplők közül a bara-
nyai elképzelés nem valósult ugyan meg, azonban a többi helyszín létrehozásában meghatározó
szerepük volt a kollégáknak (BERÉNYI-SÁRI 2017. 155–170).

A jelentés kapcsolódó utolsó egysége a napjainkban is aktualitásként értékelhető együttműkö-
désre utal a népi műemlékek országos kompetenciafeladatára vonatkozóan. A megjelölt 306 (!)
falu megvizsgálása felveti a forráskritika szükségszerűségét.⁶¹ Egy intézményi éves munkajelen-
téssel kapcsolatban megítélésem szerint esetenként jogos a későbbi kutatók fokozott figyelme és
óvatossága. Az 1967-es esztendő múzeumi feladatrendjében az utólagos értékelés szerint is igen
intenzív tevékenység zajlott a szabadtéri gyűjtemény előkészítése érdekében. Ezért is elgondol-
kodtató, hogy az összintézményi munkajelentésben a jelzett szűkszavú formában és csekély ter-
jedelemmel szerepel ez a teljesítmény. Szinte jelképes például a Néprajzi Múzeum aszta-
losműhelyének az 1967. évi terv teljesítéséről készített
huszonkilenc tételnyi felsorolása, melyben egyetlen
pontban szerepel az új feladat: „2 db kis szekrény
Szabadtéri Néprajzi Osztály részére”.⁶²

A *falumúzeumi osztály* speciális feladataihoz szük-
séges eszközök, gépek beszerzésére elsősorban a szo-
cialista nagyvállalatokkal való együttműködés révén
talált megoldást a Néprajzi Múzeum. Így kért például
1967 szeptemberében a Magyar Hajó és Darugár érté-
kesítési osztályától az intézmény *egy darab G-35-ös
Hofer traktort, fűrógépeket, köszörűt, satupadot*. Így
került az osztályhoz *két írógép, két öltözőszekrény és
három darab fotel* is.⁶³ A felszerelés hiányosságainak
érzékeltetésére elegendő talán egy dokumentumot idéz-
ni, melyben Kodolányi János főigazgató-helyettes Korek
Józsefhez, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-he-
lyetteséhez fordult kérrészel: „Szentendrén a Falumú-
zeum építési munkálataiban elérkeztünk első együtte-
sünk helyének kijelöléséhez és az együttes épületei ala-
pozásához. Kérem, hogy a kitűzéshez legyen szíves köl-
csön adni egy teodolitot, állvánnyal, valamint öt kitűző
karót...”⁶⁴

A Néprajzi Múzeum munkatársai által 1967-ben
megvalósított „hivatalos és nem-hivatalos tanulmányu-
tak” között egyetlenegy szerepel a szabadtéri tematiká-
val összefüggésben. „Erdélyi Zoltán minisztériumi

58 Minden bizonnyal tanulságos lenne
összevetni például a Szabadtéri Néprajzi Mú-
zeumban jelenleg is zajló erdélyi épületgyűjté-
ssel kapcsolatos feladatrend adataival.

59 Ezzel kapcsolatban számos dokumen-
tum készült az 1967-es esztendőben, elsősor-
ban a zalaegerszegi és a szombathelyi múze-
umokra vonatkozóan (NMI 178/1967. 03–05.,
04/1967.). Részletes elemzésük szétfeszítené
a tanulmány kereteit.

60 NMI 178/1967. 03–05., 76/1967.
Orsz. Skanzennel kapcsolatos ügyek. 1967.
február 6. Egyébként ötven mázsa zsúpot ígé-
nyelt a Néprajzi Múzeum válaszlevelében.

61 Az ellenőrzést elősegítheti, hogy főnn-
maradtak a gépkocsival megvalósított kikül-
detések autógénelvényei, melyeken az időpon-
tok és a települések is pontosan adatolva van-
nak (NMI 182/1967. 14/03–07., 14-07/1967.).

62 NMI 177/1967. 01–02. 1967. évi terv
teljesítése. Nagy Sándor asztalosműhely-
vezető, 1967. december 27.

63 NMI 178/1967. 03–05., 862/1967.
Feljegyzés, 1967. szeptember 12.

64 NMI 178/1967. 03–05., 871/1967.
Kodolányi János levele, 1967. szeptember 18.

kiküldetésben kéthetes tanulmányutat tett Romániában, szabadtéri múzeumok kutatására.”⁶⁵ Részletes és alapos úti jelentésének összefoglalásában a romániai tapasztalatokra hivatkozva, de egyértelműen a szentendrei projekt megvalósítására vonatkozóan írja: „[...] Számomra sok gyakorlati és elméleti kérdéshez adott segítséget a fentebb említett múzeumok megtekintése. Meggyőződen bizonyították, hogy a szabadtéri múzeumok jól felkészült műszaki csoport nélkül megvalósítani jól nem lehet. Azonban a műszaki feladatok mellett elengedhetetlen a néprajzi feladatok teljes és maradéktalan érvényesítése...”⁶⁶

További szabadtéri vonatkozású tapasztalatszerzési, illetve kapcsolatépítési, meghívólevéllel is megtámogatott intézményi kérést a minisztérium elutasított, amely szerint nem engedélyezték Szolnoky Lajos számára a részvételt a szabadtéri múzeumok konferenciáján a svájci Brienzen.⁶⁷ Ebben az évben került sor Szolnoky Lajos finn-, svéd- és németországi utazásaira, Földes László egy hónapos mongóliai útjára vagy Hofer Tamásnak a Ford-öszöndíj által finanszírozott hét hónapos kiküldetésére (USA, Mexikó, Kanada). Bodrogi Tibor államközi *kultúrcsere-egyezmény* révén Kuwaitba utazott, és Boglár Lajos venezuelai terepmunkája is ebben az évben zajlott. Erdélyinek a megvalósult romániai tanulmányutat követően a nagyszebeni múzeum igazgatójától, Corneliu Irimieutól érkezett fölkérésre *tájékoztató jellegű cikket* kellett írnia a magyar szabadtéri néprajzi múzeumokról, mint ezt megtudhatjuk a külföldi publikációhoz Szolnoky Lajos főigazgató-helyettestől engedélyt kérő leveléből.⁶⁸

A módszertani útkeresés nem csupán a felmérések és a bontások, hanem a kivitelezés terén is nyilvánvaló kihívásként jelentkezett a Néprajzi Múzeum munkatársai számára. Fönnmaradt az archívumban a már beszállított objektumok felépítésére vonatkozó feljegyzés, mely szerint „Budapesti vagy pestkörnyéki kisiparosok, akik működési engedéllyel rendelkeznek, nem vállalhatják ezt a munkát, mert kellő szakértelem hiányában nem értenek hozzá. Akikkel el kell végeztetnünk, azok viszont olyan napszámbevételeket kérnek, amelyek a mai napszámbevételektől jóval magasabbak. Jelen esetben a kispaládi lakóházat és csúrt szeretnénk felépíttetni egy 7 tagú kispaládi brigáddal, melynek vezetője egy odaváló falubeli ács. az ács igénye naponta 140 ft napszámber, a segéd munkásoké pedig napi 100 ft napszámber. Ezenkívül mind a heten teljes napi ellátást, vagy ehelyett napi 30 ft-ot, továbbá lakást és útiköltséget kérnek, további igényük, hogy kéthetenként mindnyájan egyszer hazamehessenek a Múzeum költségén.”⁶⁹ A mai szabadtéri múzeológia számára kiemelten értékes hitelesség érdekében egyébként megnyugtatónak ígérkező kivitelezési megoldást a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya válaszában nem engedélyezte, és a múzeum megismételt kérésére már válasz sem érkezett a fönnmaradt iratok alapján. Az építőbrigádokkal kapcsolatos problémák rendszeresen az intézményi felső vezetés szerepvállalását igényelték a szabadtéri projekt közvetlen döntéshozatali szintjén is. Erről tanúskodik egy, a gazdasági igazgató és a főigazgató közötti szándékoltan hivatalos levélváltás, melyben Bodrogi írásban kér jelentést Pálinkás Sándor elvtársától arról, hogy „miért nincsen 1967. IX. 18–19-i távolléte a beíróknyvbén feltüntetve, ill. miért nem tud hollétéről egyetlen beosztottja sem”. Pálinkás részletes válaszában kispaládi és kisoroszi kiszállásokat jelöl meg a távollét okaként, ahol „az épületek felépítésével kapcsolatosan kellett tárgyalnom”. Egyébként „a kiküldetési rendelvényt a Főigazgató írta alá...”⁷⁰

Tanulságos, hogy a napjainkban kiemelten fontosnak ítélt kommunikációs és marketing-szempont is felbukkan a Néprajzi Múzeum új projektjével kapcsolatban a korabeli dokumentumokban. Hofer Tamás az intézmény tudományos titkáráként 1967. december 28-án kelt levelében a Medicina Könyvkiadó tervezett, új kiadású *Budapest* útikönyvében több, az intézmény gyűjteményeire vonatkozó részlet pontosítását követően a következő szövegrész megjelentetését javasolja: „A Néprajzi Múzeum új osztálya, új létesítménye a »Falmúzeum«. Szentendre mellett, az e célra kijelölt területen 1967-től kezdődően a múzeum jellegzetes paraszti épületekből, lakóházakból, teljes udvarokból, malmokból, templomokból, harangtornyokból, pásztoraknyókából és szárnyékokból stb. épít fel egy valamennyi magyar tájat, népcsoportot bemutató reprezentatív együttest.”⁷¹

A fönnmaradt iratok alapján 1967-ben a Néprajzi Múzeum évtizedes praxisokra épülő feladatrendjébe

65 NMI 177/1967. 01–02. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya. Egyéb.

66 NMI 181/1967. 14/01–02., 1060/1967. Jelentés, 1967. november 14.

67 NMI 182/1967. 14/03–07., 576/1967. Szolnoky Lajos kiküldetésével kapcsolatos levelezés.

68 NMI 178/1967. 03–05., 1118/1967. Feljegyzés, 1967. december 6.

69 NMI 178/1967. 03–05. A Szabadtéri Múzeum objektumainak építési ügye, 1. p.

70 NMI 182/1967. 14/03–07., 884/1967.

71 NMI 178/1967. 03–05., 1183/1967.

elégtelen módon igyekeztek a szabadtéri projektet beilleszteni. Nem található a fennmaradt archívumi anyagban nyoma olyan fórumnak, amely rendszeres, az intézmény szélesebb munkavállalóit elérő tájékoztató, tisztázó jellegű megbeszélések alkalmá lehetett volna. Kivételként értékelhető az 1967 márciusában zajlott vita, melynek során a *Falumúzeum tanulmánytervét* a Néprajzi Múzeum tudományos kollektívája tanulmányozta, majd részletesen megvitatta. „A tanulmánytervvel néprajzi szakmai szempontból általában és egészében egyetértettek”, és a minisztérium felé megküldött állásfoglalás elsősorban technikai módosításokra tért ki, melyek közül az érdekesség miatt csak a közönségforgalmi funkciókkal kapcsolatos részt idézem: „A központi étteremnek a tanulmánytervben javasolt elhelyezésével nem értünk egyet, mert ebben az esetben az éttermet ugyanakkor kellene zárni, mint a múzeumot. Ezért az étterem elhelyezéséül a B. 4-es térkép szerinti szatmári egység helyét javasoljuk, ahonnan az autóbusszmegállóhoz és az autóparkírozóhoz rövid és a múzeum területén kívül vezető úton juthat el a vendéglőben tovább időző látogató. A bükki egység helyére javasolnánk egy terraszos, esetleg hideg ételeket is árusító espressó elhelyezését. A területnek erről a pontjáról nagyon szép rálátás van a Falumúzeum egész területére.”⁷² Ez a forrás alátámasztja, hogy a Néprajzi Múzeum szakemberei a szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatban nem doktriner szakmai hozzáállást tanúsítottak, hanem akár a korszerű múzeumi menedzsment szempontjait is fontosnak ítélték. Nem veszték el a népi építészeti és településnéprajzi szempontok akadémiai szintű tudományos vitáinak útvesztőjében.

Erdélyi Zoltán – az osztályvezető

A kutatás során nem került elő olyan dokumentum, melyben a megvalósítás részletes ütemezése, menetrendje, illetve az egyéni felelősségek tisztázása szerepelne. Az intézmény jövőképét, fejlesztési irányait alapvetően formáló szabadtéri projekt valójában nem illeszkedett szervesen sem költségvetési, sem üzemeltetési, sem munkaszervezési téren az általános múzeumi területekhez. A fönntartói elvárások tisztázatlansága mellett ez is közrejátszott a túlterheléssel küszködő közvetlenül érintett kollégák és a múzeum több más dolgozója között érzékelhető érdek- és értékkülönbségek kialakulásában. A Néprajzi Múzeum munkatársainak aránytalan leterheltsége, az igazságtalan és esetenként „kizsákmányoló” feladatrend korabeli értékelése megismerhető az 1967-ből származó forrásokból is. Kodolányi János főigazgató-helyettes egy Ortutay Gyulának írt, annak állásra javasolt támogatottját elutasító válaszában így fogalmazott: „Múzeumunk nehéz helyzetben van mind munkatársai összetételét, mind pedig az utánpótlást illetően. Jónéhány speciálisan múzeumi feladat megoldására nincs elegendő munkatársunk, ugyanakkor más feladatokra – ha akarjuk, ha nem – van emberünk. Ilyenformán jutottunk hozzá pl. legutóbb Pálinskák József személyében egy munkásdal kutatóhoz, miután sem az Akadémiánál, sem a Munkásmozgalmi Múzeumban nem fogadták be.”⁷³ Ezt a sort azonban tovább tudnánk folytatni... Munkatársaink egy része szinte görnyed a múzeológiai (raktár, nyilvántartás, tárgy-gyűjtés, népművelés stb.) feladatok súlya alatt, ugyanakkor másoknak szinte olyan viszonyokat vagyunk kénytelenek teremteni, mintha valamely akadémiai kutató intézetben dolgoznának. Ez nem helyes, belső viszonyainkat hátrányosan befolyásolja.”⁷⁴ Az egyéni képességek, ambíciók, a szabadtéri programhoz kötődő egzisztenciális és emocionális viszonyok érdemben formálták a Néprajzi Múzeum vonatkozó tevékenységét. Minden biznnyal további célzott kutatások alapján mélységében föltárhatóvá válna az intézmény vezetőinek szerepvállalása. A fennmaradt iratok is alátámasztják, hogy Bodrogi Tibor, Kodolányi János és Szolnok Lajos 1967-es tevékenységében kiemelkedő arányú volt a szabadtéri projekttel kapcsolatos feladatok mértéke.

A továbbiakban azonban nem az ő szerepükre, hanem az 1967-ben megalakított szervezeti egység vezetőjére, Erdélyi Zoltánra fókuszálva kívánom érzékelteni a Néprajzi Múzeum vonatkozó tevékenységének rendkívül összetett jellegét. A falumúzeumi osztály megalakításának fél évszázados jubileuma kiváló alkalom az első vezetőjére, Erdélyi Zoltánra való megemlékezésre is. 1999-ben méltatlanul visszhangtalan maradt halálhíre, és a néprajztudománynak ezt a mulasztását is részben pótolni kívánom.⁷⁵

72 NMI 178/1967. 03–05., 213/1866. 2. p.

73 Pálinskáról csak évekkel később derült ki, hogy az általa gyűjtött munkásdalokat többnyire saját maga írta, és elhunyt adatközlőkre hivatkozva hitelesítette.

74 NMI 182/1967. 14/03–07., 1135/1967. Kodolányi János levele Ortutay Gyula akadémikusnak, 1967. december 11.

75 Az egyedüli szakmai megemlékezés Kecskés Péter tollából jelent meg (KECSKÉS 1999. 63–65; vö. KEMECSE 2007).

Erdélyi Zoltán első munkahelye a Népművelési Minisztérium múzeumi osztálya volt (1956–1957), majd a Néprajzi Múzeum munkatársaként dolgozott különböző beosztásokban egészen 1970-ig. A néprajzi múzeumi évek során szerteágazó tevékenységének hatása az intézmény több részlegén is fölmérhető. Az imént idézett éves munkajelentésben is szerepeltetett Országos Műemléki Felügyelőség és a Néprajzi Múzeum által szervezett évekig tartó terepmunka egyik irányítójaként működött. A „falukutatásban” a népi építészeti emlékek feltárásában, a falvak és a mezővárosok bel- és külterületi hagyományainak dokumentálásában végzett kiemelkedő munkát igazolja a Néprajzi Múzeumba került mintegy 2100 darab népi építészeti felmérés is (GRÁFIK 2002. 237).

1957-től Erdélyi Zoltán volt a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményének vezetője egészen 1970-ig. Ő kezelte a formálódó diapozitív-gyűjteményt is, melynek rendezetlen és több helyen szétszórórt raktározására is felhívta a figyelmet 1960-ban (GRANASZTÓI 2000. 777). A fényképgyűjtemény állapotán csak szisztematikus és következetes munkával sikerült érdemben változtatnia. Az ő vezetésével kezdődött meg nagy lendülettel és jelentős anyagi befektetéssel a leírókartonok mutatózása. Részt vállalt a Magyar Filmroda múzeumba került értékes fényképgyűjteményének leltározási munkájában is. Mindezen feladatok a Néprajzi Múzeumban érzékelhető korabeli intézményi megítélés szerint a szükséges háttérmunka kategóriájába tartoztak. Erdélyire jellemző volt, hogy míg egyes kutatók elsősorban saját tudományos életművükön dolgoztak, ő az intézményi érdekeket előtérbe helyezve a kevésbé látványos eredményeket produkáló, de elengedhetetlen munkákkal kötötte le erejét (KEMECSEI 2007. 86).

A szabadtéri múzeumi területtel szorosan összefüggő fotográfusi tevékenységének legjelentősebb hányada a népi építkezés kutatásához kapcsolódik. Saját visszaemlékezése szerint Vargha Lászlótól tanulta meg a népi építmények fényképezésének ismereteit (ERDÉLYI 1994. 55). A fényképdokumentáció – mint a létező objektumok megörökítése és nélkülözhetetlen segédeszköz azok újraépítéséhez – felvételein kívülőn tanulmányozható. 1964-től 1975-ig készített felvételeket a szabadtéri néprajzi gyűjtemény munkálatainak segítésére.⁷⁶ Tanulmányútjain fényképezte a Zalaegerszegen felépített göcseji és a Parádon kialakított falumúzeumokat, továbbá a különböző külföldi szabadtéri néprajzi múzeumokat is. Különböző típusú sorozatai nyomán (épülettípusok, bontások dokumentációja, objektumonként 100–800 darab) mintegy hétezer felvétel született dunántúli, észak-magyarországi és az Alföld északi részét érintő kutatóútjain, gyűjtésein.

A fotódokumentációval szoros összhangban vezetett néprajzi terepmunkákon használt gyűjtőfüzetek a családtól kerültek húsz éve, 1997-ben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba, ahol érdemi földolgozásuk még várat magára. Százötven darab gyűjtőfüzet szerepel a hagyatékban, Erdélyi jellegzetes kézírásával, helyben készített rajzaival lapjain.⁷⁷ A gyűjtőfüzetek egy része szigorú tematikai megoszlás szerint készült: például az erdővel és a kosárkészítéssel foglalkozik kilenc, a szentendrei *Falumúzeum*mal tizennégy darab, míg a külföldi utakon további nyolc készült. A külföldi utak is elsősorban a szabadtéri néprajzi muzeológia tapasztalatait foglalják össze.

Erdélyi Zoltán tárggyűjtői tevékenységének emlékét a Néprajzi Múzeum gyűjteményeit bemutató kötet is hangsúlyozza (SZUHAY 2000. 63). 1958-ban gyűjtött tárgyakat Bernecebarátiban és 1960-ban Kemencén a kosárgyűjteménybe (MOLNÁR 2000. 319). Bernecebarátiból húsvéti hímes tojásokat is gyűjtött a múzeum szokásgyűjteménye számára 1958-ban (SZÜCS 2000. 372). A múzeum gyűjteményi rendszerének megfelelően az általa Perőcsényben gyűjtött felvidéki német korszok az Európa-gyűjtemény tárgyai közé kerültek (KERESZSI 2000. 466). A gyűjtögetésgyűjteménynek és a halászati gyűjteménynek 1962 és 1969 között volt a gondozója (FEJŐS 2000. 97; SZILÁGYI 2000. 120). Gyűjteménygondozói tevékenységét érzékelteti, hogy elkészítette az utolsó vessző-varsa-készítőről a munkafolyamatot rögzítő fotósorozatot 1965-ben a Tisza mentén. A közlekedés és teherhordás eszközkészletét nem csupán tárgyakkal, hanem alapos leírásokkal és fotókkal is dokumentálta, melyeket az Ethnológiai Adattárba juttatott.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményei közül a legnagyobb hatást az építkezésgyűjteményre tette munkássága (amelyet 1958 és 1969 között vezetett). Monografikus kutatás eredményeként gyarapította 1963-ban mezőkövesdi tárgyakkal a gyűjteményt (G. SZABÓ 2000. 156, 157). Erdélyi gyűjteményrendezői munkája meghatározó jelentőségű az építkezésgyűjtemény alakításá-

76 A leltározatlan hagyatéki fotóanyagban kívül körülbelül hatszáz darab Erdélyi Zoltán által készített fényképfelvétel van a Szabadtéri Néprajzi Múzeum fotótárában. A korai bontások dokumentációjának részeként készült képek: például Nemesborzova, Szalafő.

77 A füzetek megoszlása megyék szerint: Bács-Kiskun 4, Fejér 2, Győr-Sopron 3, Komárom 16, Nógrád 5, Pest 48, Szabolcs 3, Szolnok 4, Veszprém 29, Zala 3 és Somogy 2 darab.

ban. Rendszerező, a régi leltári lapokat átíró, újraleltározó munkája nélkül szinte lehetetlen lenne a gyűjteményben való tájékozódás (G. SZABÓ 2000. 159). Már 1961-től összemossdák a szabadtéri néprajzi gyűjtemény és az építkezésgyűjtemény gyűjtési feladatai, hiszen a később megalakított Falumúzeum osztályt és a gyűjteményt is Erdélyi Zoltán vezette. Mindezen tevékenységének ismeretében javasolta Bodrogi Tibor főigazgató a Művelődésügyi Minisztérium múzeumi főosztályának, hogy „a most megalakított Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményi Osztály vezetőjévé dr. Erdélyi Zoltán muzeológus neveztessék ki. Nevezett az elmúlt öt évben népi műemlékvédelmi ügyekkel és a szabadtéri néprajzi gyűjtemények kérdéseivel foglalkozott. E munkája során meggyőződünk arról, hogy feladatait hozzáértéssel és lelkiismeretesen látta el”.⁷⁸

A bevezetőben jelzett tudománypolitikai folyamattal – melynek eredményeként 1967-ben megalakulhatott a Néprajzi Múzeumon belül a Falumúzeum osztály – párhuzamosan természetesen másik síkon, a tudományos előkészítés terén is érdemi munka zajlott. Az 1960-as évek közepétől felgyorsult a szabadtéri néprajzi múzeum létrehozására irányuló tevékenység, és az úgynevezett *épületkiválasztó bizottság* hónapról hónapra ülésezett (BALASSA M. 1989. 37). A bizottság titkáráként és az első épületek bontásának, majd újraépítésének irányítójaként Erdélyi Zoltán tevékenysége alapvető jelentőségű. 1962-ben megalakult a *Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum Operatív Szakbizottsága*.⁷⁹ A szakbizottság titkára is Erdélyi Zoltán lett. 1963-ban a Hazafias Népfront megrendelésére Erdélyi Zoltán és Vargha László elkészítette a múzeum első telepítési koncepcióját az épületkiválasztást elősegítő részletes fényképdokumentációval együtt (VARGHA–ERDÉLYI 1963).⁸⁰ A kézirat alapján később több objektum bekerült a múzeum hivatalos épületjegyzékébe is (KECSKÉS 1980. 38). A szabadtéri múzeum területének kiválasztásában is fontos szerepe volt Erdélyinek. Az 1964. őszi szentendrei bejárason ő készítette a kiválasztott részről az első fényképfelvételeket (KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004. 21–23).⁸¹

A Falumúzeum osztály megalakulásától annak vezetése mellett az egész országra kiterjedő kutatómunkában Erdélyi Zoltán a múzeum külön egységeként tervezett pincék és prэшázak kutatását végezte. Ez a feladat rendkívül időigényes és kiterjedt terepmunkát igényelt. Évente több hónapot töltött falvakban kutatómunkával. Hagyatékában fennmaradt éves munkajelentései alapján rekonstruálható kiszállásainak, gyűjtőútjainak mennyisége és iránya is. Erre utalt már az

1967-es évben készült idézett intézményi munkajelentés is. A későbbi években előfordult, hogy egy esztendő alatt 158 napot (!) töltött kiszálláson és gyűjtésen. Szintén rendkívül időigényes volt a létesülő múzeummal kapcsolatos egyeztetéseken való részvétel éppúgy, mint a szereplés a terület kisajátításával összefüggő tárgyalásokon. A korszakra jellemző kommunikációs és közállapotokat is érzékelteti az a Bodrogi Tibor által aláírt hivatalos irat, mely szerint „ügykörével kapcsolatban gyakran előfordul, hogy munkaidőn kívül is kapcsolatot kell teremtenünk vele. Ezért kérem, hogy távbeszélőállomás felszerelésére irányuló kérését teljesíteni szíveskedjenek.”⁸² Erdélyi irányította a múzeum építésével kapcsolatos szakmai pályázatok, a zsűrizés munkálatait is. Tagja volt a múzeumi tervpályázatot elbíráló bizottságnak 1967-ben (KECSKÉS 1980. 43). Saját megfogalmazása szerint is igen elfoglalt volt ezekben az években: „A számtalan egyéb ügyintézés és kiszállások mellett más elfoglaltságom is van, mint a Falumúzeum ügyeinek intézése. Muzeológus vagyok és két gyűjteménynek vagyok a kezelője. Ezek közül az egyik naprakész állapotban van (leírókarton, szakmutatók, leltározás, fotók, konzerválás), [a] másik, amelyet teljes anyagában kellett azonosítani, az első nagy átfogó revízió átment... eléggé látható, hogy lekötöttségem meg lehetően nagy volt, és ma sem csökken.”⁸³

Erdélyi Zoltán az európai szabadtéri néprajzi múzeumokban tett szakmai tanulmányutak alapján ismerte az elért eredményeket és a munkamódszereket is, mégis

78 A múzeum MSZMP Alapszervezetének egybehangzó ajánlása és a szintén mellékelt jellemzés alapján – mely szerint „politikailag fejlett, elméletileg képzett” – megtörtént a megbízás március 1-jei hatállyal (NMI 181/1967. 14/01–02., 70/1967 és 260/1967.).

79 A Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum Bizottságának 1967 februárjában Bodrogi Tibor javaslatára 42 (!) tagja volt, a tényleges munkát végző Szakmai Operatív Bizottság héttagú volt (elnök: *Bodrogi Tibor*, titkár: *Erdélyi Zoltán*, tagok: *Hofer Tamás*, *Kodolányi János*, *Mende Ferenc*, *Pálinkás Sándor* és *Szolnoky Lajos*), közéjük utólag került *Barabás Jenő* és *Takács Lajos* tagként (NMI 178/1967. 03–05., 94/1967. Felterjesztés, Bodrogi Tibor, 1967. február 18. Vö. KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004.193, 194.

80 Ezt a koncepciót követte 1967-ben a Barabás Jenő és Szolnoky Lajos által készített úgynevezett *Fekete könyv* a múzeum konkrét terveivel. Vö. KATONÁNÉ SZENTENDREY 2004. 16.

81 Fényképek ltsz.: NM EA F 187018, 187006.

82 NMI 181/1967. 14/01–02., 773/1967. József Távbeszélő Üzem Üzleti Csoportja.

83 Erdélyi Zoltán igazoló beszámolójának kézírata. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattár. Erdélyi Zoltán-hagyaték, 15. doboz.

gyakorlatilag ismeretlen terepen mozogva, a tényleges munka közben formálta ki a magyar szabadtéri néprajzi muzeológia alapjait, kollégáival közösen. Szakmai útjain nem csupán a muzeális építményeket figyelte meg, hanem a múzeum szervezeti felépítését, a kiviteli munkákat, a múzeumi közlekedés jellemzőit is. Időnként kudarcon keresztül alakult ki az épületek bontásának és újraépítésének a gyakorlatban is alkalmazható, hiteles munkamódszere. A dokumentálás mélysége a korai bontások esetén nem volt elegendő, s ez bizony alapvetően megnehezítette a tervezés és újraépítés fázisait. Erdélyi fennmaradt építészeti felmérései jelzik, hogy milyen komplex módon végezte kutatásait; az építészeti megoldások mellett a porta beépítettségére, az épületek tájolására, a telken található növényekre is figyelmet fordított. Itt kiválóan hasznosíthatta korábbi erdészeti kutatásai során szerzett növényismereti tudását. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum korai történetét sorozatos nehézségek, szakmai, személyi és pénzügyi problémák alakították. Erdélyi Zoltán rendszeresen készített a múzeum építésével, szervezetének kialakításával kapcsolatos terveket, feljegyzéseket. Így például már a tanulmány aktualitását adó 1967-es évet követő esztendőben, 1968 őszén a minisztérium számára készített anyagokban feltárta az építési feladatok során tapasztaltakat, felsorolta a néhány emberre háruló hatalmas feladatáradatot, és javaslatot készített a belső szervezeti felépítés újrászervezésére.⁸⁴ De ez már a történet egy későbbi szakasza.

Útkeresés és elnevezés – árulkodó bizonytalanság

Véleményem szerint Erdélyi Zoltán tevékenységén keresztül megítélhető a Néprajzi Múzeumon belül a szabadtéri projekt helyzete is. Az úgynevezett egyéb feladatok, a „klasszikus” múzeumi munka és a szabadtéri múzeumhoz szükséges tevékenység még a szervezeti szempontból némi tisztulást jelentő 1967-es esztendőben, a külön osztály megalakítását követően sem rendeződtek rendszerszerű állapotba. Az esetlegesség, egyes helyzetekben az elégtelen erőforrások és a körvonalazatlan elvárások a gyakorlatilag folyamatosan módosuló körülményekkel egyetemben rányomták a bélyeget a munkavégzés minőségére is.

A projektet övező bizonytalanságra példaként, és a fél évszázada történetek megítélése szempontjából is tanulságosnak ítélem, hogy az 1967-es esztendőre vonatkozó források alapján igen változatos a tervezett szabadtéri tematikájú szervezeti egység megnevezése: *Falumúzeum*, *Falumúzeum muzeológiai csoport*, *Falumúzeumi osztály*, *Szabadtéri Osztály*, *Szabadtéri Múzeum*, *Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Országos Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény*, *Szabadtéri múzeumi gyűjtemény*, *szentendrei Szabadtéri Múzeum*, *Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Szabadtéri Gyűjtemény*, *Központi Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény*, *Országos Skanzen*, *Skanzen* egyaránt szerepel a különböző hivatalos iratokban. Az év során született különböző dokumentumokban – sőt esetenként akár egy iraton belül is – keverednek az eltérő megnevezések. Szinte kivételes az a következetesség, ahogy Erdélyi Zoltán – mentora, Vargha László nyomán – elvetette a föl-fölbukkanó *skanzen* elnevezést, helyette Jankó Jánost idézve a *Néprajzi Falu* nevet használta, illetve a ma is hivatalos névváltozatot, a *Szabadtéri Néprajzi Múzeumot*.⁸⁵ Az elnevezés bizonytalanságai felhívják a figyelmet a szabadtéri múzeumi projekt intézményen belüli bizonytalan státuszára is.

Az önálló intézményesülés és az ezzel összefüggő saját identitás kialakítása hosszú folyamat volt Szentendrén. E folyamat egyik kitüntetett állomásaként tekinthetünk az 1967-es esztendő történéseire, egyértelműen jelezve, hogy a tényleges önállóvá válás csak öt esztendővel később, 1972-ben következett be. Az abban az esztendőben centenáriumát élő Néprajzi Múzeumtól ekkor vált külön a szintén országos kategóriába tartozó Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Megítélésem szerint tanulságos lenne az önállósodásig tartó fél évtized történéseinek elemzése mindkét intézmény szempontjából.

A magyar néprajztudomány nagy kollektív vállalásai közé sorolt szabadtéri néprajzi múzeum, a magyar skanzen megvalósításának története a hazai társadalomtudományok, az általános muzeológia és muzeográfia szempontjából egyaránt kiemelt jelentőségű. A téma aktualitását támogatja, hogy a korszerű muzeológiai szemléletnek megfelelően a múlt birtokbavétele, az idő-

84 KATONÁNY Szentendrey 2004. 34. Erdélyi Zoltán feljegyzése Gönyei Antal részére. SZNM létesítése és problémák.

85 <http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/kik-vagyunk/a-skanzen-kuldetese>. http://skanzen.hu/uploaded_files/dokumentumok/skanzen-alapito-okirat-2010.pdf. (Letöltés: 2018. január 3-án.)

1. kép. A Néprajzi Múzeum épülete a Népliget felől

Budapest, 1944 előtt

Gönyey Sándor felvétele

Néprajzi Múzeum F 209938

höz és a környezethez való viszonyulás közvetlenül kapcsolódik a múzeumokhoz mint az emlékezetpolitika által kitüntetett jelentőségűnek ítélt intézményekhez (KEMECSEI 2017. 30). Az emlékezet és az identitásképzés szorosan és szétválaszthatatlanul összekapcsolódik a múzeumi intézmények tevékenységében. A történelmi emlékezet múzeumi bemutatása, kiállítási prezentációja időben és térben egyaránt változó jelenség. A mindenkor politikai hatalom által fönntartott intézményekben az egészséges és hiteles működés érdekében különösen fontos a saját intézményi lét kritikus szemlélete, a nyilvános vitákban születő érvek és válaszok diskurzusa és a hangsúlyos önreflexivitás. Ezen pontokra támaszkodhat ezeknek az intézményeknek a hitelessége, tudományos megítélése és identitásképző szerepvállalásának mértéke (FRAZON 2011. 44).

A fentiekben korabeli iratok alapján röviden fölidézne az 1967-es évben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megalakításának előtörténeteként zajlott munkát a Néprajzi Múzeumban, nem hangsúlyozhatjuk eléggé az érintett kollégák többségének kimagasló elkötelezettségét és valóban fáradhatatlan ügybuzgalmát. A korabeli dokumentumok igazolják, hogy egy-egy épület megvásárlásának, lebontásának előkészítése időnként hónapokat vett igénybe. A kiterjedt terepmunkát szinte lehetetlen közlekedési és szálláskörülmények közepette folytatták a munkatársak. Ebben a kezdeti időszakban sajátos feltételek mellett végezték mennyiségileg és szakmailag is kiemelkedő munkájukat Erdélyi Zoltán osztályvezető közvetlen irányításával és Bodrogi Tibor főigazgató felelős intézményvezetésével. Igen tanulságosnak ítélem a Néprajzi Múzeum működésének oldaláról a mai kifejezéssel élve projektfeladatként induló szabadtéri gyűjteményhez kapcsolódó tevékenység jellemzőit. Egyik átmeneti válságkorszakát élő, sok nehézséggel és erőforráshiánnyal küszködő intézményként kellett a kihívásoknak megfelelnie a Néprajzi Múzeumnak a vizsgált időszakban. Nem könnyítette meg az intézmény helyzetét, hogy sok szempontból a társadalmi környezet és a fenntartó vagy a munkatársak értetlensége, sőt ellenállása is gátolta a biztonságos és megfelelő megoldások kialakítását/végrehajtását. Írásommal nem utolsósorban az ilyen feltételek közepette dolgozók teljesítménye előtt kívántam tisztelegni.

2. kép. Malombontás. A kémény lehúzása

Szentjakabfa 1964

Erdélyi Zoltán felvétele

Néprajzi Múzeum F 186758

3. kép. Staravoda völgyi bejárat.

A gyűjtemény számára felajánlott terület

Szentendre 1964

Erdélyi Zoltán felvétele

Néprajzi Múzeum F 187006

4. kép. Plébános és kutatók a fatemplom déli homlokzatánál

Mándok 1967

Erdélyi Zoltán felvétele

Néprajzi Múzeum F 208181

BALASSA M. Iván

- 1989 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum története. In SELMECZI KOVÁCS Attila – SZABÓ László (szerk.): Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest–Szolnok, Néprajzi Múzeum – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 29–47.

BERÉNYI Marianna – SÁRI Zsolt

- 2017 Vissza a forrásokhoz. Alapítók és alapítotak. Múzeumcafé, 59–60. évf. 3–4. sz. 153–181.

ERDÉLYI Zoltán

- 1994 Laci bácsira emlékezve. Téka, 2. sz. 51–58.

FEJŐS Zoltán

- 2000 Gyűjtögetésgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 97–114.

FRAZON Zsófia

- 2011 Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei. Budapest, Gondolat Kiadói Kör.

FÜZES Endre

- 2012 A skanzenek alapításának motivációi. In FÜZES Endre: A szántalpas hombártól a tájházig. Füzés Endre válogatott írásai 1956–2012. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 305–314. (Skanzen könyvek.)

GRANASZTÓI Péter

- 2000 Diapozitív-gyűjtemény In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 777–792.

GRÁFIK Imre

- 2002 Erdélyi Zoltán. In BODÓ Sándor – VIGA Gyula – ÉLESZTŐS László: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, Pulszky Társaság – Tar-soly, 237–238.

KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin

- 2004 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapításának története 1972-ig, a dokumentumok tükrében. Ház és Ember, 17. évf.

KECSKÉS Péter

- 1980 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos előkészítése és telepítési terve. Ház és Ember, 1. évf. 35–49.
- 1999 Erdélyi Zoltán (1931–1999). Téka, 2. sz. 63–65.

KEMECSI Lajos

- 2007 Erdélyi Zoltán emlékezete. Néprajzi Hírek, 3–4. sz. 83–91.
- 2017 Emlékezetpolitika és néprajzi múzeum. Néprajzi Értéssítő, XCVIII. évf. 29–40.

KEREZSI Ágnes

- 2000 Európa-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 447–478.

MOLNÁR Mária

- 2000 Kosárgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 317–324.

SÁRI Zsolt

- 2017 Fél évszázada alakult meg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Honismeret, XLV. évf. 6. sz. 113–120.

STANDEISKY Éva

- 2017 Kultúrpolitika és alkotói szabadság. In BORUS Judit (szerk.): Keretek között. A hatvanas évek művészete Magyarországon (1958–1968). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 6–25.

G. SZABÓ Zoltán

- 2000 Építkezés-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 149–166.

SZILÁGYI Miklós

- 2000 Halászatgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 115–130.

SZUHAY Péter

- 2000 Földművelés-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 51–74.

SZÜCS Alexandra

- 2000 Szokás- és játékgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 359–402.

VARGHA László – ERDÉLYI Zoltán

- 1963 A Néprajzi Múzeum és a Hazafias Népfőnt javaslata a magyar szabadtéri gyűjtemény szervezésére. (Kézirat.)

Establishment of the Village Museum Department within the Museum of Ethnography in 1967

In the past decade research into the history of museums and public collections has gained new impetus in Hungary too. Fifty years ago, in April 1967, after lengthy preparation the Village Museum Department was established within the Museum of Ethnography, forerunner of the later Open-air Ethnographical Museum in Szentendre. In view of the 50th anniversary the study looks at the early history of the Szentendre project principally with an eye to the processes it generated within the parent institution, the Museum of Ethnography and the changes that took place there in 1967, the foundation year. A further aim of the article is to draw attention to the related activity of Zoltán Erdélyi, first head of the former Village Museum Department. Drawing on contemporary documents it briefly traces the work carried out in the Museum of Ethnography in preparation for creation of the Open-air Ethnographical Museum. The activity related to the open-air collection that would today be called a project task is very instructive seen in the context of the functioning of the Museum of Ethnography. In 1967, a time of transitional crisis, the Museum had to meet the challenges as an institution struggling with many difficulties and lack of resources. The institution's situation was not made easier by the fact that a lack of understanding and even resistance on the part of the social environment, the financing bodies and the staff made it difficult to find and implement secure and suitable solutions. Last, but not least, the study pays tribute to the performance of those who worked under such difficult conditions.

A Néprajzi Múzeum kiállításai 2017-ben

Kiállítások

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A MAGYAR NÉP HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJA

I. emeleti kiállítótér, 1200 m²
1991. január 1.–2017. december 3.

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS

KÉT KONTINENS EGY LÉLEKBEN. TORDAY EMIL KONGÓI GYŰJTÉSE

2015. december 1.–2017. december 3.

BETLEHEM. „NAGY DOLGOK A JÁSZOLNÁL TÖRTÉNNEK”

2015. december 5.–2017. január 9.

ANGYALOK ÉS KOPONYÁK. ÜNNEPI PAPÍRDÍSZEK MEXIKÓBÓL

2016. március 5.–2017. február 19.

1. kép. Tárlatvezetés a **Bocskor, csizma, paduka** című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

BOCSKOR, CSIZMA, PADUKA. KALANDOZÁS A LÁBBELI KÖRÜL

2017. március 5.–december 3.

A kiállítás a Néprajzi Múzeum gyűjteményének egy tárgytípusa, a lábbelik példáján mutatta be a néprajzi tárgy idő- és térbeli változatosságát, használatának és jelentéseinek gazdagságát. Kísérletet tett arra, hogy a múzeum Kárpát-medencei és nemzetközi lábbelianyagának jelentős részét, csaknem kétszáz év különféle tárgyait egymás mellé helyezve a merítést együtt értelmezze. A kiállítás nem teljes öltözetek részeként láttatta a lábbeliket – a „viseletkiegészítők” ezúttal főszerephez jutottak. Az anyag nem volt időrendi sorba rendezve, és a rendezők a régiók szerint sem illesztették össze. A bevezető három példa – bocskor, csizma, paduka – kibontása és a mezítlábasság terme után a tárgyakat a hétköznapi és ünnepek fogalma köré csoportosították a kurátorok. Eghajlat, földrajzi és épített környezet, életmód, vallás, társadalmi nem, életkor kategóriái tagolták tovább az anyagot. A kiállítás fényképek, filmek segítségével, de mindvégig a múzeumi tárgyat középpontba állítva beszélt a köznépi lábbelik kulturális sokszínűségéről. (1. kép)

Néprajzi Múzeum, földszinti kiállítótér, 1200 m²

Kurátorok: Fülöp Hajnalka, Katona Edit, Kerecsi Ágnes, Sedlmayr Krisztina

WORLD PRESS PHOTO 2017

2017. szeptember 22.–október 23.

Az évente megrendezett World Press Photo pályázat a világ legfontosabb sajtófotóversenye, a fotóriporterek és a dokumentarista fotográfusok számára ez a legjelentősebb nemzetközi megmérettetés. 2017-ben 126 ország 5034 fotóriporterének 80 408 pályázatra beküldött fotójából választotta ki a zsűri a nyertes képeket.

Néprajzi Múzeum, aula, 400 m²

Koordináció: Nagel Edith

MÁTÉ BENCE: LÁTHATATLANUL

A World Press Photo kísérőkiállítása

2017. szeptember 22.–október 23.

Máté Bence természetfotós. 2010-ben Londonban a *Marvel of Ants* (Árnyjáték) című képével elnyerte a természetfotózás Oscar-díjának tartott, az Év Természetfotósa 2010 díjat. Az ő képeiből válogatott a kiállítás.

Néprajzi Múzeum, díszterem, 200 m²

Koordináció: Nagel Edith

KÜLSŐ HELYSZÍNEEN BEMUTATOTT KIÁLLÍTÁSOK

KŐ KÖVÖN. TÖREDÉKEK A MAGYAR VIDÉKI ZSIDÓSÁG KULTÚRÁJÁBÓL

2016. október 21.–2017. január 31.

Nagyatádi Városi Múzeum, Nagyatád

2017. február 16.–június 30.

Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeuma, Sátorlajújhely

A SZERELEM KERTJÉBEN. SZERELMI AJÁNDÉKOK A NÉPRAJZI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBEN – Néprajz az Operában

2016. december 16.–2017. január 31.

TEA ÉS LEGYEZŐ. A JAPÁNI GYŰJTEMÉNY – Néprajz az Operában

2017. február 1–28.

A kiállítás Puccini *Pillangókisasszony* című operájához kapcsolódott. A Japánban játszódozó opera sajátos japán elemeit a díszlet, a kosztümök, a paravánok, az egyes tárgyak: legyezők, kimonók, kardok, vázák, nyomatok adták. A történet, a díszlet, a jelmezgyűttes és a zene az egzotikus Távol-Kelet iránti korabeli érdeklődés, a „japonizmus” egy-egy sajátos megjelenése. A Néprajzi Múzeum japán gyűjteményét Xántus János (1825–1894) alapozta meg. Őt a 19. század végén,

majd a 20. század elején több magyar gyűjtő követte. Ily módon kerültek tárgyak Magyarországra, nem kis részben a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. E tárgyak legalább annyira tükrözik a gyűjtők Japánról alkotott képét, mint a 19. század végének Japánját. Ebből a korai anyagból válogatott az operát kísérő kiállítás.

Erkel Színház, Budapest

Kurátor: Wilhelm Gábor

MINDENKINEK ISMERŐS DOLGOK

A Budapesti Metropolitan Egyetem hallgatóinak és a Néprajzi Múzeum kutatóinak kiállítása A kiállítás mai hétköznapi tárgyak megértésén és bemutatásán alapul. 2016 őszén öt hallgató és négy kutató dolgozott együtt heti rendszerességgel. A kurzus során azt vizsgálták, miként használjuk hétköznapijainkban a tárgyakat. Miként választjuk ki a számunkra fontosakat? Tudjuk-e jellemezni magunkat tárgyakkal? Számít-e a szín, a forma, az alapanyag, a funkció, a tervező és a márka? Kapcsolódnak-e a választásokhoz és a használathoz érzelmek? Ha kollekciót alkotunk tárgyainkból, tudunk-e a megszokottól eltérő módon csoportosítani, a tárgyak között új és más viszonyrendszereket létrehozni? Egy múzeum miként segítheti ezt az önreflexív értelmezési munkát? És fordítva: miként illesztheti be gyűjteményi szemléletébe a kívülről érkező személyes tapasztalatokat, a megszokottól eltérő válaszokat? És ezekből mi mutatható meg egy galériatérben?

2017. február 2–17.

Fiatalképzőművészek Stúdiója Egyesület Stúdió Galéria, Budapest

2017. szeptember 19.–november 20.

Kaposvári Egyetem, K. B. Galéria

Projektvezető: Frazon Zsófia

A SZÉKELYKAPUTÓL A TÖRÜLKÖZŐIG. SZINTE GÁBOR GYŰJTÉSEI

2017. április 6.–július 24.

Székel Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia

2017. augusztus 9.–szeptember 30.

Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Románia

AZ EGZOTIKUS CIGÁNY. CIGÁNY A MŰVÉSZETEKBEN – Néprajz az Operában

2017. április 10.–május 17.

Az Erkel Színházban bemutatott kamarakiállítás a 19. század második felének képző- és fotóművészeti alkotásain keresztül kísérelte meg rekonstruálni a többségi és „művészi” cigányképet.

Erkel Színház, Budapest

Kurátor: Szuhay Péter

HÚZD RÁ, CIGÁNY! A „CZIGÁNY ZENE” LISZTTŐL A HUNGARIKUMIG

A Lengyelországi Magyar Kulturális Évad programsorozatának részeként az év során a kiállítás több helyszínen is vendégszerepelt.

A kiállítás a cigányzenekarok és híres zenészek történetét napjainkig mutatja meg: a falusi bandáktól a külföldet megjárt együttesekig, majd a nagyzenekarok megalakításától a 100 Tagú Cigányzenekar hungarikummá nyilvánításáig érzékelteti a cigányzene „híd” szerepét. Szó esik arról is, hogy a muzsikások hogyan alkotnak egy zárt foglalkozási, hosszú időn keresztül endogám házassági csoportot, s milyen sajátos, csak rájuk jellemző szokásvilágot alakítanak ki.

A program a Néprajzi Múzeum, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, valamint a Varsói Magyar Kulturális Intézet és a Krakkói Főkonzulátus támogatásával valósult meg.

2017. április 17.–június 30.

Muzeum Okręgowe w Tarnowie instytucja kultury Województwa Małopolskiego, Lengyelország

2017. július 2.–augusztus 31.

Galeria Pijalni Wód Mineralnych Plac Dietla-Szczawnica, Lengyelország

2017. október 14.–2018. március 31.

GALICJA – Krakkói Zsidó Múzeum, Lengyelország

Kurátorok: Pálóczy Krisztina, Szuhay Péter

ÍSzt SZÁJD SZTORI – HATÁRTALAN SZERELMEK

VEGYES HÁZASSÁGOK TÖRTÉNETEI ÉS TÁRGYI EMLÉKEI – Néprajz az Operában

2017. május 17.–július 16.

A kiállításban Magyarországon vegyes házasságban élő párok mesélik el saját történetüket a tárgyaikon keresztül. A bevándorlók személyes tárgyai ritkán válnak múzeumi tárgyakká, hiszen nap mint nap használják vagy a környezetükben szeretik tartani őket. A kiállítás az ő segítségükkel és tárgykölcsonzésüknek köszönhetően valósulhatott meg.

Erkel Színház, Budapest

Kurátor: Földessy Edina

A HÓNAP MŰTÁRGYA SOROZAT KIÁLLÍTOTT TÁRGYAI

A sorozat a múzeum gazdag gyűjteményéből gondosan kiválasztott különleges tárgyakat mutat be, amelyek az intézmény sokféle arcát reprezentálják.

BUZUKI, A GÖRÖGÖK NEMZETI HANGSZERE – január–február

Görögország, 2016

Leltári szám: 2018.42.1

VARGA CÉHLEGÉNYEK KANCSÓJA – március

Székesfehérvár, 1827

Leltári szám: 51956

SASVÁRI PIETÀ A 19. SZÁZAD VÉGÉRŐL – április

Sasvár (ma: Šaštín, Szlovákia)

Leltári szám: 69.68.1

BRÁCSA – GYUFASZÁLAKBÓL – május

Miskolc, 1987

Leltári szám: 93.56.1

TURAI MENYASSZONYI KOSZORÚ – június–július

Tura, 1963

Leltári szám: 63.81.6.1–3

DÉL-AFRIKAI ÁLLATFEJES BOT. TERMÉSZETESEN NÉPRAJZI TÁRGY? – augusztus

Grahamstown, Dél-Afrika, a Néprajzi Missió-kiállítás anyaga, 1896

Leltári szám: 25327

AMULETT-TARTÓK – szeptember

Amulett-tartó

Sopronkeresztúr (ma: Deutschkreutz, Ausztria), 19. század

Római katolikus

Leltári szám: 117367–117371

MEDALION SZENT PHILOMENA EREKLYÉJÉVEL

Albánia, 19. század

Római katolikus

Leltári szám: 97854

EREKLYETARTÓK SZENT DEMETER- ÉS SZENT GYÖRGY-ÁBRÁZOLÁSSAL

Ortodox keresztény

Nagyenyed (ma: Aiud, Románia), 19. század második fele

Leltári szám: 98147, 98148

MÉZESKALÁCSÜTŐ FA SZENT BORBÁLA LEGENDÁJÁNAK ÁBRÁZOLÁSÁVAL

2017. november

Somogyuszil

Leltári szám: 59294

JELENTŐS GYARAPODÁSOK

ÓCEÁNIAI NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY – 30 darab

Kovács Attila ajánlotta fel megvételre az Óceánia különböző szigetein 1970–1985 között gyűjtött néprajzi tárgyait. A gyűjtemény egészére jellemző, hogy darabjai a helyi kultúra részei, tehát nem turistatárgyak. A sokszínű gyűjtemény hiánypótló darabokat jelent a Néprajzi Múzeum számára.

A tárgyak megvásárlását Richard de Unger támogatása tette lehetővé.

GYERMEKCIFRASZŰR

A gyermekszűrők a cifraszűrök érdekes típusát alkotják, többségében a magyaros ruhamozgalom jellegzetes viseletdarabjai. Ez a tárgy érdekes példája és dokumentációja egy felvidéki cip-szer család magyarországi integrációjának.

Szabó Mária ajándéka

DOMOKOS PÁL PÉTER HAGYATÉKA – 66 darab

A hagyaték gondozójának köszönhetően a Néprajzi Múzeum olyan néprajzi tárgyakkal gyarapodott, amelyek részben a család erdélyi történetének, részben pedig a Budapest és Erdély, illetve Moldva közötti személyes kapcsolattartásnak az emlékei és dokumentumai.

Domokos Mária ajándéka

GHÁNAI LÁBBELIK – 7 tárgy

A lábbelikállítás előkészületeiben aktív szerepet vállalt a Ghánában élő Torda Kati, aki tárgyakat gyűjtött és fotókat kölcsönzött a kiállításához. Hagyományos és napjainkban is használatos lábbelik kerültek általa a gyűjteménybe.

Vásárlás Torda Katitól

JELENTŐS KÖLCSÖNZÉSEK

IGE-IDŐK – A REFORMÁCIÓ 500 ÉVE

Magyar Nemzeti Múzeum

2017. április 20.–december 4.

A Magyar Nemzeti Múzeum *Ige-Idők* című kiállítása a magyarországi reformáció történetének folyton változó, összetett viszonyaival ismertette meg látogatóit.

A Néprajzi Múzeum 12 tárgyat kölcsönzött a textil-, a rítus- és a rajzgyűjteményből.

A FÉNY RÉGÉSZETE. A TERMÉSZETES FÉNY SZEREPE AZ ŐSKORI EMBER ÉLETÉBEN

Szentes, Koszta József Múzeum

2017. június 10.–november 21.

A kiállítás a természetes fény szerepét mutatta meg az őskori emberek életében.

A Néprajzi Múzeum 25 tárgyat kölcsönzött az Európa- és az Ázsia-gyűjteményből.

MAGYARORSZÁG GEORGIÁBAN

Művészetek Palotája, Tbiliszi

2017. december 4.–2018. január 31.

Zichy Mihály illusztrációit mutatta be a tárlat, melynek egyik fontos célja volt, hogy az általa illusztrált grúz hőseposz mellett a grúzok megismerjék a művész más munkáit is.

A Néprajzi Múzeum három tárgyat és másolatokat kölcsönzött a rajzgyűjteményből.

PUBLIKÁCIÓK

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

FÜLÖP Hajnalka – KATONA Edit – KEREZSI Ágnes – SEDLMAYR Krisztina

2017 Bocskor, csizma, paduka. Kalandozás a lábbeli körül. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum.

2. kép. A **Zsidó tárgyak** című tárgykatalógus borítója

3. kép. A **Betlehemek** című tárgykatalógus borítója

TÁRGYKATALÓGUSOK

SZARVAS ZSUZSA

2017 Zsidó tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 24.) (2. kép)

SZOJKA EMESE – FOSTER HANNAH DAISY

2017 Betlehemek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 25.) (3. kép)

ÉVKÖNYV, FOLYÓIRAT

SZARVAS ZSUZSA (szerk.)

2017 Néprajzi Értesítő, 98. évf. Budapest, Néprajzi Múzeum.

KEMECSI LAJOS (főszerk.)

2017 Tabula, 18. évf. 1–2. sz. Internetcím:

[http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.18.php?bm=1&kr=A_10_%3D%222017%2018\(1-2\)%22](http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.18.php?bm=1&kr=A_10_%3D%222017%2018(1-2)%22).

PROGRAMOK

2017. január 13. **BUZUKI – AZ ÚJKORI GÖRÖG SZIMBÓLUM**

Ünnepélyes hangszerbemutató, örömmzene és görög táncház

2017. január 22. **A NÉPI KULTÚRA FELFEDEZÉSE ÉS DOKUMENTÁLÁSA**

Lackner Mónika tárlatvezetése a Magyar Kultúra Napján *A magyar nép hagyományos kultúrája* című állandó kiállításban

2017. március 5. **A NÉPRAJZI MÚZEUM NAPJA**

Kiállításmegnyitó: *Bocskor, csizma, paduka – kalandozás a lábbeli körül*, tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások, szakmai beszélgetések, könyvismertetések, Bátky-díj

2017. március 15. **KOSSUTH LAJOS AZT ÜZENTE...**

Családi nap, históriás történeti kalandozás a nemzeti ünnep alkalmából

2018. április 8. **HÚSVÉTI KREATÍV KÉSZÜLÖDÉS ÉS TAVASZKÖSZÖNTÉS** Családi délelőtt a Wesley János Lelkészképző Főiskola hallgatóival

2017. április 11–12. **HÚSVÉTVÁRÁS**

Felnőtt workshopok, hagyományos írott tojás készítése a Néprajzi Múzeum kézművesműhelyében

2017. június 24. **MOKASZINTÓL A BALETTCIPŐIG – MÚZEUMOK ÉJSZAKÁJA**

Tárlatvezetések, épületséták, koncertek, filmvetítés

2017. július 21–30. **ETNO LIGET**

Művészetek Völgye Fesztivál, Taliándörögd. Filmvetítés, koncertek, gyermekjátszótér, felnőtt workshopok, tárgykészítés gyerekeknek, játékok

2017. augusztus 1–5. **ETNO LIGET**

Ördögkatlan Fesztivál, Villánykövesd. Tárgykészítő foglalkozások gyerekeknek, felnőtt workshopok, filmvetítés a Néprajzi Múzeum archívumából és a megújuló múzeum terveiből, zenei programok, Etno Chill

2017. augusztus 9–14. **SÁTOR HATÁROK NÉLKÜL**

A Néprajzi Múzeum a Sziget Fesztiválon

2017. szeptember 2. **LIGET BUDAPEST ARTPARK**

Családi rendezvény a Városligetben

2017. szeptember 16–17. **ÉPÜLETTÖRTÉNETI SÉTÁK**

A Kulturális Örökség Napjai keretében

2017. szeptember 23. **AMULETT- ÉS EREKLYETARTÓK A NÉPRAJZI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL**

Katona Edit előadása az Ars Sacra Fesztivál keretében

2017. október 2. **TANÁROK ÉJSZAKÁJA**

A Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében

2017. november 5. **CIPŐFÜZŐ**

Családi nap

2017. november 7. **DIVERCITY**

Nemzetközi Múzeumpedagógiai Konferencia

2017. november 30. **A KÖZNEPI TÁRGYI VILÁG DIFFERENCIÁLTSÁGA ÉS VÁLTOZÁSA**

A 18–19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

NKFIH- (OTKA-) kutatás konferenciája

2017. december 1–3. **MINDENT A NÉPRAJZI MÚZEUMRÓL**

A múzeum zárórendezvénye, kiállításvezetésekkel, könyv- és tárgybemutatókkal, előadásokkal, koncerttel (4. kép)

PÉNTEK 60+ SOROZAT NYUGDÍJASOKNAK

2017. január 27. *Két kontinens egy lélekben.* Földessy Edina, Bodnár Katalin

2017. február 14. *Álarcban.* Bodnár Katalin

2017. március 5. *Orra is van, nem szagol, nyelve is van, nem beszél. Mi az?* Fülöp Hajnalka, Bodnár Katalin

2017. április 7. *Húsvétvárás. Készítsünk hímestojást!* Koltay Erika, Bodnár Katalin

2017. május 26. *Meglepetésprogram!* Bodnár Katalin

BOCSKOR, CSIZMA, PADUKA – KALANDOZÁS A LÁBBELI KÖRÜL (ELŐADÁS-SOROZAT)

2017. szeptember 19. *Kuratori szakvezetés a kiállításban, 1. rész.* Fülöp Hajnalka, Kerecsi Ágnes, Sedlmayr Krisztina

2017. szeptember 26. *Kuratori szakvezetés a kiállításban, 2. rész.* Katona Edit, Fülöp Hajnalka

2017. október 3. *Divattörténeti bevezető a lábbeli témájához.* Szatmári Judit

2017. október 10. *A lábbelikészítés technikátörténete.* Torma László

2017. október 17. *Esettanulmány: a lábbeli útja terepről a múzeumba.* Fülöp Hajnalka

2017. november 7. *A mezítlábasság néprajza.* Sedlmayr Krisztina

2017. november 14. A Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményeinek lábbelianyaga I.

Európa, Afrika. Kerezsi Ágnes, Földessy Edina

2017. november 21. A Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményeinek lábbelianyaga II.

Ázsia, Amerika. Wilhelm Gábor, Szeljak György

2017. november 28. Ünnepi lábbelik. Katona Edit (Külső előadások ELTE BTK)

2017. december 5. Mozgás, tánc és lábbeli. Fülöp Hajnalka

2017. december 12. Divat, design és a lábbelik a 20. században. Simonovics Ildikó

4. kép. A Néprajzi Múzeum **UTOLSÓ NYITÁSA** a Kossuth téri épületben
2017. december 3-án
Sarnyai Krisztina felvétele

HAJLÉKTALANPROGRAM A MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT BUDAI HAJLÉKTALAN CENTRUM PÁRTFOGOLTJAINAK (TÁRLATVEZETÉS ÉS KÉZMŰVES WORKSHOP)

2017. február 14. *Farsang*. Koltay Erika, Bodnár Katalin

2017. március 21. *Húsvét*. Koltay Erika, Bodnár Katalin

2017. április 6. *Bocskor, csizma, paduka – kalandozás a lábbeli körül*. Fülöp Hajnalka, Bodnár Katalin

2017. május 20. *Épülettörténeti vezetés*. Árva Judit, Bodnár Katalin

2017. október 24. *Word Press Photo kiállítás*. Csorba Judit, Bodnár Katalin

Összeállította: Szarvas Zsuzsa

XCIX²⁰¹⁷

NÉPRAJZI MÚZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

ISSN 0077-6599

